

T.C.KÜLTÜR BAKANLIĞI
ANITLAR VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Yayın No: 1734

XVI.
KAZI SONUÇLARI
TOPLANTISI
I

30 MAYIS - 3 HAZİRAN 1994
ANKARA

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 1734

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları : 95.06.Y.0001

Sempozyum Serisi : 44

Hazırlayanlar

İsmail EROĞLU

Fahriye BAYRAM

Handan EREN

Nurhan ÜLGEN

Filiz KAYMAZ

Ahmet Hamdi ERGÜNER

ISBN : Takım : 975-17-1532-6

Cilt : 975-17-1533-4

ISSN : 1017-7655

Not: Bildiriler, araştırmacılardan geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre yayınlanmıştır.

T.C.KÜLTÜR BAKANLIĞI MİLLİ KÜTÜPHANE BASIMEVİ
ANKARA - 1995

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Işın YALÇINKAYA

Karain Kazıları, 1993.....1

Veli SEVİN, Isabella CANEVA

1993 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları.....27

Mehmet ÖZDOĞAN, Hermann PARZINGER

Kırklareli Höyüğü 1993 Yılı Kazısı.....43

Refik DURU

Bademağacı Kazıları 1993.....69

Michael ROSENBERG

The Hallan Çemi Excavation 1993.....79

Engin ÖZGEN, Halil TEKİN, H.Kübra ENSERT

Oylum Höyük 1991 ve 1993 Kazı Çalışmaları.....95

Guillermo ALGAZE, Adnan MISIR

Titriş Höyük: An Early Bronze Age Urban Center in
Southeastern Anatolia, 1993 107

Gil J.STEIN, Adnan MISIR

Excavations At Hacinebi Tepe 1993 121

Önder BİLGİ

İkiztepe Kazılarının 1993 Dönemi Sonuçları 141

Antonio SAGONA, Elizabeth PEMBERTON,

Ian McPHEE, Claudia SAGONA

Büyüktepe Höyük 1993 Activities 161

Marcella FRANGIPANE Arslantepe-Malatya Results of the 1993 Season	165
K.Aslıhan YENER Göltepe 1993 Kazı Sonuçları	177
Aliye ÖZTAN 1993 Acemhöyük Kazıları	189
Peter NEVE Boğazköy-Hattuša 1993 Kazıları.....	199
Cemal PULAK Uluburun Batığı Kazısı (Kaş) 1993 Kampanyası	219
Manfred KOREMANN 1993 Yılı Troia Çalışmaları.....	239
Hayat ERKANAL, Sevinç GÜNEL 1993 Liman Tepesi Kazısı	263
Armağan ERKANAL 1993 Panaztepe Kazıları Sonuçları	281
Oktay BELLİ Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı, 1993	287
Sachihiro OMURA 1993 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları	313
Veli SEVİN, Ersin KAVAKLI Van-Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü Kurtarma Kazıları 1992-1993	331
A.Muhibbe DARGA 1993 Yılı Şarhöyük-Dorylaion (Eskişehir) Kazıları	351
G.Kenneth SAMS, Mary M.VOIGT Gordion Archaeological Activities 1993.....	369
Crawford H.GREENEWALT Sardis: Archaeological Research in 1993	393

Wolkmar Von GRAEVE	
1993 Milet Çalışmaları	405
Stefan KARWIESE	
1993 Yılında Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Tarafından Ephesos’da Sürdürülen Kazı ve Onarım Çalışmaları	419
Ömer ÖZYİĞİT	
1993 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları.....	425

KARAIN KAZILARI, 1993

Işın YALÇINKAYA *

1993 yılı Karain Mağarası kazıları, 19.7.1993 tarihinde başlamış, 15.9.1993 tarihinde sona ermiştir. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına, Başkanlığımız altında gerçekleştirilmiş olan bu kazılar adı geçen kurum ve kısmen de Türk Tarih Kurumu ile Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dekanlığı tarafından finanse edilmiştir¹.

Çalışmalara çok sayıda Türk ve yabancı uyruklu uzmanın yanı sıra fakültemizden yirmibir lisans ve yüksek lisans Prehistorya öğrencisi ile dört Belçika uyruklu öğrenci katılmıştır².

Uzman grubu; araştırma görevlileri Harun Taşkiran (Başkan Yardımcısı), Metin Kartal, Kadriye Ceylan, Uzman Beray Kocakundakçı, Prehistoryen Uğur Önder Ereke; Liège Üniversitesi'nden Prof.Dr.Marcel Otte (Prehistoryen), Dr. Jean Marc Léotard (Prehistoryen), Asistan Pierre Noiret (Prehistoryen), Vincent Ancion (Teknisyen); Polonya Academy of Mine and Metallurgy'den Doç.Dr. Maciej Pawlikowski (Jeolog); Harvard Üniversitesi'nden Prof.Dr. Ofer Bar-Yosef (Prehistoryen), Paleolitik sanat uzmanı Alexander Marschak ve Gent Üniversitesi'nden Ignacio Lopez-Bayon (Paleontolog)'dan oluşmuştur³. İstanbul Arkeoloji Müzeleri

* Prof.Dr.Işın YALÇINKAYA, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı Sıhhiye-ANKARA

- (1) Anılan kurumların yetkililerine şahsımız ve ekibimiz adına teşekkürlerimizi tekrarlıyoruz.
- (2) Kazılara katılan yüksek lisans öğrencilerimiz: C.Merih Ereke, Feride Özen, S.Demet Ünlü'yü; lisans öğrencilerimiz: A.Levent Atıcı, Hüseyin Ay, A.Tuğba Önal, Burak Öncü, Gökhan Mustafaoğlu, Kerem Sayın, Aysun Tanış, Özlem Koç, Beyhan Özsoy, Neyir Kolanlı, Nuray Albay, Safiye Tunçay, Emel Dilmen, Hamire Aydın, Nurgül Eyüboğlu, Yeşim Ozan, Figen Ertuğrul, Pelin Alınsoy'u; misafir öğrencilerimiz: Pierre François, Isabella Jadot, Françoise Cornet ve Catherine Vanderslyen'i birbiriyle uyum içinde, olağanüstü bir çaba ve özveriyle gerçekleştirdikleri çalışmalardan ötürü uzmanlar grubumuz adına kutluyor ve teşekkürlerimizi tekrarlıyorum.
- (3) Kazının her aşamasında örnek bir bilimsel yaklaşımla sorunlara eğilen, hiçbir özveriden kaçınmayan değerli meslektaşlarıma gönül borcumu tekrarlamaı bir görev biliyorum.

araştırmacılarından Nilüfer Atakan ise kazılara Bakanlık yetkili uzmanı olarak katılmıştır⁴.

Yukarıda belirtilen tarihler arasında aşağıdaki çalışmalar gerçekleştirilmiştir:

- Hazırlık çalışmaları⁵
- Kazılar,
- Arkeometri ve laboratuvar çalışmaları,
- Çevre araştırması.

KAZILAR

1992 yılında öngörüldüğü gibi, kazılara yine "E" gözünde (Kökten Salonu) devam edilmiştir.

Ana Dolgu Kazısı ("E" Gözü)

1992 yılında ana dolgunun güneyinde çalışılmış ve en derin yerde -8.30 m koduna kadar inilmişti. Ancak bu yılki kazı çalışmalarının, aynı yönde derinleşmek yerine, dolgunun üstünden başlayarak kuzey ve doğuda yapılması gerekmiştir. Geçen kış aylarında iklimin çok sert gitmesinden ötürü doğan sıcak-soğuk farkının fazlalığı, dolgunun güneydoğu ve kuzeydoğu köşelerinde bulunan çatlakların genişlemesine ve tehlikeli hal almasına yol açmıştır. Olası bir göçme riskinin ortadan kaldırılması amacıyla, dikey bir derinleşme yerine, belirli bir seviyeye kadar yatay planda çalışılması yeğlenmiştir.

Dolgunun kuzey ve doğusunda onbir kare kazılmıştır: F14, G14, H14, I14, F15, G15, H15, I15, F16, F17, F18 (Çizim: 1)⁶. Kazı sırasında bunlardan G15 ve H15 doğuda (Çizim: 2); F16, F17, F18 ise kuzeyde (Çizim: 3) kesit vermişlerdir.

- (4) Görevini büyük bir titizlikle ve aksatmadan yürütmüş olan ve kazı ekibiyle bütünleşen Sayın Nilüfer Atakan'a Karain ekibi adına teşekkürlerimizi sunuyoruz.
- (5) Hazırlık çalışmaları; temizlik, parselasyon tellerinin kontrolü, dolguların örten naylonların kaldırılması gibi, her yıl tekrarlanan rutin çalışmaları kapsamaktadır. Bu çalışmalar kazı sonunda Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne sunulan raporda ayrıntılı bir biçimde belirtildiğinden burada söz konusu edilmeyecektir. Ancak bu yıl, diğer yıllardan farklı olarak, inşaatı tamamlanmış olan kazı evine yerleşme etkinlikleri de kısa sürede tamamlanmıştır.
- (6) 1, 2, 3, 4 ve 5 no.lu çizimleri ve 1 no.lu haritayı gerçekleştiren Araştırma Görevlisi Harun Taşkıran'a ve levhaların çizimlerini gerçekleştiren Uzman M.Beray Kocakundakçı'ya teşekkür ediyoruz.

Kazıya dolgunun doğusunda bulunan ve en büyük riski taşıyan H15 karesinin, 1991 yılında başlangıç sınırına kadar inilmiş olan 21. arkeolojik seviyesinden başlanmıştır⁷. Ana dolgunun güneydoğu ucunda bulunan bu kare, çatlak ve yarıklarla aşırı derecede tahrip olmuş durumdaydı. O nedenle de kazısı çok güç olmuştur. Esasen ana dolgunun doğusunda ve kuzeyinde yer alan karelerin bir kısmı başlangıçta, tahrip olmuş durumlarıyla dolgudan kopup ayrılmaya hazır kare parçacıkları halindeydi.

Ana dolgunun kuzeyindeki kazılara ise, kuzeydoğu köşede bulunan ve yine 1991 sezonunda, 17. tabakasının tabanına kadar inilmiş olan F15 karesinin⁸, 18. arkeolojik seviyesinden başlanmış ve diğer karelerde devam edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda kazılan kare, inilen arkeolojik ve jeolojik seviyelerle bunların başlangıç ve bitiş kotları görülmektedir.

ANA DOLGU			KOT (m)	
Kare	Arkeolojik Seviye	Jeolojik Seviye	Baş.Kodu	Bitiş Kodu
F14	28, 29, 30*	III.1	-7.90 m	-8.20 m
F15	18	I5	-6.80 m	-6.90 m
F15	19-20,21,22,23,	I6-II2	-6.90 m	-7.50 m
F15	24,25,26,27	II2	-7.50 m	-7.90 m
F15	28*	III.1	-7.90 m	-8.00 m
F16	18-19	I6-II1	-6.90 m	-7.10 m
F16	20,21,22,23	II2	-7.10 m	-7.50 m
F16	24,25,26*	III.1	-7.50 m	-7.80 m
F17	18,19	I6	-6.90 m	-7.10 m
F17	20	I6-I8	-7.10 m	-7.20 m
F17	21	I6-II1	-7.20 m	-7.30 m

(7) Yalçınkaya, 1993: 26, Tablo-II

(8) a.g.y.

F17	22,23,24	II2	-7.30 m	-7.60 m
F17	25*	III.1	-7.60 m	-7.70 m
F18	21-22,23	II2	-7.20 m	-7.50 m
F18	24*	III.1	-7.50 m	-7.60 m
G14	30,31,32,33,34	II2/III.2.1	-8.10 m	-8.60 m
G14	35*	III.2/III.3	-8.60 m	-8.70 m
G15	21	I6-I8	-7.20 m	-7.30 m
G15	22,23,24	I6-II.2	-7.30 m	-7.60 m
G15	25,26,27	II.2	-7.60 m	-7.90 m
G15	28,29*	III.1	-7.90 m	-8.10 m
H14	33,34	III.2.1	-8.40 m	-8.60 m
H14	35	III.2.1/III.3	-8.60 m	-8.70 m
H14	36	III.3	-8.70 m	-8.80 m
H14	37	III.3-4	-8.80 m	-8.90 m
H14	38,39,40,41	III.4	-8.90 m	-9.20 m
H14	42	III.5/III.6	-9.30 m	-9.40 m
H14	43,44,45*	III.6	-9.40 m	-9.70 m
H15	21	I8	-7.20 m	-7.30 m
H15	22,23,24,25,26	II.2	-7.30 m	-7.80 m
H15	27,28	III.1	-7.80 m	-8.00 m
H15	29	III.1/III.2	-8.00 m	-8.10 m
H15	30,31,32	III.2	-8.10 m	-8.40 m
H15	33*	III.2.1/III.3	-8.40 m	-8.50 m

I14	42	III.5	-9.30 m	-9.40 m
I14	43,44,45	III.6	-9.40 m	-9.70 m
I14	46*	IV.1	-9.70 m	-9.80 m
I15	33	III.2.1	-8.40 m	-8.50 m
I15	34	III.2.1/III.3	-8.50 m	-8.60 m
I15	35,36	III.3	-8.60 m	-8.70 m
I15	37,38*	III.4	-8.80 m	-9.00 m

*Karelerde en son kazılan arkeolojik seviye.

Tabloda da görüleceği gibi en derin arkeolojik ve jeolojik seviyeye I14 karesinde ulaşılmıştır (46.arkeolojik seviye; jeolojik seviye IV.1). Esasen ana dolgunun doğusundaki F14, H14,I14 ve G14 kare parçacıkları, dolgunun eğimli olmasından ötürü, diğer karelerde (H15, G15, F15) derinleştikçe gitgide ortaya çıkmışlardır (Çizim: 1). Bu nedenle de F14'ün ilk arkeolojik seviyesi 28. seviye; H14'ün 33; I14'ün 42; G14'ün ise 30. seviyesidir⁹.

Ana dolgudaki kazıların ışığında tabakalaşma durumuna bakıldığında biojenik ve antropojenik kökenli görece gevşek sedimanlarla sert kalsit kuşakların alması gözlemlenmektedir¹⁰ (Çizim: 2, 3). Dolgunun özellikle kuzeydoğu köşesinde aşırı bir alt üst olma durumu söz konusudur. Bu karışıklığa, ana dolgunun sarsılması sonucu¹¹ bir kalsit kuşağının kırılarak bir bölümünün aşağı tabakalara doğru yer değiştirmiş olması neden olmuştur. Bu parçanın aşağı tabakalara doğru inmesinin nedeni ise, üzerinde bulunan iki dikitin ağırlığıdır. Bu dikitler üzerine oturdukları bu kalsit parçası ile birlikte devrilerek ve geçtikleri tabakaları karıştırarak 22. arkeolojik seviyeye kadar inmişlerdir. Böylece, üzerine oturdukları ve dolgunun içinde dikey olarak bulunan kalsitik taban, daha yukarıdaki, yatay konumunu korumuş olan kalsit kuşağı ile ilgilidir. Yer

(9) Bunların daha önceki seviyeleri, Kökten'in "E" gözünde yaptığı kazılar sırasında kaldırılmışlardır. İlk arkeolojik seviyeleri başlangıç kodları dikkate alınarak saptanmıştır.

(10) "E" gözündeki sedimanların oluşumu hakkındaki ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçınkaya ve diğerleri, 1992:110; Yalçınkaya ve diğerleri, 1993: 101-102

(11) Ana dolgu, Kökten'in kazıları sırasında "E" gözünün ortasında örnek olarak bırakılmış 11 m lik bir sediman bloğudur. Bu bloğun üst yarısını dört yılının yıllardır desteksiz olarak açıkta kalmış olması, tabakaların özellikle yüzeye yakın olanlarının zaman zaman akmasına ve yer değiştirmesine neden olmuştur.

değiştirmiş olan kalsitik oluşumun bir ocak yerinin üzerini örttüğü, altında yapışık olarak bulunmuş olan yanmış kemik ve kömür parçalarından anlaşılmıştır. Bu durumda, F15 ve F16 karelerinin, ancak 23. arkeolojik seviyesinden başlayarak "in-situ" malzeme bulmak olanaklıdır.

Bu tür kalsitik oluşumlar, bir yandan paleoklimatoloji ve mağaranın aktivitesi hakkında önemli ipuçları verirken, öte yandan uranium-thorium yaşlandırılmalarında da kullanılmaktadırlar. Bu nedenle dikitler dolgudan kaldırıldıktan sonra, doğal ortamlarında korunmaları amacıyla, mağaranın "F" gözüne yerleştirilmişlerdir.

Doğu Profili Kazısı ("E" Gözü)

Doğu profilinde H13, I12, I13, J12 ve J13 karelerinde çalışılmış, en derin yerde -10.20 m koduna kadar inilmiştir (Çizim: 1, 4).

Kazı çalışmalarına başlarken G12, H12, I12 ve J12 karelerinin, profilden akan toprakla örtülmüş oldukları gözlemlenmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu tahribat da ağır geçen kış koşullarından ileri gelmiştir. Antalya yöresi için ender bir olay kar, dört gün süreyle yerde kalmıştır. Soğuk ve yağışlı iklim koşulları nedreniyle sedimanlardaki donma ve çözülmeler, bu şiddetli tahribata neden olmuştur. Kış sezonu sonunda ise, kalkerlerin içlerinde depolanan erime sularının, mağara tavanındaki çatlaklar boyunca sızması sonucunda mağaranın içinde irili ufaklı göllenmeler olmuştur. Nitekim tavandan su damlamaları, kazının ilk günlerinde dahi bir hayli yoğundu.

Doğu profilinde, döküntü kaldırma çalışmalarından sonra kazıya, 1991 sezonunda kazılan J12 karesinin 23. arkeolojik seviyesinden başlanmıştır (Yalçinkaya, 1993:25, Tablo I). Bunu izleyerek diğer kareler dönüşümlü olarak kazılmışlardır. Aşağıdaki tabloda kazılan kare, arkeolojik ve jeolojik seviyelerle, başlangıç ve bitiş kodları görülmektedir.

DOĞU PROFİLİ		KOT (m)		
Kare	Arkeolojik Seviye	Jeolojik Seviye	Baş.Kodu	Bitiş Kodu.
H13	42	III.5/III.6	-9.50 m	-9.60 m
H13	43*	III.6/IV.1	-9.60 m	-9.70 m
J13	40	III.6/VI.1	-9.30 m	-9.40 m

J13	41,42,43	IV.1	-9.40 m	-9.70 m
J13	44,45,46,47,48*	IV.2	-9.70 m	-10.20 m
J12	23	III.2	-7.60 m	-7.70 m
J12	24,25,26*	III.1	-7.70 m	-8.00 m
I12	24	III.2	-7.70 m	-7.80 m
I12	25,26*	III.1	-7.80 m	-8.00.m
I13	41	IV.1	-9.40 m	-9.50 m
I13	42	III.6/IV.1	-9.50 m	-9.60 m
I13	43,44	IV.1	-9.60 m	-9.80 m
I13	45,46,47	IV.2	-9.80 m	-10.10 m
I13	48*	IV.3	-10.10 m	-10.20 m

*En son kazılan arkeolojik seviye

Bu sezonda, doğu profilinde H13 karesinin 43. ve ana dolguda H14 karesinin 45. arkeolojik seviyeleri kazılmış ve sonuçta her iki dolgu birbirine bağlanmıştır (Çizim: 1, 4). Ana dolgunun diğer karelerinde de -9.70 m kodunda ulaşılacak olursa "E" gözünde daha geniş oturma tabanlarında kazı yapılabilir.

Ana dolguda olduğu gibi, doğu profilinde de stalagmitik oluşumların yer yer ortaya çıktığı görülmüştür (Çizim: 5).

Bu yılki kazılara arkeolojik buluntular açısından bakıldığında, H13 karesinin 42 ve 43. J13 karesinin 44., 45., 46., 47., I13 karesinin ise 41., 43. ve 46. arkeolojik seviyelerinin tamamen steril oldukları görülmektedir. Diğer seviyelerin tümü Orta Paleolitik'in çeşitli evrelerine ait yontmataş endüstri toplulukları vermiştir. En yoğun olarak bulunan alet tipi kenar kazıyıcılardır (Çizim: 6, 7, 8). Tek kenar, iki kenar, yöneşen kenar, yatay kenar ve yatık yöneşen kenar kazıyıcı ana tiplerinin güzel örnekleri ele geçmiştir. Bu alet tipini ise, ikinci sırada uçlar izlemektedir (Çizim: 9). Çeşitli boylardaki uçlar arasında tipik moustérien uçlar, uzun moustérien uçlar, kalın uçlar ve minik uçlar dikkati çeken tiplerdir. Az sayıda olmakla birlikte, Moustérien kültürün bazı evrelerinin

karakteristiği olan dişlemeli aletler de ele geçmiştir. Yine çok sayıdaki yongalama ürünleri içinde Levallois yongalar yer almaktadır (Çizim: 10). Ham yongalama ürünleri olarak sayılarının az olmasına karşın, bir çoğu özellikle kenar kazıyıcıların üretiminde taşımalık olarak kullanılmış görülmektedir. Üretim artıkları arasında çekirdekler, nitelik ve nicelik açılarından dikkat çekici bir durum sergilemektedirler. “Şekilsiz” ya da “çesitli” ulamına sokulabilecek çekirdeklerin çok ender olmasına karşın, Levallois özellikle de disk biçimli çekirdekler, arkeolojik buluntu veren tabakaların hemen hemen tümünden ele geçmişlerdir (Çizim: 11, 12). Disk biçimlilere göre daha ender olan Levallois çekirdekler arasında ise klasik formlar daha az, buna karşılık “recurrent” olanlar daha fazladır. Önceki yıllarda olduğu gibi disk biçimlilerin sayısal zenginliği, Karain Orta Paleolitik taş işçiliğini nitelendirmektedir. Bir yandan bu zenginlik, öte yandan “récurrent” tiplerin fazlalığı, çeşitli Levallois yongaların elde edilmesinden sonra, çekirdeğin tükenene kadar yongalandığını göstermektedir.

1993 yılı kazılarında, yontmataş endüstrilerinin dışında, çok sayıda yanmış kemik, mikro ve makro memeli kalıntıları da ele geçmiştir. İn situ bir ursus spelcaus alt çenesi II3 ve JI3 kareleri arasında, 46. arkeolojik seviyeden ele geçmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu seviye, arkeolojik buluntular açısından tamamen sterildir. Esasen ayılar, insanların terk etmelerinden hemen sonra mağaraları in olarak kullanılmaktadırlar.

Arkeometri ve Laboratuvar Çalışmaları

Her yıl olduğu gibi bu yıl da mağarada kazılarla kaldırılan sedimanlar, Karain Müzesi’nin önünde kurulan laboratuvarında eleme, yıkama ve ayıklama işlemlerine tabi tutulmuşlardır. İşlemleri tamamlanan malzeme (arkeolojik ve paleontolojik) türüne göre sınıflandırılmıştır. Paleontolojik malzeme, mekanik işlemlerle temizlenmiştir.

Kazılar sırasında gün ışığına çıkarılan makro memelilerin kalıntılarının ön determinasyonları, Paleontolog Ignacio Lopez-Bayon tarafından yapılmıştır. İlk belirlemelere göre Karain Orta Paleolitik’inde Cervus elaphus, Ovis-capra, Dama dama, Bos primigenius, Elephas meridionalis ve Hippopotamus gibi hayvan türlerinin bulunduğu saptanmıştır.

Paleontolojik çalışmaların yanı sıra Uranium-thorium, termoluminesans (TL), elektron spin rezonans (ESR) yaşlandırmalarında kullanılmak üzere dikt, yanmış çakmaktaşıları, diş ve kalker parçaları toplanmıştır. Sedimantolojik ve palinolojik analizler için ise, her se-

viyeden sediman örnekleri alınmıştır. ESR analizleri için alınan dış ve kalker örneklerinin, alındıkları yerler ve koordinatları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

KARAIN 93. ESR İçin Alınan Dış Örnekleri

Öm. No	KARE	AH	GH	DİŞ			KALKER		
				x	y	z	x	y	z
1	J12	24	II.2/III.1	17	80	-7.77	12	88	-7.78
2	J12	25	III.1	12	78	-7.86	16	74	-7.87
1	H15	21	I.6/I.8	35	96	-7.27	34	100	-7.26
							39	90	-7.28
2	H15	26	II.2	73	44	-7.74	67	39	-7.73
3	H15	27	III.1	40	27	-7.83	38	30	-7.82
4	G15	22	I.6/II.2	25	28	-7.35	23	33	-7.32
									-7.36
5	G15	24	II.2	17	20	-7.51	12	10	-7.51
6	F16	20	II.2	25	48	-7.15	30	34	-7.10
									-7.15
7	F17	24	II.2/III.1	71	29	-7.59	-	-	-
8	F17	24	II.2/III.1	86	07	-7.53	-	-	-
9	G15	26	II.2	33	68	-7.75	31	75	-7.76

Ay Melek Özer ve Oktay Çetin tarafından ana dolguda 10 ile 18. arkeolojik seviyeler arasında elde edilen ESR yaş sonuçları, geçen yılki kazı raporunda sunulmuştu¹². Doğu profilinde 16 ile 27. seviyeler arasındaki yaş tayini ise J.Rink tarafından yapılmıştır¹³. Her iki grup yaş in-

(12) Bu sonuçlar, I.Yalçinkaya "1992 Karain Kazıları" içinde XV.Kazı Sonuçları Toplantısı I kitabında basılmıştır.

(13) W.J.Rink, R.Grün, I.Yalçinkaya, M.Otte, H.Taşkıran, H.Valladas, N.Mercier, O.Bar-Yosef, J.Koslowski, H.P.Schwarz "ESR Dating of Middle Palaeolithic Cultural Materials and Warm Climatic Phases at Karain Cave, Southern Turkey". *Journal of Archaeological Science* (in press, 1994)

celendiğinde, bunların arasında büyük bir tutarlılık ve uyumun olduğu gözlemlenmektedir. Bu ise, Karain Orta Paleolitik'ine ilişkin yaşların ne denli sağlıklı olduklarını göstermektedir. Bu yaşlar yaklaşık olarak -60.000 ile -130.000 yılları arasında sıralanmaktadır. Daha aşağı kottardan alınacak örneklerin bu alt sınırı daha eskilere doğru çekeceğine kuşku yoktur.

Kazıların tamamlanmasından sonra, ana dolgu ve doğu profilinde ortaya çıkan kesitler çizilmiş (Çizim: 2,3,5) mağaranın içinde ve sekisinde temizlik yapılmış, kazı alanları kalın naylonlarla örtülerek koruma altına alınmıştır. Tavandan damlayan suların altına denk gelen ana dolgu, suyun göllenmesini önlemek amacıyla çatı yapacak şekilde örtülmüştür.

Çevre Araştırması

Karain ve Öküzini kazılarına paralel olarak yürütülen yüzey araştırmaları, 28 Temmuz 1993 tarihinde başlatılmış, kazı sezonu sonuna kadar aralıklarla devam ettirilmiştir.

Bu araştırmalarda N25-d4 paftası esas alınmış ve araştırma alanı, Batı Toroslar silsilesi içinde yer alan Katran Dağı'nın doğu yamaçları ve bu dağın önündeki traverten ovası olmak üzere iki birim halinde ele alınmıştır. Katran Dağı'nın doğu yamaçlarında mağara ve kayaaltı sığınaklarının; ovada ise, mağara ve kayaaltı sığınaklarındaki yerleşimlerin ovayla olan ilişkilerini saptama amacına yönelik araştırmalar yapılmıştır.

Katran Dağı'nın eteklerindeki araştırmalar, 1946 yılında İ.K.Kökten tarafından başlatılmış ve 1973 yılına kadar sürdürülmüştür¹⁴. 1984 yılında yeniden ele alınan yüzey taramaları¹⁵, 1992 ve 1993 yıllarında da yapılmıştır.

1993 yılında, daha önceki yıllardan bilinen bütün mağaralar gezilmiş, içerdikleri kültürler saptanmış, yerleri 1/25.000 ölçekli pafta üzerine işaretlenmiştir (Harita: I). Bu arada yeni bazı mağara ve kayaaltı sığınaklarının varlığı da saptanmıştır: Balcak I, Balcak II, Deliktaş kayaaltı sığınakları; Çevlikbaşı I, Çevlikbaşı II ve Kılıçını mağaraları.

Kayaaltı sığınakları şimdilik Epipaleolitik; Çevlikbaşı I ve II Kalolitik, İlk Tunç; Kılıçını ise ilk Tunç Çağı buluntuları vermiştir. Özellikle bu sonuncusu, içerdği ilginç buluntularla çok önemli bir mağara

(14) Kökten, 1947; 1959

(15) Kayan ve diğ., 1987

gibi görünmektedir. Girişi çok zor olan bu mağaranın içi, çok geniş salonlardan oluşmuştur. Ağız kısmı ani olarak kapandığından içinde Pamukkale travertenlerini anımsatan oluşumlar bulunmaktadır. Salonlarından birinde bir çömlek mezar saptanmıştır. Bronzdan bir toplu iğne, perçinleri dahi korunmuş bir mızrak ucu ve yine çok iyi korunmuş bir kısa kılıç, bir saç yüzüğü, taştan bir perdah aleti ve pişmiş topraktan üzeri bezemeli bir ağırsak, kısa sürede saptanan küçük buluntulardır. Yukarıda sözü edilen saç yüzüğü, mağaranın içindeki bir yarıktan aşağı düştüğü anlaşılan bir kadına ait olabilecek kafatasının hemen yanında bulunmuştur. Kafatasının üzerinde bu nesnenin pas izi açıkça görülmektedir. Ayrıca, mağaranın duvarlarından biri üzerinde siyah boya ile yapılmış bazı figürler de dikkati çekmektedir¹⁶.

Traverten ovasındaki araştırmalar ise, bu yıl için, ovanın Katran Dağı ile birleştiği çizgiden yeni Antalya-Burdur karayoluna kadar uzanan alanda sınırlandırılmıştır.

Bugüne değin, Karain faunasına dayanarak, traverten ovasında bir bataklık ya da gölün var olabileceği savını ileri sürmüştük. Bu görüş açısından yola çıkarak, Jeolog M.Pawlikowski'nin önderliğinde yapılan araştırmalar sonucunda ovada, gerçekten de Pleistosen boyunca ve Holosen'in başlangıcında bir gölün bulunduğu, kanıtlarıyla gün ışığına konulmuştur (Harita I). Bu saptama ise, gölün çevresinde açık hava sitelerinin bulunup bulunmadığı sorununun gündeme getirmiştir. Bu açıdan yapılan yüzey taramaları sonucunda çoğu açık hava ışık yeri olan 13 merkez saptanmıştır (Harita I). Böylece Orta Paleolitik, özellikle de Epipaleolitik süresince insanların, bir yandan Katran Dağı kaya sığınaklarını iskan ederken, öte yandan göl kenarında geçici konaklama yerlerini oluşturdukları ve buralarda aletlerini üretmiş oldukları belirlenmiştir.

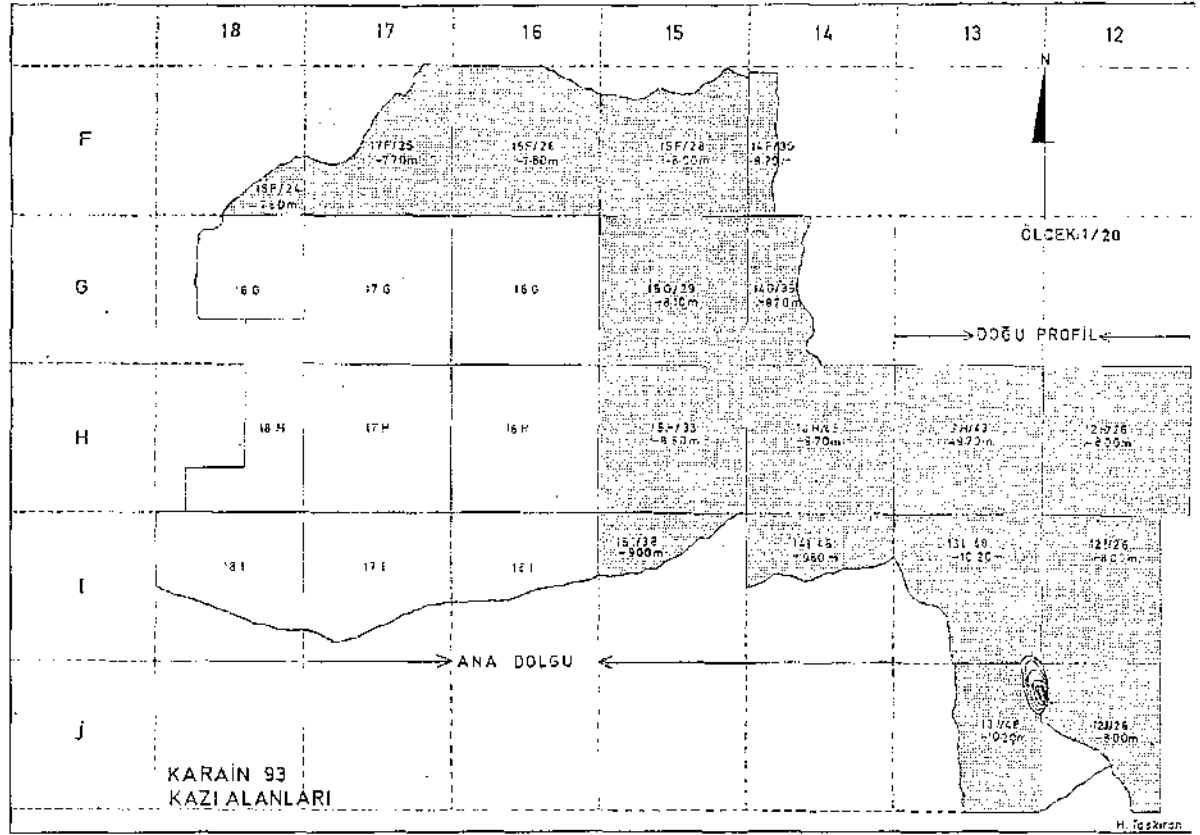
KAYNAKLAR

- KAYAN, İ., MINZONI-DEROUCHE et YALÇINKAYA, İ., 1987- "Prospection préhistorique dans la région d'Antalya. Notice préliminaire". *Anatolia Antiqua - Eski Anadolu*. Varia Anatolica I : 9-13, İstanbul-Paris
- KÖKTEN, İ.K., 1947- "Bazı prehistorik istasyonlar hakkında yeni gözlemler", "Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi" V/2: 223-236, Ankara
- KÖKTEN, İ.K., 1959- "Tarsus-Antalya sahil şerhi üzerinde ve Antalya bölgesinde yapılan tarihöncesi araştırmaları hakkında". *Türk Arkeoloji Dergisi* VIII-2 (1958): 10-16, Ankara

(16) Karain Dağı mağaralarının Protohistorik (Neolitik, Kalkolitik, İlk Tunç) çağlarda yoğun bir biçimde iskan görmüş olmaları, söz konusu çağlardaki iskan biçimi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla yöre, Protohistoryenlerin ilgisini beklemektedir.

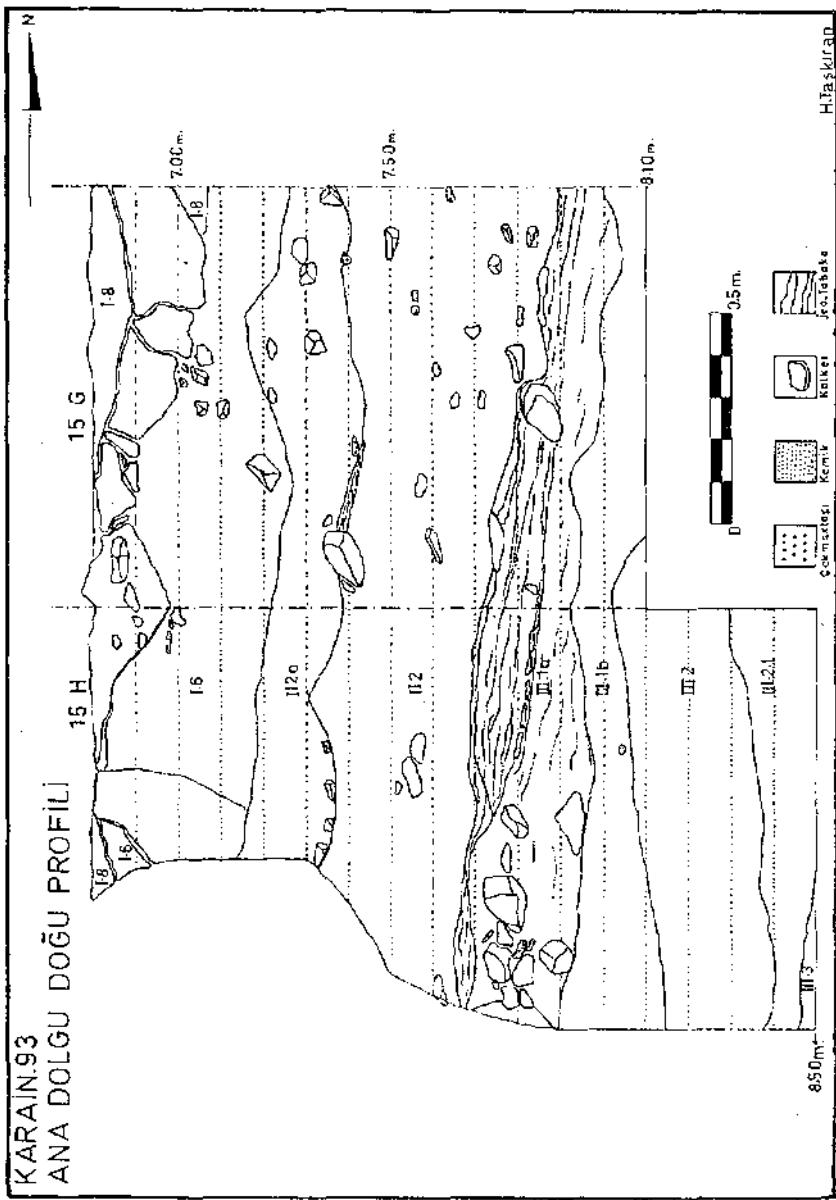
- YALÇINKAYA I. 1993- "1991 Karain Kazıları", *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I.* (Ankara, 25-29 Mayıs 1992): 23-42, Ankara
- YALÇINKAYA I. OTTE, M., BAR-YOSEF, O., KOZŁOWSKI, J., LEOTARD, J.M. et TAŞKIRAN, H., 1992- "Karain 1991, Recherches Paléolithiques en Turguie du sud. Rapport Provisoire", *Paléorient* 18/2: 109-122, Paris.
- YALÇINKAYA I. OTTE, M., BAR-YOSEF, O., KOZŁOWSKI, J., LEOTARD, J-M. and TAŞKIRAN, H., 1993- "The Excavations at Karain Cave, South-Western Turkey: An Interim Report", in *The Paleolithic Prehistory of the Zagros-Taurus*, University Museum Symposium Series, Vol.V: 101-117, Pennsylvania.

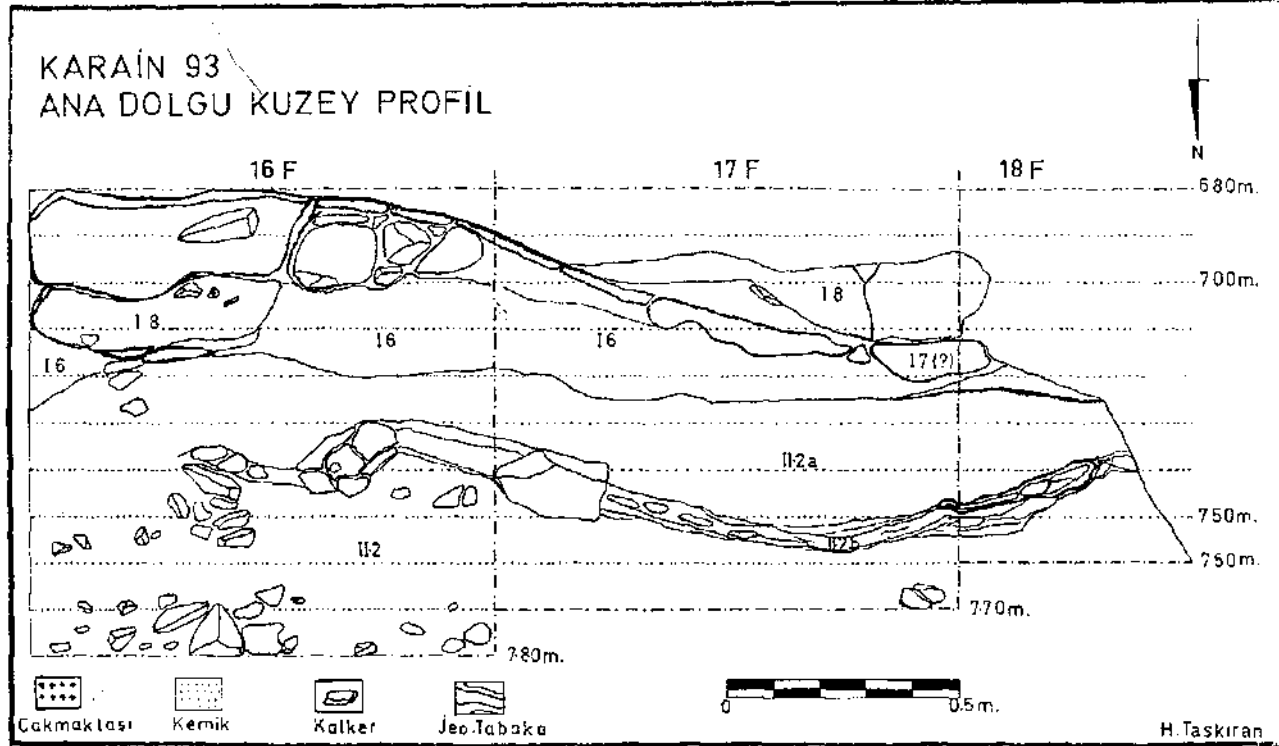

Çizim:1

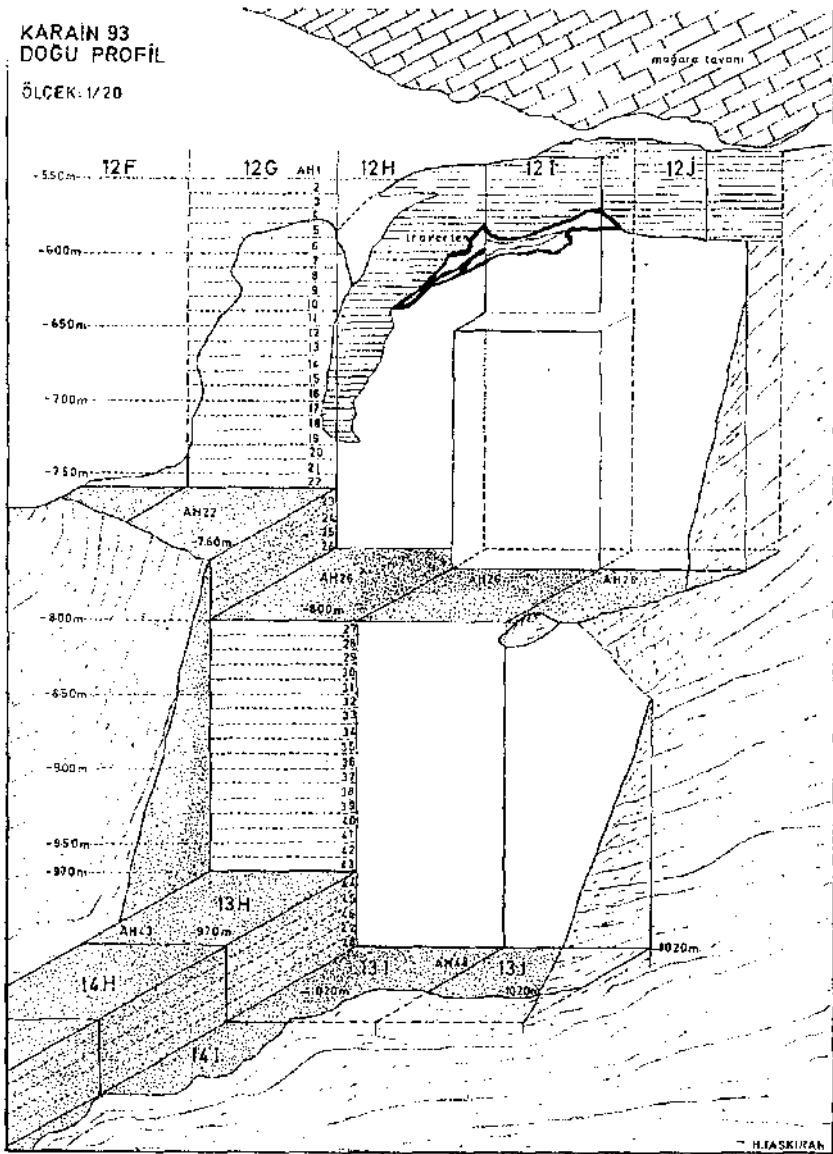
Çizim: 2

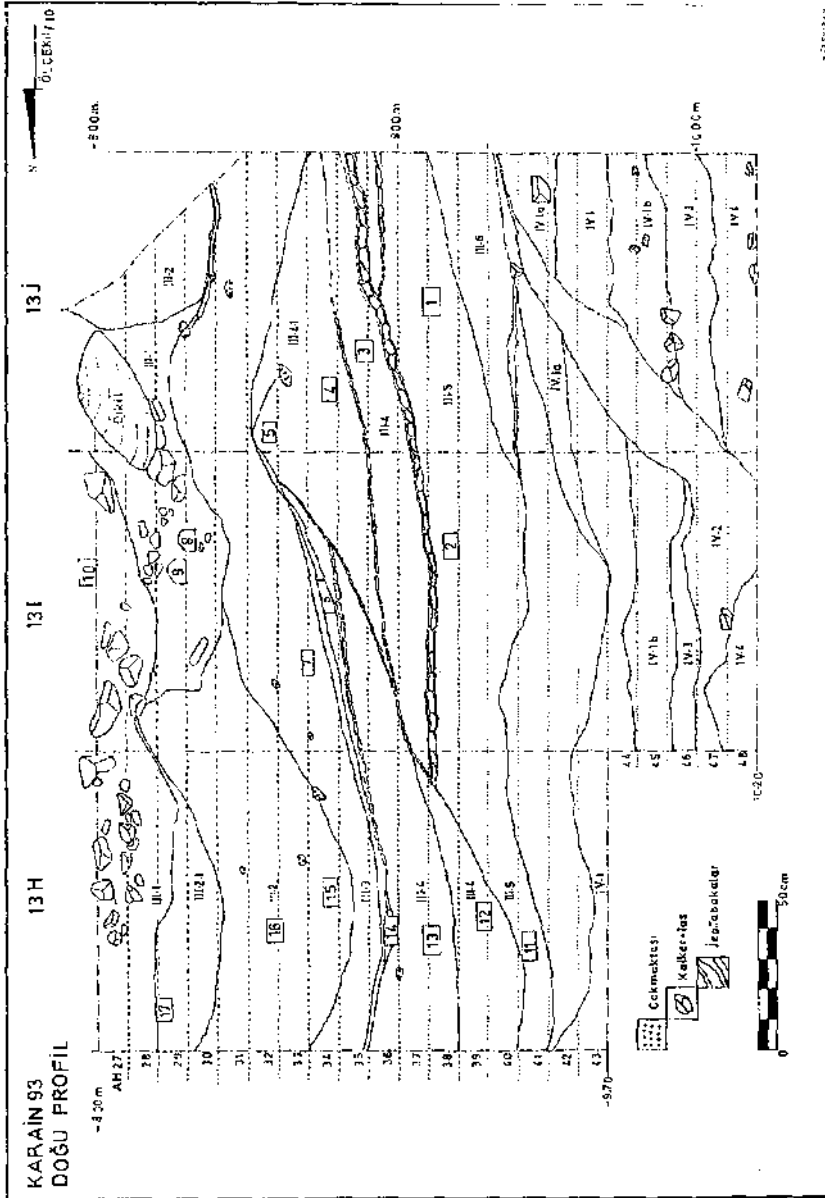
Çizim:3

KARAIN 93
DOĞU PROFİLİ

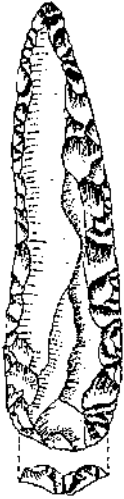
ÖLÇEK: 1/20

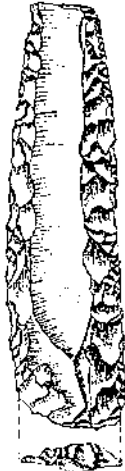
Çizim: 4

Çizim: 5

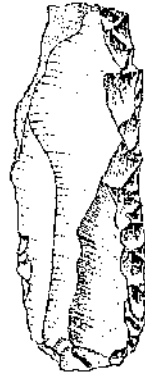
KE G15/22

KE G15/26

KE F16/21

KEP J12/23

KE H15/22

KE F16/23

KE H15/25

KE F16/24

KE H15/27

KE H15/27

KE H15/22

KE H15/24

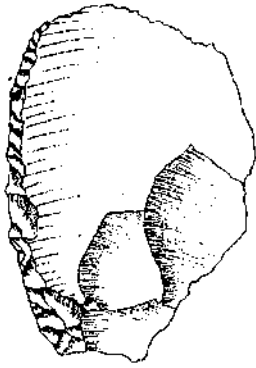
KE H15/24

KE G15/28

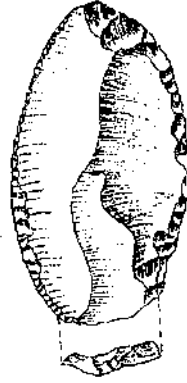
Çizim: 6

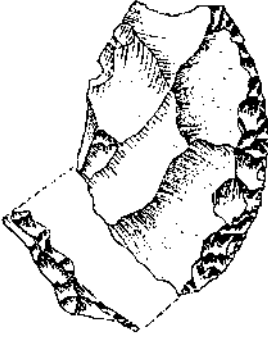
KE F15/21 22 23

KE G15/22

KEP J12/24

KE F15/25

KE F15/27

KE F15/24

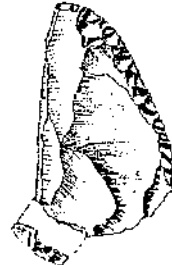
KE H15/26

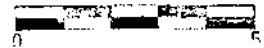
KE F15/27

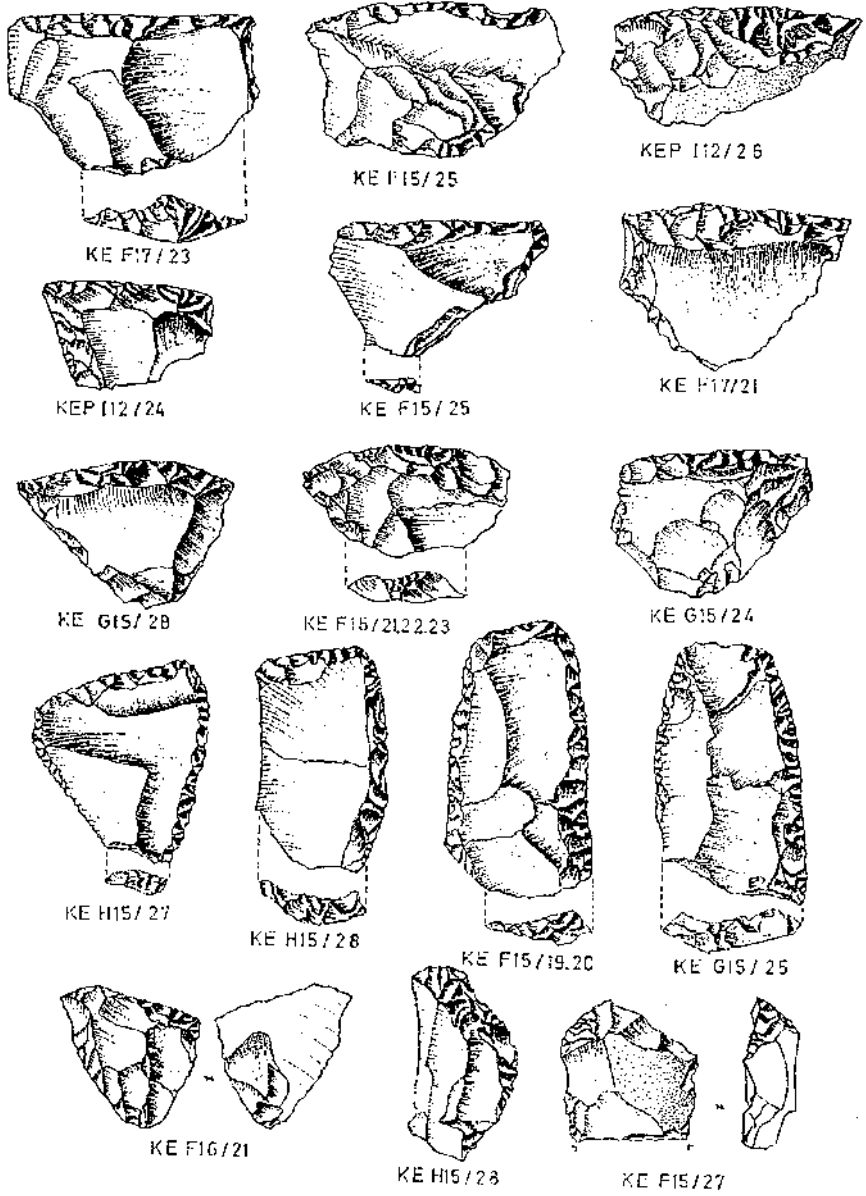
KE F17/21

KE F15/19,20

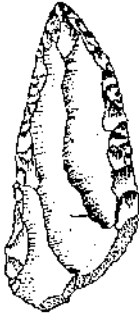
Çizim: 7

Çizim: 8

KE P J12/25

KE H15/23

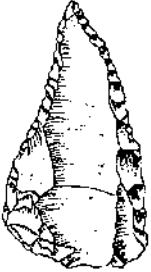
KE H15/25

KE H15/25

KE H15/25

KE H15/24

KE H15/30

KE G15/24

KE G15/26

KE F16/21

KE H15/31

KE F16/22

KE F16/26

KE F17/25

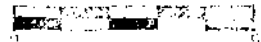
KE H15/26

KE H15/27

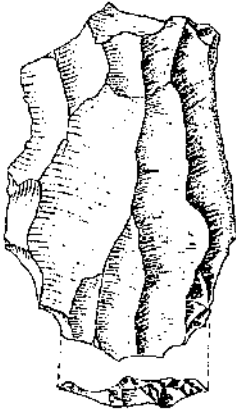

KE G15/28

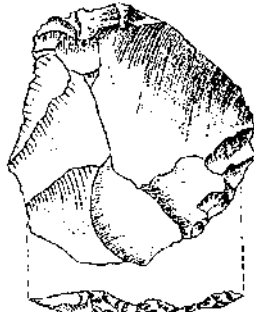

Çizim: 9

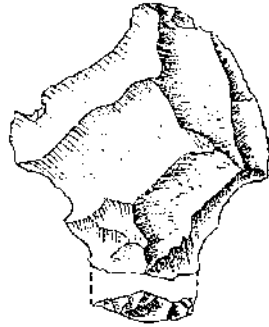

KEP J12 / 25

KE G14/34

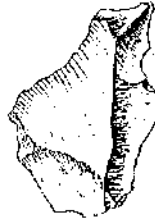
KEP I12 / 26

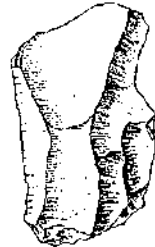
KE F15 / 26

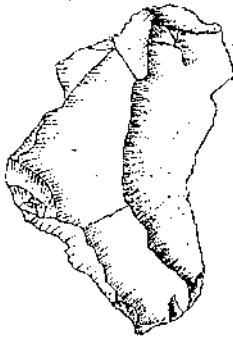
KE F15 / 26

KEP J12 / 25

KEP J12 / 25

KEP J12 / 25

KEP I12 / 24

KE F15 / 27

KE H15 / 28

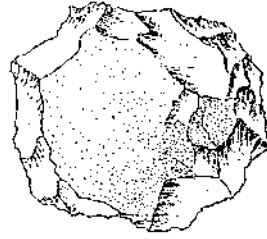
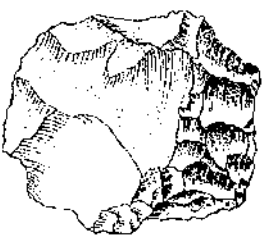
KEP J12 / 23

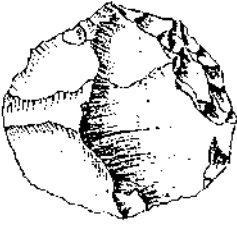
KE H15 / 28

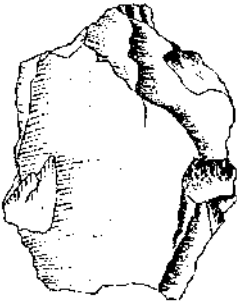
Çizim: 10

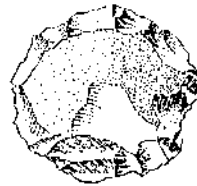
KE H5/29

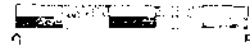
KE G15/25

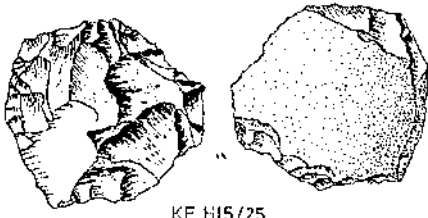
KE H15/27

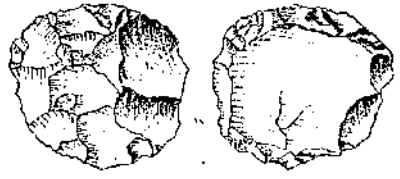
KE F15/27

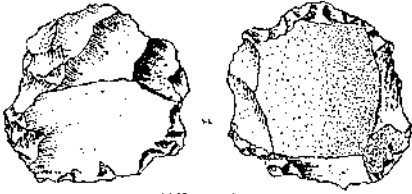
Çizim: 11

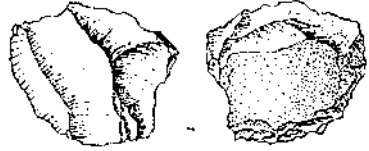
KE H15/25

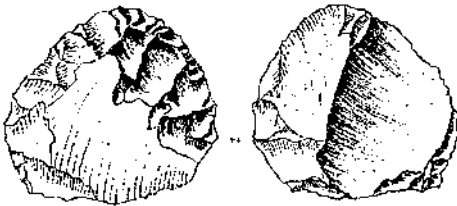
KE F15/21.22.23

KE H15/24

KE H15/24

KE F15/19.20

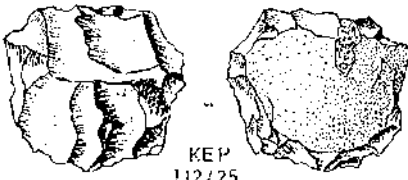
KE H15/21

KEP
112/25

KE F15/28

KEP
112/25

KE F15/24

KE F16/21

1993 YILI MERSİN/YUMUKTEPE KAZILARI

Veli SEVİN *
Isabella CANEVA

Mersin kent merkezinde, Demirtaş Mahallesi içinde ve Müftü Deresi'nin sol kıyısı üzerinde yükselen Yumuktepe Höyüğü'nde, 45 yıllık bir aradan sonra Mersin Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında ve İstanbul ve Roma Üniversitelerinin katılımıyla başlanan işbirlikli kurtarma kazısı 23.8.1993 - 26.9.1993 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

İstanbul Üniversitesi'nden Prof.Dr.Veli Sevin ile Roma Üniversitesi'nden Dr. Isabella Caneva'nın bilimsel sorumluluğu altındaki bilim kuruluna, İstanbul Üniversitesi'nden Prof.Dr.Taner Tarhan ve eşi Aysel Tarhan, Prof.Dr.Önder Bilgi, Marmara Üniversitesi'nden Araştırma Görevlisi (M.A.) Kemalettin Köroğlu, İstanbul Üniversitesi'nden Uzman (M.A.) Aynur Özfirat ve Araştırma Görevlisi (M.A.) Hakan Sivas, Roma Üniversitesi'nden Topograf Roberto Manigrasso, Mimar Sinan Üniversitesi'nden Araştırma Görevlisi (M.A.) Gülgün Köroğlu, Sadberk Hanım Müzesi'nden Sanat Tarihçisi (M.A.) Hülya Yılmaz ve Mersin Büyükşehir Belediyesi'nden Arkeolog Sevil Erçin'in yanında, İstanbul Üniversitesi'nden Yüksek Lisansiyer Mimar Esin Hacıoğlu, Mimar Sinan Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü mezunu Mustafa Kalaycıoğlu ile İstanbul Üniversitesi'nden Çiler Altınbilek, Güner Coşkunsu, Yalçın Tor, Mimar Sinan Üniversitesi'nden de Erkan Konyar, Deniz Günay, Olçum İnal, Süreyya Algül, Anıl Yılmaz ve Hürriyet Aktaş stajyer olarak katılmışlardır.

Kazı ekibinde İçel Müze Müdürlüğü'nü, Müdür Müyesser Tosunbaş, Araştırmacı Yaşar Ünlü, Araştırmacı M.Akif Yücel ve Araştırmacı

---

* Prof.Dr.Veli SEVİN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 34459-İSTANBUL
Dr.Isabella CANEVA, Istituto Paleontologia Via Palestro 6300185 Roma-ITALYA

F.Güler Gürkan temsil etmiş; çalışmalarımızın son haftasında heyetimize Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Şengül Gündoğan da dahil olmuştur.

Maddi ve manevi yönden kazımızı başta Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü olmak üzere, İstanbul ve Roma Üniversiteleri desteklemişlerdir. Bunun yanında, çalışmalarımıza Mersin Büyükşehir Belediye Başkanlığı ve Sayın Başkan Kaya Mutlu ile İçel Sanat Kulübü büyük bir ilgi göstermiş ve ellerinden gelen desteği esirgememişlerdir¹. Müze Müdürlüğü'nün gösterdiği yakın işbirliği ve anlayış da takdire şayandır. Yukarıda adı geçen kişi ve kuruluşlara teşekkürü zevkli bir görev sayarız.

1936-39 ve 1947-48 yıllarında John Garstang başkanlığındaki bir bilim kurulu tarafından yapılan kazılara sahne olan höyüğün adı arkeoloji literatüründe daha çok *Yümüktepe* olarak bilinmektedir. *Soğuk Su Höyük* de denen tepeye İngiliz bilim adamları çoğu kez *Mersin Höyük* demeyi uygun bulmuşlardır. Höyüğün esas adı ise *Yumuktepe*'dir².

Bilindiği üzere, John Garstang'ın höyüğün özellikle batı eteklerine uzatarak çalıştığı açmalarda Orta Çağ'dan (I) Erken Neolitik Dönem'e (XXXIII) değin uzanan 33 yapı katının varlığı ortaya konmuştu. Gordon Childe, Seton Lloyd, Richard Barnett ve Oliver Gurney gibi, XX. yüzyıl arkeolojisine damgasını basmış olan bilim adamlarının katılımıyla yapılmış olan bu kazılar sayesinde Anadolu, Suriye ve Akdeniz kronolojisinin kurulması daha kolaylıkla sağlanmıştı. Bu denli kesintisiz bir tabakalaşmanın Anadolu'da, Tarsus/Göklükule dışında, hiç görülmemesi Yumuktepe'nin önemini bir kat daha artırmaktaydı. Ancak bu çşsiz öneme karşılık höyük 1963 yılından başlayarak büyük bir yıkıma uğratılmış ve adeta tanınmaz bir duruma sokulmuştu (Çizim: 1).

Yumuktepe günümüzde, aşağıda da değinileceği üzere, höyükten çok bir koruluğu andırmaktadır.

-
- (1) İçel Sanat Kulübü'nden Ali M.Merzeci ile Kulüp Başkanı Fazıl Tütüner ve Rezzan Elbeyli'ye ilgi ve yardımları için ayrıca müteşekkirimiz.
  - (2) Yumuktepe adı Türkçe'de "yummak" fiilinden türetilmiş bir sıfat olan ve yumulmuş, kaplanmış ve tombul gibi anlamlar taşıyan "yumuk" sözcüğünden türetilmiştir. Ancak, her nedense, İngiliz bilim adamları bu özgün Türkçe adı, yanlış telaffuzları sonucu, Türkçe'de hiç bir anlam taşımayan Yümüktepe olarak kullanmışlardır. Buna karşılık M.V.Seton-Williams'ın (1954-164) "Yümüktepe" adının anlamını İngilizce'ye "Closed", or "Soft" olarak çevirmiş olması da yumuk sözcüğü ile ilgili olmalıdır. Yanlış telaffuzla ilgili kullanımın tipik bir örneği olarak, J.Garstang'ın (1937, 62) ilk raporunda tepeden "*Soñk Sü*" olarak söz etmiş olması gösterilebilir.

AMAÇLAR

1993 yılında yeniden başladığımız Yumuktepe kazısında ilk amaç, hiç kuşku yok ki, burayı önemine uygun bir biçimde bir kez daha insanlığın yararlanabileceği, geçmiş hakkında sağlam bilgiler edinebileceği bir ören yeri, bir laboratuvar durumuna getirmektir. Bununla ilgili olarak, ilk kazılar sırasında yeterince incelenemeyen höyüğü yeniden ve daha geniş bir biçimde kazmak; kronolojisini daha sağlam temeller üzerine oturtmak ve bu ünlü ören yerini tarihsel-arkeolojik bir park alanı haline getirmek amaçlanmaktadır.

Yumuktepe Höyüğü ile çevresinde ileriye dönük olarak tasarladığımız çalışmalar “kazi”, “düzenleme”, “temizlik” ve “arkeoloji parkı projesi” olmak üzere 3 ana bölümden oluşmaktadır.

KAZI ÇALIŞMALARI

Yumuktepe Höyüğü’nü yeni baştan kazmak kolay bir iş değildir. Nitekim daha ilk yılda karşılaştığımız sorunlar buranın ileride bizleri ne denli uğraştıracakını şimdiden gösterir gibidir. Bütün bu sorunlara karşın, höyüğün vazgeçilmez önemi nedeniyle başladığımız kazı çalışmalarını iki büyük sektör halinde gerçekleştirmeye çalışacağız: Neolitik’ten İlk Tunç Çağı’na değin uzanan Prehistorik tabakalar ve İ.Ö. II. binyıldan Orta Çağ’a değin uzanan Historik tabakalar 1993 yılında, höyüğün doğrudaki açmalarda Orta Çağ tabakaları; batı etekte ise Prehistorik tabakalar incelenmeye başlanmıştır.

Doruk Açmaları

Höyüğün teraslama çalışmalarıyla oluşturulmuş üst düzlüğünde ve güneybatı kesiminde, geçici olarak Z I ve Z II adını verdiğimiz 10 x 10 m boyutlarında iki plankare açılmıştır (Çizim: I).

Z I Açması höyük konisinin güneybatısındadır. Bu alandaki kazı çalışmaları, gezi yolları dışında 9 x 9 m boyutlarındaki bir sahada yürütülmüş ve iki yapı katı incelenebilmiştir. Burada, höyüğün üst kesimi, aşağıda yeniden değineceğimiz üzere, kesilerek düzeltilindiğinden üst tabakalar oldukça tahrip olmuş ve karışmıştır. Garstang (1953,260,262) tarafından varlığı bildirilen en üstteki I. yapı katı ise şimdi tümüyle yok edilmiştir. Yüzeyden 0.20 m derinlikte yer aldığı bildirilen bu en geç yapı katının, Marsilya kiremitleri nedeniyle modern olduğu sanılmaktaydı.

Garstang (1953,260, Fig.159) şimdilik bizim "O" adını verdiğimiz bu I. yapı katının altında, 0.50 m ile 1.50 m arasında IIA ve IIB adını verdiği iki yapı katı saptanmıştır³. Çok karışık durumda olduğu için materyal olarak ayırd edilemeyen ve kısa süreli olarak düşünülen bu yapı katları ancak seramik analizleriyle guruplanabilmişti (Garstang 1940, 90; 1953,260). 1993 yılında Z I plankaresi içinde ortaya çıkardığımız üstteki en geç iki yapı katı kanımızca Garstang'ın IIA ya da İslami döneme ait olduğunu düşündüğü I. tabakayla eşit olmalıdır. Garstang'ın tek tabaka olarak gördüğü bu yapı katlarından ilki, esaslı bir mimari vermeyen dağınık taşlar ve çok silik kimi taş dizilerinden ibarettir (Resim: 1). Bol miktarda sgraffito bezemeli seramik bulunan bu yapı katı, malzeme açısından alttakinden hemen hiç farklı değildir. Kanımızca Garstang birbirine çok yakın olan bu iki yapı katını karıştırarak, onları tek tabaka olarak ele almıştır.

Garstang'ın IIA olarak tanımladığı I. tabakanın ikinci yapı katı mimari açısından, ilkince kıyasla göreceli olarak oldukça iyi durumdadır. Yüzey toprağının yaklaşık olarak 0.80 m altında başlayan bu yapı katına ilişkin taş temeller büyük çapta sökülmüş olmakla birlikte, temel çukurlarından kuzeybatı-güneydoğu yönlü oldukları (Resim: 2); 1.00 m kadar genişliğindeki duvarların kalker kesme taşlardan, kireç harcı kullanılarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Henüz açık olarak planı anlaşılmamakla beraber bu yapı katında ortaya çıkarılan duvar kalıntıları büyük bir yapıya ait gibi görünmektedir. Açmanın kuzeybatı kesiminde bu kompleksin batı duvarının günümüze değin ulaşabilmiş küçük bir bölümü üzerinde, üzerinde çift kanatlı bir kapıya ait söve mili yuvaları bulunan, *in-situ* durumunda bir eşik taşı belirlenmiştir (Resim: 2). Eşiğin yani girişin güneyinde, olasılıkla açık bir avluya ait taban ve teras duvarı, doğusunda ise kimi odalara ilişkin duvar kalıntıları saptanmıştır.

Garstang'ın ve özellikle de Orta Çağ malzemesi üzerinde çalışan Miss Florance Day'ın belirlemelerine göre alttaki IIB yapı katı yaklaşık olarak VIII.-IX. yüzyıllara; bizim I. tabaka olarak tanımladığımız ve iki evreli olduğunu saptadığımız IIA ise IX. yüzyıldan 1500 yıllarına değin uzanan bir döneme aittirler ve İslami karakterleri ağır basmaktadır. An-

---

(3) Garstang genel sonuç raporunun "Islamic Remains" adlı bölümünde ilk tabakayı I, onu izleyen iki Orta Çağ yapı katını ise IIA ve IIB olarak adlandırmıştı. Buna karşılık aynı kitabın başındaki, Yumuktepe'nin stratigrafik tablosunda ise, en üstteki tabaka tümüyle atlanarak, IIA yapı katı I, IIB yapı katı da II olarak tanımlanmıştır. Biz de Yumuktepe'nin bilim dünyasına benimsenip sıkça suklanılan bu genel stratigrafi düzenini -hiç olmazsa şimdilik- fazla değiştirmemeye gayret ederek, günümüzde ortadan tamamen kalkmış olan ilk tabakaya "O" adını vermeyi uygun bulduk.

ladığımız kadarıyla 1993 yılı kazıları sırasında henüz alttaki IIB ya da bizim deyimimizle II. yapı katına ulaşabilmiş değiliz. Kazı alanında her iki yapı katından ele geçirilen XI. yüzyılın ortalarına ait bakırdan anonim Bizans sikkeleri ile bolca *sgraffito* seramiğinin varlığı üstteki bu iki yapı katının tarihi konusunda bir fikir vermektedir. Bunun yanında bol sayıda domuz dişi ve ZII açmasında bulunan tunçtan haçlar nedeniyle söz konusu yapı katlarının İslami bir karakter taşımadığını söyleyebilecek durumdayız.

Z II Açması yine höyüğün doruk kesiminde açılan ve ilkinin hemen doğusundadır (Çizim: 1). Bu açma da 10 x 10 m olarak planlanmış ve etrafında 0.50 m lik gezi yolları bırakılmıştır. Burada da, ilkinde olduğu gibi, üst üste iki Orta Çağ yapı katının varlığı ortaya çıkarılmış ve fakat şimdilik bunlardan yalnızca ilki incelenebilmiştir. Yine Garstang'ın IIA ya da I. yapı katı ile çağdaş olduğunu düşündüğümüz bu tabakaların duvarları da Z I açmasındakilerle aynı yöne uzanmaktadır. Alttaki erken evreyi büyük oranda tahrip etmiş görünen ilk yapı katında, oldukça büyük boyutlu ve kanımızca dini karakteri ağır basan bir yapının varlığı söz konusudur (Resim: 2-3). Açmanın güney kesiminde, mevcut yüzeyden 0.20 - 0.30 m derinde sağlam olarak ele geçirdiğimiz ve bu mimariye ait bir mekanın kuzeydoğu köşesi olduğu anlaşılan bölümde kullanılan blok taşlar, 0.73x0.50x0.20, 0.90x0.36x0.30 ve 0.70x0.40x0.32 m boyutlarındadır. Yumuşak kalker cinsi taşlar arasında birleştirme malzemesi olarak yine kireç harcı kullanılmıştır. Tümüyle sökülmüş olmakla birlikte, tabanının da kireç harçlı kaplama levhalarıyla döşeli olduğu anlaşılmaktadır. Açmanın güneyine kazılmamış alana doğru uzadığı ve olasılıkla buradaki su deposu inşaatı sırasında tahrip edildiği anlaşılan bu yapının, kuzey ve batısında çeşitli eklenti ya da yan odalarına ilişkin temel kalıntıları ile başı batıya gelecek şekilde, doğu-batı doğrultusunda uzatılmış bir cesede ait basit toprak mezar ortaya çıkarılmıştır.

Yukarıda değinmiş olduğumuz gibi, henüz bu tabakaları tarihlemekten kaçınıyoruz. Ancak, Orta Çağ yapı katlarında ele geçirilen XI. yüzyılın ortalarına ilişkin bakırdan anonim Bizans sikkeleri tarihlemeye birer kıstas olarak kullanılabilir niteliktedirler. Bunların yanında, cam bilezik parçaları, tunçtan haçlar (Resim : 4), kemik ağırsaklar ile *sgraffito* ve slip tekniklerinde yapılmış keramik parçaları (Resim: 5) buluntular arasındadır.

Yumuktepe Höyüğü'nün doruk noktasında açtığımız iki büyük plan-kare ile birlikte, bunlardan Z I'in 9.00 m kadar batısındaki yamaçta, 8.00 x 6.00 m boyutlarında bir yoklama açması (Y I) yaparak toprak üstünde görülen kimi duvar izleri hakkında bilgi edinmeye çalıştık (Çizim: 1). Bu-

rada, Bizans Dönemi'ne ait olduğunu sandığımız yapılarla ilgili olması gereken bir sur duvarının varlığı ortaya çıkarıldı. Daha önce Garstang'ın (1953, fig.159) belirlediği ve planlarına işlediği; S. Lloyd'un (1940,97) ise İslami dönemlere tarihlenen bir "enclosure wall" olarak tanımladığı bu sur kalıntısı, küçük dere taşlarının horasan harcı ile örülüp, ön yüzlerininse düzgün kalker bloklarla kaplanmasıyla inşa olunmuştur. Açılan kesimde kuzey-güney doğrultusunda uzanan duvarın mevcut yüksekliği 1.40 m, genişliği ise 2.60 m kadardır. Cephede olması gereken düzgün kaplama taşları hemen hemen tümüyle sökülmüş ya da teraslama çalışmaları sırasında makinalarca tahrip edilmiş durumdadır. Ancak, bu örme duvar kısmen dikdörtgen prizması biçiminde kalker bloklar üzerine inşa edilmiş görünmektedir ki, bu da bize duvarın iki evreli olabileceğini düşündürmektedir.

Batı Etek Açmaları

Garstang'ın höyükteki en erken tabakaları incelemek üzere yoğun bir biçimde çalıştığı güney etek günümüzde oldukça tahrip görmüştür. Önce Müftü Deresi'nin 1968'deki büyük taşkını ve sonra da Belediye tarafından açılan stabilize yol höyüğün bu kesimindeki tabakalara iyiden iyiye zarar vermişti. Ayrıca yine bu etekte ve güneybatı uçta inşa edilen betonarme bir su pompası evi de tam Neolitik-Erken Kalkolitik tabakalar üzerine kurulmuştur.

1993 sezonunda bu erken tabakaları tanımak ve şimdiye değin meydana gelmiş olan tahribatın boyutlarını öğrenmek üzere W, Y ve K adını verdiğimiz üç küçük açma açılmıştır.

W Açması, John Garstang'ın "A" adını verdiği derin sondajın biraz genişletilmesinden ibarettir (Çizim: 1). Bilindiği üzere, höyüğün erken tabakaları 1930'lu yıllarda kısmen incelenebilmişti. Bu ilk çalışmalar sırasında, kalınlığının en azından 8 m olduğunu bildirildiği Neolitik tabakalarla ilgili olarak yalnızca az sayıda dar açmalarla yetinilmişti. Derine doğru inildikçe basamaklarla küçülen açmaların boyutları, -20 m ye ulaştığında, özellikle A ve B tranşelerinde 1 x 2 m ye değin küçültülmüştü. Kazıya, su düzeyine erişilen, -24 m derinlikte son verilmişti. Sondajların hiç birinde ana toprağa değin inilebilmiş değildi.

1993 yılında Garstang'ın ulaşabildiği en alt düzeydeki tabakadan, eski kazının küçük açmalarından biri olan "A Tranşesi"nde kazıya başlandı. Kömür ve hayvan kemikleri açısından zengin olan kültür toprağının hiç olmazsa 1 m kadar daha derine uzandığı belirlendi (Resim: 6). Garstang'ın İ.Ö. 6000 yıllarına tarihllediği XXX. tabakanın 0.80 m al-

tından elde edilen yeni bir C₁₄ tarihi G.Ö. 7920 90 (İ.Ö. 6785-6620) yıllarını vermiştir.

Çukurova bölgesinde “huğ” da denen *wattle and daub* (çitçamur) tekniğinin varlığına işaret eden, aralarında kamış izleri olan sıva parçaları bulunmuş olmakla birlikte, bu küçük sondajda herhangi bir mimari saptanabilmiş değildir. Bir yangından etkilenmiş olduğu anlaşılan çamurla birlikte kullanılmış sazların Zagros bölgesindeki Ganj Dareh’te saptandığı gibi, *Typha* sp.türüne girdiği anlaşılmaktadır. Höyüğün batı yüzündeki kötü bir biçimde tahrip görmüş profilden, birbirinden kül tabakalarıyla ayrılan bir dizi *pisé* ya da *wattle and daub* tekniğindeki yapıların varlığı görülebilmektedir. *Pisé* duvarlar birbirinden kalın kül tabakalarıyla ayrılmaktadır, kerpiç blok yoktur. Bu durum, höyüğün bu bölümüne özgü mimari bir özellik olarak görünür.

Bölgede bin yıldır kullanılmakta olduğu anlaşılan huğ evlerinden bir örnek bugün höyüğün hemen güneybatı köşesindeki bahçe içinde de bulunmaktadır.

Y Açması höyüğün güneybatı köşesi yakınlarındadır (Çizim: I). 3.00 x 3.00 m boyutlarındaki bu açmada 2.00 m derinliğe inilmiştir. Burada birbirini kesintisiz bir biçimde izleyen üst üste 3 mimari tabaka bulunmuş olup, mimari, taş temel üzerine kerpiç duvarlar ile çamur ve çakıl taşı tabanlı yapılardan oluşmaktadır. Kerpiçler genellikle 0.30-0.35 m genişliğinde, 0.07-0.10 m yüksekliğindedir ve her tabakada kullanılan kerpiç rengi farklıdır.

Y Açması’nın hemen batısında, bugün üzerinden stabilize bir yol geçen alanda 3.00 x 1.00 m genişliğinde bir sondaj açılarak, höyüğün batı eteklerinin nereye değin uzandığı ve 1968 taşkını sırasında meydana gelen yıkımın boyutları konusunda bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Bu kesimde, taşkınla ilgili 1.80 m kalınlığındaki çakıl ve kum tabakalarından sonra dere yatağına ulaşılmıştır.

K Açması, tüm prehistorik stratigrafinin kontrolü amacıyla, Y ve W alanlarının arasında, daha yüksek bir kesimde açılmıştır (Çizim: I). İlk kazılış sırasında 7.00 x 7.00 m olarak işaretlenen söz konusu açma, kazılar ilerledikçe güneye ve batıya doğru genişletilmiştir. Ancak burada önceki yıllarda yapılmış olan teraslama ve ağaçlandırma çalışmaları sırasında höyük yüzeyine oldukça kalın bir moloz tabakası yığılmış olduğundan şimdilik sağlıklı bir sonuca ulaşılabilmemiş değildir.

Anlaşılabileceği üzere, W ve Y açmalarında ortaya çıkarılmış olan mimari tipoloji ve tabakaların karakteri açısından önemli farklılıklara sahiptir. Sözgelimi bunlardan kuzeydeki hayvan kemikleri ve bitkisel kalıntılar yönünden zenginken, güneydeki de daha çok ve daha iyi durumdaki mimari kalıntılar ile seramik yönünden dikkat çekicidir. Ancak bu iki kazı alanının birbiriyle ilişkisi henüz açık olarak belirlenebilmiş değildir. Bu farklılığın kronolojik bir gelişimden kaynaklanmış olabileceği de söylenebilir.

W Açması hayvan kemikleri açısından daha zengindir ve bunların ön analizleri Groningen Üniversitesi'nden Dr.Buitenhuys tarafından yapılmıştır. Böylelikle prehistorik Mersin'in faunası hakkında ilk bilgiler edinilmeye başlanmıştır. Kemiklerin çokluğu ovicapridler'e ilişkindir; bunları ise sığır ve domuz izlemektedir. Toplanan hayvan kemiklerinin ağırlığının et tüketimi açısından görece bir öneme sahip olduğu kabul edilecek olursa, en başta sığırın geldiği söylenebilir. Hayvan iskeletlerinin tüm kısımları eşit oranda temsil edilmektedir ki, bu, hayvanların Yumuktepe'de kesilmiş olduğunu gösterir.

Analizi yapılabilmüş az sayıdaki örnekten yola çıkılarak, Neolitik Çağ Mersin halkının et gereksinimlerini sağlamak amacıyla hayvan evcilleştirdiği ve beslediği söylenebilir. Aşıklıhöyük'tekilerle kıyaslandığında, koyun, keçi, sığır ve domuzun cüsse açısından daha küçük olduğu anlaşılmaktadır. Yumuktepe, şimdiye değin, bu dört ana evcil türün bir arada bulunduğu en erken yerleşme yerlerinden biridir.

Çevrenin genel özelliklerine gelince, bu tabakalardaki kömürden sağlanan (taxa) topluluğu bir orman örtüsünün varlığına işaret etmektedir. Bu konudaki analizler Marsilya'daki Mediterranean Institute for Palaeoecology of the National Research Council'dan Dr.H.Barakat tarafından yapılmaktadır. Sağladığımız ilk bilgiler Van Zeist'in bu dönem hakkında yapmış olduğu rekonstrüksiyonla çok büyük bir uygunluk göstermektedir.

Bu tabakalardan sağlanan seramik koyu yüzü ağızlı türde küçük parçalardan oluşur; renk devetüyünden koyu kahverengiye değin değişir. Özellikle Y açmasından ele geçirilmiş az sayıda boyalı parça da vardır. Siyah ya da kahverengi paralel ve sık sık da oblik çizgilerden oluşturulan bezeme iyi kaliteli, portakal renkli ağızsız mallar üzerine uygulanmıştır. Tırnak baskılarıyla yapılmış baskı bezeme türüne yalnızca az sayıda ve küçük parçalar üzerinde rastlanmıştır. Biçimlere gelince: basit ağız kenarları dikçe ve konkav çeperli parçalar armut biçimli kapların yaygın ol-

duğuna işaret etmektedir. Boya bezemeli parçalar yarım küre gövdeli çanaklara özgü gibi görünür.

Lithik endüstri genellikle obsidyen aletleri kapsar. En tipik alet delicilerdir. Bu türde delicilerde asimetrik kavisli uçlar geneldir. Uçlar üzerinde mikroskopik incelemeler sonucu varlığı belirlenen kumaş izleri, bunların yumuşak materyaller üzerinde kullanılmış olabileceğini ve delikten çok oluk-yiv açacak türde olduklarını göstermiştir.

Bu erken evrede Kuzey Mezopotamya ve Syro-Kilikia bölgelerinin seramik gelenekleri birbirlerinden esaslı bir biçimde farklıdır. Bu çağda Mersin daha çok, Suriye'nin Akdeniz kıyısındaki merkezlerle birlikte, Kuzey Mezopotamya'nın Hassuna dönemindekilerden tümüyle farklı bir seramik kültürüne sahip olan Amuk A-B evreleriyle ilişkili görünmektedir. Mersinde belirlediğimiz türde çit-çamur ve kerpiç yapılar Amuq'daki Tell el-Judeideh'tekilerin benzeridir. Öyle görünüyor ki Amuq ovası bu iki geleneğin karşılaştığı yegane bölge durumundadır.

DÜZENLEME VE TEMİZLİK ÇALIŞMALARI

J.Garstang'ın 1948 yılında aniden noktalanın kazı çalışmalarından sonra Yumuktepe kendi haline terk edilmiş ve ıssılaşmıştı. 1963 yılında park yapma amacıyla teraslama faaliyetine girilmiş, bu çalışmalar sonucunda da höyük yüzeyi büyük oranda tahrip edilmişti. Bu faaliyetler sırasında höyüğün doruk kesimi tesviye edilerek 38x45 m kadar boyutlarında bir düzlük oluşturulmuş; ışıklandırılan bu alanda bir su deposu, çocuk parkı ve büyükçe bir beton platform inşaa edilmişti (Çizim: 1). Yamaçlarında ise yine teraslar yapılmak suretiyle oluşturulan 8 ile 11 adet basamağa ağaç dikilmiş ve aralarına betondan oturma yerleri yapılmıştı. 1993 daki ilk aşamada bunlardan, kullanılamaz durumdaki çocuk parkı ve çevredeki beton bordür derhal kaldırılmıştır. Daha sonraki yıllarda önce, çoğu kırık ve kullanılamaz durumdaki beton oturma grupları ile daha sonraki yıllarda da betondan yapılan tüm müdahalelerin kaldırılması tasarlanmaktadır. Höyüğün yanında Müftü Deresi'nin aktığı batı etekleri günümüzde gayri resmi bir çöplük alanı olarak kullanılmaktadır. Mersin Büyükşehir Belediyesiyle yaptığımız olumlu bir iş birliği sonucunda alanın acil temizliği yaptırılmıştır.

PROJE ÇALIŞMALARI

Kazı, sondaj ve temizlik çalışmalarının yanı sıra amaçlarımızdan sonuncusunu "*Yumuktepe Arkeoloji Parkı Projesi*" oluşturmaktadır. (Çizim: 2). Ön çalışmaları proje baş danışmanı ve müellifi Prof.Dr.M.Taner Tar-

han tarafından gerçekleştirilen bu parkta, korumanın yanında esas düşünce ziyaretçiye adeta 8-9 bin yıllık bir zaman tüneli içinde gezdirerek bir tarih bilinci oluşmasına olanak tanımaktır. Höyük üzerindeki tüm dönemleri bir açık hava müzesi şeklinde pavyonlarla en yalın ve en öğretici şekilde ziyaretçiye sunmak, tarihi dokuya uygun çevre düzeni ve koruma, güzelleştirmeyi sağlamak amaçlarıyla daha ilk yıldan itibaren höyük üzerinde gözlemlerde bulunularak, taslak çizimler yapılmış ve bunların detayları konusunda fikir üretilmeye başlanmıştır.

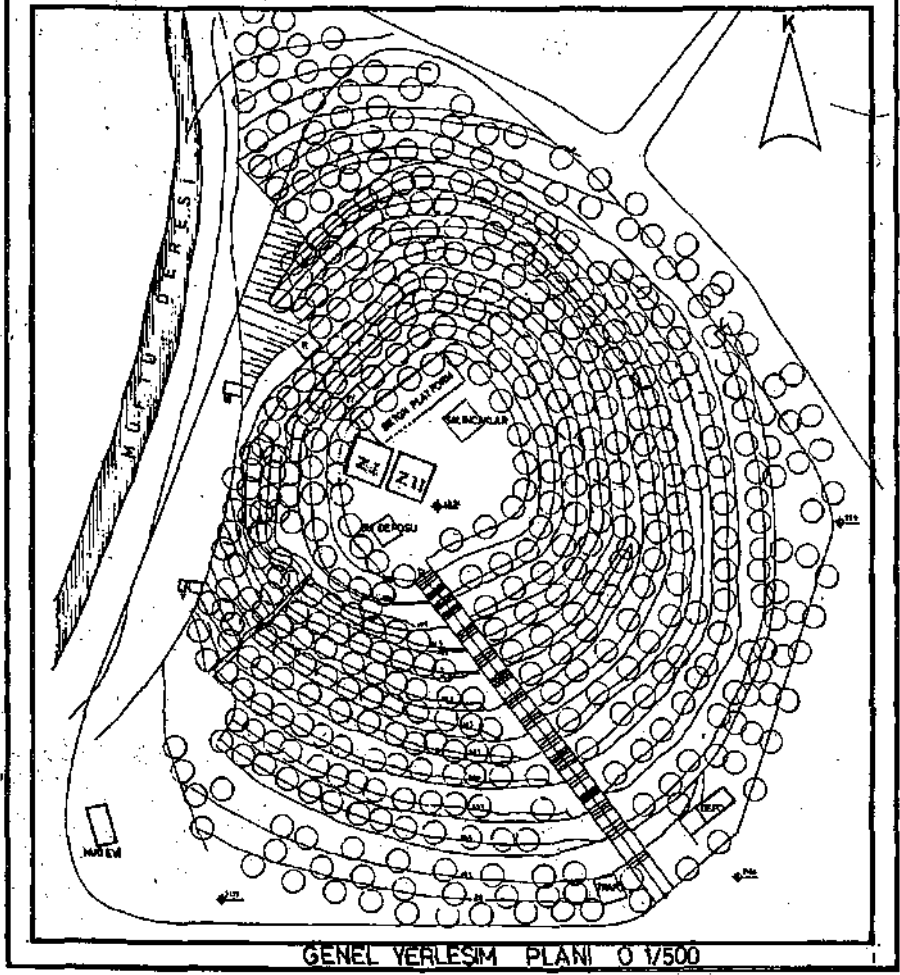
BİBLİYOGRAFYA

- GARSTANG, J., 1937. "Explorations in Cilicia. The Neilson Expedition: Preliminary Report", *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* 24: 52-68.
- ....., 1940. "Explorations in Cilicia. The Neilson Expedition: Fifth Interim Report", *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* 26/3-4: 89-92.
- ....., 1953. *Prehistoric Mersin Yümük Tepe in Southern Turkey* (Oxford).
- LLOYD, S., 1940. "Explorations in Cilicia. The Neilson Expedition: Fifth Interim Report: Architectural Features of Levels I-VIII", *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* 26/3-4: 93-97
- SETON-Williams, M. V., 1954. "Cilician Survey", *Anatolian Studies* 4: 121-173.

YUMUKTEPE

KAZISI

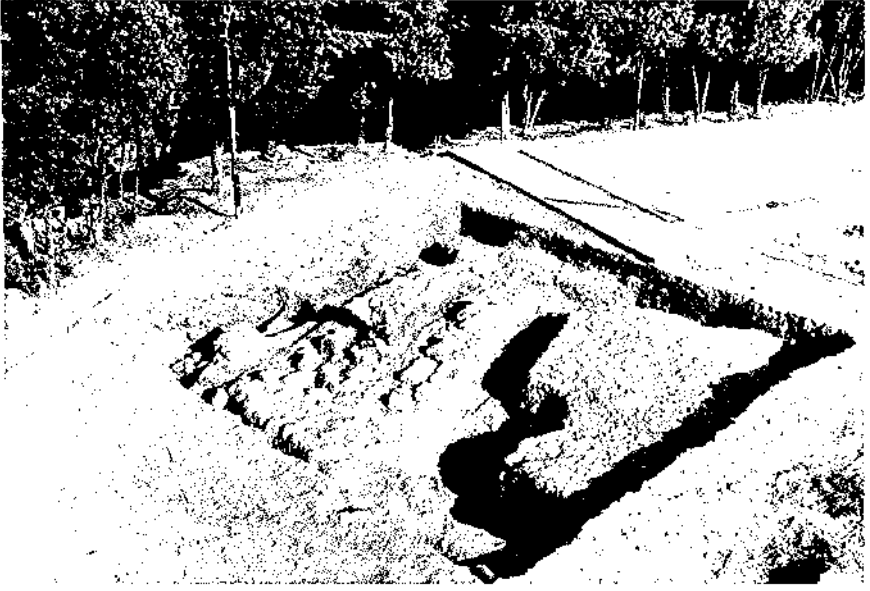
1993

Çizim: 1- Yumuktepe Höyüğü topografik planı

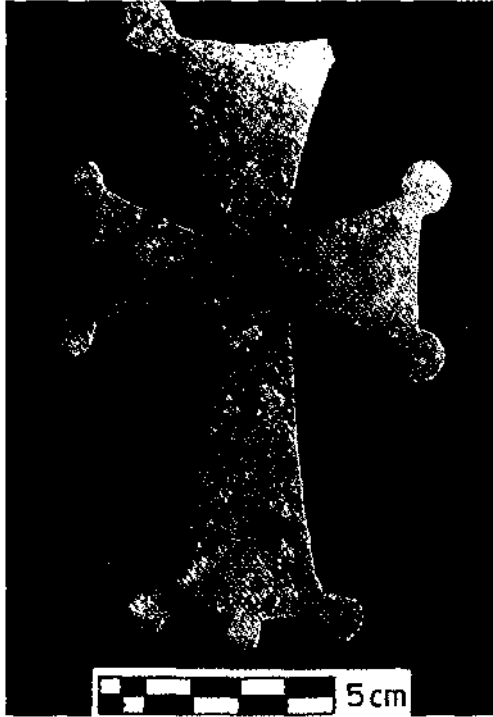
Resim: 1- ZI plankaresi IIA (I) yapı katı

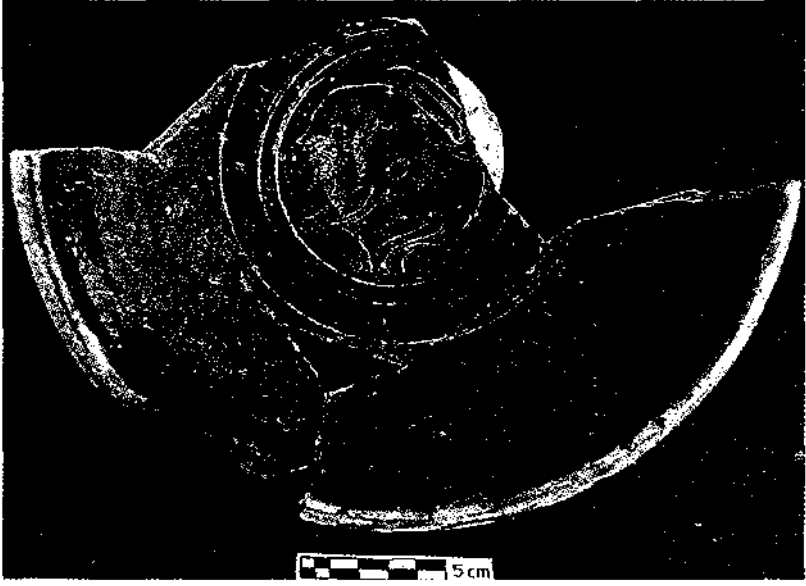
Resim: 2- ZI ve ZII açmalarından genel görünüm

Resim: 3- ZII Açması IIA (I) yapı katı

Resim: 4- IIA yapı katından tunç haç

Resim: 5- IIA yapı katından sırlı çanak

Resim: 6- "W" açmasından bir görünüm

KIRKLARELİ HÖYÜĞÜ 1993 YILI KAZISI

Mehmet ÖZDOĞAN *
Hermann PARZINGER

Uzun süreden beri Trakya ve Marmara Bölgesi'nin çeşitli kesimlerinde çalışmalarını sürdürmekte olan ekibimiz, 1993 yılında araştırma projesinin yeni bir aşamasına başlamıştır. Kırklareli il merkezinin yakın çevresindeki tarih öncesi yerleşme yerleri üzerinde yoğunlaşan bu aşama Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün desteği ile İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı adına, Alman Arkeoloji Enstitüleri, Frankfurt Römisch - Germanische Kommission'un da katılımı ile gerçekleştirilmiştir. 1993 yılı çalışmaları sırasında, ilk olarak Salhane mevkiindeki Aşağı Pınar yerleşmesi ele alınmıştır. Daha çok Balkan Neolitik Dönem'i ile ilgili sorunlara yanıt aramak amacı ile seçilen Aşağı Pınar Höyüğü'nün üzerinde, düzletilerek dağıtılmış bir tümülüsün bulunduğu anlaşılmıştır. Bu tümülüsün yapımı sırasında Orta - İlk Demir Çağ ve Son Tunç Çağı'na ait katmanların geniş ölçüde tahrip olduğu, buna karşılık altta kalan eski kültür katlarını örtü gibi koruduğu da anlaşılmıştır. Tümülüsün aruğu ile tahrip ettiği dolguların kaldırılmasından sonra, Balkan Son Neolitik Çağı'na¹ ait oldukça iyi korunmuş durumda üç evrelî bir kültür katına, bunun da altında, Balkan Orta Kalkolitik Çağı'na Karanovo III Dönemi'ne ait dolgulara rastlanmıştır.

Marmara - Trakya Projesi, 1993 yılı ile yeni bir aşamaya gelmiş olduğundan, Aşağı Pınar mevki ile ilgili ayrıntılara girmeden, 14 yıldır süregelen çalışmalarımızın sonuçlarını toplu olarak tanıtmakta yarar gördük:

---

* Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı, Fen - PTT, 34459 - İSTANBUL

(1) Balkan ve Anadolu arkeolojisinde çağ adları eş anlamlı olmadığından, yanlış anlamaları önlemek için bu yazıda bölge adı ile birlikte kullanmakta yarar gördük.

ARAŞTIRMA PROJESİNİN TANITIMI

Kırklareli tarih öncesi yerleşmelerinde başlamış olduğumuz çalışma, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı adına 1979 yılından bu yana Marmara ve Trakya bölgelerinde sürdürmekte olduğumuz araştırma projesinin son aşamasını oluşturmaktadır. Bilindiği gibi söz konusu proje esas olarak tarih öncesi dönemleri hemen hiç bilinmeyen bu bölgenin kültür sürecini belirleyerek, Anadolu ile Güneydoğu Avrupa kültürleri arasındaki ilişkileri aydınlatmak amacı ile kurulmuş, ancak bölgedeki tahribatın yoğunluğu karşısında, her döneme ait, her türlü kalıntının da belgelenmesi işini de zorunlu bir görev olarak üstlenmişti. Araştırma projemizin çalışmaları, önceden hazırlamış olduğumuz uzun süreli bir program uyarınca değişik aşamalarda sürdürülmüştür. Bu yıla kadar gerçekleştirilen iki aşamanın ilkinde, yüzeyden yapılan tarama ile temel veriler elde edilmiş, ikincisinde ise sınırlı kazı çalışması ile bölgenin kültür süreci, başka bir deyiş ile, tarihlemeye esas olacak tabakalanma saptanmıştır. Bu yıl başlattığımız üçüncü aşama, kapsamlı kazı çalışmaları ile somut olarak kültürlerin tanımlanmasını öngörmektedir. Bu yıla kadar yapılan çalışmalar aşağıda özetlenmiştir:

1- Veri Toplama Aşaması

Bu çalışmaya başlarken karşılaştığımız esas güçlük, İlk Tunç Çağı öncesi ile ilgiliydi; bu döneme ait ne Trakya ne de Marmara Bölgesi'nden elimizde hemen hiç bir veri yoktu². Bölgenin, bulunan tarih öncesi kültürlerin çanak çömleğini tanımadığımız gibi, höyük oluşumu olmadığından yerleşmeleri nerelerde arayacağımızı da bilmiyorduk. Bu nedenle araştırmayı, hiç değilse çok sayıda kazı ile kültür süreci oldukça iyi bilinen Bulgaristan kronolojisinden yararlanabilmek için bölgenin Trakya kesiminden başlamakta yarar gördük.

a) Trakya Yüzey Araştırması: Bölgenin Avrupa kesimi 1979 - 1984 yılları arasında, toplam olarak 6 ay süre ile, arazide yürünerek taranmış, tarih öncesi dönemlere ait 300 yerleşme, 100 kadar da kalıntı saptanmış ve bölgede bulunan tarih öncesi kültürler ile ilgili çok sayıda örnek malzeme elde edilmiştir. Genişleyen kentsel, endüstriyel, turistik alanlar, mekanize tarım vb. nedenler ile çok yoğun bir tahribatın sürdüğü bu bölgede çalışırken, mesleki sorumluluğumuz gereği, yalnızca tarih öncesi dö-

---

(2) Daha önce yapılmış araştırmalar ile ilgili toplu bilgi için bakınız: M. Özdoğan, "Trakya'da Tarih Öncesi Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Bazı Sorunlar", *Güney- Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 10/11, 1983, s. 21 - 58

nemlere ait izleri belgelemekle yetinmedik, Osmanlı Dönemi'ne kadar arazide rastladığımız her türlü yerleşme ve kalıntıyı da belgeleyerek bir bölge arşivi oluşturmaya çalıştık. Bunun sonucunda 3 bin buluntu yerini kapsayan bilgi, fotoğraf ve malzeme arşivi Prehistorya Anabilim Dalı'nda tüm araştırmacıların kullanımına hazır duruma getirilmiştir³.

b) Güney Marmara Yüzey Araştırması: Marmara Denizi'nin iki yarası arasında sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmek, Trakya ile Anadolu arasındaki benzerlik ve farklılıkları somut olarak ortaya koyabilmek amacı ile 1985 - 1988 yılları arasında araştırmalarımızı Marmara Denizi'nin Anadolu tarafına kaydurdık. Bu amaçla Doğu Marmara'da İzmit, Yenice, Güney Marmara'da da Bandırma, Balıkesir, Çan, İvrindi, Edirne, Yenice, Gönen ve Manyas çevresinde yaptığımız tarama çalışmaları 100 kadar tarih öncesi buluntu yeri saptanarak belgelenmiştir⁴.

2- Kısa Süreli Kazılar ile Tabakalanma Saptanması

a) Tilkiburnu Kazısı: 1981 yılında Kırklareli, Yancıklar köyü yakınında kum çekmek ve korugan yapımı için tahrip edilen Tilkiburnu Höyüğü'nde kendi olanaklarımız ve öğrencilerin gönüllü katılımı ile gerçekleştirilen kısa süreli kurtarma kazısında, M. Ö. 4 bin yıl sonlarına, Karanovo VI dönemine ait katmanda, Anadolu ve Kuzey Balkan kökenli buluntuların birlikte bulunması, üzerinde çok tartışılan bazı kronoloji sorunlarına çözüm getirmiştir⁵.

b) Taşlıcabayır Kazısı: 1982 yılında, Kırklareli Asilbeyli köyü yakınlarında, tarla düzeltmek için tahrip edilen Taşlıcabayır mezar tepesinde, gene kendi olanaklarımızla kısa süreli bir kurtarma kazısı yapılmış, bu çalışmada, ülkemizde ilk kez varlığı ortaya çıkan, M. Ö. 12. yüzyıla tarihlenen, Kuzey Karadeniz step kültürlerine ait kurgan türü mezar ve 52 tüm kap bulunmuştur⁶.

c) Yarımburgaz Kazısı: 1986 yılında İstanbul, Küçük Çekmece Gölü yakınlarındaki Yarımburgaz Mağarası'nda tümü ile kendi olanaklarımız ve 63 öğrencinin gönüllü katılımı ile, İstanbul Müzesi adına bir kurtarma

(3) Çalışmalarımızı bu aşamaya tümü ile National Geographic Society'in parasal desteği ile gerçekleştirilmiştir.

(4) Bu çalışmalarımız The Aegean Foundation, New York ile Çanakkale Seramik Fabrikaları tarafından parasal olarak desteklenmiştir.

(5) M. Özdoğan, "Tilkiburnu, A Late Chalcolithic Site in Eastern Thrace." *Anatolica* IX, 1982, s.1-26

(6) M. Özdoğan, "Taşlıcabayır, A Late Bronze Age Burial Mound in Eastern Thrace." *Anatolica* XIV, 1987, s.7-39

kazısı yapılmış, Balkanlar ve Yakın Doğu'nun en uzun süreli tabakanması burada saptanmıştır. Yarımburgaz Mağarası'nda İstanbul bölgesinin doğal çevre değişimini de çok açık bir şekilde sergileyen jeolojik katmanlar ile birlikte, insanların bu bölgeye ilk geldiği, yaklaşık 600 bin yıllarına ait kültür katları da çok iyi korunmuş olarak bulunmuştur. Mağaranın da sonraki katmanları, özellikle M. Ö. 6. ve 5. bin yıllara ait, varlığı başka hiç bir yerden bilinmeyen, bölgeye özgün bir kültürü tanıtmıştır⁷, çalışmalar daha sonra Dr. Arsebük başkanlığında devam etmiştir.

d) Toptepe Kazısı: 1989 yılında, Tekirdağ, Marmara Ereğlisi yakınlarındaki Toptepe Höyüğü'nün, bir tatil sitesi yapımı sırasında tahrip edilmesi üzerine gönüllü öğrencilerin katılımı⁸ ile bir kurtarma kazısı yapılmış, burada, varlığı daha önceleri yalnızca Orta Tuna bölgesinden bilinen, M. Ö. 4300 yıllarına tarihlenen bir kültüre ait izler saptanmıştır⁹.

e) Hoca Çeşme Kazısı: Edirne, Enez ilçesi yakınlarında, Prof. A. Erzen başkanlığı ve Dr. S. Başaran yönetimindeki Enez Projesi ile işbirliği yapılarak, 1990 - 1993 yılları arasında kapsamlı kazı çalışmaları yapılmış¹⁰, M. Ö. 5300 yıllarına tarihlenen ve tümü ile Orta Anadolu özellikleri gösteren, tarım ve hayvancılık yapan bir topluluğun ilk olarak burada yerleştiği, daha sonra bunların yerel koşullara uyum göstererek, Bulgaristan'dan bilinen kültürleri oluşturduğu izlenmiştir. Hoca Çeşme'nin en alttaki katmanları, Balkanlar'dan şimdiye kadar bilinen en eski Neolitik kültürü oluşturmaktadır.

3- Proje Çalışmalarının Genel Değerlendirmesi

Trakya ve Marmara bölgelerinde 14 yılı aşkın bir süredir yapmış olduğumuz çalışmalar, Alt Paleolitik'den Demir Çağı'na kadar bölge kültürlerini tanıtmış, gerek kronoloji sorunları ve gerekse Anadolu - Avrupa kültür ilişkileri açısından ilginç sonuçlar vermiştir. Burada bunları özet olarak bile ele almaya olanak yoktur. Ancak, özellikle bölgenin Trakya kesiminden elde etmiş olduğumuz verilerin ne Anadolu ne Balkan ne de

(7) M.Özdoğan, "Yarımburgaz Mağarası" *X.Türk Tarih Kurumu Kongresi I*, 1990 s.373-388, M.Özdoğan A.Koyunlu, "Yarımburgaz Mağarası 1986 Yılı Çalışmaları", *Arkeoloji ve Sanat* 32-33, 1986, s.4-17

(8) Bu çalışma The Aegean Foundation'ın desteği ile gerçekleştirilmiştir.

(9) M.Özdoğan, N.Özbaşaran-Dede, "1989 Yılı Toptepe Kurtarma Kazısı", *Arkeoloji ve Sanat* 46/49, 1990, s.2-23; M.Özdoğan, Y.Miyake, N.Özbaşaran-Dede "An Interim Report on the Excavations at Yarımburgaz and Toptepe in Eastern Thrace" *Anatolica* XVII, 1991, s.59-121

(10) Hoca Çeşme Kazıları The Aegean Foundation'ın da desteği ile gerçekleştirilmiştir.

Ege arkeolojisinin gelenekselleşmiş yorumları ile uyuşmadığını söylemekle yetineceğiz. Trakya'da gerçekleştirmiş olduğumuz dar kapsamlı 5 kazı bile, yüzlerce kazı ile saptanmış olan Bulgaristan kronolojisindeki boşluk ve yanlışları ortaya çıkartmıştır. Üç coğrafi birimin arasında kalan Trakya'dan elde edilen veriler, Anadolu ve Balkan kültür tarihinin alışlagelmiş yorumlar ile açıklanamayacağını, birçok sorunun yeniden ele alınmasının gerekli olduğunu, özellikle Neolitik ve Kalkolitik dönemler için bilgilerimizin çok eksik olduğunu, mevcut kuramların da yanlışlarla dolu olduğunu açıkça göstermiştir. Şimdiye kadar yapmış olduğumuz çalışmaların üzerinde çok tartışılmış olan sorunlara kesin çözüm getirmiş değildir; ancak soruların doğru olarak biçimlenmesini sağlayan somut verileri ortaya koymuş durumdadır. Projemizin bundan sonra daha kapsamlı kazılara yönlendirilmesine işte bu nedenle karar verilmiştir.

KIRKLARELİ TARİH ÖNCESİ YERLEŞMESİ

1- Kazı Yerlerinin Tanıtımı

Trakya yüzey araştırmaları sırasında, 1980 yılında, Kırklareli il merkezinin içi ve yakın çevresinde tarih öncesi döneme ait çok sayıda yerleşme yeri saptanmıştı; bunların bir bölümü kent merkezinin hemen güneyinde, Asilbeyli köyü yolunun iki yanında bulunmaktaydı. Kentin güney mahallelerinin bu kesime doğru yayılması ile, daha 1980 yılında bile, buluntu yerlerinin bir kısmı önemli ölçüde tahrip olmuş, çeşitli yapıların, yolların arasında bulduğumuz malzemenin de aynı yerleşmeye mi, yoksa ayrı ayrı yerleşmelere mi ait olduğunu saptamak güçleşmişti. Bu bölgede tarih öncesi ve özellikle bizim daha fazla ilgimizi çeken Neolitik - Kalkolitik çanak çömlek, Salhane, Aşağı Pınar ve Kanlıgeçit mevkiilerinde önemli bir yoğunluk göstermekteydi⁽¹⁾. Bu yıl ilk olarak Aşağı Pınar⁽²⁾ mevkiinde bulunan yerleşme ele alınmıştır. Bu seçimin yapılmasında yüzey buluntularının zenginliği, yerleşmenin diğerlerine oranla daha geniş bir alanı kaplaması kadar, buranın her an yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olması da etkili olmuştur.

(1) M.Özdoğan, "Trakya Bölgesi'nde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları", *Türk Tarih Kurumu Kongresi IX(1)*, 1986, s.29-39

(2) 1993 yılında kazınmış olduğumuz Aşağı Pınar, daha önce, yüzey buluntuları ile ilgili yayınlarımızda Salhane adı ile geçmiş, yüzey buluntularının çok ilginç olması, Salhane adı ile bu yerin birçok yayında kullanılması sonucunu vermiştir. Ancak, kazıya başladıktan sonra, bu mevkin gerçek adının Aşağı Pınar olduğu ve bu adın Mansel tarafından da kullanıldığı öğrenilmiştir.

Tarih öncesi yerleşim yeri Kırklareli il merkezinin hemen güneyinde, Asılbeyli köy yolunun doğusunda, belediye soğuk hava depolarının karşısında bulunmaktadır. Kuzeyinde, Şeytandere'nin küçük bir kolu ile, yerleşmeye adını veren kaynak bulunmaktadır¹³. Aşağı Pınar tarih öncesi yerleşmesi, 1939 yılında Prof. A. M. Mansel tarafından kazılan ve Kırklareli C tümülüsü olarak tanımlanan tümülüsün 300 m kadar kuzeybatısında, B tümülüsünün ise 200 m kuzeyindedir; Mansel Aşağı Pınar mevkiinde Klasik Dönem'e ait bazı kalıntılara rastlanmış olduğundan da söz etmektedir¹⁴. Yüzey bulgularımız tarih öncesi çanak çömleğin 200 x 300 m lik geniş bir alana yoğun olarak yayıldığını, yerleşmeyi kesen Asılbeyli köy yolu da, dolgu kalınlığının en az 4 m kadar olduğunu, yerleşmenin batı kısmının da Belediye soğuk hava depoları tarafından tahrip edildiğini göstermiştir. Höyüğün üzerindeki yüzey buluntularının hemen tümü Orta Kalkolitik Dönem'e Bulgaristan'da Karanovo IV - Kaloyanovets evresi ya da "Öncü Meriç Kültürü" olarak bilinen döneme aittir; ancak Karanovo III - Veselinovo - Vinça kültürüne ait parçalara da oldukça bol olarak rastlanmıştır. Tarih öncesi yerleşmenin doğusuna doğru Klasik Dönem'e ve Orta Çağ'a ait çanak çömlek parçaları artmaktadır.

2- Kazı Ekibi

Çalışmalarımız 29 Temmuz tarihinde kazı kamp ve malzemesinin hazırlığı ile başlamış, topoğrafya çıkartılması ve arazideki ölçüm işlerinin bitirilmesi ile fiilen kazıya 2 Ağustos tarihinde başlanıp, 8 Eylül tarihinde son verilmiştir.

1993 yılı Kırklareli çalışmalarına en büyük parasal destek Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden gelmiş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile Deutsches Archäologisches Institut, Römisch - Germanische Kommission da ayrıca katkıda bulunmuştur. Projenin devamlılığını sağlayan bu kuruluşlara tüm ekibimiz adına en içten teşekkürlerimizi sunarız. Kazı ortak başkanları Mehmet Özdoğan ile Dr. Hermann Parzinger'in yanı sıra çalışmalara Yüksek Mimar Topoğraf Korkut Atlı, Arkeolog Fotoğrafçı Ahmet Boratav, alan yöneticisi Arkeolog Necmi Karul, Arkeolog Çizimci Çiğdem Köksal, atölye sorumlusu Arkeolog Restoratör Banu Uçar, açma başları Arkeolog Nurcan Yalman, Tarık Güçlütürk, Ahmet Ayhan, Ebru Temel, Gülçin İlgezdi,

(13) Kaynağın 20-30 yıl öncesine kadar suyunun çok bol ve iyi olduğu, çevresinin de mesire yeri olarak kullanıldığı, daha sonra burna mezbahanın yapılması ile mesire niteliğinin ortadan kalktığı, pınarın da kapkaca alınması ile suyunun çok azaldığı söylenmektedir.

(14) A.M.Mansel, *Trakya-Kırklareli Kubbeli Mezarları*, TTK, Ankara, 1943, s.1

Claus Bergman, açma yardımcılarını Şule Ekiz, Arzu Karakulak, Demet Etkin, Sabine Grupe, Michaela Riebau, atölye yardımcılarını Çiğdem Yazıcı ve Mehtap Damışman katılmıştır. Bakanlık temsilcisi olarak ekibimize katılan Arkeolog Erol Şeftalioğlu ilk kazı mevsiminin güçlüklerini çözmemize büyük bir özveri ve uyum ile yardımcı olmuştur. Ekibimizin eski üyelerinden Restoratör Arkeolog Murat Akman da çok kısa bir süre için ekibe katılarak deneyiminden yeni öğrencilerimizin yararlanmasını sağlamıştır.

Daha önce bu türlü bir çalışmanın yapılmadığı bir bölgede, hemen hiçbir alt yapısı olmadan yeni bir kazı projesine başlarken, çok şeyin yokluğunu çekeceğimizi, bir çok engel ve güçlüklerle karşılaşacağımızı beklemekteydik. Ancak Kırklareli'nde kamu kurumları kadar halktan da görmüş olduğumuz yakın ilgi ve destek, bize rahat bir çalışma ortamı sağlamanın ötesinde, yabancılık çekmeden yeni bir projeyi başlatma olanağı vermiştir; başta Kırklareli Valisi Sayın Kamran Erbuğ, Kültür Müdürü Sayın Bülent Dizdaroğlu, Müze Müdürü Ethem Türkddoğan olmak üzere, kültür müdürlüğü ile müzenin tüm elemanlarına ve Muhasebe Müdür Yardımcısı Sayın Nurten Anlağan, Sosyal Sigortalar Kurumu'ndan Sayın Erkan Göker ve Oktay Atilla'ya her türlü sorunumuzun çözümünde gösterdikleri içten çabayı minnetle anmak bizim için zevkli bir görevdir.

KAZI ÇALIŞMALARI

1- Kazı Stratejisi

Kazıya başlamadan önce yüzey toplamalarımızın sonuçları yeniden değerlendirilmiş, yüzeyde geç dönemlere ait parçalara hemen hiç rastlanmayışı, buna karşılık Orta Kalkolitik Çağ'ın çok yaygın olması, bize höyüğün bu döneme kadar aşındığı, hemen yüzeyin altında Orta Kalkolitik Dönem tabakalarının var olduğu izlenimini vermişti. Bulgaristan'da bu döneme ait mimari çok az bilindiğinden, ilk yılın stratejisi olarak Orta Kalkolitik Çağı geniş olarak açmayı, tabakalanma için yol kenarındaki kesiti temizlemeyi daha uygun bulduk. Ancak kazı ilerledikçe höyük yüzeyinde bulduğumuz Kalkolitik Çağ çanak çömleğinin tahrip edilmiş olan bir tümümlü dolgusundan geldiği, sağlam tabakaların yüzeyin çok altında derinlerde bulunduğu belli olmuştur. Bunun üzerine kazı stratejisinde değişiklik yapılmış, bu yıl için geniş alan açmak yerine, elimizdeki olanaklar ile alt tabakalara en kolay ulaşabileceğimiz yeni bir uygulamaya geçilmiştir. Bu şekilde başlamış olduğumuz bazı açmalar terk edilmiş, sınırlı alanlarda derinleştirilmiştir. Yol kenarındaki kesit, höyüğün poleocoğrafyasının bugünkü durumdan çok farklı olduğunu, gerek

tümülüsün yapımı ve gerekse dağıtılması sırasında eski höyüğün şeklinin çok bozulduğunu, elimizdeki veriler ile eski çekirdeğin yerini bulmanın olanaksız olduğunu ortaya çıkartmıştır. Bunun üzerine eski höyük çekirdeğini saptamak amacı ile bir dizi derin sondaj yapılmıştır.

2- Kazı Uygulaması

Tepe üzerinde topografik çalışma yapıldıktan sonra 10 x 10 m lik açma birimlerine göre kareleme yapılmıştır. Yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda ilk olarak höyük yüzeyinde 14, 15 I - K ve 12 - 13 M plan karelerini kapsayan 10 x 10 m lik altı, 13 I ve K açmalarında da 5 x 5 m lik iki olmak üzere toplam 8 açmaya başlanmış, ayrıca yol kenarındaki kesitte de tabakalanmayı anlamak için 13 G karesi açılmıştır. Tüm alanda kalınlığı yer yer 50 cm yi bulan yüzey toprağı kaldırılmış; tepenin üzerinde dağıtılmış bir tümülüsün bulunduğunun belli olması üzerine, 12 , 13 M, 14 I ve 15 I açmalarında tümülüsün çeper duvarı temizlenmiştir. Tepenin durumunu anlamak için 13 G, 15 I, 15 K, 13 M açmalarında küçük birer sondaj açılmıştır. Sağlam katmanların umulandan daha derinde olduğunun kesinlik kazanması ile, yukarıda da belirtildiği gibi kazı alanının daraltılmasına karar verilmiştir. 13 I ve 13 K açmaları tümü ile, 14 I ve 14 K açmalarının kuzey, 12 M ve 13 M açmalarının da batı yarısı bırakılmıştır. Sağlam yapı katlarına varıldığında 15 I açmasının da güneyi bırakılmış, 14 - 14 G karelerinde, yol kenarı kesit boyunca yeni bir alana daha başlanmıştır. Böylelikle kazı sonunda 700 m² lik bir alanda yüzey kaldırılmış, bunun yaklaşık 250 m² lik bir kısmında Tunç Çağı yapı katının altına kadar inilmiştir. Kazının sonunda 13 G ve 13 M açmalarında ana toprağa inen küçük birer sondaj da gerçekleştirilmiştir.

KAZI SONUÇLARI

1- Tabakalanma

a) Yüzey Toprağı: Çok kalın olan yüzey toprağı tümülüsün tahribinden sonra tepenin yerleşim alanı olarak kullanılmadığını göstermiştir. Bu dolgu içinde yalnızca Balkan savaşlarına ait olduğunu düşündüğümüz şarepnel parçaları ve nallar dışında Geç Dönem yapı ya da çanak çömleği bulunmamıştır.

b) Tümülüs Tahrip Tabakası: Tümülüsün dağıtılıp toprağının kalın bir dolgu şeklinde höyük yüzeyine ne zaman serildiğini kesin olarak bilememekteyiz. Ancak bu dolgu içinde bulduğumuz en yeni çanak çömleğin Geç Hellenistik - Erken Roma Dönemi'ne ait olması, tahribatin Geç

(15) A.M.Mansel a.g.e.

Antik Çağ içinde yapılma olasılığını arttırmaktadır. Ancak Mansel'in belirttiği gibi¹⁵ 1828 ve 1878 yıllarındaki Rus işgalinde, diğer tümölüsler açılırken buranın da düzlenme olasılığı vardır. Kente bu denli yakın bir yerde ve büyük bir su kaynağının hemen yanında, yerleşime en uygun yerde uzun bir döneme ait iskan izi bulunmayışı ikinci olasılığı güçlendirmektedir. Bir varsayım olarak burada 19. yüzyıl sonlarına kadar, yerleşimi engelleyen tümölüslerin bulunduğunu da düşünebiliriz.

c) Tümölüs Tabakası: Tümölüsü çevreleyen duvarlara 14 I, 15 I, 12 M ve 13 M açmalarında rastlanmıştır. Duvarın yapımı oldukça ilginç ve ülkemizde şimdiye değin tümölüslerde rastlanmayan bir uygulama olduğundan burada ayrıca üzerinde durmakta yarar görmekteyiz. Tümölüsün içi, yapılan dolgu ile tepe olarak yükseldikten sonra, olasılıkla toprağın kaymaması için 30 - 40 cm aralıklarla bir dizi ahşap kazık çakılmış, bunların arası dallar ile örüldükten sonra, 40 cm kalınlığında kerpiç toprağı ile iki yandan sıvanmıştır. Böylelikle 38 m çapında yuvarlak ve tepeyi çevreleyen bir duvar elde edilmiştir.

Tümölüs tepesi için dolgu toprağının Kalkolitik höyükten, olasılıkla höyüğün eteklerinden alındığı anlaşılmaktadır. Dolgu içinde Tunç, Demir Çağ, Klasik ya da Antik Çağ'a ait çok az parça bulunmuş, buna karşılık Karanovo III ve özellikle IV dönemine ait çanak çömlek ve diğer buluntulara bol olarak rastlanmıştır. Tümölüsün ortasının, bu yıl rastlantı sonucu açmadığımız 14 L karesinde kalması gerekmektedir; ancak burada bulunması gerekli olan mezar odasının tümölüsün dağıtılması sırasında soyularak yok edildiği de güçlü bir olasılıktır. Nitekim Mansel'in yukarıda değinilen yazısında daha 19. yüzyılda buradan çok sayıda taş çekildiği ve değerli bir takım buluntulara rastlandığı belirtilmektedir.

Tümölüsü çevreleyen ahşap - kerpiç duvarın dışına, kalın bir dolgu şeklinde, bölgede çok bulunan killi ham toprak serilmiştir. Ancak bunun da üzerinde daha koyu renkli kepir toprağından bir tabakanın bulunduğu, açma kesitlerinden belli olmaktadır. Battıya, yol boyundaki kesite doğru, tümölüsün tahrip olmazdan önceki aşınma dönemine ait akıntılara da rastlanmıştır. İnce taneli ve kolay tozlanan dokusu ile kolay tanınan bu akıntı dolgusu yer yer 1 m lik bir kalınlık oluşturmuştur.

d) Tümölüsün Yapımı Sırasında Tahrip Olan Katmanlar: Tümölüsün tepesinin altında kalan alanda, çevre duvarının başlangıcından yaklaşık 1 m derinlere kadar olan dolgu da hemen hiçbir mimari ize rastlanmamıştır. Burada Tunç Çağı'ndan M. Ö. 4 yüzyıla kadarki dönemlere ait malzeme harmanlanmış gibi karışık ve birlikte bulunmuştur. Bu da, büyük bir olasılıkla tepe yapılmadan önce bir tesviye, yer hazırlığı yapıldığını gös-

termektedir. Buna karşılık tümülüs çeper duvarının dışında, ya tümülüstten hemen önceki bir iskana ait olan ya da tümülüsün yapımı ile ilgili, gene 4. yüzyıla ait bazı kalıntılar bulunmuştur. Bunların çoğu düzensiz yuvarlağımsı çukurlardır ve çoğunun içinde amfora ya da büyük depo kapları bulunmuştur.

e) Demir Çağ: Tümülüs tahrip dolgusunun altında Orta ve İlk Demir Çağı'na ait çok sayıda çukura rastlanmıştır. Genellikle içi boş olan bu çukurlar ile birlikte herhangi yapı izine rastlanmaması, bunların tümülüs tarafından tahrip edilen tabakalara ait olduğunu düşündürmektedir. Çukurlarda bulunan çanak çömlek kırıklarına dayanarak, tepede Orta Demir Çağ'ın daha yaygın olduğunu söyleyebiliriz; Trakya'nın çok tipik olan ip baskı bezemeli İlk Demir Çağ çanak çömleğinden yalnızca birkaç parça bulunmuştur.

f) Tunç Çağ: Trakya'nın çok tartışmalı olan 2. bin yılı ile İlk Tunç Çağı'na ait bazı duvar parçaları ile taban izlerine çukurların arasında rastlanmıştır; bunların arasında özellikle 14 K açmasında yangın geçirmiş büyük bir kerpiç duvar molozu dikkat çekicidir. Tunç Çağı'na ait çok sayıda çukurun, Kalkolitik Dönem'e ait tabakaları çok tahrip ettiği görülmüştür.

g) Balkan Orta Neolitik Çağ Sonu (Orta Kalkolitik Çağ): Yukarıda da belirtildiği gibi, tümülüs dolgusunun altına 15 I - K, 12 - 13 M ve 13 G açmalarında inilmiş, bozuk durumdaki Tunç Çağı tabakaların altında, höyüğün yüzeyinden tanıdığımız ve burayı kazı yeri olarak seçmemizin esas nedeni olan Orta Neolitik Dönem katmanları içine girilmiştir. Kesintisiz olarak oldukça uzun bir süreci yansıttığı anlaşılan bu katmanların üst kısmı, Antik Çağ, Tunç Çağ çukurları tarafından çok bozulmuş durumdadır. Çukurların arasında kalan alanlarda Karanovo V - Meriç kültür evresine ait parçalara rastlanmamış olması, bu sürecin Karanovo IV içinde sona erdiğini göstermektedir. Söz konusu açma birimlerinde iyi korunmuş durumda bulunan ilk yapı katı, Karanovo IV/ Öncü Meriç kültür evresine aittir. Kendi içinde en az üç yenileme evresi olan bu kültür katında yapıların ayırık düzen içinde serpiştirildiği, aralarında geniş açık alanlar ve avluların bulunduğu anlaşılmaktadır. En iyi korunmuş ve tümü ile açılmış olan yapı 15 K açmasıdır. Burada, yaklaşık olarak kuzeybatı - güneydoğu yönünde uzanan yapının eni 6 m uzunluğu ise en az 10 m dir. Arası dallar ile örülmüş ahşap direklerin kerpiç toprağı ile sıvanmasından oluşan duvar kalınlıkları 30 cm kadardır. Çağdaşı diğer Balkan evlerinde olduğu gibi düzenli bir tabanı bulunmayan yapının iki ara duvar ile üç mekana ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan daha batıda

olan mekan da kendi içinde ufak bölmelere ayrılmış, bu bölmelerin birine kerpiç toprağından üç tane ambar yan yana dizilmiştir. Bunların gerisinde, yükseltilmiş bir platform üzerinde, çok özenle yapılmış bir işlik bulunmaktadır. Köşeleri yuvarlatılmış dörtgen biçimli olan işliğin güney kısmında, işliğe 'T' biçimini veren iki çıkıntısı da vardır; işliğin tabanı killi bir topraktan özenle yapılmış ve açıklanmıştır. Doğu odada da, gene bir platform üzerinde çift atnalı biçimli bir ocak vardır. Yapının dışındaki açık alanda da ocak yerleri ve bu döneme ait çukurlar vardır. Yangın geçiren yapının, daha önce boşaltıldığı anlaşılmaktadır.

Aynı kültür evresine 15 I açmasında da rastlanmış, ancak 15 K açmasında bulunan yapı evresinin yukarıdan inen çukurlar nedeni ile çok bozuk durumda olduğu görülmüştür. Bu açmanın doğu kenarında, yukarıda değinilen yapıya ait olabilecek yanık bazı duvar izlerine rastlanmış, ancak bunların batıya doğru devam etmediği de görülmüştür. Burada her ne kadar çukurların neden olduğu tahribat varsa da, çukurların arasında kalan dolguda da duvar ve mekan izlerinin bulunmayışı, yapının bu kesimde devam etmediği, burada olasılıkla açık bir alan bulunduğu izlenimi vermektedir. Bu yapı katının hemen altında, gene yangın geçirmiş ve aynı kültür evresine ait bir başka yapının artıklarına rastlanmıştır. Daha bozuk durumda olmakla birlikte bu yapının da 15 K yapısı ile aynı özellikleri taşıdığı, bu yapının hemen altında, gene aynı kültür evresine ait daha eski bir yapının daha bulunduğu belli olmuştur.

Gene aynı kültür evresine ait, benzer özellikler gösteren bir başka yapıya 12 - 13 M açmalarında rastlanmıştır. Kuzey - güney yönünde 6 m kadar uzanan bu yapının batı kısmı 12 ve 13 M açmaları içinde, doğusu ise kazı alanımız dışında kalmıştır. Yapının sert killi topraktan açık ve en az iki kez tamir görmüş bir tabanı bulunmaktadır. Yapının kazı alanı içine giren batı duvarının oldukça hafif bir malzemeden ve çok ince olduğu görülmüş, bu duvar boyunca kenarları çok özenle sıvanmış bir ambar ve tabanın üzerinde yükseltilmiş durumda bir çukur bulunmuştur. Bunun hemen karşısında ise, gene taban üstüne yükseltilmiş bir işlik yer almaktadır. Güney kesimde ise, olasılıkla kubbeli bir ocağın yıkıntıları bulunmaktadır. Yapının batı dışında kalan kesimde, tabanı kireç sıvalı geniş bir açık alan vardır.

Alanın çok dar olmasına karşılık 13 G açmasında bu döneme ait tabakaların çok iyi durumda korunduğu, burada bu döneme ait en az 1.5 m kalınlıkta bir dolgunun bulunduğu görülmüştür. Bu kesimde, 4 ayrı yapı katına ait, yuvarlak dört fırın bulunmuştur. 1.20 cm çapında olan fırınların kenarları kalın kerpiç toprağından çok özenli olarak yapılmış ve

tabanları sıvanmıştır. Bunlardan 2. yapı katında olan fırının en az 8 yenileme tabanı bulunmaktadır. Fırınların ait olduğu mekanların batı duvar Asılbeyli köy yolu, doğusu ise höyüğün bu kesimine oturtulmuş olan büyük elektrik direğinin temeli tarafından bozulmuş durumdadır; diğer duvarlara ait kazı yerleri ve kerpiç siva saptanmıştır.

Aşağı Pınar'ın bu tabakasının, Bulgaristan'da Kaloyanovets - Öncü Meriç evresi olarak bilinen ve Karanovo IV evresinin son kısmı ile çağdaş olduğu, bu bakımdan da Anadolu Orta Kalkolitik Dönemi'ne tarihlenmesi gerektiğinde kuşku yoktur. Ancak ilginç olan, bu tabaka içinde, oldukça bol olarak Bulgaristan höyüklerinden bilinmeyen, buna karşılık Batı Trakya - Paradimi, Marmara Bölgesi'nde de Toptepe I evresinden bilinen kap biçimlerine rastlanmasıdır. Özellikle büyük pencereci kaideler, küçük mahmuzlu tutamaklar, çizi ya da oluk bezemeli yüksek boyunlu çömlekler Kırklareli bölgesinin Ege - Marmara ile yakın ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bilindiği gibi Paradimi kültürünün tarihi, araştırmacılara göre, Erken Vinça ile Meriç kültürleri arasında değişmektedir. Aşağı Pınar'da bu iki kültürün birlikte bulunması, ilk kez Paradimi kültürünü kesin olarak tarihleme olanağı vermiş, bu kültürün Karanovo IV dönemine ait olduğu kesinlik kazanmıştır.

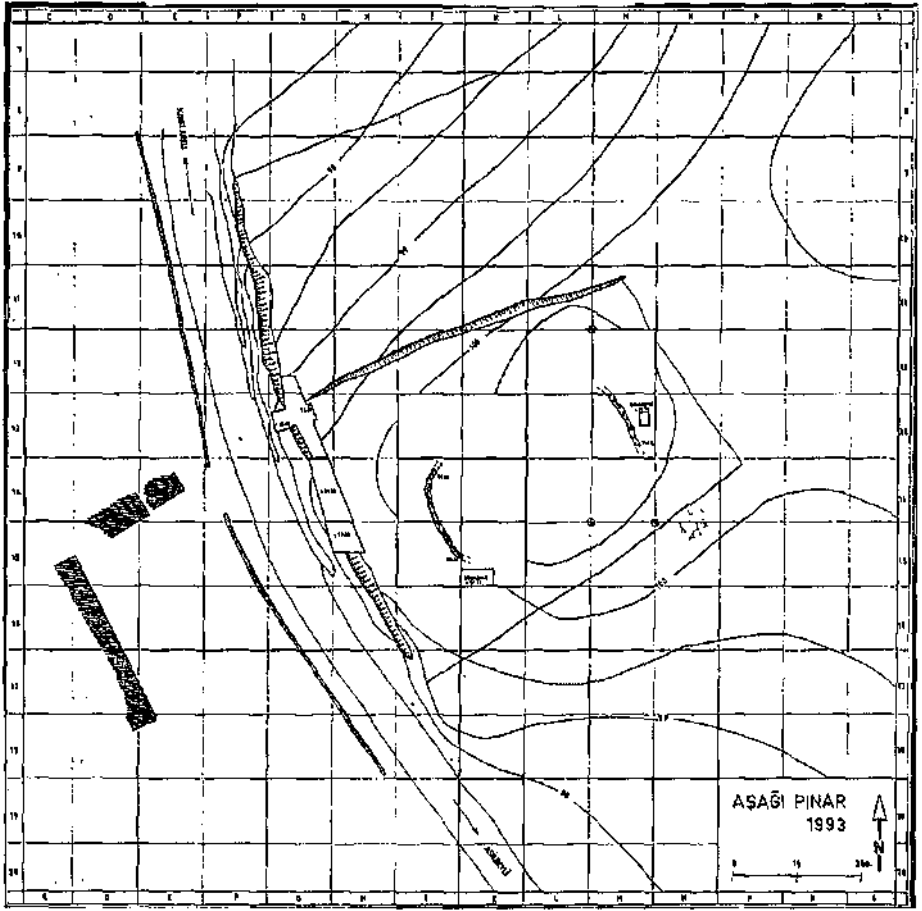
h) Balkan Orta Neolitik Çağ Başı (Orta Kalkolitik Çağ): Bu döneme ait sağlam katmanlara, yukarıda değinilen sınırlı sondaj alanlarında rastlanmıştır. Tümülsüz dolgu toprağı içinden gelen parçalar ile de tanıdığımız bu tabakanın, Bulgaristan'da Vesselinova kültürü olarak adlandırılan, Karanovo Höyüğü'nün III. evresi ve Vinça Turdaş kültürü ile çağdaş olduğu anlaşılmaktadır. 1993 yılı içinde yalnızca sınırlı sondaj alanların içinde açılmasına rağmen, bu tabakanın kültür tarihi açısından büyük bir önem taşıdığı kuşkusuzdur. Sondajlarda bu evreye ait yanmış kalın bir dolgu görülmüştür.

Bu yıl tabakalanma içinde rastlanmamakla birlikte, tümülsüz dolgusunda Karanovo II dönemine ait parçalara da rastlanmış olması, höyükte daha eski katmanların da bulunduğunu göstermektedir.

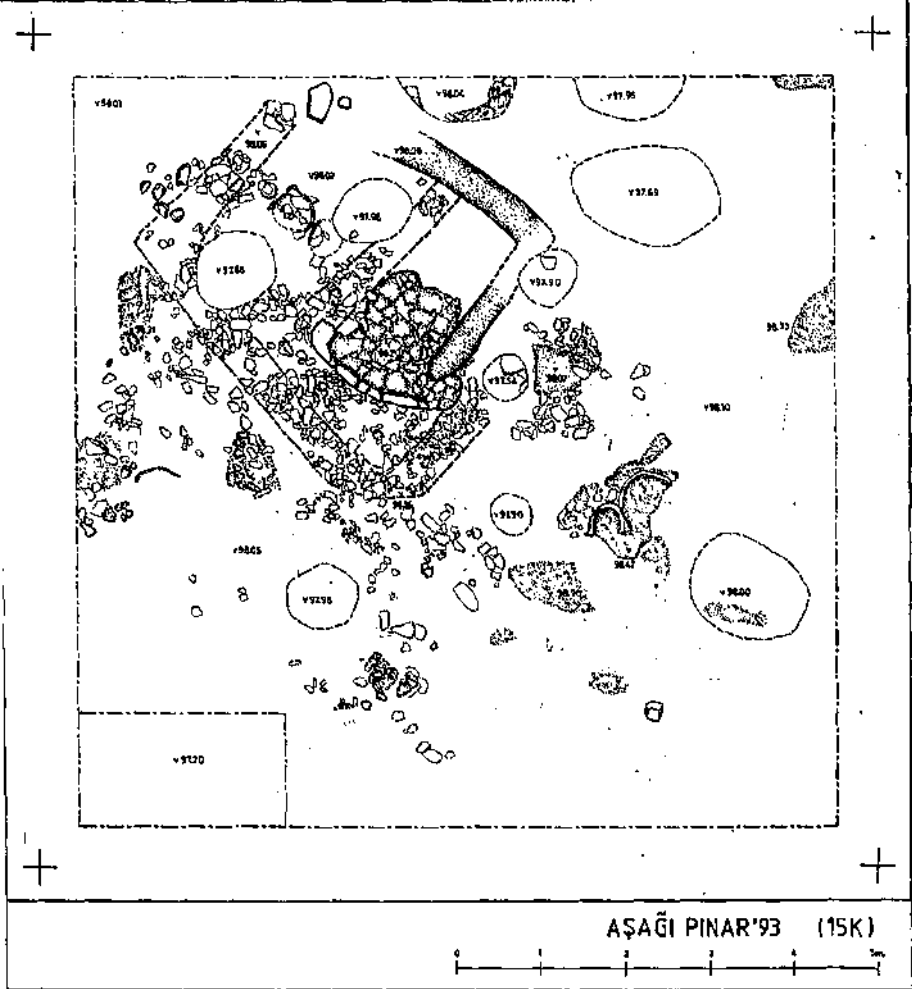
1993 yılının Aşağı Pınar Höyüğü'ndeki ilk kazı mevsimi olması, yakın çevremizde sağlıklı karşılaştırmaya yapmaya elverişli başka kazı yerlerinin bulunmayışı kadar, höyüğün beklediğimizden çok değişik bir yapıya sahip olması, bu yıl için ayrıntılı bir yorum yapmamızı engellemektedir. Ancak, Aşağı Pınar 1993 yılı çalışmaları, daha kazının ilk yılı olmasına rağmen Anadolu - Balkan ilişkileri açısından oldukça önemli sonuç vermiş, ileride, özellikle Kalkolitik Çağ kronolojisi ile ilgili birçok sorunu aydınlatacağı, daha şimdiden belli olmuştur. Tümülsüz tah-

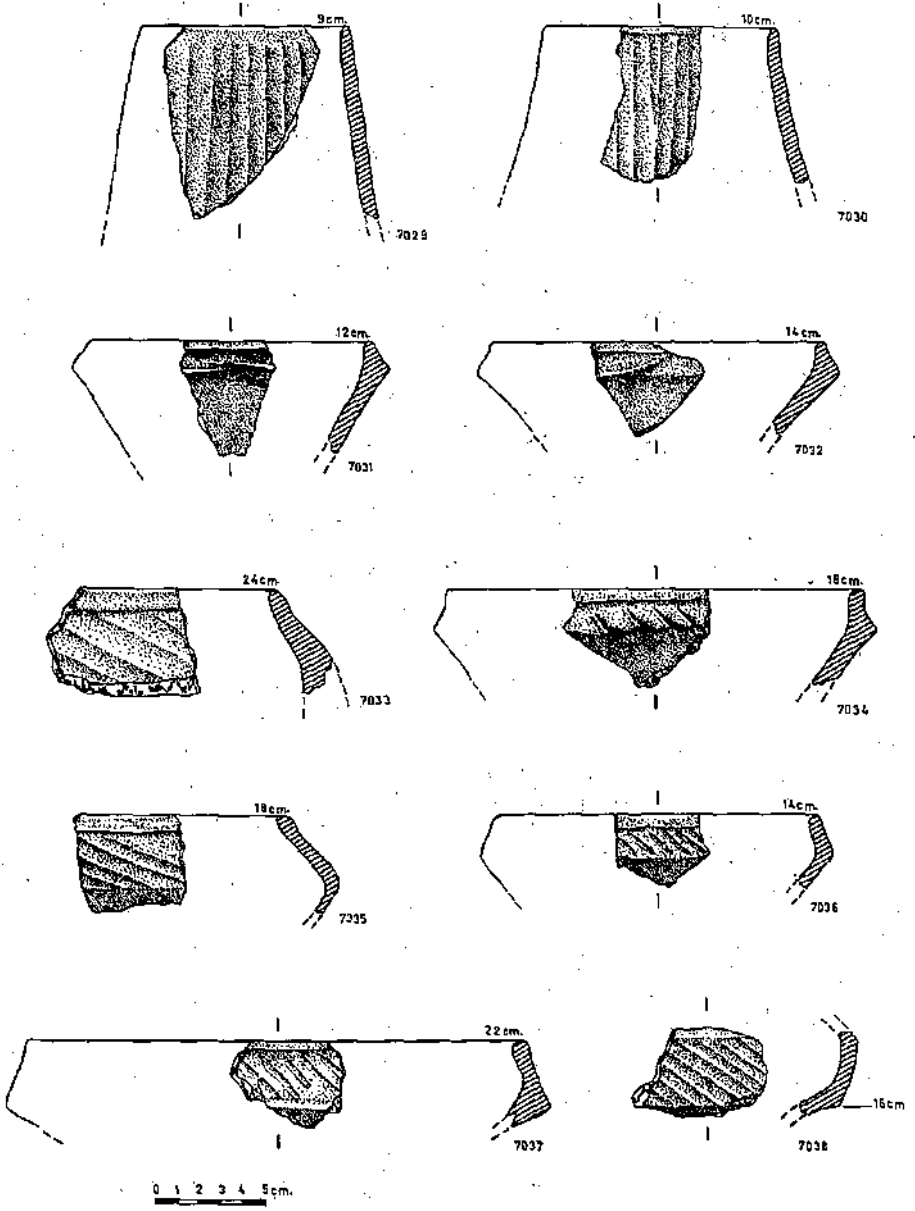
rip katı içinde az sayıda da olsa, daha eski, Karanovo II dönemi parçalarına rastlanmış olması, burada Neolitik Dönem'in en eski evrelerini de bulabileceğimiz umudunu arttırmaktadır. Aşağı Pınar yerleşmesinin hemen 100 m kadar uzağında, Kanlıgeçit höyüklerinde Karanovo IV sonuna ve özellikle Pre Cucuteni kültürüne ait parçalara rastlanmış olmamız, bu bölgeyi kültür tarihi açısından daha da ilginç duruma getirmektedir.

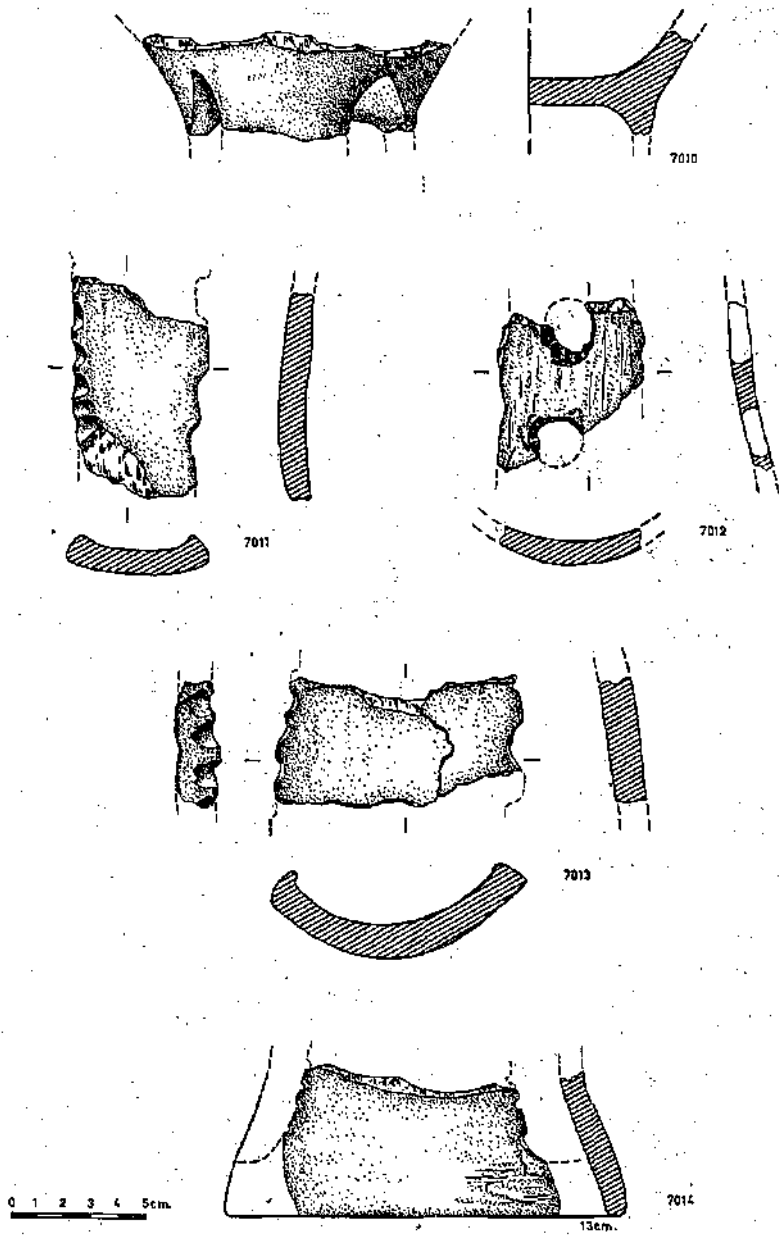
Çizim: 1- Aşağı Pınar durum planı

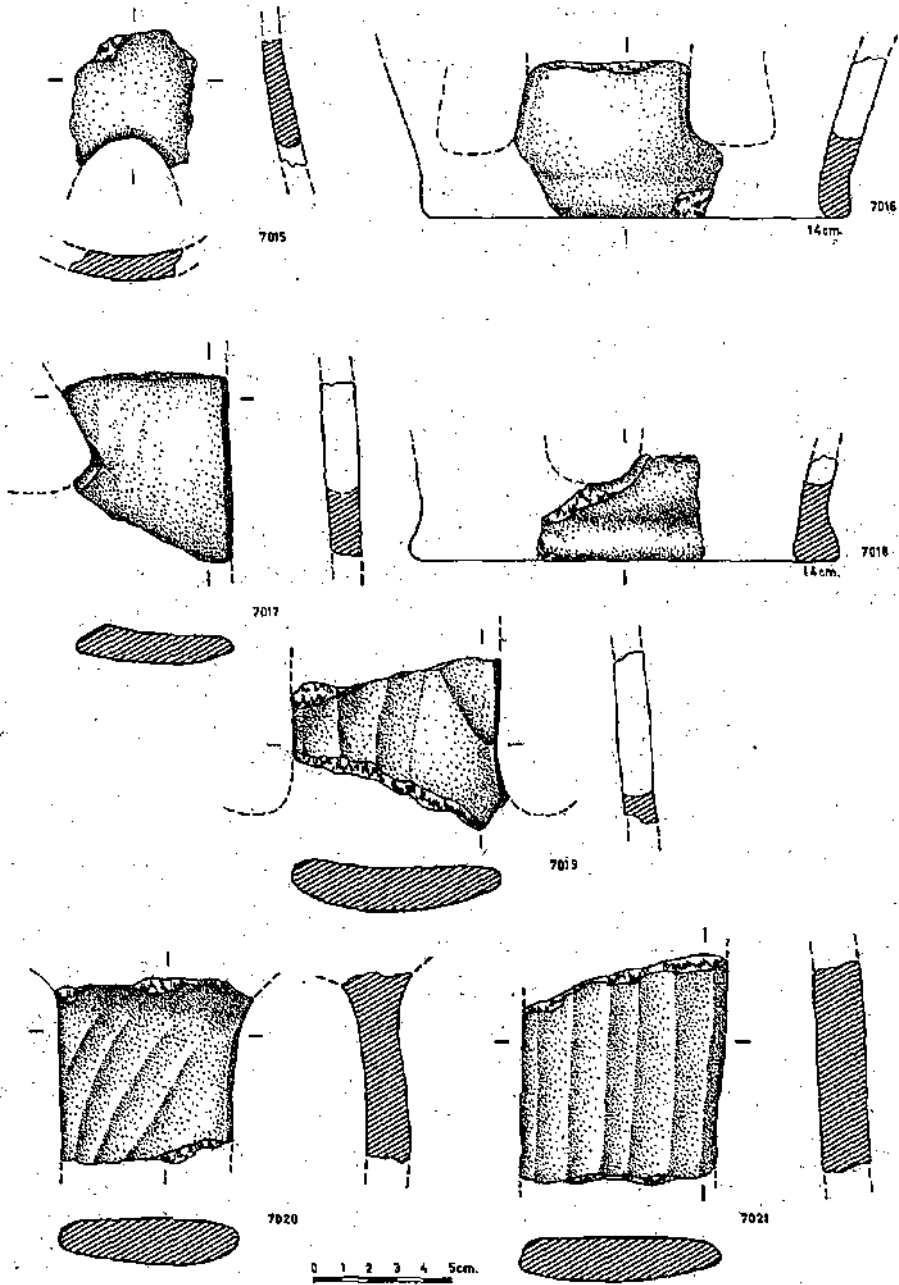
Çizim: 2- 15 K Açması Kalkolitik Çağ yapısı

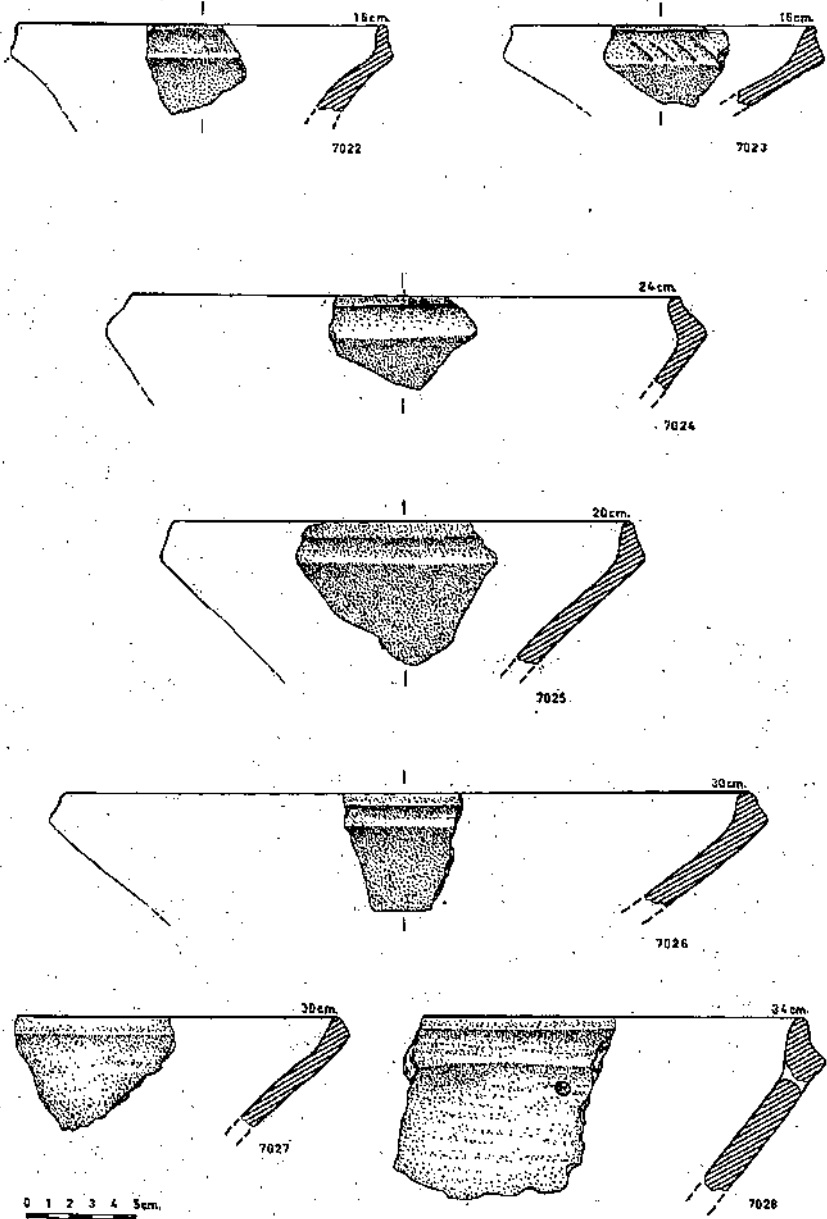
Çizim: 3- Orta Kalkolitik Çağ yiv bezemeli çanak çömlek

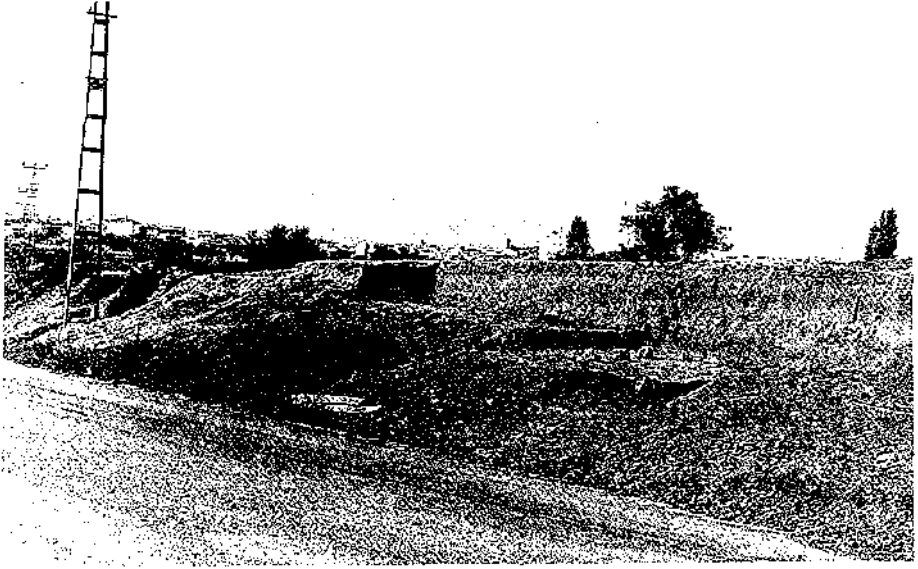
Çizim: 4- Orta Kalkolitik Çağ pencereci kaideler

Çizim: 5- Orta Kalkolitik Çağ pencereli kaideler

Çizim: 6- Orta Kalkolitik Çağ kaseleri

Resim: 1-a) Asilbeyli köy yolundan Aşağı Pınar'ın görünümü

Resim: 1-b) Aşağı Pınar 12 M Açması ve arkada Kırklareli kenti

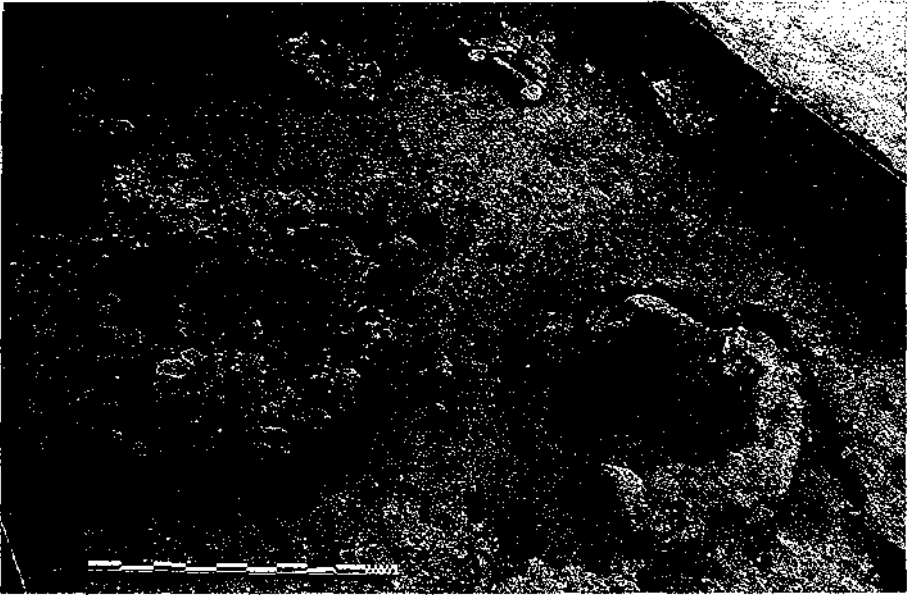
Resim: 2-a) Tümlüsü çevreleyen kazık delikli kerpiç duvarın 14 İ Açması'ndaki görünümü

Resim: 2-b) 15 İ Açması'nda, tümlüsün çevresindeki Hellenistik çukur

Resim: 3-a) 15 K Açması Tunç Çağ çukuru

Resim: 3-b) 15 I Açması, Hellenistik, Demir Çağ ve Tunç Çağ çukurları ile bunların tahrip et-
tiği Kalkolitik Çağ yapısı

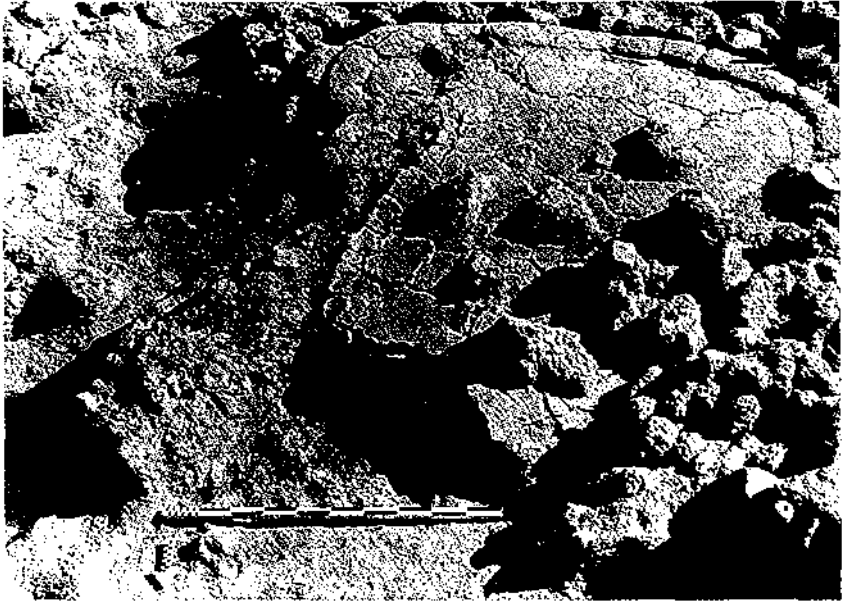
Resim: 4-a) Yamaçta 13 G Açması, Kalkolitik Çağ fırınları.
Sağda elektrik direğinin temel molozu

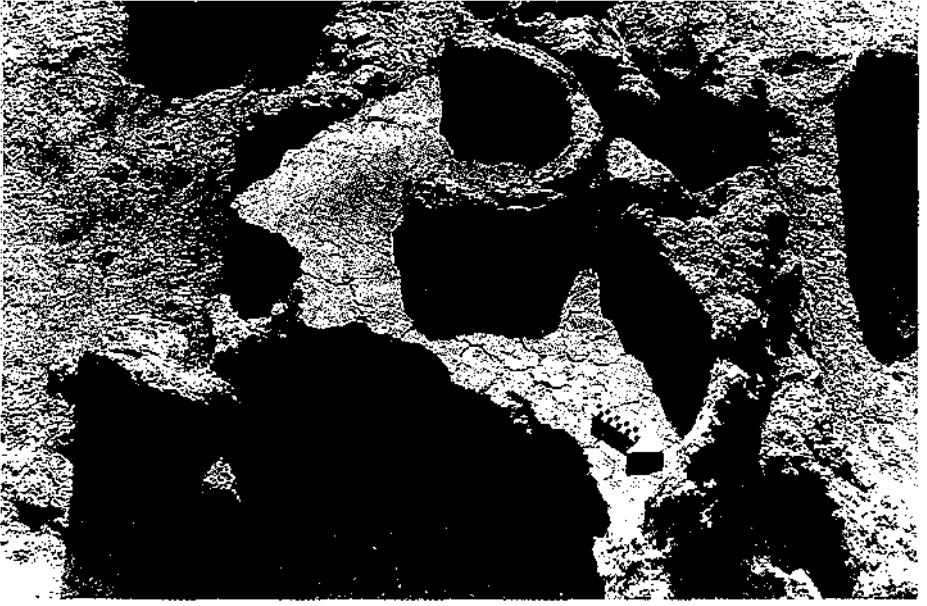
Resim: 4-b) 14 K Açması, Demir Çağ çukurları ve Kalkolitik Çağ'a ait
kazık delikli duvar parçası

Resim: 5-a) 15 K Açması, Kalkolitik Çağ yapı kalıntıları

Resim: 5-b) Aynı alanda T biçimli işlik yeri

Resim: 6-a) 15 K Açması, Kalkolitik Çağ'a ait çift atnalı biçimli ocak

Resim: 6-b) Yamaçta 13 G Açması, Kalkolitik Çağ fırınları kaldırıldıktan sonra kesitin görünümü

BADEMAĞACI KAZILARI 1993

Refik DURU*

1992 yılında Höyücek kazılarını bitiren kazı ekibimiz, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle, 1993 yılında Bademağacı Höyüğü'nde kazılara başladı¹. Burdur Göller Bölgesi'nin güney sınırında ve Burdur-Antalya karayolunun, Toros Dağları'nı aştığı Çubuk Beli'nin 5 km kadar kuzeyinde bulunan höyük, Antalya Merkez ilçesine bağlı Bademağacı beldesi sınırları içinde, belde merkezinin 2.5 km kadar kuzeydoğusunda yer almaktadır. Höyüğün Antalya'ya uzaklığı 50 km, Bucak ilçesine 20 km kadardır ve denizden yüksekliği 585 m dir.

Uzunluğu 10 km, genişliği 8 km kadar olan, etrafı çepeçevre dağlarla çevrili olan küçük bir ova içinde yer alan Bademağacı Höyüğü (bundan sonra sadece Bademağacı olarak anılacaktır)², kuzey-güney yönündeki

---

* Prof.Dr.Refik DURU, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya Anabilim Dalı, Fen PTT 34459-İSTANBUL

- (1) Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İ.Ü.Araştırma Fonu Sekreterliği, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığı tarafından desteklenen Bademağacı kazıları, 23 Temmuz-9 Eylül 1993 tarihleri arasında yapıldı. Başkanlığını yaptığımız kazı kurulu Yard.Doç.Dr.Gülsün Umurtak, Y.Mimar-Arkeolog Sinan Kayı, Arkeolog-Topoğraf Sabri Aydal, Arkeolog Fotoğrafçı Turhan Bilgili ile öğrencilerimiz Recep Çömlekçi, Füsun Ergül, Hilal Kömbe, Mehmet Bağcı, Faruk Demirci, Aysel Şenyaktı ve Kent Planlamacısı Özdemir Sert'ten oluşuyordu. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü kazımıza uzman olarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri araştırmacılarından Metin Gökçay'ı görevlendirmişti. Kazımızı destekleyen ve yukarıda adını saydığımız tüm kuruluşların yöneticileriyle, kazı kurulumuza katılanların tümüne, Antalya Müzesi Müdürü meslektaşım Sayın Kayhan Dörtlük'e ve kamp kurduğumuz Bademağacı beldesi Belediye Başkanı Sayın Enver Karataş ile İlköğretim Okulu Müdür Yardımcısı Muhammet Çayır'a en içten teşekkürlerimizi sunarız.
- (2) Höyüğümüzün arkeoloji yazımına girişi, J.Mellaart'ın 1958 yılında bölgede yaptığı bir yüzey araştırması nedeniyle olmuştur. J.Mellaart'ın, "Early Cultures of the South Anatolian Plateau, A.St.XI (1961), s.159-181" adlı makalesinde sözünü ettiği Kızılkaya Höyüğü'nün, bizim yaptığımız araştırmalar sonunda Bademağacı Höyüğü olduğu anlaşılmıştır. Bundan sonra Kızılkaya yerine doğru olan Bademağacı ismi kullanılacaktır.

uzun çapı 210 m, kısa çapı 120 m kadar olan, oval biçimli bir tepedir (Çizim: 1). Çevresindeki tarlalardan ölçülürse, höyüğün yüksekliği 9 m kadardır. Tepe üzerinde, irili ufaklı 50 kadar ağaç vardır (Resim:1).

Kazılar

1993 kazı döneminde, tepenin kuzey ve güney kesiminde, iki alanda çalışıldı (Çizim: 1). A Açması olarak isimlendirilen kuzey kazı alanında, doğu-batı yönünde sıralanan 10x10 m lik üç kare kazıldı. Bu karelerde inilen derinlik 2 m kadardır. Güneydeki B Açması kazıları, yine doğu-batı doğrultusunda sıralanan 10 x 10 m lik iki karede sürdürüldü ve 1.70 m kadar derinleştirildi.

Tabakalaşma durumu hakkında birinci kazı döneminde yapılan gözlem ve saptamaların, gelecek kazı dönemlerinde değişebileceğini gözönünde tutarak, yerleşmelerin mimarlık açısından sıralanmasını yapmaktan ve tabakalaşma için kesin isimler vermekten kaçınıyoruz.

İlk gözlemlere göre, kazılan alanlardaki en geç yerleşmeler İlk Tunç Çağı'na (İTÇ) aittir ve bu dönemin 4 yapılaşma evresi saptanmıştır.

A kazı alanının bazı kesimlerinde, yüzeyden itibaren, herhangi bir yerleşmeye bağlı olmayan ve çoğunluğunu boyalı bir türün oluşturduğu çanak çömlek bulunmuştur. Bu malzemeyi içeren birikimin biraz altında, en az iki yapı evresi olduğu anlaşılan, Geç Neolitik veya Erken Kalolitik Çağ yerleşmeleri gelmektedir.

GNÇ/EKÇ temellerinin altında Neolitik Çağ'a ait mimarlık kalıntıları bulunmaktadır.

Birinci kazı döneminin sonunda, her iki kazı alanındaki mimari kalıntılara göre, tabakalaşma durumunun aşağıda belirtilen şekilde olduğu anlaşılmıştır:

İTÇ (4 yapı katı)

GNÇ/EKÇ (2 yapı katı)

NÇ (1 yapı katı)

Mimarlık

A Açması'nın 1. çukurunda, tepenin en yüksek noktasına göre -4.10 m de, tek taşlı bazı duvar temelleri görülmüştür. Kısa aralarla birbirine

paralel yapılmış olan taş temeller, ait oldukları yapının planı konusunda hiçbir bilgi vermemektedir (Resim: 2). Temel kalıntıları ile birlikte gelen çanak çömlek, bu yerleşmenin Neolitik Çağ'ın gelişkin bir dönemine ait olduğunu göstermiştir.

Neolitik Çağ'ın geç bir dönemine veya Erken Kalkolitik Çağ'a ait olan yerleşmelerin mimarlık kalıntıları, eski neolitik temellerin 1 m kadar üzerindedir. Bu döneme ait en az iki yerleşim evresinin varlığı saptanmıştır. Yapıların tek dizi halindeki taş temelleri 60-65 cm kalınlıktadır (Resim: 2). Kazı alanı küçük olduğu için, yapıların plan özellikleri hakkında bilgi edinilememiştir. Ancak bazı yerlerde, altı çakıl taşı döşeli yakma alanlarının, üstü açık ocak yerlerinin olduğu görülmüştür.

İlk Tunç Çağ yerleşmeleri A2-A3 ve B1-B2 karelerinde saptanmıştır. A Açması'nda 4, B Açması'nda 3 evre halindeki İlk Tunç Çağı yapılarının duvarları, bazen tek taş sıralı temellere sahip iken (Resim: 3), bazı yapılarda 1 m yüksekliğe kadar, 6-7 sırası kuru taş duvar şeklinde örülmüştür (Resim: 4). İlk Tunç Çağı mimarlığının diğer yapı ve plan özellikleri tam olarak anlaşılamamıştır.

Çömlekçilik

Her iki açmadaki İlk Tunç Çağı yerleşmelerinin çanak çömleği çok zengin bir repertuvar oluşturmaktadır. Bu malzeme, genel hatları ile Batı Anadolu'nun güney kesiminden tanınan İlk Tunç Çağ çömlekçiliğinin özelliklerini taşır (Resim: 5-7).

Geç Neolitik Çağ/Erken Kalkolitik Çağ çanak çömleği iki ayrı gruba ayrılabilir. Bunlardan birinci gruba girenler, monokrom, basit formlarda ve daha alttaki neolitik çanak çömleğin devamı gibidir. İkinci grup çanak çömlek, genelde çok değişik ve Burdur bölgesinin güney kesimlerine has gibi görünen mallardır. İkinci gruptaki parçaların bazıları derince tabakalara ve yüksek silindirik boyunlu testi veya çömleklere aittir ve bunlardan çoğunun kırmızı boya astarı üzerine beyaz boya ile band bezeme yapılmıştır. Bu ikinci grup çanak çömleğin bir kısmının ağızlarının iç taraflarında dolu tutamaklar bulunmaktadır ve herhangi bir bezeme yoktur. İkinci grup çanak çömlek, söz konusu yapı temelleri ile bugünkü tarla yüzeyi arasında kalan karışık birikimden gelmiştir. Bu bakımdan bunların ait oldukları mimari tabaka konusunda herhangi bir bilgimiz yoktur.

Neolitik Çağ'ın daha erken yapı döneminin çanak çömleği oldukça ilkel ve monoton bir çizgi izlemektedir. Gri ve kahverenginin değişik tonlarındaki bir hamura sahip ve genellikle açkılanmış olan bu dönem ke-

ramiğinin en yaygın formları, kapanan ağızlı, küresel karnalı ve parmak tutamaklı veya dikine delikli silindirik tutamaklı çömlekçikler, tabaklar ve S profilili çanaklardır.

Diğer Buluntular

Neolitik Çağ ve Erken Kalkolitik Çağ'a ait küçük buluntular azdır. Bu katlarda bir figürin başı ile birkaç taş ve kemik alet ele geçmiştir.

İlk Tunç Çağ katlarının küçük buluntuları da çok değildir. Yassı bir idol, taştan damga mülhür, tunç hançer ve altından yapılmış bir kulak tı-kacı buluntuların başlıcalarıdır.

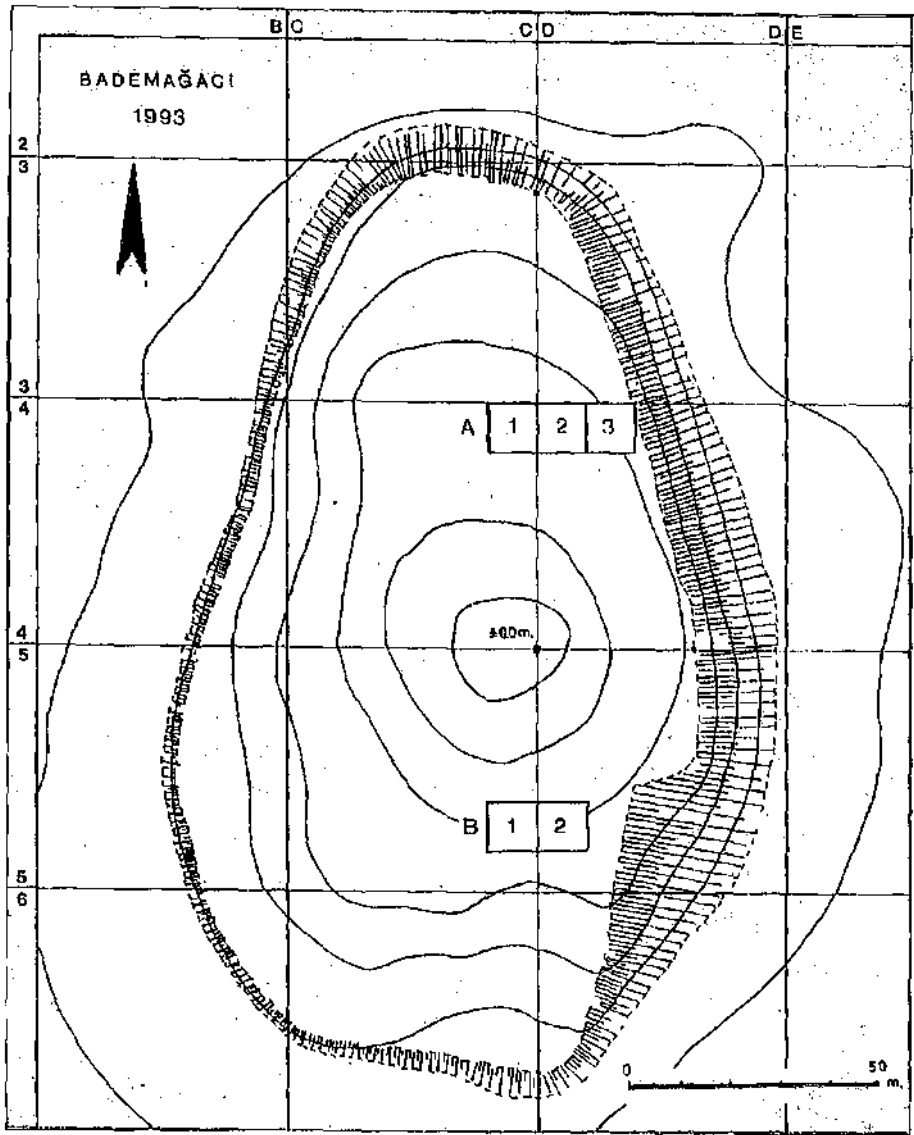
Sonuçlar

İlk gözlemlere göre, Bademağacı'ndaki en geç yerleşmeler, kronolojik açıdan, İlk Tunç Çağ'ın ilk yarısına aittirler. İlk Tunç Çağ çanak çömleğinin hemen hepsi, Karataş-Semayük yerleşmesinden ve me-zarlığından bilinmektedir. Birbirinden kuşucumu 40-50 km uzak olan iki yerleşmede bulunan keramik, bu merkezlerin ortak çömlekçilik ge-leneğine sahip olduklarına işaret etmektedir. Taş mülhür, tunç hançer ve altın kulak tı-kacının da en yakın paralelleri Elmalı Ovası merkezlerinden tanınmaktadır. Bademağacı ile Beycesultan İlk Tunç Çağ çanak çömleği arasında da bazı benzerlikler vardır.

Höyüğün ortalarındaki A1 karesinde ise, en geç yerleşimler Erken Kalkolitik Çağ'a aittir. Bu kesimde yüzeyin hemen altında gelmeye baş-layan, kırmızı zemine beyaz boya ile tipik olan çanak çömlek, Burdur bölgesinin Hacılar ve Kuruçay'dan tanınan Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ boyalılarından, bezeme tekniği ve bezek repertuarı açısından çok farklıdır. Bademağacı'nın boyalı mallarının stratigrafik durumları henüz belli olmadığından, bunları kesin biçimde tarihlemek mümkün değildir. Bu türde boyalılar Höyücek kazılarında da karışık malzeme olarak ele geçmiştir.

A1 Açması'nın en alt düzeyinde saptanan ince temellerin ait olduğu kültür dönemini, ancak beraberinde bulunan çanak çömlek ile tarihlemek mümkün olabilmektedir. Bu birikimdeki çanak çömlek, kesin olarak böl-genin Neolitik Dönemi'ne aittir. Sözü edilen malların Burdur bölgesinin kuzey kesimlerinin çanak çömleği ile karşılaştırılması durumunda, bun-ların Neolitik Çağ'ın bir hayli eski bir dönemine ait olması ge-rekmektedir.

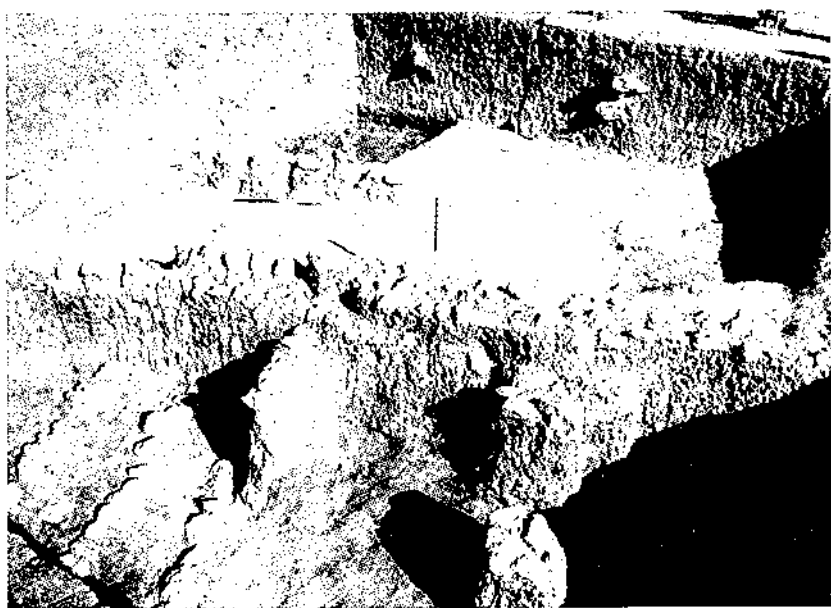
İlk kazı dönemi sonunda, bu höyükte kazı yapmakla, bölgenin tarih öncesi uygarlıkları konusunda önemli bilgiler edinileceği doğrultusunda ki ön düşüncelerimizin, pek isabetsiz olmadığı anlaşılmıştır. Özellikle Neolitik Çağ yerleşmelerinin 4 m derinliklerde ele geçmesi önemlidir. Höyükteki birikim konisinin 12 m civarında olduğu varsayılırsa (ana toprağın, bugünkü ova düzleminden 2-3 m kadar derinde olduğunu tahmin ediyoruz), Neolitik Çağ'ın en geç yapı katı ile ova taban düzlemi arasındaki 8 m lik kültür toprağı içinde, Neolitik Dönem'in çeşitli evrelerine, özellikle en erken dönemlere ait yerleşmelerin bulunacağı ümidini bize vermektedir.

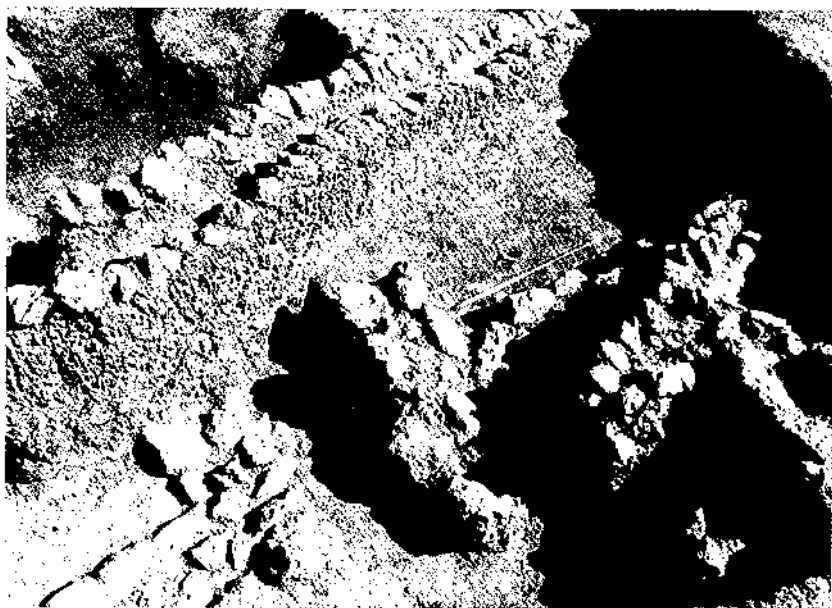
Çizim: 1

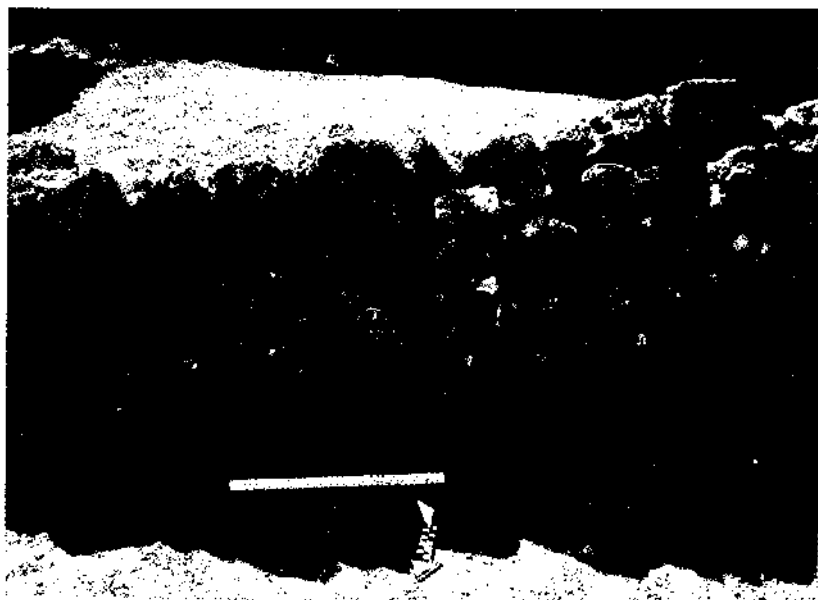
Resim: 1

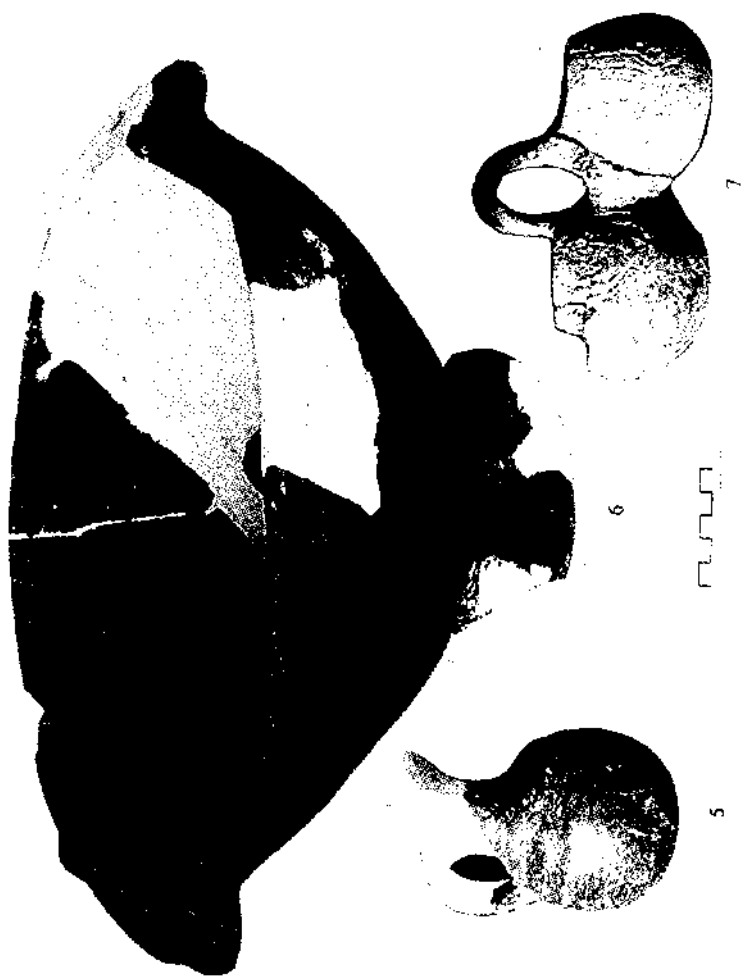
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5, 6, 7

THE HALLAN ÇEMI EXCAVATION 1993

Michael ROSENBERG *

During the 1993 season¹, work continued in the area of the main excavation on the high part of the mound, bringing the total exposure in this area to 675 sq. meters. In addition, a small 50 sq. meter exposure was opened at the south end of the mound (Fig. 1). A distinctive ground stone assemblage had been noted on the surface of the mound in this area, suggesting that the deposits in this area dated to a different time than those on the high part of the mound.

Other than a few relatively late sherds, ceramics do not occur anywhere on the surface of the mound. It was therefore surprising to find that the uppermost deposits in the small southern exposure date to a relatively early ceramic period. The southern exposure was taken to a depth of slightly more than one meter below the surface before work was suspended for 1993. This small southern exposure did not reach sterile soil and ceramics occurred through the full meter of deposits².

---

* Michael ROSENBERG, University of Delaware, Parallel Program 333 Shipley Street Wilmington DE 19801, U. S. A.

- (1) The 1993 excavation season was funded by grants from the National Science Foundation, the National Geographic Society, and the University of Pennsylvania. In addition, substantial support, in the way of both material and services, was provided to the project by Mobil Exploration Mediterranean Inc. In addition, I am grateful to the Batman Provincial government for kindly making government facilities available to the project. I am also grateful to Necdet İnal (Director) and Salahatın Aksu (Asst. Director) of the Diyarbakır Museum, Özgen Karaca (Director) and Şehinuz Kartal (Asst. Director) of the Batman regional office of the Ministry of Culture, and Ali Önder of the Diyarbakır Museum staff, for their assistance in making the 1993 season as productive as it was.
- (2) This trench reached an absolute depth of ca. 4.3 meters below datum, the same absolute depth at which the deep sounding in the main exposure encountered sterile soil. This raises the distinct possibility that the aceramic occupation may not have extended this far south on the mound and the .7 hectare overall size of the mound is a misleading indicator of the aceramic community's size.

The ceramic vessels are hand - made. The paste generally appears to be untempered, though more detailed examination will be necessary to completely rule out the use of a shard temper. The surface treatment of these ceramics remains largely unknown, due to the tendency of these ceramic surfaces to adhere to the soil surrounding them. One shard, however, appears to retain small traces of a dark paint. The vessel forms cannot, for the moment, be attributed to any particular period beyond saying that they appear to be relatively early. Radiocarbon dates are not available for this ceramic period component. For the moment it seems best to postpone further discussion of this component pending further work on this part of the mound and a more detailed analysis of the ceramics.

In the area of the main excavation, the primary goals for the 1993 season were to: 1) finish excavating the second large structure belonging to the uppermost building level; 2) begin excavating the lower building level that first became visible at the end of the 1992 season; and, 3) expand the excavation to the area across from the open 'central area' to see if structures could be found in that area as well.

ARCHITECTURE

As a result of the 1993 work, it became clear that there are (at least) two building levels and at least two types of structures present in each (Fig. 2). The architectural features of the upper building level are, for the most part, constructed of stone slabs. These include two large round semi - subterranean structures (Fig. 2 A & B) and what appear be the remains of two smaller C - shaped structures (Fig. 2 F & G).

The two large, semi - subterranean structures are five to six meters in diameter and built of flat, sandstone slabs (Fig. 3 & 4). The layout is circular, with a doubled wall in the area of the entrance, extending out to create a vestibule of sorts. Gaps of about 10 cm, set regularly along the inside perimeter of the walls, presumably held posts that helped support the roof. A stone feature at the center of each presumably served as the footing for a central post that also helped support the roof. In the case of both structures, a semi - circular stone bench or platform was built along one wall.

The floors of both structures were surfaced with a thin sand and plaster mixture and several resurfacings were evident in both structures. Burials do not occur within these structures, nor have they yet been encountered elsewhere within the site.

There are also two semi - circular arrangements of sandstone slabs set on end, much like the retaining walls in the pit portion of the large semi - subterranean structures (Fig. 5). These differ from the latter, however, in not being fully circular and in having a diameter of only about 3 meters. Both were encountered just below the plow zone and in neither case has it been possible to say with certainty whether they line a pit (as in the case of the two large structures) or whether they are above - ground features. Of these two possibilities, however, the latter seems the more likely.

In the lower building level there is another relatively large structure (Fig. 2 C, 6). This one is about 4 meters in diameter, and a fully circular surface structure, with walls constructed of river pebbles set in a white plaster - like matrix. The lowermost interior surface consists of flat sandstone slabs, closely fitted to produce a solid pavement surrounding a small, circular, plaster - lined depression. This slab pavement was covered by a thin layer of a plaster - like substance and later covered by what may have been a pebble pavement. No other features were apparent in this structure.

Stratigraphically associated with this lower large structure are two smaller semi - circular, surface structures (Fig 2 D & E, 7). These are also built of cemented river pebbles and range in size from two to three meters in diameter. There is a plaster feature situated inside one of them, but the floors are simply earthen surfaces. A third, fully rounded stone feature, was also found in this lower level and partially excavated (Fig. 2 H, 8). It may be another example of the smaller cemented-pebble structures. However, there is also a possibility that it is the remains of a large stone - lined storage pit.

Both the stone - paved structure and the large semi - subterranean structures contrast markedly in terms of scale, quality of construction, and floor treatments with their contemporary smaller structures. In addition, it is now clear that there are contrasts in the finds from the larger as opposed to smaller structures. Aside from the aurochs skull found in one of the large structures during the 1992 season, the largest obsidian cores and concentrations of chipping debris all come from floors in the larger structures, while food plant remains are much more common in the deposits associated with the smaller structures. Finds of copper ore are also almost exclusively from the vicinity of the large structures. This raises the possibility that these various larger structures functioned as public (as opposed to domestic) structures of some sort, perhaps rep-

representing earlier and later examples of the type.

ARTIFACT FINDS

Several additional examples of sculpted ground stone pestles were discovered during the 1993 season. Of these, one was in the form of what appears to be a pig (Fig. 9, 3). The remainder are stylized forms that are not immediately recognizable in terms of the animal species depicted.

As a result of the 1993 season it has also been possible to define a new ground stone type (Fig. 9, 7 - 12), called notched stone batons, that occurs at the site. This type was not reported earlier because the few examples were too fragmentary to permit an adequate description. This type is consistently made of a relatively soft, micaceous grey metamorphic rock (perhaps a schist). Though the full form is problematic, all the pieces exhibit certain features. Those are: a lenticular cross section no more than 1.5 cm in thickness and ca. 3 cm in width; a length of at least 15 cm, tapering down to either a plain or dimpled tip; and, a variably numbered and spaced series of sharp notches cut into one edge, usually quite neatly. These notches wrap around slightly onto both faces and, to the naked eye, there is no evidence of wear within the notches. On the single reasonably intact example, the end opposite the notched tip is bluntly rounded, devoid of notches, and (in this case) decorated with an incised hourglass design. The absence of wear, either in the notches or elsewhere on their surfaces, suggests that these objects may have been formal tallies of some sort.

Other ground stone finds from the 1993 season include more examples of polished stone mace heads in both decorated and undecorated forms (Fig. 9, 4 - 6). Also found, was another example of the small polished stone objects that resemble stylized bucrania.

The worked bone assemblage continues to be dominated by bone awls. There are, however, a few decorated pieces, some of which appear to be fragments of ornaments. Of these, one is particularly noteworthy. It is a large fragment of an amygdaloid shaped bone pendant that is decorated with the incised figure of a snake, a motif also found at Nevalı Çori (Fig. 9, 2).

THE FAUNAL AND BOTANICAL REMAINS

The 1993 season added substantially to the faunal and botanical samples from Hallan Çemi. In addition to providing evidence of an economy based on hunting and gathering wild resources, the plant and animal remains provide firm evidence that Hallan Çemi was occupied on a

year - round basis by a sedentary society. The strongest evidence of sedentism comes from the fresh - water clam shells³. Out of the 130 clam shells found at the site, 63 had ventral margins sufficiently intact to permit analysis of the growth bands. Of these 16% were harvested during the period of slow growth (summer); 43% were harvested early into the rapid growth phase (early - mid fall); 19% were harvested well into the rapid growth phase (late fall - winter) and 16% were harvested near the end of the rapid growth phase (spring). Thus, the clams were apparently gathered over the course of the entire year.

The ongoing analysis of the botanical remains⁴ indicates that wild cereal grasses were not a significant component of the economy, despite their importance in the economy of contemporary sites to the south. Equally important, the ongoing analysis of the faunal remains⁵ suggests that Hallan Çemi's inhabitants may already have been experimenting with animal domestication involving pigs.

SUMMARY

In conclusion, several points are worth recapitulating. First, Hallan Çemi likely represents the remains of a fully settled village society. Second, it continues to appear that the economy of Hallan Çemi's sedentary inhabitants was at least largely based on hunting and gathering and revolved around the exploitation of nuts, pulses, and a variety of game animals. Third, the presence of what appear to be relatively large elaborate special - purpose structures and the quantities of what can only be described as prestige goods (decorated stone bowls, sculpted stone pestles, etc.) at Hallan Çemi suggest a hitherto unsuspected degree of socio - cultural complexity for the people of this time and place. Finally, the culture of Hallan Çemi's inhabitants continues to strongly suggest that the roots of the 10th through 9th millennia efflorescence in eastern Anatolia were largely in local cultures of the earlier round house horizon along the Taurus - Zagros flanks and not in the Levant.

-
- (3) I am indebted to Mr. Keith Doms (University of Delaware) for conducting the analysis of the clam shells.
  - (4) The ongoing analysis of the botanical remains is being conducted by Mark Nesbitt (Institute of Archaeology, University College London).
  - (5) The ongoing analysis of the faunal remains is being conducted by Dr. Richard Redding (University of Michigan).

5. MAKALE BASILA

HALLAN ÇEMİ KAZISI 1992

Michael ROSENBERG *

1992 araştırma dönemi 3 Haziran'da başlayıp 24 Temmuz'da sona erdi¹. Güvenlik nedenlerinden dolayı² arazi çalışmasının küçük bir ekip tarafından, sadece 4 haftada gerçekleştirilmesine karar verildi. Aktif arazi çalışması 22 Haziran'da başlayıp, 18 Temmuz'da sona erdi. Geri kalan süre içerisinde 1991 ve 1992 yılları buluntularının analiz çalışması gerçekleştirildi.

Çalışma sezonu şu şekilde sonuçlandı: 1) Her iki kazı dönemi sırasında bulunmuş olan taş kap parçalarının tipolojik analizleri tamamlandı. 2) 1991 sezonu sırasında bulunmuş taş aletler büyük bir bulunmuş olan faunaya ait kalıntıların tanımlayıcı bir kısmının analizi yapıldı.

* Michael ROSENBERG, University of Delaware, Parallel Program 333 Shipley Street Wilmington DE 19801, U. S. A.

- (1) National Geographic Society'e, Türkiye Amerikan Araştırma Enstitüsü'ne, Mobil şirketine ve Delaware Üniversitesi'ne, 1992 araştırma döneminde sağlamış oldukları destekleri için sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü Prof. Dr. Engin Özgen'e, Sayın Kudret Ata'ya ve Sayın Osman Özbek'e, gerekli olan araştırma izninin ve çalışma vizesinin çıkarılmasında göstermiş oldukları anlayıştan ötürü minnettarım. Ayrıca, Diyarbakır Müzesi Müdürü Dr. Necdet İnal'a, Müdür Yardımcısı Dr. Selahattin Aksu'ya ve Sayın Ali Önder'e; Batman İl Kültür Müdürü Sayın Şehmuz Kartal; Batman Valisi Sayın Zeki Şanal'a ve Kozluk Kaymakamı Sayın Adnan Özdemir'e göstermiş oldukları candan işbirliği ve destekten dolayı sonsuz minnettarım. 1992 araştırma dönemi amaçlarına, onların sayısız hayati konuda sağlamış oldukları yardımlar sonunda ulaştı.
- (2) Bu noktada, özellikle Batman valisine, Kozluk ilçesi kaymakamına, güvenlik güçlerine ve Mobil şirketine, kazı sezonu boyunca ekibin güvenliğini sağlamlada göstermiş oldukları rahatlatıcı çabalarından ötürü minnettarım. Ayrıca, kazı ekibine de (İstanbul Üniversitesi'nden Sayın Hakan Togul ve Adnan Baysal, Michigan Üniversitesi'nden Sayın David Haneremesh, Dr. Richard Redding, Sayın Mark Nesbitt ve Diyarbakır Müzesi'nden Sayın Ali Önder'e) terörizmin tehlikesine rağmen, kişisel cesaretleri ile arazide bana eşlik etmelerinden dolayı bu noktada teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

1992 kazı döneminin amaçları şu şekilde sınırlandırılmıştı 1) Kültür dolgusunun derinliğini anlamak amacıyla, yerleşmenin merkezinde yer alan derin sondajın tamamlanması; 2) 1991 kazı sezonu sondajda ortaya çıkan çukur benzeri dolgunun niteliğini anlamak ve 3) 1991 sezonu sırasında kısmen kazılmış olan yapıları araştırmak. Bu amaçlara ulaşmak için, 1991 de açılan 425 m karelik alan yaklaşık olarak 475 m kareye genişletildi. Bununla birlikte 1992 kazısı yalnızca 200 m karelik bölümde sınırlı kaldı. Bu, bir anlamda küçük olan kazı ekibi için gerekli idi.

1991 yılında kazılmaya başlanan sondaj tamamlandı. Buna göre Hal-İlan Çemi tepesinin dolgusu, yaklaşık olarak 4.3 metre derinliktedir. Sondajın dibinden karbon 14 tarihlmesi için karbon örnekleri toplandı. Bu örneklerden 5 tanesi tarihlendi. Bu 5 yeni tarih, 1991 yılında toplanan ve tarihlmesi tamamlanan diğer 5 örnekle birleştirildiğinde, yerleşmenin yaklaşık olarak M. Ö. 10. 600 ve 10. 000 yılları arasında iskan görmüş olduğu ortaya çıktı.

Derin sondajdan ayrıca, tüm tabakalanma için tanıtıcı faunal kalıntı ele geçti. Toplanan bu örnekler bize, sayısal ve tür olarak oldukça çok sayıda hayvanın yerleşmenin iskan sırasında tüketildiğini gösterdi. Yoğun olarak en çok tüketilen hayvan türleri; geyik ve koyun, bununla birlikte ayı, domuz, köpek, inek ve küçük memelilerin türleri. Kuşlar, sürüngenler ve balık da oldukça çok sayıda tüketilmiş. Koyun morfolojik olarak evcil görünmüyor. Bununla birlikte, metrik (osteological) verilerin analizleri diğer kanıtların olup olmadığına dair (biçim olarak küçük olup olmadığına) son kararı vermek için halen sürmekte.

Derin sondajın dışında biri batıya, diğeri doğuya doğru iki dar (2 m genişliğinde) açma açıldı. Bu iki dar açmanın nedeni; derin sondajı çevreleyen mimariyi tabakalanma açısından sondaj ile bağlantısını sağlamak ve böylece sondaja doğru birden derinleşen tabakalanmayı anlamaktı (orijinal düşünce; büyük çukur dolgusunu ortaya çıkartmaktı). Bu açmalar gösterdi ki; sondaja doğru derinleşen tabakalar, mimari yapıların hem altından hem de üstünden geçmekte. Böylece, orijinal düşünce olan derin çukurun yerini, çevresinde mimari birimlerin bulunduğu geniş ve sığ (yaklaşık 1 m) merkezi meydan almış oldu. Etrafını çevreleyen alana göre meydan doğal ve sığ bir çöküntünün içinde yer almakta. Anlaşıldığına göre, bu doğal çöküntü, höyükte iskanın başlamış olduğu ilk evrelerden beri yerleşmenin bir parçası olmuş. Ulaşılan bu sonuç, aynı taş kaba ait, biri sondajın dışından diğeri yaklaşık 1 m derinde sondajın içinden çıkan iki taş kap parçası tarafından da desteklendi. Bu iki parçanın aynı taş kaba ait olduğu, çalışma sırasında anlaşıldı. Bu çö-

küntünün nedeni ve niçin böyle bir çöküntünün, höyükteki, yaklaşık olarak 600 yıllık iskan boyunca sürdüğü yanıtız kalan sorular oldu.

En güneyde, 1991 kazı sezonu sırasında ortaya çıkartılan iki ev 1992 yılında tamamı ile kazıldı. Şöyle ki; her iki evde iç kısımlarında alt taban seviyelerine kadar inildi. Ayrıca birinci evde kazının tamamlanmasına doğru oldukça önemli gelişme kaydedildi. Bununla birlikte, ikinci yapıda ancak ikinci iç taban seviyesine kadar inilebildi. Doğu - batı doğrultusundaki bu açmada daha altta da tabanların bulunabileceğine dair bazı işaretler var. Ancak şu anda ulaşılmış olan taban seviyesi de, bazı mimari uygulamaların her iki evde de tipik olduğunu göstermek için yeterli. Tümüyle kazılmış olan birinci yapının iç kısmı yaklaşık 1 m yüksekliğe kadar korumaya alındı. Bu, yaklaşık 5 m çapında yuvarlak planlı bir yapı. Çift duvar sıralı (araları, yaklaşık 1 m kadar açık). Yapının girişinde taşların tasnif edilmesi sonucu bir tür hol yapılmış. Duvarlar kalınlıkları 5 ile 10 cm arasında değişen, büyük yassı, görel olarak yumuşak kumtaşı bloklarından örülmüş (olasılıkla, düz kenar elde edilmek için işlenmiş olmalıdırlar). Bu ev ile bağlantılı olan dış yüzey seviyesi, evin duvarlarının düz dipli sığ bir çukura inşa edildiği düşüncesini de birlikte getirerek, iç taban seviyesinden yaklaşık olarak 50 cm yukarıda görülür. Yapıyı çevreleyen duvarlarda 6 noktada, olasılıkla, yapının çatısını desteklemek için kullanılmış olan direklere ait, yaklaşık 10 cm genişliğinde dikey boşluklar bulundu. Dal izli, yanmış kerpiç kütleleri, yapının çatısını örtmek için, kerpiç sıvanmış dalların kullanılmış olduğunu öneriyor. Evin merkezinde, ocak benzeri bir yapı bulundu. Bu yapı, birinci evde çökmüş olduğu için, dış görünüşü tam olarak belirlenemedi. Bununla birlikte, daha iyi korunmuş olan benzeri bir yapı, ikinci evde de ortaya çıktı. Üç tane köşeli, yassı kumtaşı bloğunun 'U' şeklinde dizilmiş olması ile yapılmış. Kısmen kazılmış olan, ikinci evin en üstte bulunan yüzeyinde, evin arka duvarı boyunca kabaca inşa edilmiş, küçük bir 'sandık' odası bulundu. Her iki evde de iç taban seviyeleri ile bağlantılı olarak başka hiç bir mimari özellik görülmedi.

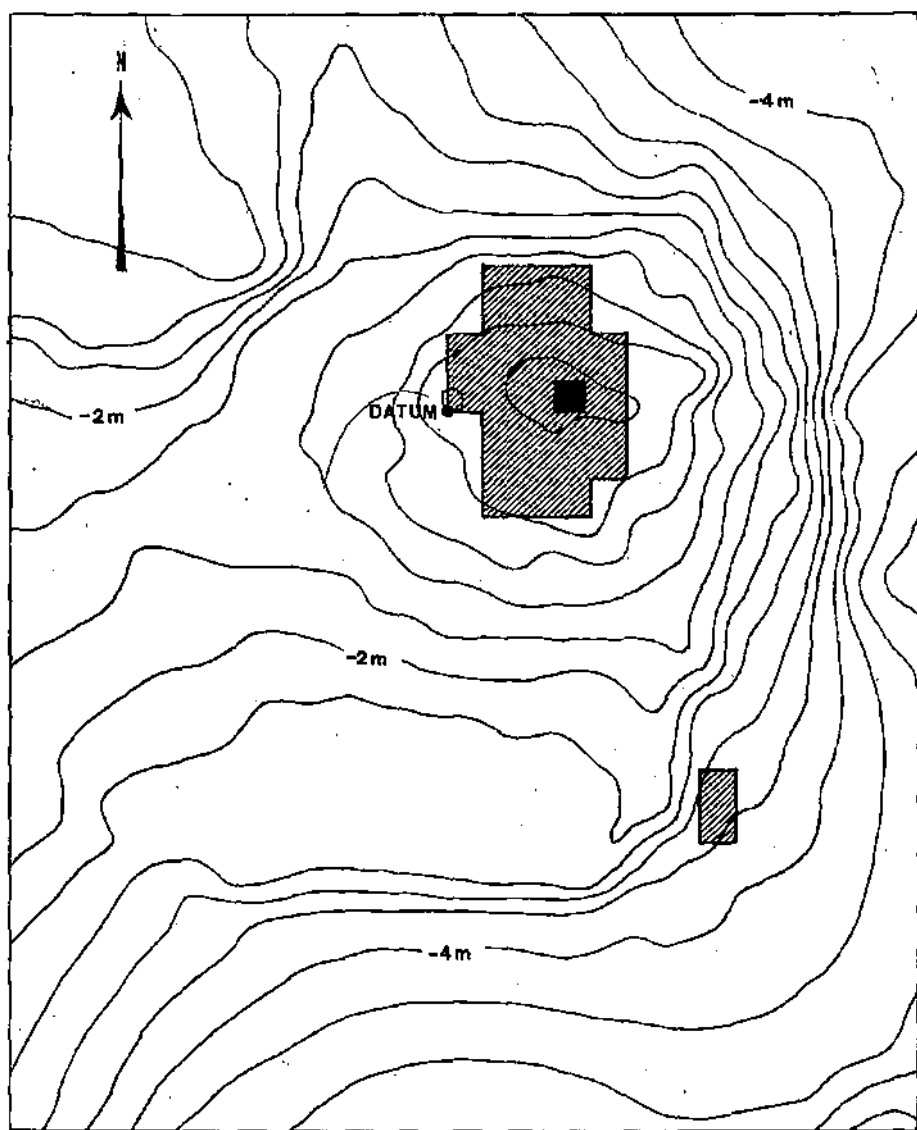
Daha alt mimari evreye ait olduğu düşünülen bazı duvarların üst kısımları, en güneydeki evle bağlantılı olarak, kazılmış olan yüzeyin hemen altında ortaya çıktı. Ancak kısa olan 1992 kazıları, bu evreyi kazmak için bize yeterince zaman bırakmadı.

Temel küçük buluntu tiplerine ek olarak birçok örnek 1992 kazıları sırasında bulundu. Hiçbir yeni küçük buluntu tipi görülmedi. Özellikle 1992 buluntuları arasında en ilginç örneklerden bazıları; büyük eşkenardörtgen şekilli bir boncuk, tüm oval bir taş kap, keçi başı şekilli taş-

tan bir havan eli, ek olarak, in-situ durumda tüm bir inek kafatası baş aşağı yatar durumda, tam olarak kazılmış evin en üst yüzey seviyesinde bulundu. Bulunmuş olduğu yere göre; ev tamamı ile terkedildikten sonra, duvarın daha üst seviyesinden düşmüş olabilir. Son olarak, bakır cevheri gibi görünen 5 parça bulundu.

Yüzdürme makinası toplam olarak 10 gün çalıştı ve yüzdürme yöntemi ile bezelye, mercimek ve fıstık dahil olmak üzere, birçok bitki kalıntısı ortaya çıkartıldı. Arpa ya da buğday tanecığı görülmedi. Bu durum, taş alet topluluğunda orak bıçaklarının olmayışı ile de uyum gösteriyor. Bitki kalıntıları arasında bulunan tarımsal türler ile birleştirildiği zaman, sağlam mimari yapılar tarafından da oluşturulan izlenimi tamamlıyor. Bu bize, yerleşmenin mevsimlik olarak değil sürekli olarak iskan edildiğini gösteriyor. Böylece Hallan Çemi'nin Doğu Anadolu'da bilinen en eski köy yerleşmesi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Barajda devam eden çalışmaya göre Hallan Çemi su altında kalacak. Halen devam etmekte olan programa göre barajda 1993 yılında su tutulmaya başlanacak, ama höyük 1994'ten önce sular altında kalmayacak. Böylelikle, bu önemli yerleşmede kurtarma çabalarının sürebilmesi için önümüzde en azından iki yıl daha bulunuyor. 1992 kazılarının sonuçları temel alınarak, 1993 sezonu için planlanan öncül hedefler: 1) 1992 de ortaya çıkartılan alt yapı evresine ait bölgede kazı çalışmalarına devam ederek 200 m karelik bir alan açmak ve 2) Üst yapı evresinin açılımını genişleterek, bu evreye ait daha çok ev ortaya çıkartarak köyün büyüklüğü ve organizasyonu hakkında daha somut veriler elde etmek. Bu amaçlar, Güneydoğu Türkiye'de ki siyasi durumun devam etmesi sonucunda, 1993 yılı kazılarında 1992 yılı gibi olabileceği sanısı temel alınarak hedeflenmiştir. 1993 yılında siyasi durumun daha iyiye gitmesi durumunda çalışmalara daha geniş bir ekip ile uzun süreli olarak devam edilebilir. 1993 sezonunun hedefleri de bu duruma bağlı olarak genişletilebilir.

 EXCAVATED AREAS

 DEEP SOUNDING

0 20 40
m.

Fig. 1- Contour map of Hallan Çemi showing areas of excavation.

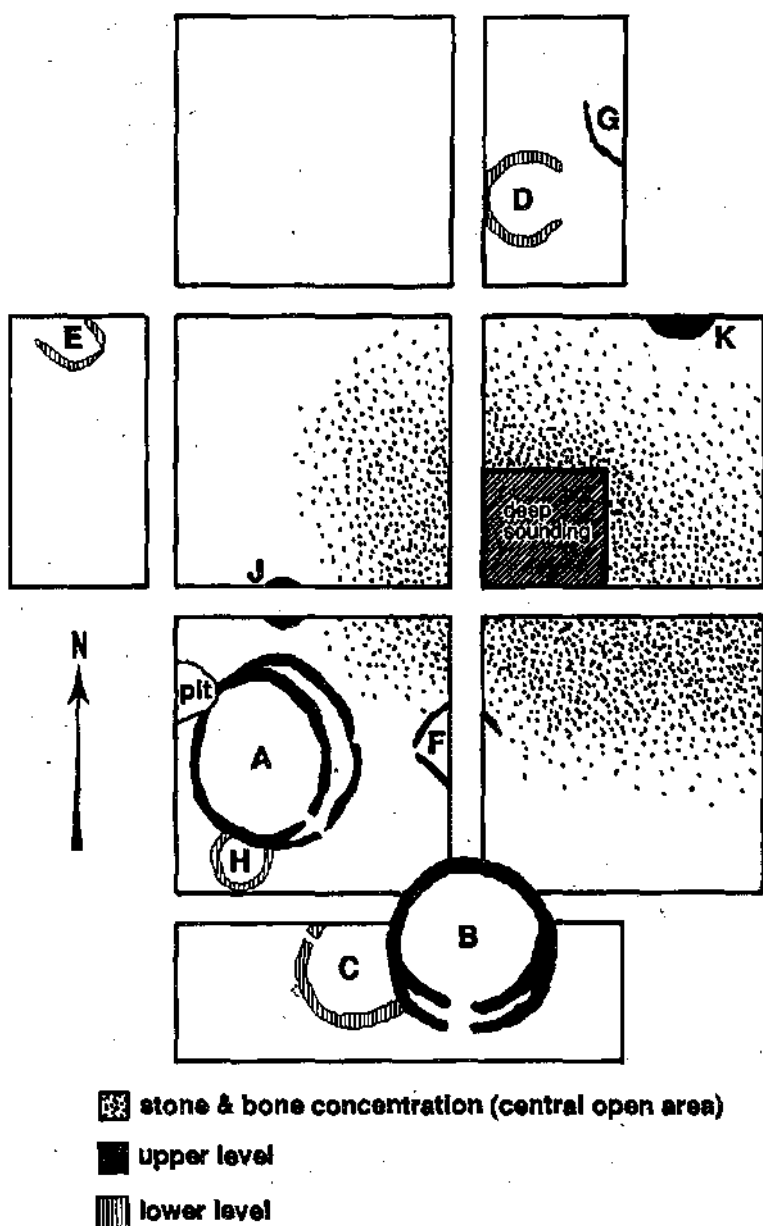

Fig. 2- Plan of main excavation.

Fig. 3- Large semi - subterranean structure in upper building level.

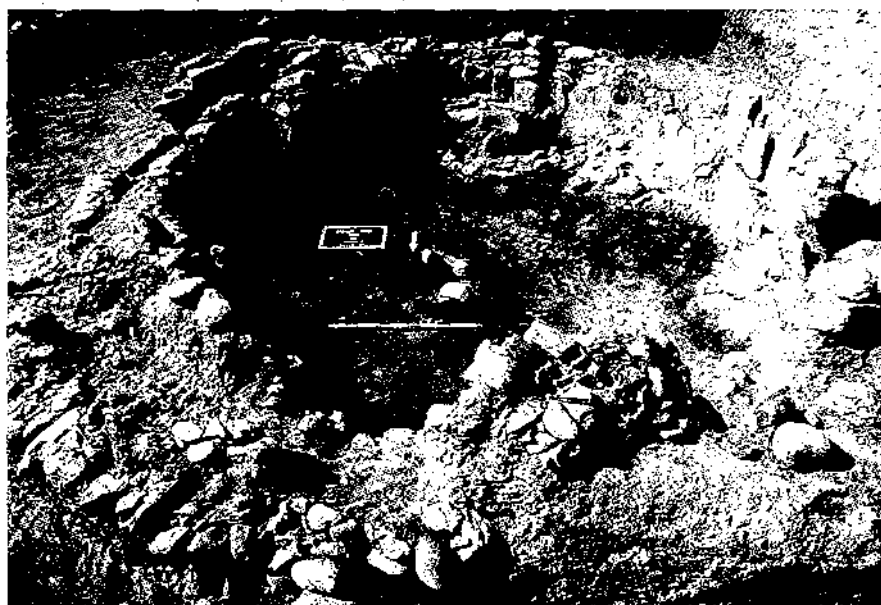

Fig. 4- Large semi - subterranean structure in upper building level.

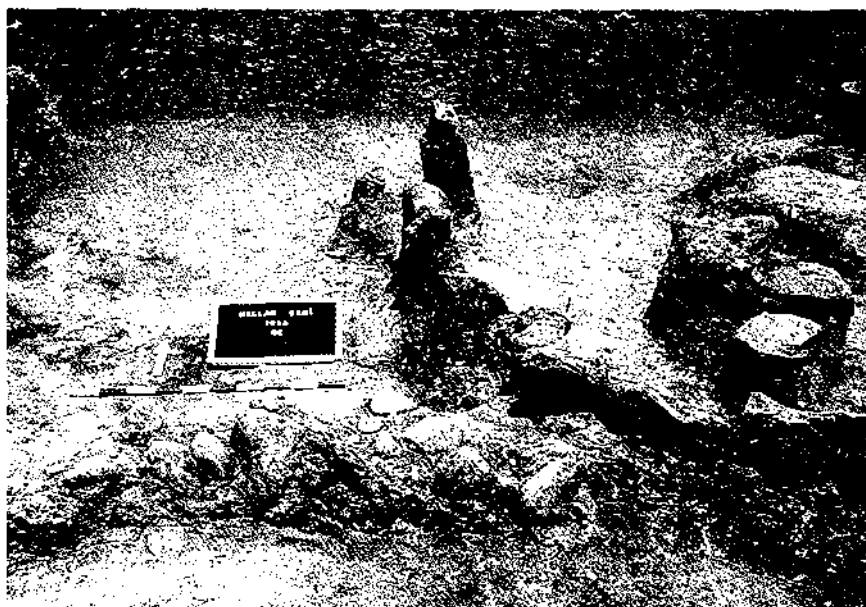

Fig. 5- Small semi - circular structure in upper building level.

Fig. 6- Large paved structure in lower building level.

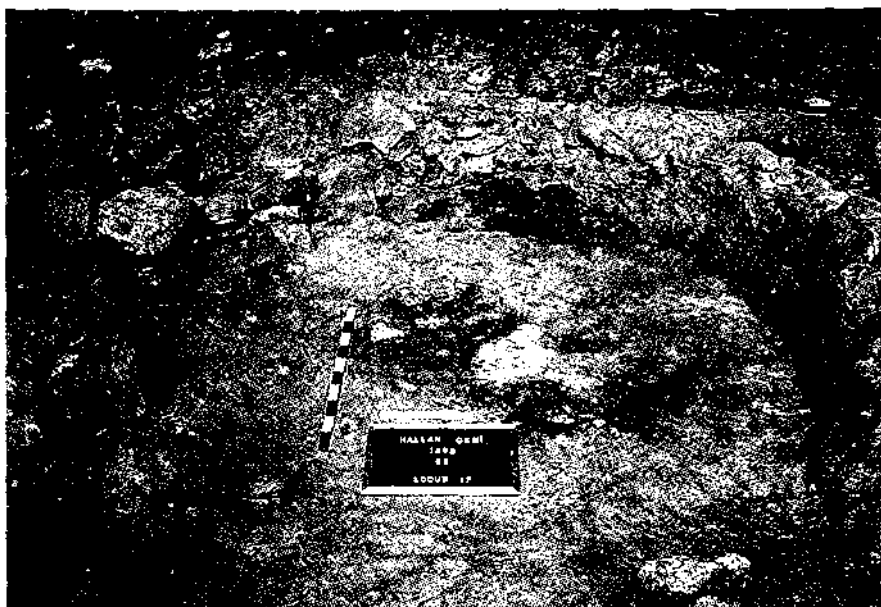

Fig. 7- Small semi - circular structure in lower building level.

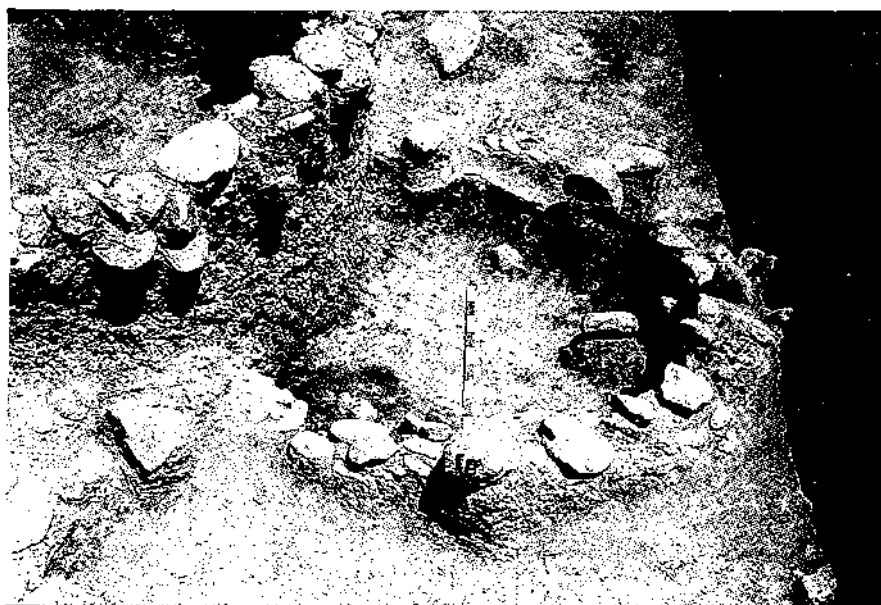

Fig. 8- Circular feature in lower building level.

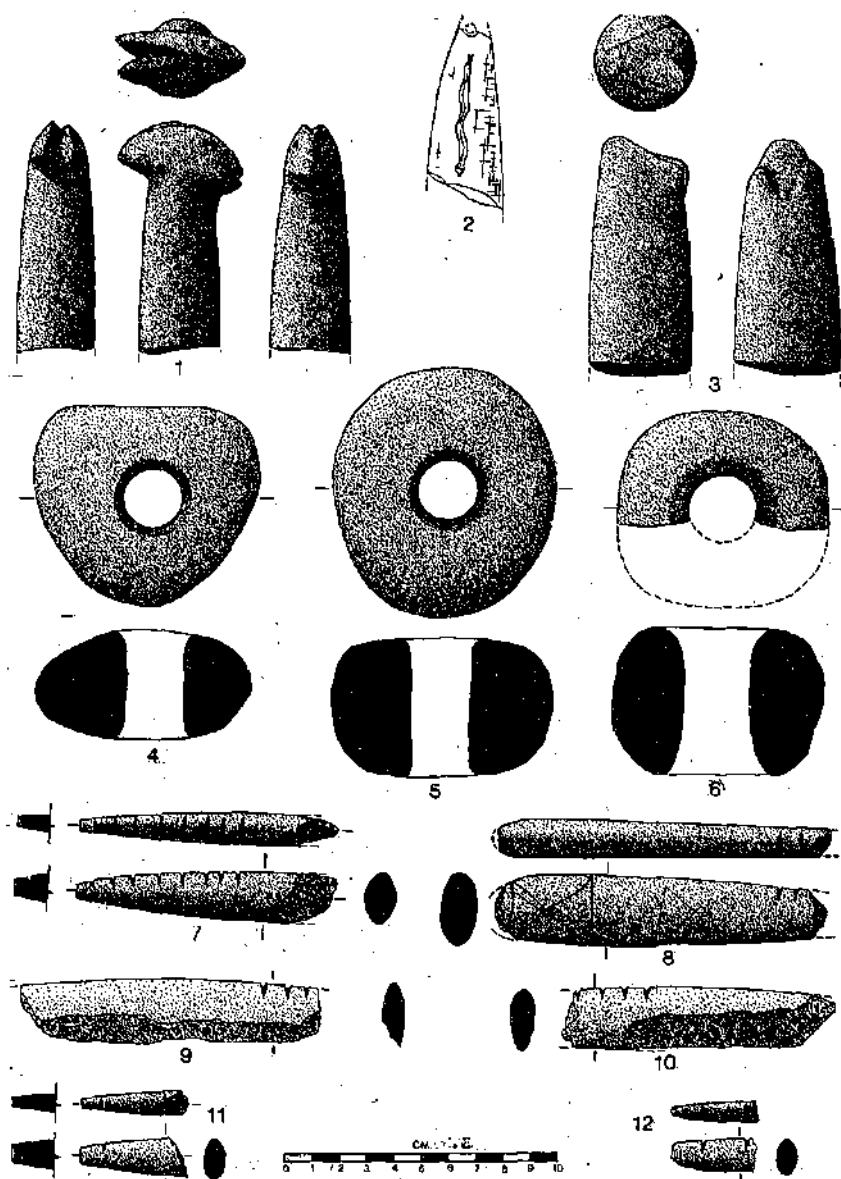

Fig. 9- 1 & 3: sculpted ground stone pestles; 2: bone ornament; 4 - 6 ground stone mace heads; 7 - 12: notched stone batons.

OYLUM HÖYÜK 1991 VE 1993 KAZI ÇALIŞ- MALARI

Engin ÖZGEN *
Halil TEKİN
H.Kübra ENSERT

Oylum Höyük, Gaziantep'i Kilis'e bağlayan 60 km lik asfalt karayolunun 53. km sinde, yolun hemen solunda aynı adı taşıyan köyün yanında yer almaktadır. Yaklaşık 460 m uzunluğunda ve 370 m genişliğindeki höyük, kuzeyde 22 m ve güneyde 37 m lik iki yükselti ile bunları bağlayan bir boyundan oluşmaktadır.

1992 yılında kazı çalışmaları yapılmayan Oylum Höyük'teki 1991 ve 1993 yılı çalışmaları, Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına Hacettepe ve Bilkent Üniversitelerinin bilimsel katkılarıyla yürütülmüştür. Başkanlığını yaptığım kazı heyeti, Bilkent Üniversitesi'nden Doç.Dr. İlknur Özgen, Dr.Deniz Bayburtluoğlu, Dr.Owen Doonan, Hacettepe Üniversitesi'nden Araştırma Görevlisi Halil Tekin, Arkeolog Hatice Kübra Ensert, Arkeolog Atilla Engin, Topograf Adnan Şakar, Mimar Yavuz Çelenk, Hacettepe Üniversitesi öğrencileri Z.Aytaç, B.Tataroğlu, F.Güler, B.Kayalı, G.Solok, F.Serim, G.Günel, S.Dakni'den oluşmuştur. Bakanlık temsilcisi olarak Gaziantep Müzesi'nden Mehmet Önal görev almıştır.

1991 Çalışmaları

Höyükteki kazılar güney ve kuzey yükseltileri ile doğu yamacında sürdürülmüştür.

* Prof.Dr.Engin ÖZGEN, T.C.Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü, Ulus,ANKARA
Halil TEKİN, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi, Beytepe - ANKARA
Hatice Kübra ENSERT, Arkeolog, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe-ANKARA

Güney Yükseltisi Çalışmaları

Höyüğün bu bölümünde yüzeyden de izlenebilen taş dizilerinin ait oldukları mimari kalıntıları anlamak üzere geçmiş yıllarda başlatılan çalışmalara devam edilmiştir. Söz konusu alanda N24, M24, K24, L24 ve K25 ile L25 plankarelerinde kazılar yürütülmüş; L25 ve K25 plankarelerinde önceki yıl gün ışığına çıkartılan geniş taş döşeme kaldırıldığında hemen altından oldukça geniş duvarlara sahip bir kerpiç yapı kalıntısı ele geçmiştir. Bu büyük yapı kuzey-güney doğrultusunda 20 m. uzunluğunda, 7 m genişliğinde olup sadece kerpiçten yapılmış bölünü korunmuştur. Yapının 2m. kalınlığındaki duvarları çok itinalı yapılmış, kerpiçlerin arası çamur harç ile doldurulmuştur. Binanın girişi batı yönünde olup, höyüğün yüzey toprağıyla hemen hemen aynı seviyede olmasından dolayı tahrip olmuştur. Yapının korunan kısmı höyük yüzeyine çok yakın olduğundan, yapının kullanım amacını açıklamaya yardımcı olacak arkeolojik buluntu ele geçmemiştir. Bu büyük yapı dörtgen planlı bir ana mekan ve iki küçük mekandan oluşmakta; en kuzeydeki küçük mekanda in-situ olarak iki küp ortaya çıkartılmıştır. Küplerden bir tanesinin sadece dip kısmı korunmuş ve diğerine nazaran daha üst seviyede ele geçmiştir. Kısmen daha iyi durumda olan ikinci küpün alt kısmında alçıdan ince bir plaster kaplama gözlenmektedir. L25 ve K25 plankarelerinde ortaya çıkartılan büyük binanın doğu bölümünde 40-50 cm kalınlığında taş temelsiz kerpiç bina kalıntısına rastlanılmıştır.

M24 plankaresinde sürdürülen çalışmaların sonucunda iki yapı evresi tespit edilmiştir. Söz konusu evrelerin birincisi sadece taş döşemeden ibarettir. İkinci evrede ise taş temelin kullanılmadığı dörtgen plan gösteren yapılar, birbirine bitişik olarak yapılmıştır. Bu yapılardan orta bölümde yer alan mekanda iki küp, batı duvarına yaslanmış olarak ele geçmiştir. Bu küpler L25, K25 plankarelerindeki büyük yapıda ortaya çıkartılan küplere benzemekte ve bunların da dış yüzlerinde alçıdan ince plaster tabaka bulunmaktadır.

Oylum Höyük güney yükseltisi açmalarında ele geçen arkeolojik buluntular arasında: Kırmızı astarlı bir çanak ve bazalttan bitirilememiş bir yontu taslağı, demirden bir orak ve demirden kolcuklu balta önemli yer tutmaktadır.

Höyüğün güney yükseltisinde yürütülen çalışmaların sonucunda 4 evre tespit edilmiş; ele geçen buluntulardan söz konusu yapı evrelerinin M.Ö.I. binyılın ikinci yarısına ait olduğu anlaşılmaktadır.

Kuzey Yükseltisi Çalışmaları

Oylum Höyük'ün kuzey yükseltisindeki S15, S16 plankarelerinin de içinde yer aldığı bu bölümü, köylüler tarafından uzun yıllardan beri tarla olarak kullanıldığından mimari kalıntılar tahrip olmuştur.

1990 kazı döneminde açılmaya başlanılan S16 plankaresinde büyük bir yapıya ait taş temellerin kuzeye doğru devam etmesi nedeniyle, bu açmanın hemen kuzeyindeki S15 plankaresinde de çalışmalar başlatılmıştır. İri taşlardan oluşan temellere sahip olan yapının, S16'nın kuzey ve S15'in güney yarısındaki kısımları iyi korunmuştur. Duvarların birbirlerine bağlantılarından bu yapının bir defada planlanıp yapılmadığı, zaman içerisinde ihtiyaç doğdukça eklentilerle genişletildiği anlaşılmaktadır. Bu temelleri oluşturan taşların araları hayvan kemikleri, seramik parçacıkları, küçük boyutlu taşlar ve topraktan oluşan harç ile doldurulmuştur. Temellerin genişlikleri 160 cm. ile 90 cm. arasında değişmektedir. S15 ve S16 plankarelerinde ortaya çıkartılan yapının taş temelleri arasında Büyük İskender'e ait gümüş bir sikke ile Selevkos'a ait tunçtan bir sikke bulunmuştur. Söz konusu alanda arka yüzleri düz, ön yüzleri kabartma yapılmış kadın figürinleri ele geçmiştir. Boyun kısmı boyalı bir testi ve demirden bir ok ucu S15 ve S16 plankarelerinin diğer arkeolojik buluntularını oluşturmaktadır.

Doğu Yamacı Çalışmaları

Höyüğün bu alanı, sistemli kazılar başlamadan çok uzun yıllar önceden beri köylülerin toprak çekmesi sonucu tahrip edilmiştir.

Bu nedenle 1989 yılından bu yana söz konusu alanda çalışmalar sürdürülmüş ve köylülerin tahribatı durdurulmuştur. Höyüğün doğu yamacında AA10b, AA11a ve AA11d plankarelerinde, 1990 kazı döneminde zaman yetersizliği nedeniyle kazısı yapılamayıp, korunmaya alınan mezarlarla, aynı seviyedeki olası mezarları açığa çıkartmak için kısa bir süre çalışılmıştır.

AA11a'da, 1990 kazı döneminde bırakılan IVA evresinde, taş temeller ve yer yer korunan beyaz sıvalı taban açığa çıkartılmıştır. Bir kısmı batı açma duvarı içinde bulunan ve III. evreye ait olduğu düşünülen ocak ve onun hemen güneyinde bu ocakla bağlantılı çöp çukuru görülmektedir. 1991 yılında II mezar gün ışığına çıkartılmış, bunlardan biri basit çukur mezar, biri küp mezar, geri kalan 9 mezar ise çömlek mezardır.

AA11d plankaresindeki bir mezar basit bir çömlek içine yapılmıştır. Üst evrenin yapı temelleri mezarı tahrip etmiş, bu nedenle gömme kabı,

yerinde kırılmış ve dağılmıştır. İçindeki cesedin yatırılış durumu ve yönü saptanamayan bu mezar, bir yaşını doldurmamış bir bebeğe aittir. İçinde mezar eşyası ele geçmeyen kabın ağız kısmı, gömmenin yapılabilmesi için önceden kırılmıştır.

Oylum Höyük'te genellikle 0-3 yaşındaki çocuklar, çömlek türünden kaplara gömülmüştür. Gömme kapları toprağa yatay veya dikey olarak yerleştirilmiştir. Bu kapların ağızları bazen açık, bazen de bir başka kaba ait kırık bir ağız, gövde veya dip parçası ile kapatılmaktadır. Kimi zaman dip kısımları ufak taşlarla ve çevresi kırık seramik parçalarıyla desteklenmiştir.

Bunlara örnek olabilecek AA11a plankaresinde gün ışığına çıkartılan Mezar 15'in bir kısmı batı açma duvarının içinde kalmıştır. Ağız kenarı güneybatıda olmak üzere, güneybatı-kuzeydoğu yönünde yan yatırılmış ve ağız kısmı çömlek dibiyle kapatılmıştır. Mezarda 1-1.5 yaşlarında bir çocuk, başı doğuya, yüzü kuzeye bakar şekilde büzülerek sağ tarafı üzerine yatırılmıştır. Çocuğun kollarında tunctan birer bilezik bulunmaktadır.

AA11a plankaresinin köylüler tarafından tahrip edilmiş doğu kenarında, IVB evresinin kuzey-güney doğrultusundaki kerpiç duvarın içinde biri küp, diğeri de pişirme kabı türünden iki mezar bulunmuştur. Bu duvarla bağlantılı blokaj çakıllarla yapılmış taban ve duvarlarının iç tarafı beyaz sıvayla kaplı bir mekanın küçük bölümü korunmuş, diğer bölümleri ise köylüler tarafından önceki yıllarda tahrip edilmiştir. IVB evresi yangın izleri taşımaktadır. Bu evrede açığa çıkartılan seramik parçaları Kuzey Suriye, Amuq, İslahiye ve Gaziantep bölgesinden tannan, M.Ö.III.binyılın ikinci yarısına tarihlenen örnekler ile yakın benzerlik göstermektedir.

1993 Çalışmaları

1993 yılı çalışmaları, höyükte sistemli kazıların başlamadığı yıllarda, köylüler tarafından toprak çekmek suretiyle bir bölümü tahrip edilen doğu yamacında yoğunlaştırılmıştır. Dik bir yamaç oluşturan bu alanda 10 x 5 m. boyutlarında toplam 8 açmada çalışmalar yürütülmüştür. WI1b ve WI2b açmalar, güney-kuzey doğrultusunda yan yana; diğer 6 açma ise WI1b açması en üstte olacak şekilde doğu-batı doğrultusunda XI1a, XI1b, Y11a, Y11b, Z11a ve Z11b şeklinde sıralanmaktadır.

WI2b plankaresinin güney bölümünde, tek sıra taşlardan örülmüş yuvarlak planlı silo olarak kullanılması muhtemel bir mimari kalıntıya rastlanılmıştır. Aynı alanda yüzeyden 30 cm kadar derinlikte mimari bağlantısı olmayan bir amphora yerinde kırık olarak ele geçmiştir (Resim. 1).

W11b plankaresinde düzenli bir mimari kalıntıya rastlanılmamasına karşın, çöp çukurları ve kerpiç kalıntıları gün ışığına çıkartılmıştır. Bu açmanın en önemli buluntuları pişmiş topraktan figürinlerdir (Resim:2).

X11a plankaresinde taban üzerinde yerinde kırılmış bazalt bir tabak ele geçmiş, bu kabın hemen yanında yeşil renkte taştan yapılmış bir damga mühür (Resim:3) ve biraz ilerisinde yanmış hayvan kemiklerinin bulunduğu bir çukur ortaya çıkartılmıştı. Bu yapı evresinin altında ikinci bir evre daha tespit edilmiş, yer yer iyi korunan kerpiç duvarları ele geçen bu evrenin tabanı üzerinde çok sayıda seramik parçasına rastlanılmıştır.

X11b plankaresi höyüğün tam yamacında yer aldığından mimari kalıntılar çok tahrip olmuş, bu nedenle düzenli bir plan vermemektedir. Ancak, buna rağmen taş temelli kerpiç yapıların farklı evrelerini izlemek mümkün olmaktadır (Resim:4).

Y11b plankaresinde akıntı toprak yüzeyinin altından doğal tahribat nedeniyle iyi korunamamış mimari kalıntılara rastlanılmıştır. Bu yapı evresinin altında ikinci bir evre tespit edilmiş ve bu evreye ait pişmiş topraktan stilize hayvan figürini, tunçtan bir ok ucu (Resim:5) ve iğne ele geçmiştir.

Z11a plankaresinde blok taşlardan yapılmış temelleri olan büyük bir yapının bir bölümü ortaya çıkartılmıştır. Yapının ele geçen bölümü orta büyüklükte taşlarla kaplanmış muhtemelen suyla ilişkili bir odasıdır (Resim:6). Bu bölümün altına doğru devam eden bir iskelet bulunmuş, ancak yanında her hangi bir buluntuya rastlanılmamıştır.

Oylum Höyük'te 1993 yılı kazılarında ele geçen eserler arasında pişmiş topraktan ve taştan yapılmış ağırşaklar, mezarlarda ortaya çıkartılan çeşitli formlarda kap-kacaklar (Resim:7-8), önemli yer tutmaktadır.

1993 yılı buluntuları içerisinde hiç kuşkusuz en önemli eser tunçtan yapılmış bir insan heykelciğidir (Resim. 9-10). Höyüğün güney yamacında bir evde oturan Cemal Dağlı isimli bir köylü, evinin birkaç metre uzağında bu heykelciği bulduğunu söyleyerek Bakanlık temsilcimize teslim etmiştir. Heykelcik, üzerinde bulunan kalın korozyon tabakasının temizlenmesi için Gaziantep Müzesi'ne gönderilmiştir. Korozyon tabakası temizlenen 8.6 cm. yüksekliğinde, 3.8 cm genişliğindeki bu heykelcik, sivri serpuşlu, kısa etekli bir tanrıyı tasvir etmektedir. Tanrı sağ elini öne uzatırken sol elini havaya kaldırarak bir şey fırlatıyor gibi betimlenmiştir; dolgun yüz hatları, kemerli iri burnu Önasya'nın diğer merkezlerinde ele geçen benzer heykelcikleri anımsatmaktadır.

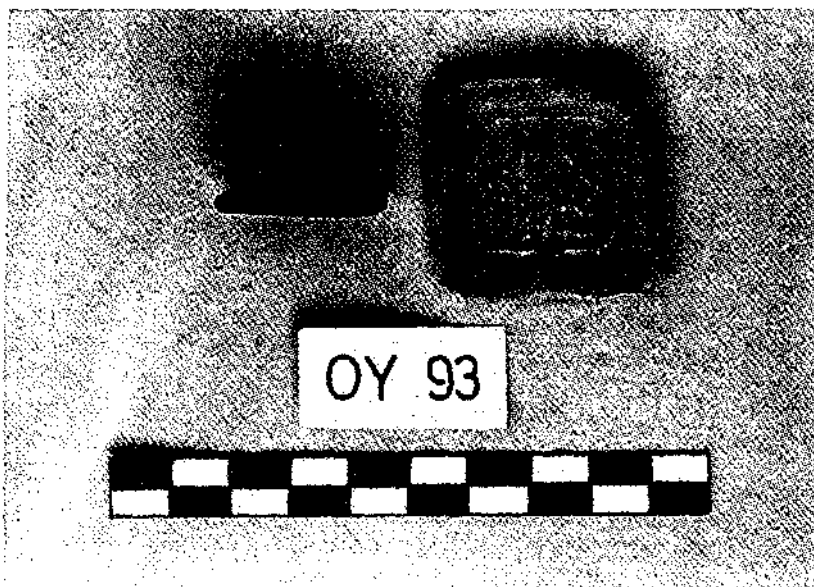
Oylum Höyük'te bugüne kadar yapılan çalışmalarda M.Ö. I., II. ve III. binyıla ait buluntular ele geçmiştir. Ancak, oldukça büyük boyutlara sahip olan höyükte, söz konusu dönemlerin iskan alanlarının sınırlarını tespit etmek henüz mümkün olamamıştır. Gelecek yılki çalışmalar, 1993 yılında bırakılan alanda devam edecektir.

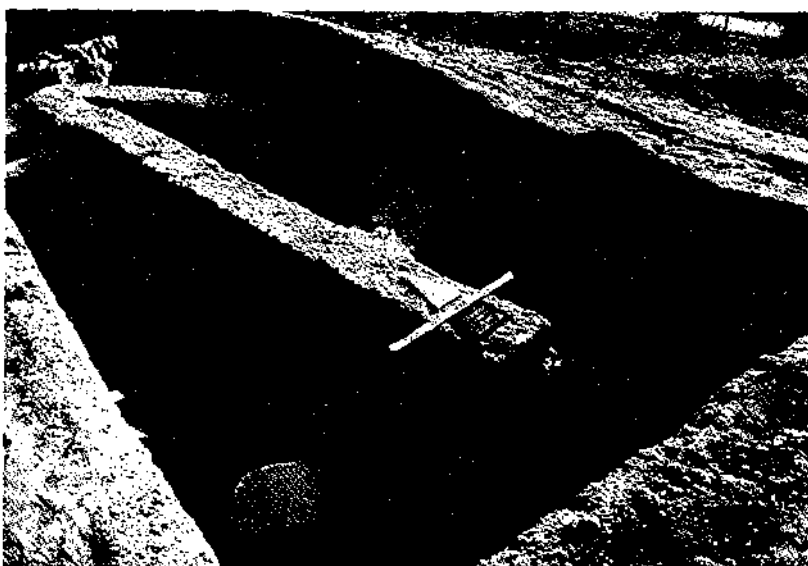
Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

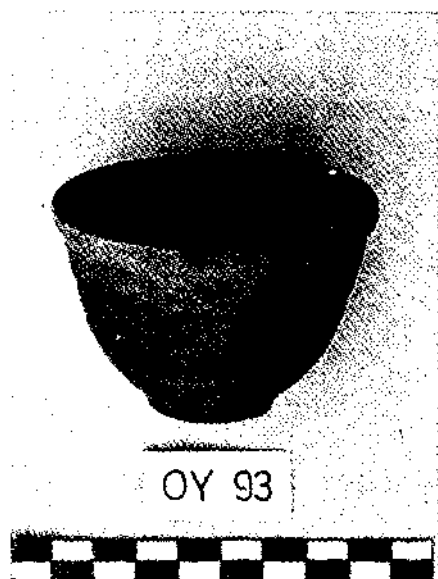

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

TİTRİŞ HÖYÜK: AN EARLY BRONZE AGE URBAN CENTER IN SOUTHEASTERN ANATOLIA, 1993

Guillermo ALGAZE*
Adnan MISIR

In 1991 the Archaeological Museum of Şanlıurfa and the University of California, San Diego initiated a long-term program of excavations and surveys centered at Titrîş Höyük, a small Early Bronze Age (third millennium B.C.) city situated on the Euphrates basin of southeastern Turkey. As outlined in greater detail in earlier reports (Algaze, Mısır, and Wilkinson 1992), our results indicate that in the mid-late third millennium the city was comprised by a central High Mound surrounded on three sides by a much more extensive lower city. Within the later area, two further subdivisions may be noted on the basis of depth of stratification. The first is a Lower Town area consisting of two elongated lobes facing the nearby stream and extending due west and east of the High Mound. Immediately north of the preceding is a rise comprising a more extensive Outer Town area which extends up to a dry seasonal wadi. The total extent of the site thus delimited is about 35 ha, but ephemeral occupations immediately surrounding the site add a further 8 ha or so of contemporary habitation area.

The third season of our ongoing research program at Titrîş Höyük took place in the summer of 1993 (July 15-Sept. 2)¹. It had three principal goals:

- * Guillermo ALGAZE, University of California, San Diego 9500 Gilman Dr. La Jolla, California 92093-0101 A.B.D.
Adnan MISIR, Şanlıurfa Müzesi Müdürü.
- (1) The 1993 field season was coordinated by Guillermo Algaze (University of California, San Diego) and Adnan Mısır (Şanlıurfa Museum). Full and part-time archaeological staff for the season included: Ms. Songül Ceylan (Şanlıurfa Museum), Mr. Benni Claasz-Cockson (Dutch Archaeological Institute in Istanbul), Ms. Jennifer Kiely (University of Michigan), Mr. Sean Moore (Geoscan Research inc.), Mr. Bradley Parker (UCLA), Mr. Clemens Reichel (University of Chicago), Mr. Eric Rupley (University of Michigan), Dr. Lewis Somers (Geoscan Research inc.), Ms. Katharine Untch (Asian Art Museum, San Francisco), Mr. Marcus Woodburn, and Mr. Phares Woods (Park Service, State of Nevada).

1. *Conservation* : Initiate the protection and preservation of museum-quality artifacts recovered in the 1991 - 93 seasons.

2. *Remote Sensing*: Continue the preparation of a remote sensing map of the city by means of electric resistivity probes and magnetometry so as to discern the principles of organization of the Early Bronze Age settlement and delineate its gross layout.

3. *Excavations and soundings*: (a) to further clarify the nature of the Early Bronze Age structures already uncovered at the site in 1991-92, (b) to test on the ground the validity and meaning of remote sensing efforts, and (c) to identify areas for future excavation in 1994 and 1995.

The implementation of these research goals will now be discussed in greater detail.

Conservation: Conservation work in 1993 was undertaken under the direction of Ms. Katherine Untch, conservator at the Asian Art Museum in San Francisco. Ms. Untch was able to treat all Titriş Höyük 1991-1993 museum artifacts requiring conservation, principally over 50 metal artifacts. By far the most important of these was a large bronze cauldron with two handles found in the high mound excavations in 1991. This vessel is stratigraphically associated with Kurban III type ceramics (Algaze et al. 1990: 369-390), and thus dates to the EB/MB transition phase in the Upper Euphrates basin, sometime at the very end of the third millennium and the very beginnings of the second millenium B.C. The cauldron has now been treated against corrosion, cleaned, reinforced, and partially reconstructed so as to facilitate exhibition in Şanlıurfa (Figs.1-2).

Remote Sensing: In 1993 we continued our remote sensing efforts at the site. This work was performed under the direction of Dr. Lewis Somers, of Geoscan Research Inc. To date, Dr. Somers has been able to cover about 60 % of the area of the Outer Town (Fig. 3) sector of the site. The resulting magnetometry map, illustrated here as Fig. 4 a-b, is not yet fully processed or enhanced. However, we can already begin to use the map to differentiate the principal functional sectors of the surveyed portion of the Outer Town settlement.

Particularly noteworthy are a number of architectural compounds linked by apparent roadways visible in the map (for example, Fig. 4a:"a"). A small portion of one such compound was excavated in 1993 (Trench 80-84) and will be discussed below. Also noteworthy are features

that appear to circumvallate the site. In 1992 we had already explored a magnetic anomaly running along the eastern edge of the Outer Town (Fig. 4a:"b") which proved to be a massive defensive moat. This anomaly can now be seen to turn a corner and to run along the northern edge of the settlement (Fig. 4a:"c"). Another linear anomaly was noted in 1993, this time running for a distance of hundreds of meters following and paralleling the site's northern edge (Fig. 4b:"d"). A 1 x 10 meter exploratory trench was opened to test this linear feature. It turned out to be the stone foundations for a substantial stone wall about .1 meter thick. Dressed stones at the exposed edge of the wall within the sounding indicate a passage way, which was partly paved with cobbles and flat-lying stones. Just north (outside) the wall and running parallel to it is a street composed of densely packed cobbles, limestone chunks, and broken sherds. Abutting the wall on its interior is the corner of a room.

A final feature of note in the map is a large area of circular-shaped magnetic anomalies covering a large area of the western portion of the site. A 10 by 10 meter trench opened within this area in 1991 (Algaze, Misir, and Wilkinson 1992: Fig. 5) had revealed a number of grain storage silos and pits, suggesting a specialized use area devoted to the storage of agricultural surpluses. The surrounding magnetic anomalies recorded in the mapping show that this storage area occupies a substantial portion of the Outer Town (Fig. 4b: "e"). This realization helps clarify the economic and social structure of the site at its apogee, because the concentration of food surpluses within a single, well defined area of the settlement suggests centralized control over the collection and redistribution of the agricultural production of the region dominated by the Titiş city-state.

Excavations: Trenches 69-54, 69-55 : In 1993 we continued to excavate in two contiguous 10 x 10 meter trenches on the center crest of the Outer Town sector of the site. Three recognizable archaeological phases were defined directly over virgin soil. These phases allow us to begin to delineate the settlement history of the Outer Town. The earliest phase was directly over virgin soil over parts of the trenches, and was only excavated over an area of about 3 by 3 meters in Trench 69-54. It consisted of the stone foundations of a wall and an associated cobble pavement. The ceramics directly over this pavement are of early third millennium date (Kurban V). After an abandonment of unknown duration, the exposed portion of the Outer Town was reoccupied again sometime in the middle of the third millennium. As part of this reoccupation, the whole area of Trenches 69-54, 69-55 was leveled off by encasing the earlier re-

mains in half a meter or so of re-deposited virgin soil.

The earliest middle third millennium remains defined in Trenches 69-54, 69-55 were found in the southeastern corner of Trench 69:55 and consisted of the remains of a square room with mudbrick walls and associated inner and outer surfaces. Unfortunately, the nature of the other remains associated with this phase were destroyed by the construction of the third and final building phase in the sector of the mound, the most massive by far. This consisted of several rooms forming part of a large building that had been rebuilt many times with substantial modifications in plan. To the west, the rooms adjoined a courtyard area delimited by a perimeter wall on its south end. An outside surface associated with this structure and its courtyard was traced on the southern edge of the trenches. This was a cobbled surface, possibly part of a street, leading to an outside well (Fig. 5).

Excavations: Trench 80-84: Trench 80-84 was opened in a sector of the Outer Town where the Remote Sensing results indicated the presence of a coherent architectural compound (Fig. 4a: "a"). The trench was intended, in part, as an archaeological test of the predictive powers of magnetometry as a tool for the selection of excavation areas. In this sense, the test was quite successful, since we were able to identify and clear with little effort a portion of the structures observed in the magnetometry map. This turned out to be a series of rooms with good in-situ deposits (Fig. 6), clearly domestic in nature, at either side of a two meter wide pebbled street (Fig. 7). What was surprising about these structures was their date. Associated ceramics date to the last quarter of the third millennium B.C. (Kurban IVA). These structures are thus later than those recovered in the other excavation areas thus far exposed in the Outer Town sector of the site. Underlying the top phase just described were two further architectural phases that overlaid virgin soil. The second phase was preserved only over a small area, but the earliest phase was more massive and appeared to consist of a series of rooms, with carefully constructed wall foundations about a meter in thickness (Fig. 8). Only a small portion of this structure was exposed inside the trench, but the associated ceramics (Kurban IVAB) indicate that it was roughly contemporaneous with the earliest of the mid third millennium phase in Trenches 69-54 and 69-55, discussed above, as well as with the massive structures uncovered in earlier seasons in the area of Trench 81-81 (Algaze, Misir, and Wilkinson 1992: Figs. 8-9). A small sounding by the side of this lowermost structure revealed that it had been constructed directly over virgin soil.

Excavations: Trench 40-34: The last excavation area opened in 1993

was a small 1 x 3 meter sounding in the northeastern corner of Trench 40-34, last excavated in 1991. This sounding was opened in order to (1) test the sequence of settlement in the Lower Town sector of the site and (2) determine whether further excavations are warranted in this sector. The sounding was taken down to an approximate depth of 4.5 meters below the surface of the mound. Within this span, 12 successive floor surfaces were noted, each marking a distinct phase. The uppermost 10 surfaces are assignable on typological grounds to a middle phase of the Early Bronze Age (ca. 2500-2100 B.C.). Interestingly, several of the superimposed Mid-EBA surfaces had associated fireplaces, suggesting a long term continuity in the use of the area through time. One of these fireplaces was particularly well built and consisted of a raised platform, about 1 meter in radius with a central hole for the collection of ashes (Fig. 9). This installation finds exact parallels in Period IVB levels at Kurban Höyük (Algaze et al. 1990; Fig. 79) and in Phase H of the 'Amuq sequence at Tell Judeidah (Braidwood and Braidwood 1960: 347, Figs. 259-261). The fireplace had been heavily plastered in antiquity and was covered with thick ash lenses that yielded massive amounts of carbonized seeds that will soon be submitted for paleobotanical analysis.

Because of the reduced exposures, very little diagnostic material was recovered in the lowermost surfaces. However, a fragment of a pedestal bowl decorated with diagonal painted bands (Fig. 10) finds close parallels in materials from the early third millennium Cist Graves at Carchemish (cf. Woolley 1952: Figs. 57, b: 5 and 59 a: 11, 15) and indicates that the bottom two surfaces reached appear to be of an earlier phase of the Early Bronze Age (ca. 3000-2500 B.C.). The sounding in Trench 40-34 was stopped when an intact burial of this period was discovered. The burial was cut into earlier deposits and consisted of a rectangular burial chamber built by means of limestone slabs standing on edge. The chamber was capped by means of several large, flat lying slabs. Inside was the well preserved body of an adult woman lying on a flexed position, on her side, and facing south (Fig. 11). Near the head were six intact vessels, including three open bowls (cyra recta cups with a vestigial button base [Fig. 12]) and three small rounded jars. On the shoulder of the skeleton was a heavily corroded bronze pin. Also found inside the burial was a bronze nail.

Preliminary Conclusions

The principal results of the 1993 season may now be briefly summarized in outline form.

1. *Earlier Remains* : There is no doubt that an early third millennium phase existed at the site and that this occupation extended at least over portions of the Lower Town and Outer Town sectors of the site. However, this Early EBA occupation has only been exposed over small areas and we can say very little about its nature and extent.

2. *Early Bronze Age Expansion* : As indicated by the results of Trenches 69-54, 69-55 and 80-84, the middle third millennium occupation of the Outer Town appears to have been a massive affair involving significant control over labor resources. This is clear from the size of the structures directly over virgin soil in Trench 80-84 and from the massive leveling operation observed in the area of Trenches 69-54 and 69-55.

3. *Contraction and Collapse* : By the last phase of the Early Bronze Age (ca. 2100 B.C.), the Outer Town portion of the settlement appears to have shrunk substantially, just before the final contraction of the settlement to high mound (less than 1/10th of its earlier size). This conclusion may be inferred from the fact that our analysis of excavated ceramics indicates that the large buildings on the crest of the Outer Town (partially revealed in 1991-92 in Trenches 80-81 and in 1993 in the area of Trenches 69-54, 69-55) had been abandoned at the time the small houses revealed this year in Trench 80-34 flourished. Occupation of the settlement in the later part of the Early Bronze Age thus appears to have continued only over a significantly reduced area.

The date of the newly exposed top phase of Trench 80-84 forces us to revise our initial conceptualization of the city's development. Whereas at the end of our 1992 season, our working hypothesis was that the city had expanded swiftly and collapsed equally swiftly within a span of time of a few generations, the situation now appears to have been more complex. Our new results do suggest that the initial expansion of the Outer Town was indeed swift, but the collapse of the built area within the city was clearly more gradual than previously reckoned, with central public areas being abandoned earlier and a shrunken occupation of a largely domestic nature going on for a number of generations after the abandonment of the principal structures.

4. *Defense*: From the beginning, an important research question at Titris has been to gauge the importance of defense as a factor in the initial process of urban agglomeration of the site. Our results this year indicate that defense was indeed an important consideration in the urbanization process evidenced at the site. This conclusion follows from the already noted discovery of fortification walls and a moat surrounding the Outer Town.

However, it remains for later seasons to ascertain whether or not the need for defensive installations at Titriş dates to the time of the initial expansion of the settlement into urban size or whether it dates (and helps explain) the later contraction phase.

5. *Urban Layout* : Visible streets, parallel wall alignments, and varying functional areas revealed by the excavations and the magnetometry map suggest that a high degree of centralized planning went into the initial make up of the city. Details of this 4,500 year old urban planning effort, one of the earliest in the world, will become clearer after processing and enhancing of the magnetometry data collected in 1993 and after further excavations in the coming seasons.

BIBLIOGRAPHY

- ALGAZE, G., M.A. Evins, M.L. Ingraham, L.Marfoe, and K.A Yener
1990 *Town and Country in Southeastern Anatolia, Vol II: The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük*. Oriental Institute Publications 110. Chicago: Oriental Institute
- ALGAZE, G., A.Mısır, and T.Wilkinson
1992 "Şanlıurfa Museum/ University of California Excavations and Surveys at Titriş Höyük, 1991: A Preliminary Report." *Anatolica* 18: 33-60
- WOOLLEY, L.
1952 *Carchemish III: The Excavations in the Inner Town*. London :British Museum.

Figure: 1- EB/MB Bronze Cauldron (TH 1674) After Conservation Treatment

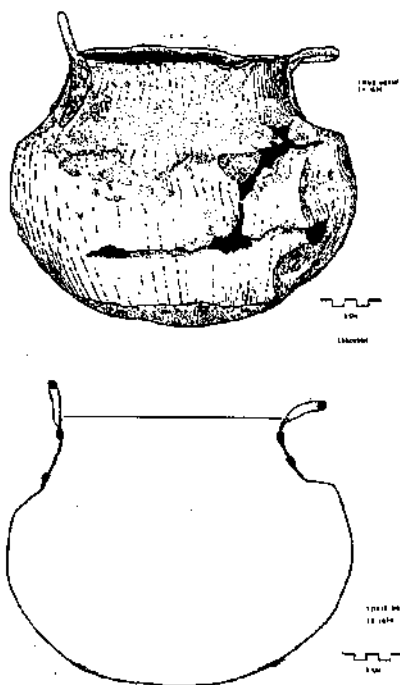

Figure: 2- EB/MB Bronze Cauldron (TH 1674) .Drawing by Mr. Benni Claasz Cockson

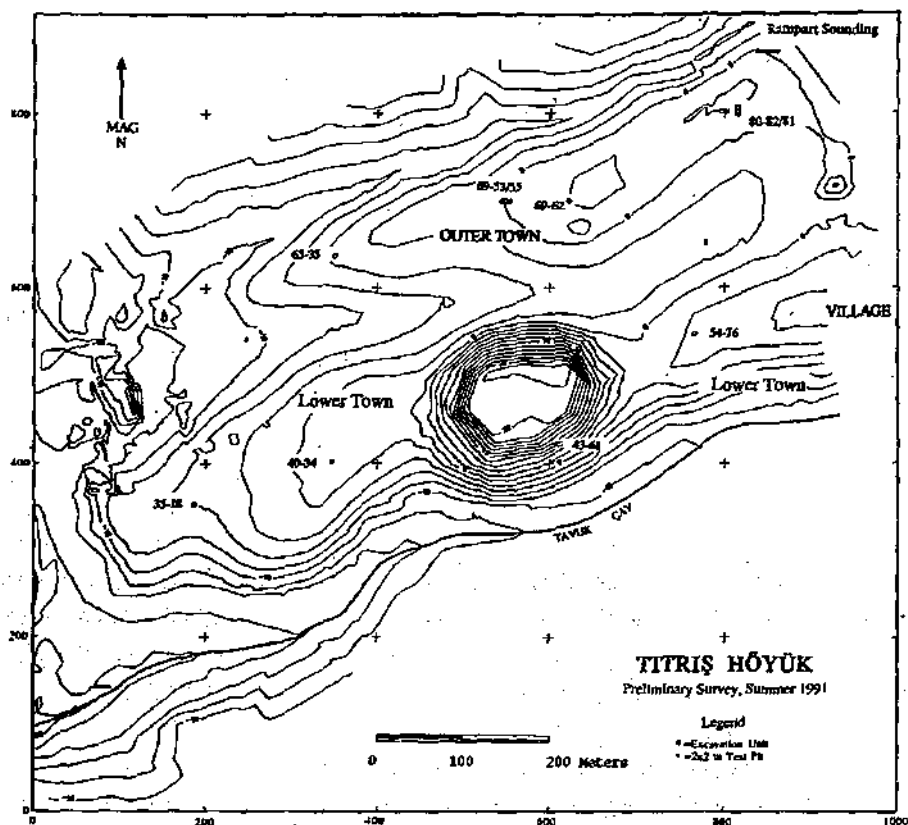

Figure: 3- Contour Map of Titriş Höyük Showing the Location of the High Mound, Lower Town, and Outer Town Sectors.

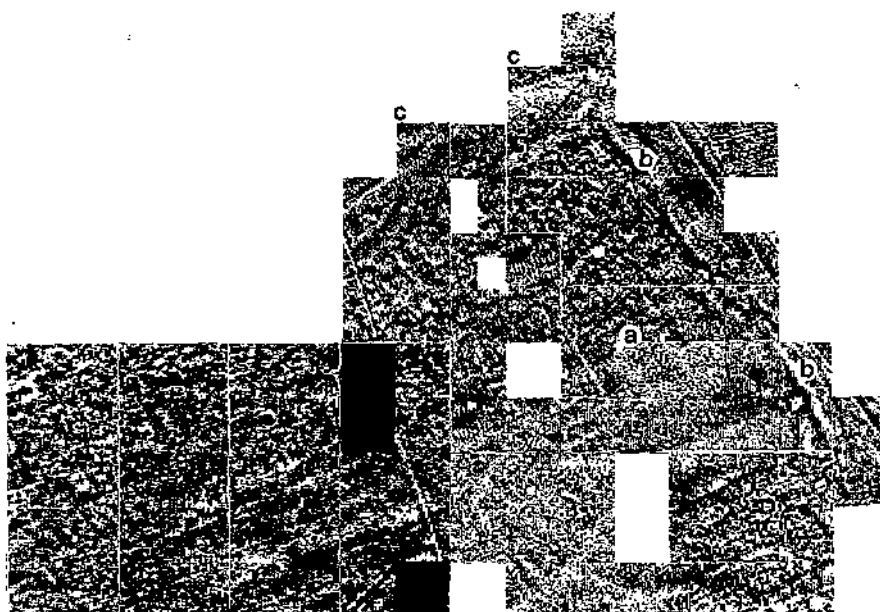

Figure: 4a- Preliminary Magnetometry Map of Outer Town Sector of Titriş Höyük

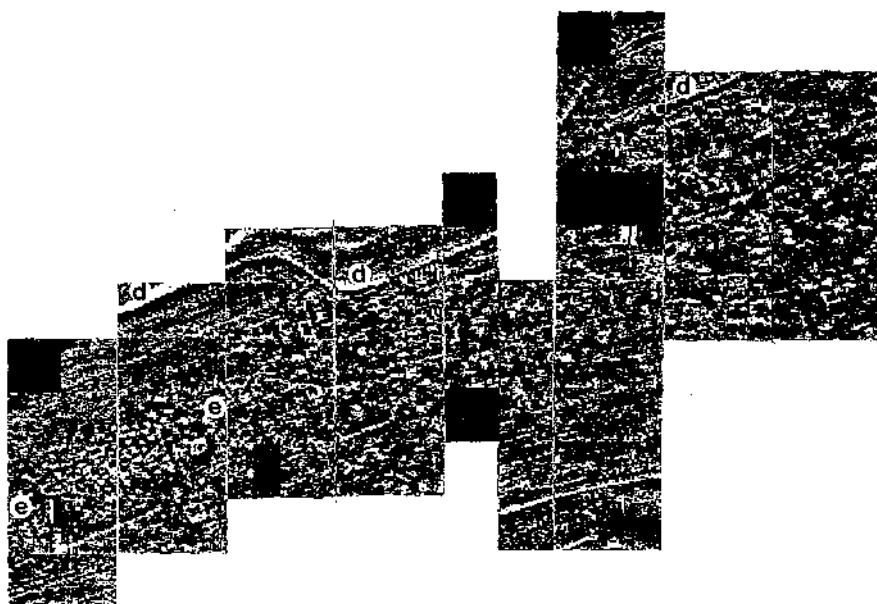

Figure: 4b. Preliminary Magnetometry Map of Outer Town Sector of Titriş Höyük.

Figure: 5- Trenches 69-54, 69-55. View Towards the West of Mid EBA Structures and Street (Building Phase 3)

Figure: 6- Trench 80-84. In-Situ Deposits in Mid-Late EBA Habitation Area (Phase 3)

Figure: 7- Trench 80-84. Mid-Late EBA Ha-
bitation Area (Phase 3). View To-
wards the East Showing a Series
of Rooms Flanking a Central Stre-
et

Figure: 8- Trench 80-84. Mid EBA Structures Directly Over Virgin Soil
(Phase 1)

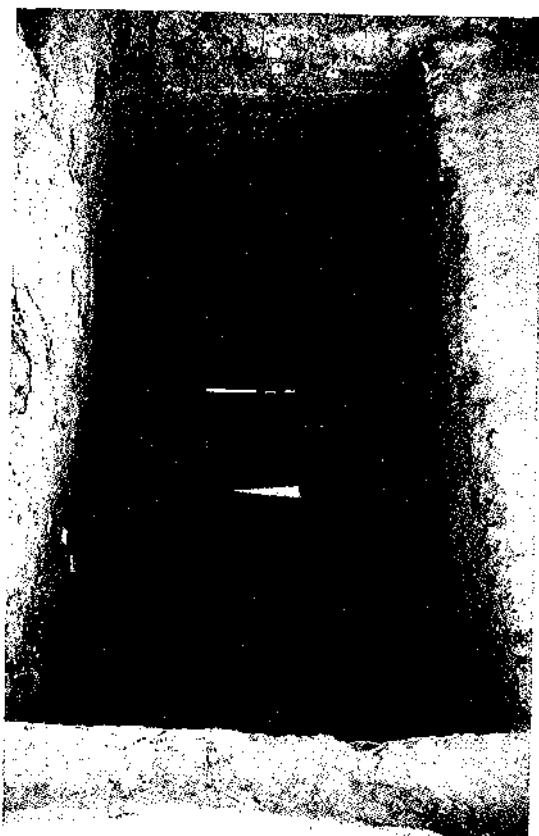

Figure: 9- Trench 40-34, Mid EBA Plastered Fireplace

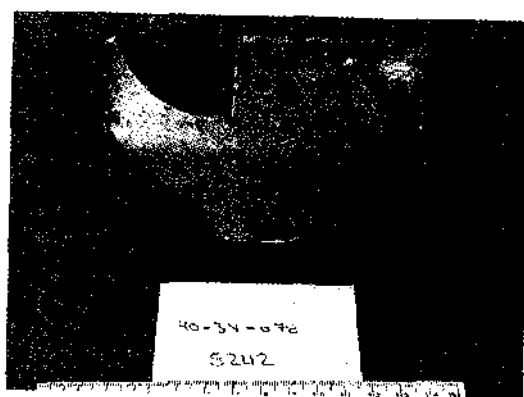

Figure: 10- Trench 40-34. Early EBA Pedestalled Bowl.

Figure: 11- Trench 40-34. Early FBA Burial,
Locus 079

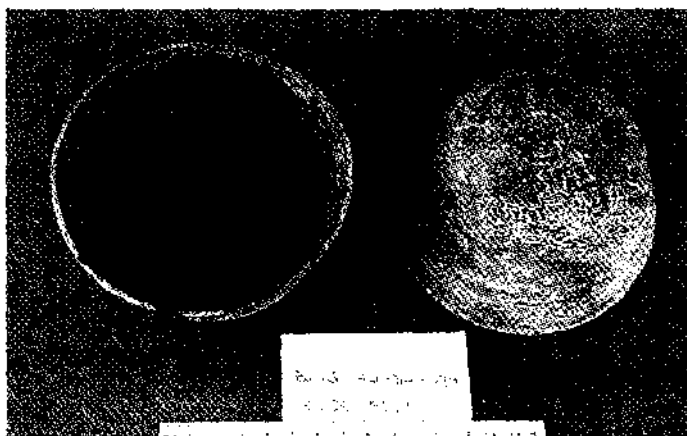

Figure: 12- Trench 40-34. Cyma-Recta Cups From Burial, Locus 079.

EXCAVATIONS AT HACINEBİ TEPE 1993

Gil J. STEIN *
Adnan MISIR

Introduction:

The second field season of the Joint Şanlıurfa Museum - Northwestern University salvage excavations at Hacinebi tepe, Birecik district, Şanlıurfa province took place from July 6 - August 5, 1993, co - directed by Adnan Mısır (Şanlıurfa Museum) and Gil Stein (Northwestern University). The excavations were funded with support from the National Endowment for the Humanities, the National Geographic Society, the Metropolitan Museum of Art, Northwestern University, and the generosity of private donors.

We wish to express our appreciation to Prof. Dr. Engin Özgen, General Director of the Ministry of Culture's Directorate of Monuments and Museums for permission to conduct this research. Our representative from the Şanlıurfa Museum was Mr. Hamza Güllüce. We also thank the Kaymakam of Birecik, Mr. Nihat Nalbant, and the Mayor of Birecik Mr. Rıfat Ayalp, for their assistance. We wish to express our appreciation to Dr. Ali Sözmen, who graciously permitted us to use the Turkish Agricultural Ministry's Guest House as the excavation residence and laboratory . Finally, we gratefully acknowledge the assistance of Kemal Işık, the Muhtar of Uğurcuk village for his hospitality and assistance in conducting excavations at Hacinebi.

In addition to the two co - directors, Adnan Mısır and Dr. Gil Stein, the project staff consisted of: Dr. Wolfgang Bernbeck (Free University of Berlin), Cheryl Coursey (State University of New York - Bingham-

---

* Gil J. STEIN, Anthropology Dept, Northwestern University, Evanston IL 60208 U. S. A.
Adnan MISIR , Şanlıurfa Müzesi Müdürü.

ton), Julia Frane (University of North Carolina), Hamza Güllice (Şanlıurfa Museum), Kathryn Keith (University of Michigan), Nicola Laneri (University of Rome), Alan Lupton (Cambridge University), Dr. Augusta McMahon (University of Chicago), Dr. Naomi Miller (University of Pennsylvania), Jeffrey Nicola (Northwestern University), Dr. Susan Pollock (State University of New York - Binghamton), Dr. Lewis Somers (GeoScan Research), Margaret Reid (Guilford Technical Community College), Jill Weber (University of Pennsylvania), and Dr. Henry Wright (University of Michigan).

Site Description and 1993 Project Goals

Hacinebi Tepe is a 3.3 ha low mounded site located on the bluffs overlooking the east bank of the Euphrates river in Şanlıurfa province, southeast Turkey (Fig. 1). The site lies near the head of the main north-south riverine trade route linking Mesopotamia and Anatolia; it also occupies a strategic location on what has historically been the major east-west river crossing point at Birecik (Algaze et al. 1991; Stein and Mısırlı 1994a, 1994b). The mound of Hacinebi is situated on an easily defensible east-west oriented spur which drops down steeply to the river on west, and into deep canyons to north and south.

Hacinebi Tepe has two main occupations 1 - 2.5 m thick Hellenistic deposits (ca. 4th - 3rd centuries BC) are present immediately below the plow zone. Beneath the Hellenistic is a Late Chalcolithic occupation up to 5 m deep, dating approximately 3700 - 3100 B. C. The Late Chalcolithic occupation consists of two phases: an earlier Phase A - ca. 3800 - 3600 B. C. which has only Local Anatolian Late Chalcolithic ceramics (the "Pre-Contact" phase), and a later phase B ca. 3600 - 3100 B. C. (the "Contact Phase"), which has both Mesopotamian Uruk style ceramics and Local Anatolian Late Chalcolithic ceramics. The Hacinebi excavations investigate the effects of Middle - Late Uruk Mesopotamian commercial expansion on local Anatolian cultures in the Late Chalcolithic Contact Phase (Algaze 1989, 1993; Stein 1990; Wattenmaker 1990). The 1993 field season had six main goals:

1) *Completion of Site Stratigraphic Sequence and Ceramic Chronology*: The 1993 step trench excavations in Operations 1 and 2 were extended down to sterile soil. Analysis of ceramics from these two trenches was conducted in order to develop a detailed ceramic typology and chronology for both the Mesopotamian and local Late Chalcolithic ceramics at Hacinebi.

2) *Broad Horizontal Exposures of the Possible Uruk Area in the Contact Phase Occupation:* The 1992 excavations in Operation 1 had exposed an area of with large amounts of Uruk Mesopotamian ceramics in the Northeast corner of the site. The 1993 excavations in Operations 4 and 6 were designed to investigate the evidence for Uruk Mesopotamian occupation in this area.

3) *Broad Horizontal Exposures of the Local Anatolian Public Architecture in the Contact Phase:* The 1993 excavations in Operation 7 at the southeast corner of the mound were conducted to expand the exposure of a Late Chalcolithic Contact Phase B stone structure which was partially exposed by the 1992 excavations in Operation 2. The 1992 excavations had yielded a Local Anatolian style jar sealing in association with Anatolian and Mesopotamian ceramics.

4) *Magnetometer and Resistivity Survey:* A pilot program of magnetometer and resistivity surveys was conducted to determine whether subsurface architecture and other cultural features can be effectively identified in the Hacinebi soil environment. Test excavations in Operations 8 and 9 were conducted to test the accuracy of these remote sensing techniques.

5) *Sampling for Settlement Size and Intra - Site Variability:* Operation 5 was excavated on the west slope of the mound in order to investigate the extent and nature of the Contact Phase Occupation in this area. In particular, the Operation 5 excavations were designed to locate residential/domestic areas.

6) *Recovery of Economic Data:* Archaeobotanical samples were processed in order to document the degree of productive specialization and the organization of agriculture in the Contact Phase economy.

Excavations were conducted from July 6 to August 26, with a crew of 22 workmen from the village of Uğurcuk (Hacinebi). The main research activities were the geophysical prospection, the excavation of eight areas (Operations 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, and 9 - Fig. 2), the ceramic analysis, the examination of chipped stone artifacts, and the processing of archaeobotanical samples.

Geophysical Prospection:

A three week test program of geophysical prospection was conducted by Dr. Lewis Somer of GeoScan Research U. S. A. Two techniques were

used in an attempt to detect and map architecture and other man-made features beneath the surface of the mound: a) Magnetometry and b) Soil Resistivity mapping. Magnetic and resistivity measurements were made in twenty six 20x20 m² units or a total area of 10,400 m² in the central portions of the site. This comprises a 31 % sample of the total surface area of Hacinebi. Separate maps were made for resistivity data at depths of 1 meter and 2 meters below modern ground surface of the site (Fig.3). In many cases, buried stone walls can be detected by their high resistivity levels; the dark portions of these maps indicate areas of high resistivity. These dark areas form several large, roughly rectangular areas with linear alignments oriented Northeast-Southwest. These alignments seem to match the orientation of the large scale massive Hellenistic walls in Operations 4 and 7 (see below). Two long narrow trenches - Operations 8 and 9 were excavated in areas where the resistivity and magnetometry data suggested that large stone walls or kilns might be present (see below). The initial results of the magnetometry and resistivity surveys at both Hacinebi and Titriş Höyük suggest that magnetometry and resistivity mapping can be extremely useful techniques for locating buried architecture when the area being surveyed has relatively simple stratigraphy, involving only one major occupation level. In addition, resistivity survey can be quite effective in detecting stone architecture but appears to be much less effective in locating mud brick walls (since there is virtually no resistivity differential between mud - bricks and the surrounding soil). Much of the architecture at Hacinebi is mud brick ; for this reason, resistivity survey was only partially successful in locating underground features.

Excavation Areas:

Eight trenches were excavated in the 1993 season - exposing an area of approximately 450 m². These units were intended to remove the overlying Hellenistic deposits and to excavate the Late Chalcolithic phase B ("Contact Phase") occupation at Hacinebi.

Uruk Period Bulla and Tokens:

In preliminary cleaning of the area around Operation 1, excavators recovered an Uruk period bulla filled with tokens and covered with the impressions of two Uruk style cylinder seals (Fig. 4). Bullae are common at major Uruk sites such as Warka in southern Mesopotamia during the late fourth millennium B. C. (Nissen et al. 1993), but the Hacinebi bulla is the first and only Uruk bulla to be found in Turkey. The occurrence of a bulla at Hacinebi is highly significant because it provides strong evidence for direct contact between Mesopotamians and Anatolians at the site.

Bullae are a form of the recording system which is thought to be the immediate ancestor of the world's earliest writing, which developed in southern Mesopotamia ca. 3200 B. C. Bullae were used to authorize and verify the shipment of goods from one location to another during the Uruk period in Mesopotamia. They are hollow clay spheres filled with tokens of different shapes and sizes; each type of token represented a different commodity such as sheep, grain, goats, etc. The bullae were sealed by rolling a cylinder seal over the outside. The seal impression functioned as the signature of the person who authorized the shipment of the goods.

The Hacinebi bulla (inventory #HN1100) is 7.6 cm in diameter and contains 12 unbaked clay tokens. Four different shapes of token are represented - 6 small spheres, 4 large spheres, 1 "pill-shaped" token, and one lenticular shape (Fig. 5). The outside of the bulla bears multiple impressions of two Uruk style cylinder seals. The first seal shows two animals - a bull and possibly a large deer. The second seal consists of two parts: a) a procession scene of two men holding bows and arrows, led by a man carrying a staff or spear; and b) a scene showing two seated women facing what might be "Inanna symbols" (Henry Wright, personal communication). The bulla has been examined, cleaned, and conserved by Ms Catherine Untch of the Tiritiş Höyük excavation team.

Operation 1:

Operation 1 is a 4x10.5 m trench in the northeast corner of the site. This trench was first excavated in 1992 but did not reach sterile soil. The 1993 fieldwork completed the excavation of Late Chalcolithic Phase A (the "Pre-Contact" phase) deposits in the east end of the trench down to sterile soil (Fig. 6).

The most important result of the 1993 Op. 1 excavations was the discovery of a massive stone wall foundation (wall 92) - 1.5 meters wide and 1.2 meters high. The wall is oriented Northwest - Southeast, running along the east edge of the mound and is set into a deliberately laid bed of compact silts as a levelling foundation. The top of wall 92 is flat and probably served as the footing for a thick mud brick wall which is no longer preserved. The function of this massive public architecture is uncertain, but its size and location at the east edge of the mound suggest that it may have served as a fortification on the side of the mound which was most vulnerable to attack. All ceramics and other cultural materials

associated with this wall can be securely dated on stratigraphic and typological grounds to Late Chalcolithic Phase A, the Pre - Contact Phase. Several deposits of compact silts with little cultural material underlay wall 92. Sterile deposits at Hacinebi are more than 8.5 m deep in the northeast corner of the site.

Operation 2:

Operation 2 is a 5 x 15 m trench first excavated in 1992 on the southeast slope of the site. The 1992 excavations exposed a monumental mud brick building dating to Pre - Contact phase A, but did not reach sterile soil. The 1993 excavations continued and extended excavations in the south portion of the trench down to sterile gravels (Fig. 7). It is now possible to subdivide the Pre - Contact phase into two building levels: A1 and A2. The earlier Late Chalcolithic building level A1 underlies the monumental mud brick building (level A2) which had first been exposed in 1992.

Building level A1 (Fig. 8) is founded on sterile gravels at the base of the mound. A one course high terrace enclosure wall was constructed from large limestone rocks, and was filled in with gravel to make a stable platform for the level A1 buildings. Traces of three separate structures were recovered. The best preserved building consists of two rooms linked by a doorway. The building is well constructed of mud - brick, with outer walls more than 1 meter thick built on stone footings. The inner walls of both rooms were plastered. The rooms were clean, containing almost no artifacts. The walls in building level A1 are preserved up to a height of 1 m, at which point they are truncated by the construction of the much larger level A2 mudbrick building. It is possible that the level A1 building was deliberately filled in to form a footing for the massive level A2 structure.

Operation 4:

Operation 4 is an 8.5 x 10 m trench immediately to the west of Operation 1 in the northeast corner of the mound. Excavations recovered a massive Hellenistic building (Fig. 9) which was constructed by cutting foundation trench 31 deep into the underlying Late Chalcolithic deposits. The Hellenistic walls, which range from 1.6 to 2.3 m wide, are constructed of square or rectangular mud bricks and are preserved to a height of 1.3 m. The walls enclose a large room measuring at least 6.5 x 3 m. The room has a large doorway, opening to the west. The floors of the room and the deposits above them contained almost no artifacts, suggesting that the room might have been deliberately filled.

The Hellenistic architecture cuts into a series of three well preserved Late Chalcolithic building levels dating to the middle and end of the Contact phase B. The best preserved of these building levels forms a series of 4 rooms oriented around a courtyard (Fig. 10). To the east of these rooms is a pebble paved street or alley running northwest - southeast. The rooms are constructed of 50 - 60 cm wide mud brick walls on stone footings. Generally, the inner surface of the walls were plastered with mud or lime, while the outer surfaces were faced with stones to protect them from water damage. Each room appears to have been constructed independently, so that the building level does not represent a single planned complex or public building. Instead, the combination of small rooms, relatively narrow walls, the presence of hearths and pits all suggest that this was a residential area. The rooms in this area went through several phases of use and rebuilding. The ceramics from these buildings consist mainly of Local Anatolian Late Chalcolithic chaff tempered types, although Uruk Mesopotamian style Beveled Rim Bowls are also present. The residential building levels of Operation 4 can be stratigraphically linked to both Operations 1 and 6, allowing us to reconstruct the architecture of the Contact phase B over a broad area in the northeast part of Hacinebi.

Operation 5:

Operation 5 is a 5 x 5 meter trench which was opened in order to investigate the extent of Late Chalcolithic occupation on the west slope of the site. In contrast with the other trenches at Hacinebi, Operation 5 had only limited amounts of later material overlying the Late Chalcolithic. Except for one early Roman period pit, Late Chalcolithic deposits were present almost immediately beneath the plow zone.

Excavation recovered a well stratified sequence of building levels. All appear to be small house rooms and associated outdoor areas or courtyards. The rooms are constructed of small, 60 cm wide walls made of irregularly shaped mud bricks (Fig. 11). The courtyards are paved with gravel and contain hearths or small pits.

The ceramics from the upper building levels of Operation 5 are almost entirely Local Late Chalcolithic chaff tempered wares, with only occasional Uruk types such as Beveled Rim Bowls present. In the lower building level, Uruk ceramics are completely absent. This evidence suggests that Operation 5 provides a continuous sequence of household architecture dating to both phases A and B. Even during the later phase B, both the ceramics and the chipped stone tools show significant differences between Operation 5 in the western part of the site, and Operations

1/4/6 in the northeast part of Hacinebi. Sterile gravels in Operation 5 were reached at a depth of only 1.6 meters beneath modern ground surface, indicating that cultural deposits are much shallower on the west slope of the mound.

Operation 6:

Operation 6 is an 8 x 10.5 m trench in the northeast part of the site, immediately to the south of Operation 1. This trench was opened in order to further investigate the 1992 season's exposure in Operation 1 of a massive stone terrace platform and its associated Uruk Mesopotamian ceramics. The construction of this 2.8 m high terrace platform in Operations 1 and 6 marks the beginning of the Contact phase B at Hacinebi.

Excavations recovered the foundations for very large scale Hellenistic walls at the east end of Operation 6. Although mostly eroded away, these appear to be the remains of the Hellenistic fortification wall and its associated buildings. The Hellenistic foundations cut deeply into the underlying Late Chalcolithic deposits, badly damaging the uppermost Contact phase B building levels.

Beneath the Hellenistic, excavations defined 9 distinct Contact Phase B building levels on top of the terrace platform. In all cases, these buildings are oriented northwest - southeast, parallel to the line of the terrace wall face. The latest preserved building levels are mostly mud brick. The earlier building levels, are well planned, large scale stone structures (Fig. 12). Building level 7 seals off two plastered pits 76 and 84, which were cut down into the surface of the platform terrace. Inside pit 84, over 60 local style stamp seal impressions were recovered, along with numerous pieces of shaped, unbaked clay bearing the impressions of wood, string, rope, leather, reeds, and basketry. Examination of the seal impressions showed that only a small number of stamp seals were used. The five most frequently occurring seal impressions account for 40 of the 60 of the specimens recovered from pit 84 (Fig. 13). The style and use of the sealings on doors, sacks, and jars closely match sealing styles and practices at Local Late Chalcolithic sites such as Arslantepe (Frangipane and Palmieri 1987, 1989; Ferioli and Fiandra 1983). It is highly significant that both local Anatolian stamp seals and Uruk Mesopotamian cylinder seals were used in the northeast part of Hacinebi during the Contact phase B.

The earliest preserved building on top of the platform is wall 71, which lies mostly inside the west profile. It is a well built large stone wall with a rounded buttress in its southeast corner and apparently is part

of a major public building. The earliest trash deposits lying directly on the surface of the terrace platform contain large amounts of Uruk pottery, a carved limestone "eye idol" (Fig. 14 A) similar to those found at Tell Brak, and an Uruk clay wall cone (Fig. 14 B) similar to those found at Hassek Höyük (Behm - Blancke 1989).

Operation 7:

Operation 7 is a 10 x 10 m trench on the south slope of the mound, immediately to the west of Operation 2. Operation 7 was excavated in order to expand the exposures of Contact phase B materials in a part of the site which contained almost entirely Local Late Chalcolithic ceramics, in contrast with the large amounts of Uruk Mesopotamian material in Operations 1 and 6.

Beneath the plow zone, excavation revealed a 1.2 m deep Hellenistic occupation layer, consisting mainly of a massive planned architectural complex which is almost certainly a public building (Fig. 15). The rubble core masonry walls are 1.7 m wide and are preserved up to a height of 50 cm. The deposits inside the building complex contained very few artifacts, suggesting that the building was cleaned out and abandoned.

The building complex overlies and seals off burial 28, an elaborate Hellenistic mud brick and stone lined tomb. Inside the tomb was a single adult burial in an extended position, lying on its right side. The body was oriented northeast - southwest, with the head to the northeast. The burial contained a wide variety of elaborate grave goods including silver, gold, bronze, and carnelian jewelry, a bronze mirror, two large ceramic vessels, a bronze plate, arrowheads, and Egyptian artifacts such as a faience scarab and an alabastron vessel (Fig. 16 C - D).

The Late Chalcolithic deposits underlying the Hellenistic indicate several distinct building levels during the Contact phase B. The uppermost level consists of a large stone structure 26 which may have been the footing for a tower or other type of fortification. The area immediately to the south of this stone feature was open and sloped down toward the south edge of the site. To the south of structure 26, excavations recovered an earlier building level in Contact phase B. This consists of a partially preserved mud brick structure oriented northwest - southeast. The walls of this building are 1.4 m thick and have stone facing on the eastern (outside) face. Wall 48 was constructed with several small niches. The size of the wall and the presence of niches suggest that this might have been a public building. In a deposit inside the southeast room of this

structure, a carved limestone "hut symbol" was found. These objects are common in Late Chalcolithic sites such as Hassek Höyük. This structure is built on top of the eroded massive mud brick walls of Pre - Contact phase A2.

Operations 8 and 9:

Operations 8 and 9 are two test trenches designed to test the results of the resistivity and magnetometry surveys. These surveys had shown the locations of possible large walls oriented northeast - southwest, 1 - 2 meters beneath the ground surface. Operations 8 and 9 were placed in locations in the northeast part of Hacinebi where the resistivity and magnetometry data suggested that large walls would be present.

Operation 8 is a 2x10 trench oriented east - west. Excavations found a complex of 3 overlapping bread ovens (tandirs) in the location where a large round magnetic anomaly suggested that a large stone feature or kiln might be present. The resistivity surveys suggested that a large northeast - southwest wall would be present in the western portion of the trench. However, excavations did not find any reliable traces of large stone or mud brick walls anywhere in the trench. Instead, Operation 8 was mostly filled with large Hellenistic pits. Overall, Hellenistic deposits in Operation 8 extended to a depth of more than 2.5 m.

Operation 9 is a 2 x 10 m trench oriented north - south. Here too, no traces were found of the large walls which the resistivity survey had suggested would be present. Operation 9 also showed signs of a deep Hellenistic occupation with numerous pits cut into the underlying Late Chalcolithic layers. The uppermost well preserved Late Chalcolithic deposits were found at approximately 1.5 m below present day ground surface. Oil lamps and terracotta "parthian style" figurines (Fig. 16 A - B) appear to date the Hellenistic deposits in Operation 9 between the fourth and third centuries B. C.

Laboratory Analyses

In addition to the field excavations several important artifact studies were also conducted in the 1993 field season. Dr. Susan Pollock and Cheryl Coursey examined the ceramics from Operations 1, 2, 4 and 6 in order to develop a typology and chronology of Local Late Chalcolithic ceramics at Hacinebi and at other contemporaneous sites in the Euphrates river valley (e. g. Algaze 1990; Schwartz 1988). Their analysis of the ceramics suggests that the Contact phase B at Hacinebi may date to earlier

in the fourth millennium than had previously been thought. A number of the Mesopotamian ceramic types would appear to date to the end of the Middle Uruk and the beginning of the Late Uruk. These findings are consistent with those from the Uruk site of Sheikh Hassan in the Syrian Euphrates area (Boese 1987), where a Middle Uruk date is likely as well.

In addition to the ceramic analyses, Dr. Henry Wright and Dr. Reinhard Bernbeck studied the chipped stone artifacts from Operations 1, 2, 5 and 6 in order to determine whether different types of economic activities took place in the northeast, south, and west areas of the site. Dr. Naomi Miller processed 53 soil samples to remove carbonized plant and wood remains as part of her study of prehistoric agricultural systems and land - use patterns at Hacinebi.

Conclusions:

The 1993 field season at Hacinebi exposed large portions of the Contact phase B Late Chalcolithic settlement dating ca. 3700 - 3100 B. C. At the same time excavations revealed for the first time the extent and depth of the overlying Hellenistic deposits. It is hoped that further excavations in 1994 will be able to clarify the nature and extent of the Pre - Contact Late Chalcolithic Pre-Contact phase A at Hacinebi.

References Cited

ALGAZE, G.

1989 The Uruk Expansion: Cross Cultural Exchange in early Mesopotamian Civilization. *Current Anthropology* 30: 571-608.

1993 b *The Uruk World System*, Chicago. University of Chicago Press.

ALGAZE, G. (Ed).

1990 *Town and Country in Southeastern Anatolia, Volume 2: The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük*, Chicago: University of Chicago, Oriental Institute Publication 110.

ALGAZE, G., BREUNINGER, R., LIGHTFOOT, C. and ROSENBERG, M.

1991 The Tigris - Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989 - 1990 Seasons, *Anatolica* 17: 175 - 240.

BEHM - BLANCHE, M. R.

1989 Mosaikstifte aus der Uruk - Zeit am Oberen Euphrat, *Istanbuler Mitteilungen* 39: 73 - 83.

BOESE, J.

1987 Excavations at Tell Sheikh Hassan, Preliminary Report on the Year 1987 Campaign in the Euphrates Valley. *Annales Archéologiques Arabes Syriennes* 36/37: 67 - 100.

FERIOLI, P., and FIANDRA, E.

1983 Clay Sealings From Arslantepe VI A: Administration and Bureaucracy. *Origini* 12: 455 - 509.

FRANGIPANE, M., and PALMIERI, A.

1987 Urbanization in Perimesopotamian Areas: the Case of Eastern Anatolia In L. Manzanilla (Ed.), *Studies in the Neolithic and Urban Revolutions* pp. 295 - 318. Oxford: BAR International Series 349.

1989 Aspects of Centralization in the Late Uruk Period in Mesopotamian Periphery. *Origini* 14: 539 - 560

NISSEN, H., DAMEROW, P. and, ENGLUND, R.

1993 *Archaic Bookkeeping. Early Writing and Techniques of Economic Administration in the Ancient Near East*. Chicago, University of Chicago Press.

SCHWARTZ, G.

1988b Excavations at Karatut Mevkii and Perspectives on the Uruk /Jemded Nasr Expansion. *Akkadica* 56: 1 - 41.

STEIN, G.

1990 Comments on G. Algaze: "The Uruk Expansion Cross Cultural Exchange in Early Mesopotamian Civilization" *Current Anthropology* 31: 66 - 67.

STEIN, G., and MISIR, A.

1994a Mesopotamian - Anatolian Interaction at Hacinebi, Turkey: Preliminary Report on the 1992 Excavations. *Anatolica* 20.

1994b Hacinebi Excavations, 1992. In *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı* Ankara: Republic of Turkey, Ministry of Culture, General Directorate of Monuments and Museums.

WATTENMAKER, P.

1990 Comments on G. Algaze: "The Uruk Expansion: Cross Cultural Exchange in Early Mesopotamian Civilization". *Current Anthropology* 31: 67 - 69.

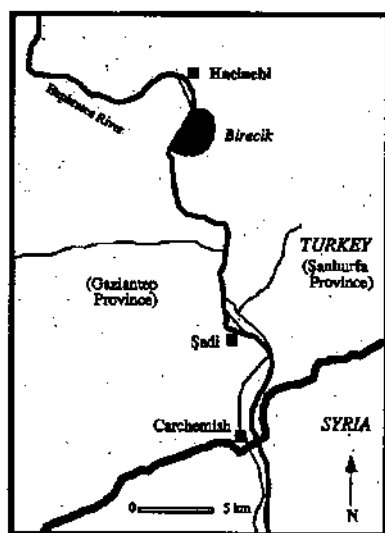

Figure: 1 - Location of Hacinebi in the Euphrates river valley, southeast Turkey.

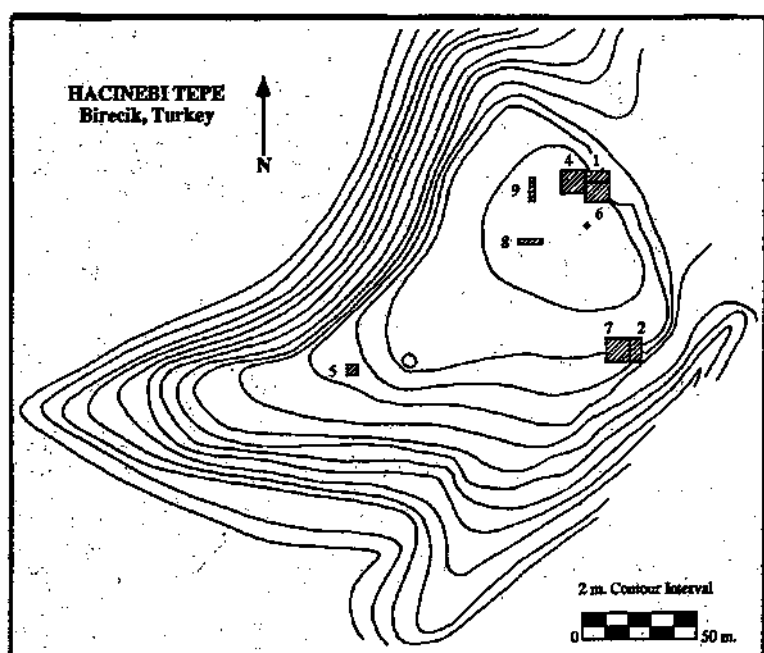

Figure: 2- Hacinebi site map, showing 1993 excavation areas.

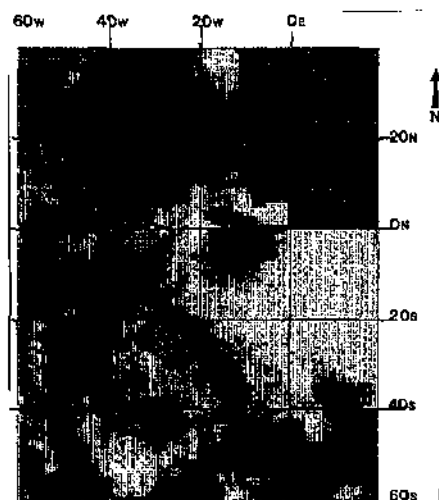

Figure: 3- Resistivity map (contrast enhanced) of the eastern portion of Hacinebi, measured at a depth of 1 m below present ground surface. Dark areas represent areas of high resistivity. Grid squares are 20 x 20 m.

Figure: 4- Uruk bulla (HN1100).

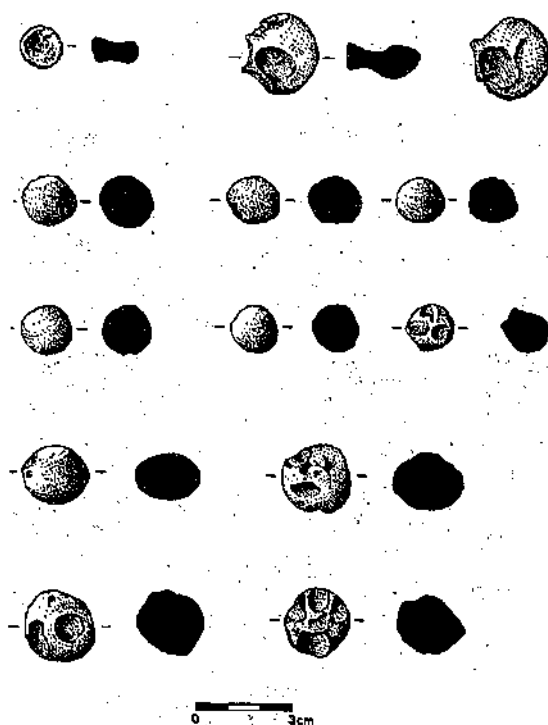

Figure: 5- Unbaked clay tokens found inside the Uruk bulla.

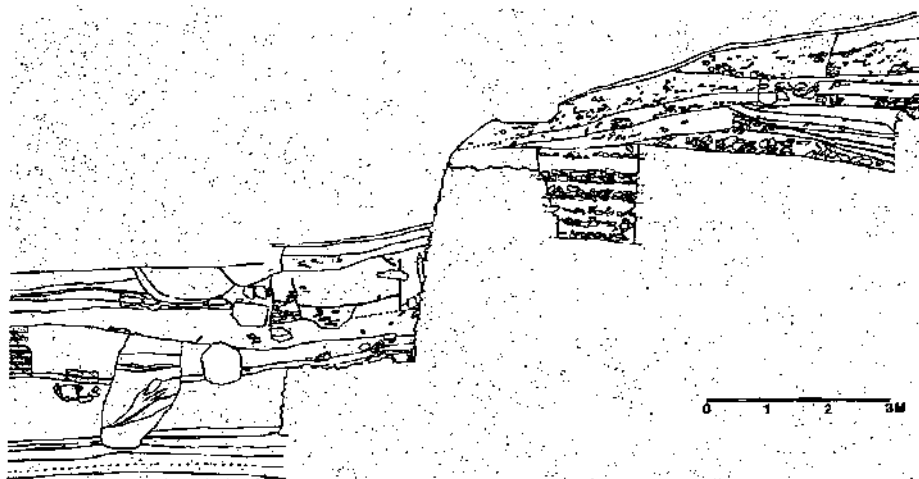

Figure: 6- Operation 1 south baulk stratigraphic section.

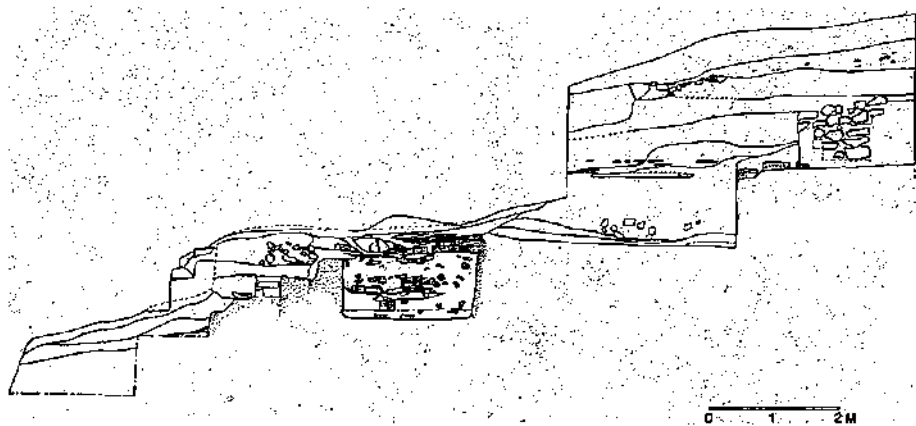
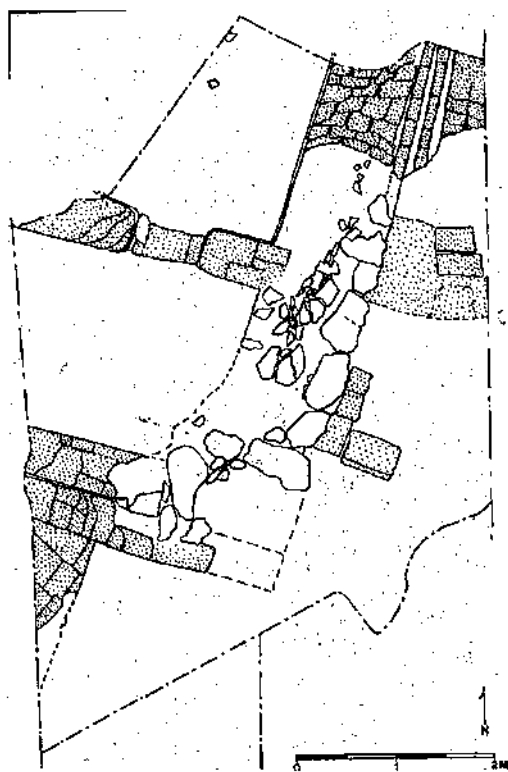

Figure: 7- Operation 2 west baulk stratigraphic section.

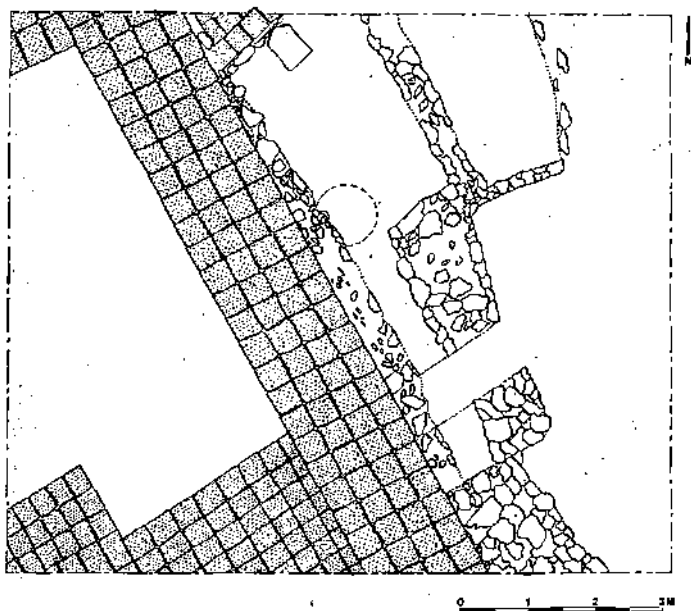

Figure 9- Operation 4 - Hellenistic mud - brick building.

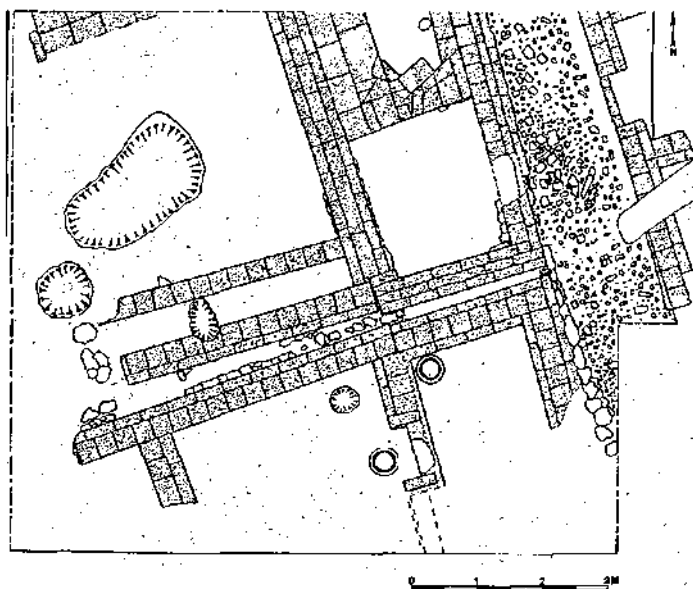

Figure 10- Operation 4 Late Chalcolithic Contact phase B mud brick structures, courtyard, and street.

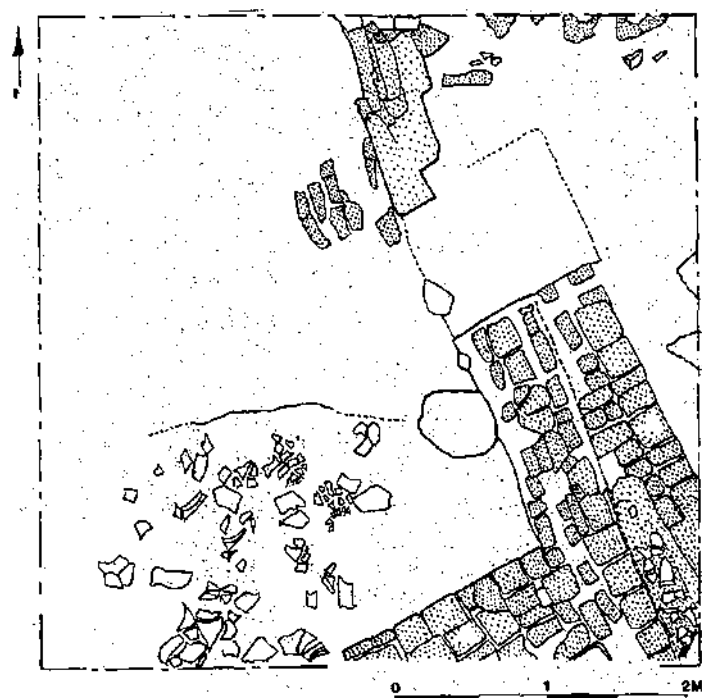

Figure: 11- Operation 5 - Late Chalcolithic Contact phase B domestic architecture.

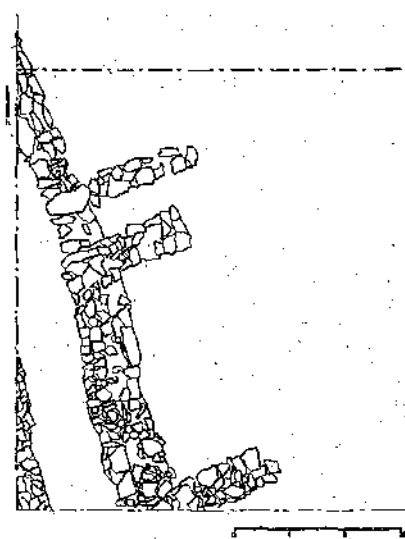

Figure: 12- Operation 6 Late Chalcolithic phase B stone architecture on top of the terrace platform.

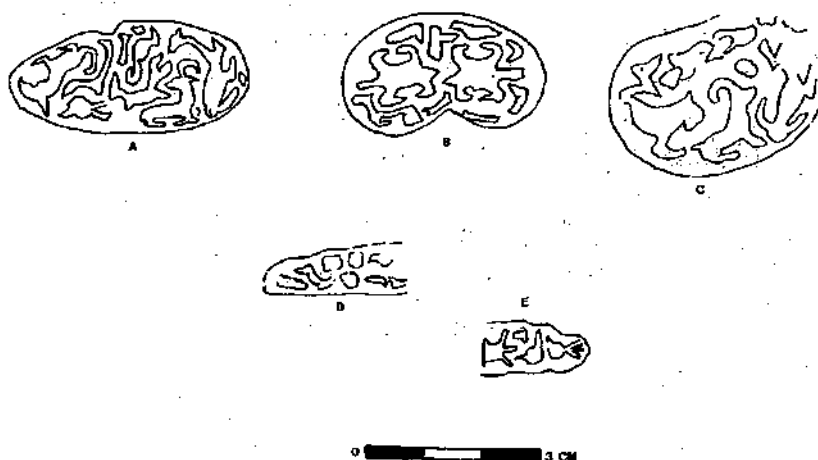

Figure: 13- Operation 6, pit 84: Late Chalcolithic phase B local Anatolian style stamp seal impression motifs.

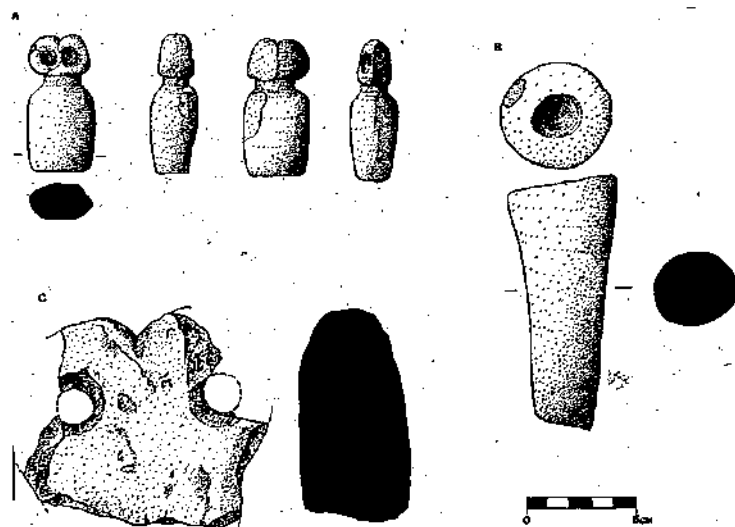

Figure: 14- Late Chalcolithic Contact phase B artifacts:
 A) limestone "eye idol" from Operation 6;
 B) clay wall cone from Operation 6;
 C) limestone "hut symbol" from Operation 7.

Figure 15- Operation 7 Hellenistic building phase.

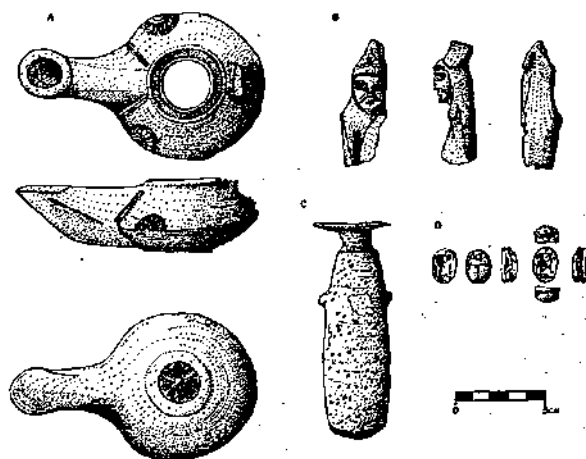

Figure 16- Hellenistic phase artifacts:

- A) oil lamp from Operation 9;
- B) "Parthian" figurine from Operation 9;
- C) Alabaster vessel from Operation 7 tomb;
- D) Scarab from Operation 7 tomb.

İKİZTEPE KAZILARININ 1993 DÖNEMİ SONUÇLARI

Önder BİLGİ*

İstanbul Üniversitesi ile Kültür Bakanlığı adına Türk Tarih ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumlarının mali desteğinde yürütülmekte olan Samsun-İkiztepe kazı çalışmaları 1993 döneminde 17 Temmuz ile 30 Ağustos tarihleri arasında 45 gün süre ile gerçekleştirildi.

1993 dönemi çalışmalarına kazı heyeti üyesi olarak Araştırma Görevlisi Şevket Dönmez, Arkeolog Serpil Sandalcı, Arkeolog-Desinatör Celal Tuna, Arkeolog Güneş Tabanoğlu, Arkeolog Gülçay Yağcı, Desinatör Yusuf Şener, Restoratör Özlem Dinç, Topoğraf Adnan Şakar ile stajyer lisans öğrencileri Bahar Altun, Murat Karagözler, Gökhan Eser, Dilek Oğuz, Elvan Macit, Nüket Şahin, Meltem Doğan, Pervin Ezber, Aylin Aytekin, Arzu Akça, Tiğince Berkay, Mustafa Özkul, Burcu Bulut ve Fikret Mustafa katıldı. Bakanlık uzmanı olarak Samsun Müzesi araştırmacılarından Uğur Terzioğlu kazıda görev aldı.

1993 döneminde İkiztepe'deki arkeolojik çalışmalar iki amaca yönelik olarak geliştirildi.

Birinci amaca yönelik olarak Tepe I'de "D" Açması'nda C-16/IV-12 ve C-17/IV-12 plankarelerinde (Çizim: 1) 1992 döneminde, üst evrelerin fırınlarının yer alması nedeniyle tamamı ortaya çıkartılamayan fırının araştırılmasına devam edildi (Resim: 1). Buradaki kazılar sonucunda üst evre fırınları kaldırıldıktan sonra tamamı ortaya çıkan fırının oldukça tahrip görmüş olduğu ve boyutunun 1.40 x 1.60 m yi bulduğu görüldü (Çizim: 2). Doğu-batı yönünde, ağzı batıya bakar biçimde inşa edilmiş olan bu fırın 3.70 x 3.60 m boyutunda bir mekan içinde yer aldığı, fırını çevreleyen taban seviyesindeki şimdi yok olmuş ahşap duvarların sıva

* Prof.Dr.Önder BİLGİ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fen-PTT- 34459 İSTANBUL

kalıntılarından anlaşıldı. Fırının ağızındaki iyi sıvanmış, yarım daire biçimindeki küllüğünün önünde takriben 45 derece meyil yapan bir taban vardır. Bu taban fırının kuzey duvarına doğru 0.95 m kot farkı yapar. Fırının yan duvarları içinde, belirli aralıklarda görülen yuvarlak kesitli boşluklardan, üstünün yaş ağaç dalları kullanılarak kubbeleştirildiği anlaşıldı. Fırının doğusunda ışık olarak kullanıldığı düşünülen bölmeler yer alır (Resim: 2). Fırının içinde ve çevresinde çok sayıda kilden yapılmış tezgah ağırlığı ile portatif ızgaralar (Resim: 3) ve yayvan kapları içiçe pişirirken kullanılmış oldukları anlaşılan nesneler (Resim: 4), pişmeden önce tahrip olmuş kaplar bulundu. Bu kaplardan birinin fırının tahribi sırasında deforme olduktan sonra pişmiş olduğu görüldü. Bu buluntular nedeniyle fırının kilden yapılmış eserleri pişirmekte de kullanıldığı anlaşıldı. Bu alanda, ayrıca, bilek taşı, öğütme taşı, perdah taşı, taş havaneli, p.t. tezgah ağırlığı, ağırşak ve boncuk, kemik delici ve iğne ile tunç zıpkın ucu gibi eserler bulundu.

1993 döneminde ikinci amaca yönelik olarak, İkiztepe örenyerinde 3 nolu yükselti olarak saptanmış bulunan alanda kazılar geliştirildi. D-6/I-16, D-7/I-16, D-6/I-17 ve D-7/I-17 plankarelerini (Çizim: 1) kapsayan 100 m² lik alan "L" açması olarak adlandırılarak kazılmağa başlandı. Tepenin en yüksek kotu olan 10.36 m yükseklikten 8.35 m yüksekliğe kadar derinleştirildi ve değişik seviyelerde yer alan 4 mimari tabaka saptandı. Ancak, yüzey toprağı kaldırılırken toplanan çanak çömlek parçaları arasında Bizans, Hellenistik (Resim: 25) ve Geç Demir Çağ (Resim: 26) örneklerine rastlanılması nedeniyle bu alanda, yıllarca süren erozyon ve tarım faaliyetleri nedeniyle şimdi tahrip olmuş Bizans ile Hellenistik Çağ çağdaşı ve Geç Demir çağı yerleşmelerinin de yer aldığı anlaşıldı.

b.3300 numaralı buluntu yerinin oluşturduğu 1. evrede toplanan çanak çömlek parçalarından 10.36 ile 9.60 m arasındaki bu seviyenin İlk Tunç Çağı III'e ait olduğu anlaşıldı (Çizim: 3). Ancak, alanın kuzeydoğu köşesinde, bir üst seviyeye ait olduğu belirlenen bir açık hava fırının (b.3306) yanmış çukuru ile havalandırma kısmı bulundu (Çizim:4). Fırın içinde in-situ olarak görülen iri küp parçalarından (Resim:5) bu fırının Geç Demir Çağı'na ait olduğu kanısına varıldı. Diğer taraftan, alanın batı kenarına yakın bir kesimde ayakları ters durumda başbaşa ve sırtüstü yatırılmış 2 iskelete rastlanıldı (Çizim: 4). İskeletlerde sağ kollar vücudun yanındadır. Diğer kollar ise hafifçe bükülerek, eller cinsiyet uzuvlarının üzerine konmuştur (Resim: 6). Bu bölgede paraleli bulunmayan bu gömü geleneğinin üst seviye gömüsü olması nedeniyle Geç Demir Çağı'na ait olması olasıdır.

b.3300 numaralı buluntu yerinin moloz toprağı içinde küçük buluntu

olarak pişmiş toprak bir kadın figürünün alt kısmı (Resim: 7) ile kilden yapılmış ve ip deliklerine sahip nesneler (Resim: 8) ele geçti. Ayrıca, çanak-çömlek parçalarının yanı sıra bir ezgi taşı, pişmiş toprak bir sapan tanesi, 2 ağırşak, 2 tezgah ağırlığı, kemik 2 delici ile bir kesici bulundu.

b.3301, b.3302, b.3305 ve b.3313 numaralı buluntu yerlerinin oluşturduğu 2. evrede (Çizim: 3) toplanan çanak çömlek parçalarından 9.60 ile 9.11 m arasındaki bu seviyenin de İlk Tunç Çağı III'e ait olduğu görüldü. Bu seviyeyi oluşturan alanın kuzey kesiminde 2 gözlü ahşap bir yapının varlığı, temel seviyesinde ortaya çıkan hatıl boşluklarından anlaşıldı. b.3308 olarak kodlanan bu yapının tam olarak bulunan bir gözü 2.60 x 3.80 m boyutundadır. Bu yapının kuzeyinde gruplar halinde pişmiş toprak tezgah ağırlıkları ele geçti. Toplanan çanak çömlek parçaları arasında dikkati çeken en ilginç örnekleri, çanaklara ait olduğu anlaşılan ağız kenarları dalgalı (Resim: 9) ve oluklular (Resim: 10) oluşturur. Ayrıca, moloz toprağı içinde, pişmiş toprak ağırşak, furça sapı, hilal biçimli bir nesne, kemik delici, iğne, olta iğnesi (Resim: 11) ve ağırşak, boy-nuzdan delici, kazıyıcı ve balta, tunçtan yassı balta (Resim: 12), hançer (Resim:13) ve zıpkın ucu, pişmiş toprak kadın figürünü parçası (Resim: 14) ve bir sapan taşı, taştan bir amulet, çakmak taşı kesici, ezgi taşı, bir perdah taşı gibi eserler bulundu.

b.3311, b.3316, b.3318 ve b.3328 numaralı buluntu yerlerinin oluşturduğu 3. evrede (Çizim: 3) toplanan çanak çömlek parçalarından 9.11 ile 9.00 m arasındaki bu seviyenin de İlk Tunç Çağı III'e ait olduğu saptandı. Bu seviyeyi oluşturan alanın güneydoğu köşesinde, bir yapının 2.70 x 3.20 boyutundaki kuzeybatı köşesi ortaya çıktı (Resim: 15). b.3329 olarak kodlanan bu yapının yine ahşaptan inşa edilmiş olduğu, taban seviyesindeki ağaç boşluklarından anlaşıldı. Bu evrenin çanak çömleklerinin en ilginçlerini yine dalgalı veya oluklu ağız kenarlarına sahip çanaklar ile ağız kenarları dışına 2 ile 4 arasında değişen sayıda dikey ince tutamakları olan çanaklar oluşturur. Bu evrenin moloz toprağı içinde, ayrıca, pişmiş toprak figürün ayağı (Resim: 16), tunç hançer, pişmiş toprak tezgah ağırlığı ile ağırşak, kemik ağırşak ve delici, tunç zıpkın ucu ile ezgi taşı gibi eserler bulundu.

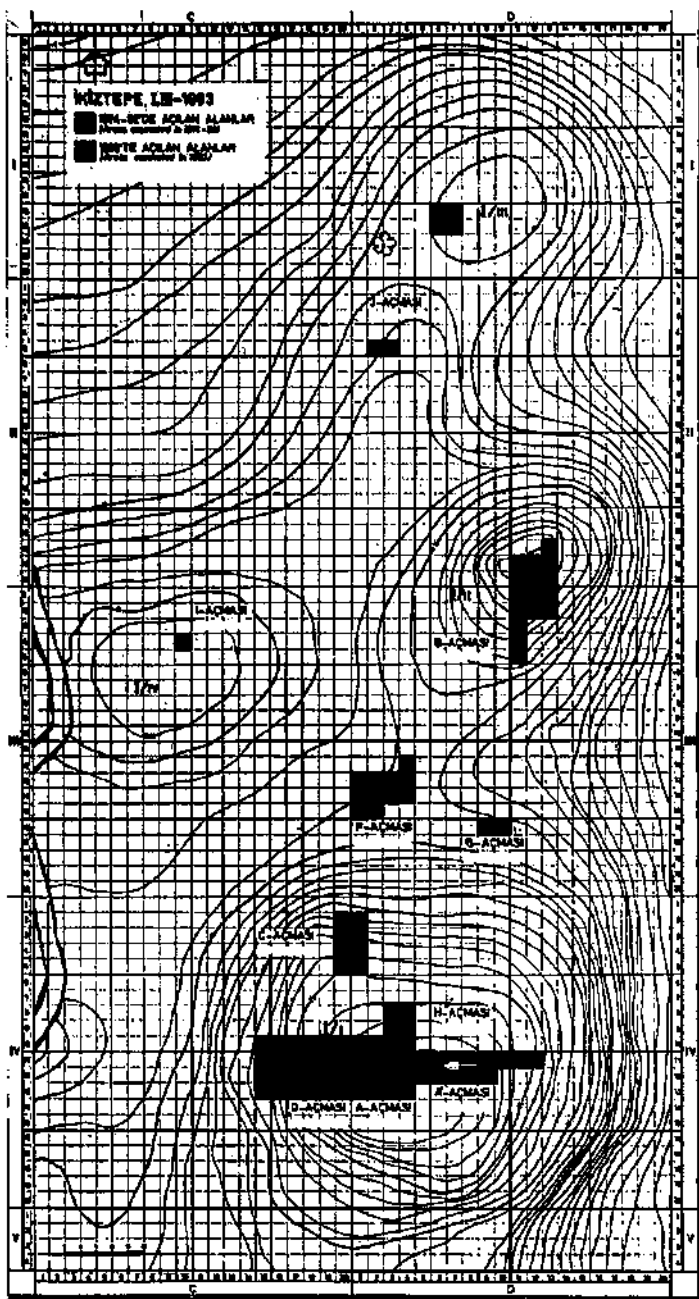
b.3323, b.3324, b.3325 ve b.3330 numaralı buluntu yerlerinin oluşturduğu 4. evrede (Çizim: 3) toplanan çanak çömlek parçalarından 9.00 ile 8.35 m arasındaki bu seviyenin yine İlk Tunç Çağı III'e ait olduğu gözlemlendi. Bu seviyenin büyük bir kısmını kaplayan, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan 4.65 x 6.90 m boyutunda 2 gözlü bir yapı kalıntısının varlığı, taban seviyesinde meydana çıkan ahşap hatıl boşluklarından anlaşıldı (Resim: 17). b.3331 olarak kodlanan bu yapının ku-

zeybatıya bakan küçük gözü 1.80 x 4.65 m boyutunda olup, yapının girişinin sundurmasını oluşturduğu anlaşıldı. 4.80 x 5.10 m boyutundaki büyük gözün zayıf tabanının yangın geçirmiş olduğu görüldü. Çift kulplu küçük bir bardak (Resim: 18) dışında bu yapı içinde herhangi bir kalıntıya rastlanmadı. Bu evrenin kaplarının dikkati çeken özelliğini yine dalgalı ağızlı çanaklar ile dikey ince tutamaklar (Resim:19) veya yumru bezemeler oluşturur. Bu evrenin moloz toprağı içinde pişmiş toprak ağırşak, tezgah ağırlığı, fırça sapı ve çingirak parçası, kemik delici, perdah taşı, taş topuzbaşı, çakmak taşı kesici gibi eserler bulundu.

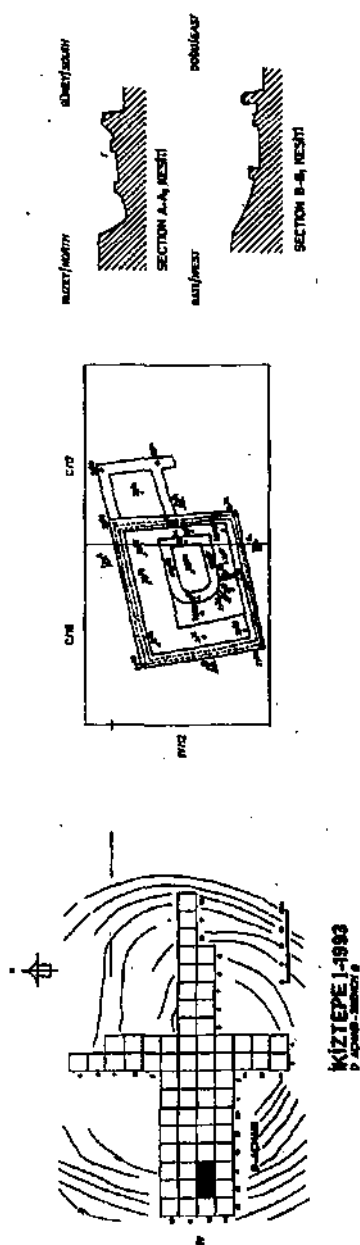
Diğer taraftan, önceki yıllarda açılmış bulunan açmalarda yapılan temizlik çalışmaları sonrasında bir adet yaprak biçimli namlusu ve ucu kıvrık saplı tunç bir mızrak ucu (Resim: 20) ile şimdi parçalanmış durumda olan yumurta gövdeli ve bir çift yatay tutamaklı pişmiş toprak çömlek (Resim:21) ele geçti. Çömleğin en ilginç özelliği, ağız kenarı altına simetrik olarak applike edilmiş biri kadın, diğeri uçlarında kürecikler bulunan bir artı figürine sahip olmasıdır.

1993 döneminde İkiztepe örenyerinde geliştirilen bu kazılar sonucunda ele geçirilen bir meyvelik (Resim: 22) ile sepet baskı izli bir kap parçasından (Resim: 23) Tepe I'deki fırınların yer aldığı evrelerin Geç Kalkolitik sonu veya İlk Tunç Çağı başlarına ait olduğu ve Tepe I'de önceki dönemde kazılmış bulunan mezarlıkta ele geçirilmiş pişmiş toprak çingirak (Resim: 24) ile özellik gösteren kapların benzerlerinin bulunması nedeniyle de Tepe III'ün İlk Tunç Çağı III'e ait olduğu anlaşıldı. Ayrıca, mezarlığın sahiplerinin Tepe III'de oturdukları açıklığa kavuştu. Diğer taraftan, Tepe I'de ele geçirilen kabartmalı kabın da, kabartmalı mızrak ucundan önceki bir döneme, yani İlk Tunç Çağı II'ye ait olması gerektiği anlaşıldı. 1993 döneminde ortaya çıkartılan diğer bir sonuç ise İkiztepe'nin Bizans ile Hellenistik Dönem'de ve Geç Demir Çağı'nda da iskan edilmiş olduğudur.

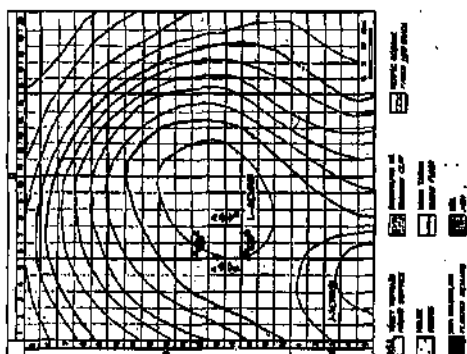
Bu dönemde ve önceki yıllarda elde edilen sonuçlardan sonra İkiztepe'nin Orta Karadeniz Bölgesi'nin Protohistorik Çağ'daki en önemli bir merkezi olduğu bir kez daha anlaşıldı. Ele geçirilen 32'si müzelik, 387'si etüdlük değerdeki toplam 419 eser İlk Tunç Çağı'nda bu bölgede yaşamış olan insanların sosyo-ekonomik yaşamlarına ışık tutacak niteliktedir. Gelecek dönemlerde İkiztepe'de geliştirilecek kazılar sonucunda da bölge kültürünün ve özellikle maden sanatının nasıl geliştiğini aydınlatacak verilerin elde edileceği de şüphesizdir.

Çizim: 1

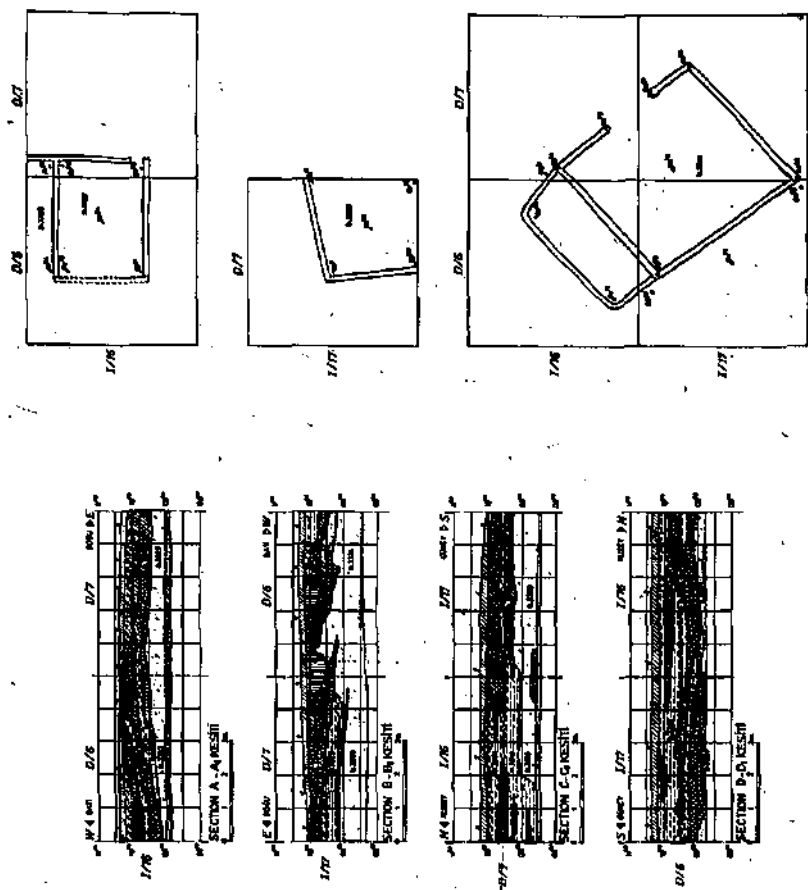

Çizim: 2

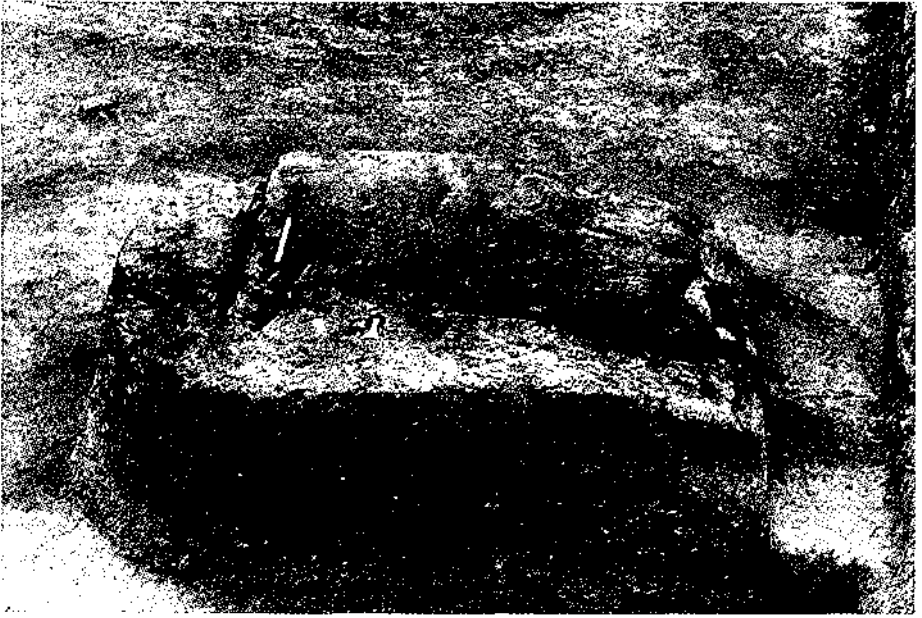

KIZILTEPE 1:50,000
1:50,000 - 1993
1:50,000 - 1993

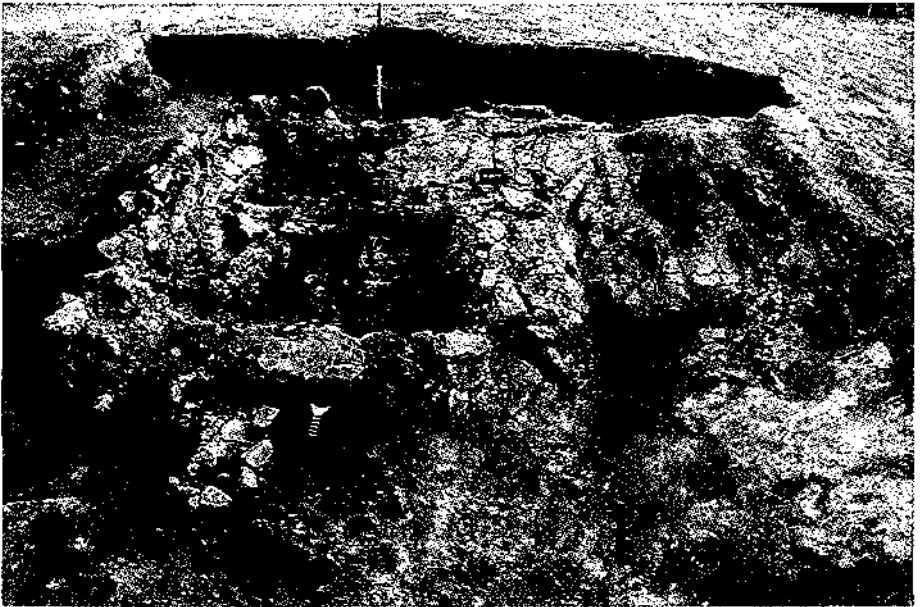
Çizim: 3

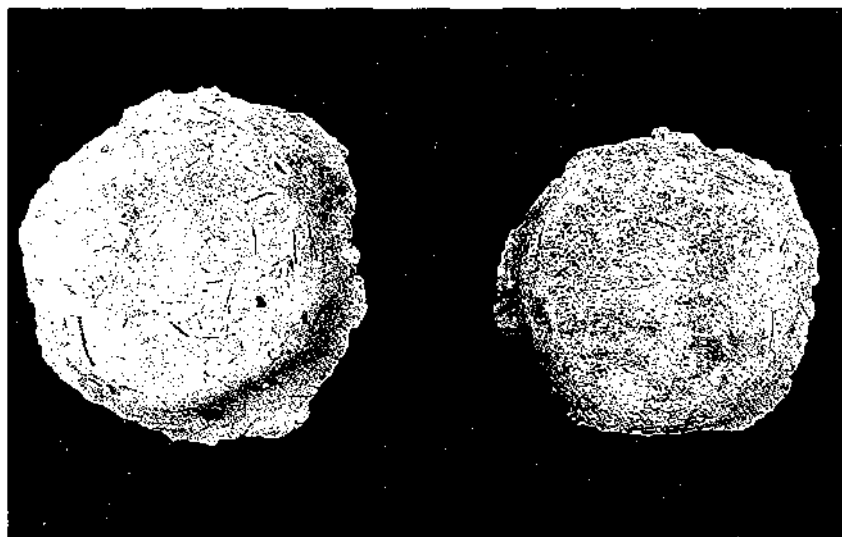
Resim: 1

Resim: 2

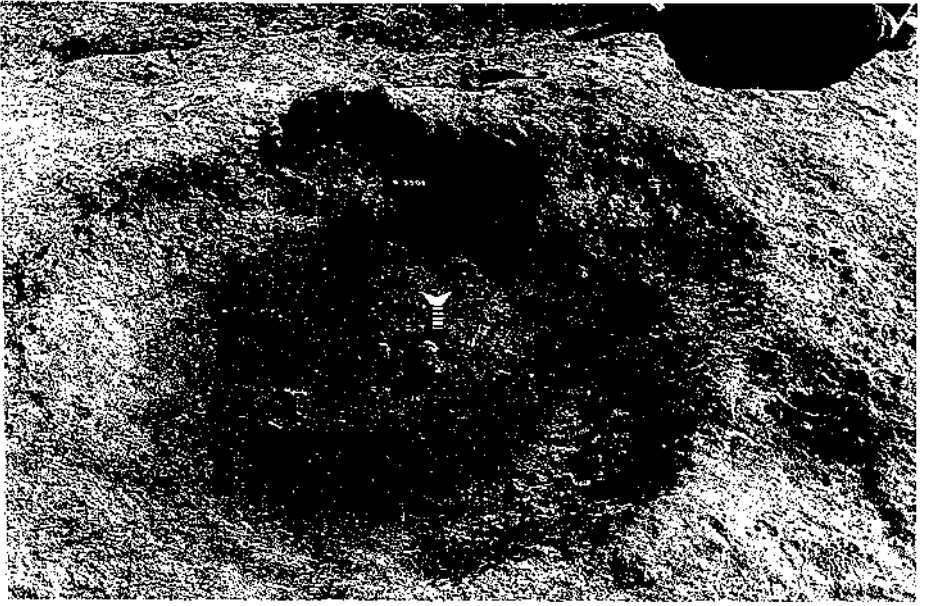

Resim: 3

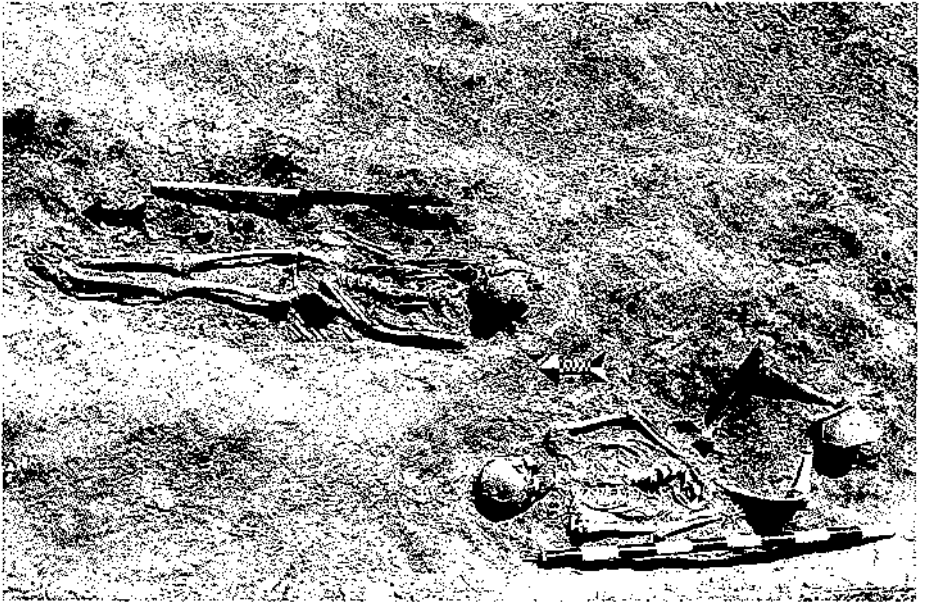

Resim: 4

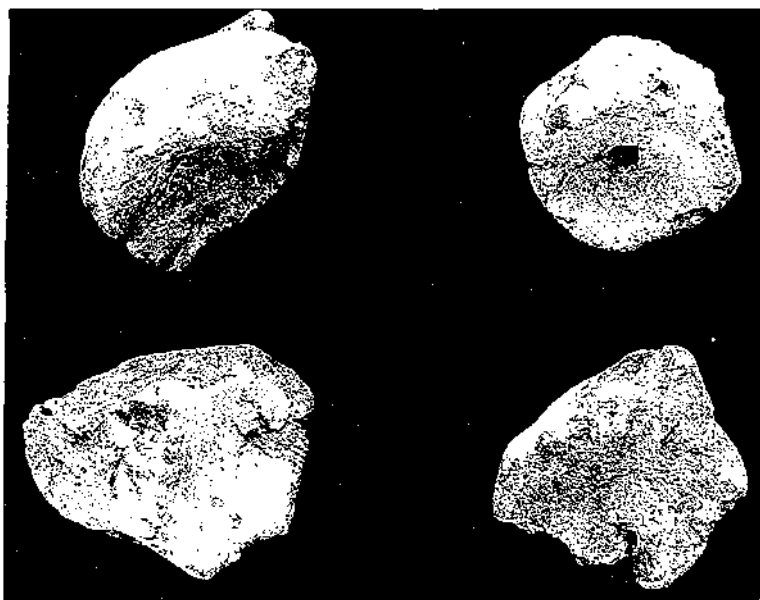
Resim: 5

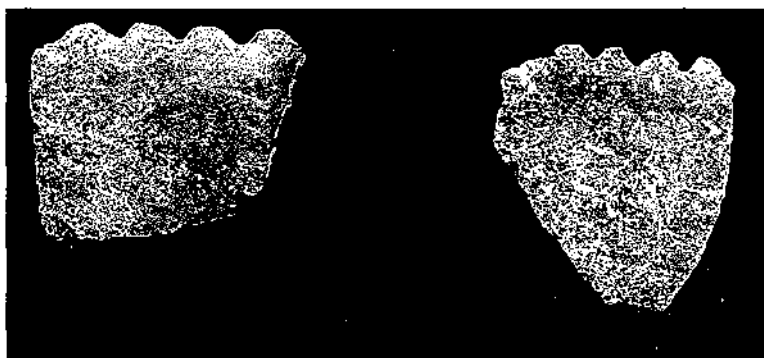
Resim: 6

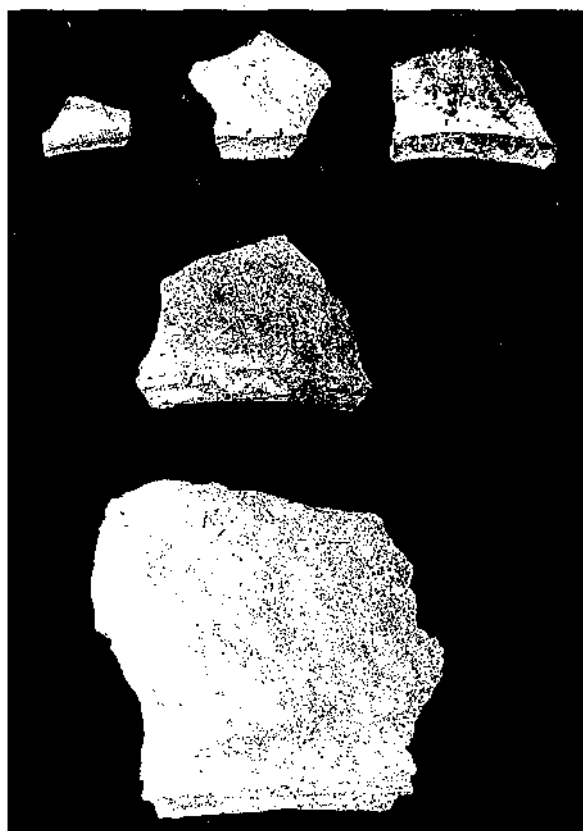
Resim: 7

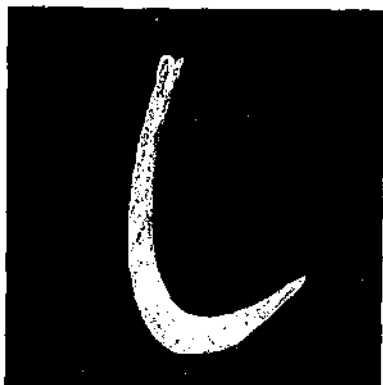
Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

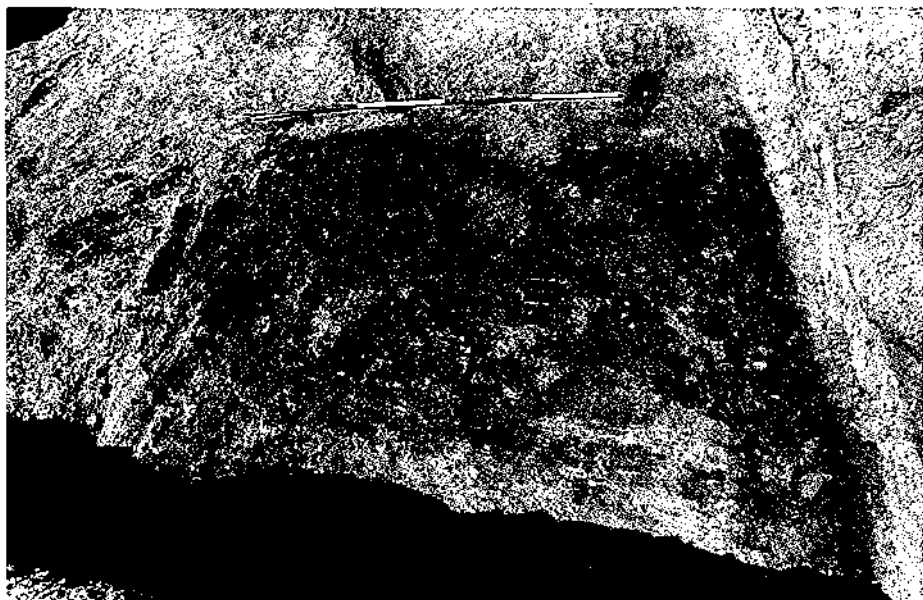
Resim: 12

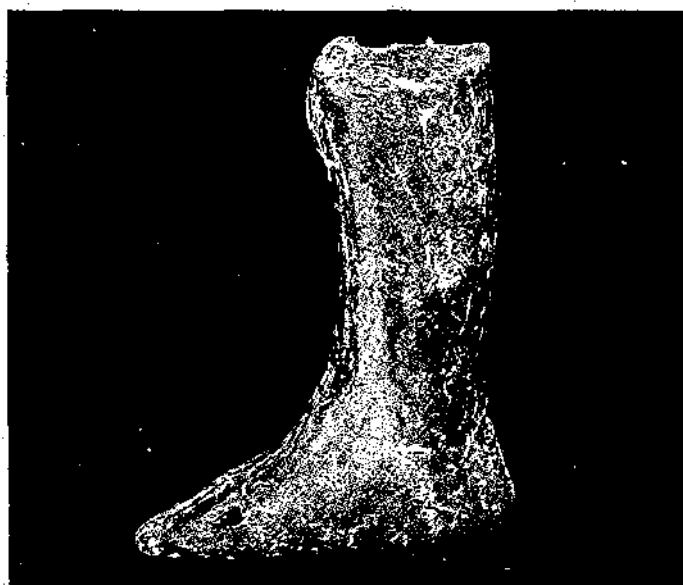
Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

Resim: 16

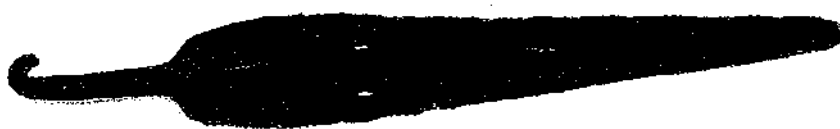
Resim: 17

Resim: 18

Resim: 19

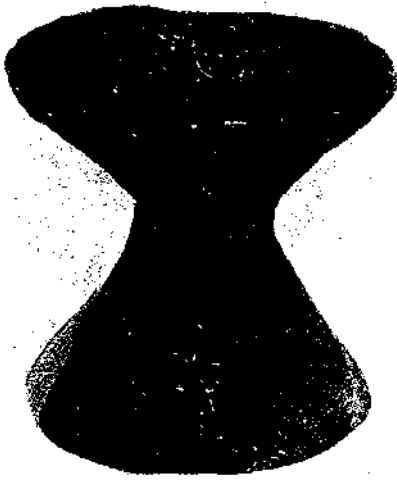

Resim: 20

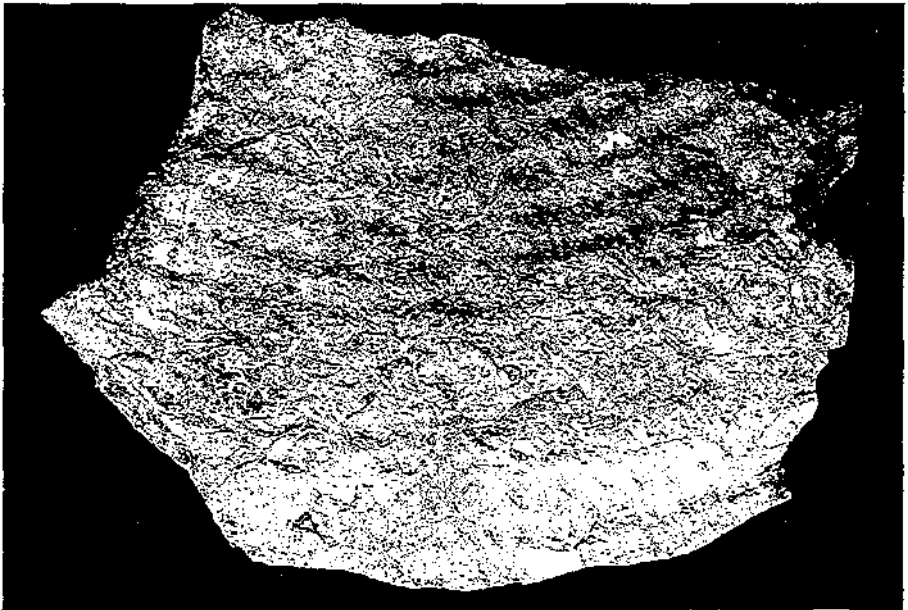

Resim: 21

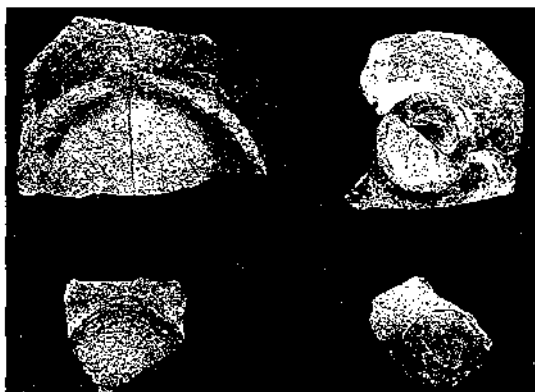
Resim: 22

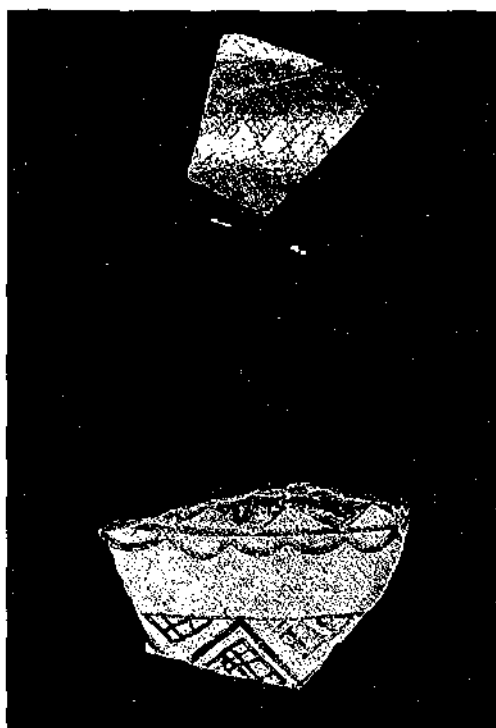
Resim: 23

Resim: 24

Resim: 25

Resim: 26

BÜYÜKTEPE HÖYÜK 1993 ACTIVITIES

Antonio SAGONA *
Elizabeth PEMBERTON
Ian McPHEE
Claudia SAGONA

No excavations were carried out at Büyüktepe Höyük during the summer of 1993. Instead the season was devoted to an intensive study of the finds recovered over three field campaigns (1990-92) with a view to preparing for publication the first two volumes of the Bayburt project.

The expedition wishes to thank the Ministry of Culture and the Directorate of Museums and Monuments for granting permission to undertake the study. I would once again like to express my appreciation to Mesut Güngör of the Ministry of Culture at Erzurum and Hilmi Özkorucuklu our colleague from Erzurum Museum for their assistance. The project was sponsored by the Australian Research Council; the team comprised Antonio Sagona, Hilmi Özkorucuklu, Ian McPhee, Claudia Sagona, Peter Brennan, Liza Hopkins, Murray Clayton and Meaghan Wilson.

The large amount of data processed last season has not been fully analysed, so views presented in this paper should be considered tentative. The Early Bronze Age pottery assemblage, dateable to the first half of the third millennium B.C., is limited, and comprises five main types found mostly in the tent like structures exposed in 1992. In order of frequency they are:

- Hemispherical cups and bowls that generally have a smoothed reddish brown exterior except along the rim which is black burnished like the interior;

---

* Antonio SAGONA, Department of Classical and Near Eastern Studies University of Melbourne Parkville, Victoria 3052 - AUSTRALIA.

- Small recess-necked jars whose surface treatment and colour scheme black burnished outside and reddish brown lightly burnished inside-is the opposite to that used for cups and bowls;
- Coarse, large straight-necked jars with a black burnished surface, occasionally decorated with a raised design; both square-sectioned and plain everted rims occur;
- Flat discoid lids with a greyish black mottled surface;
- Incised fragments, black burnished on the interior;

Paste and method of manufacture also distinguish this ceramic group. Fabrics are rarely fine, with most pieces having medium to semi-coarse inclusions and voids. Many fragments especially those belonging to larger vessels, have a crackled interior surface. In cross section quite a number of sherds reveal layers sandwiched together, suggesting that some vessels were made by joining two rolled-out slabs of clay to flat bases.

A few wares dated to the middle 2nd millennium B.C. were found together in trench S34a; all are wheelmade. One fabric is hard and fired to a purplish grey colour on the exterior surface, which is smoothed and decorated with distinctive vertical combing and a squiggly incised design. The other fabric, represented by a loop-handled vessel, is dark and semi-coarse, and fired to a brownish colour.

The Iron Age ceramic assemblage associated with the circular tower on the summit and the rectilinear structures on the western flank is the most varied with many ware types represented by only a few pieces. Only the largest groups are presented here. Orange ware is the most common fabric. Both the fine and coarse varieties are well fired and almost always fully oxidised to an orange (2.5YR 5/8) or brickly orange (5YR 5.5/6-5.5/8) colour. Golden and silver mica inclusions are often added to the tempering material, and in certain instances to the slip. All pieces are wheelmade though many have the striations removed by burnishing or smoothing.

Among the fineware there are:

- a. Red-slipped (2.5YR 4/7 to 10R 4/7) vessels generally burnished on the exterior;
- b.

- b. Those with a burnished pale brown slip (10YR 6/5) fired to a mottled combination of related colours;
- c. Vessels with a plain cream (2.5Y 7/3) or greenish cream (5Y 7/2.5) slip and a distinctly gritty paste;
- d. Plain orange pieces with no traces of any surface treatment;
- e. Vessels with a black and reddish brown design on a cream background;

Black ware forms another group. Close examination of these sherds indicates that the fabric was essentially similar to Orange ware prior to firing in a reducing atmosphere. Typologically, however, there are differences especially in the thick rounded rim of pots with a greyish black surface.

Despite minor variations in surface colour and treatment, all examples (often smoke-blackened) of coarse Orange ware have very gritty fabric. Their lumpy interior surface distinguishes them from other Iron Age and Late Hellenistic-Early Roman coarse wares which generally display wheel striations.

Cooking pots have been designated Dark Coarse ware, although the inner cores of certain pieces are orange in colour. Smoke-blackened and gritty, their interior surface is rough, whereas their exterior has a distinctive paddle burnish.

A number of the coarse sherds, both dark and orange, are clearly made using the coil technique whereby the walls of the pot are built with coils of clay joined to the base. The walls are then smoothed with thumb, fingers and the palm of the hand. Some pieces have what appeared to be wheel turned offset rims, but observations of potters at Dölek, in the north of the Bayburt province, where coiled pottery is still produced today, indicate that similar seemingly offset rims can be achieved by simply wiping them with a wet cloth. Our visit to Dölek was part of a pilot study of traditional pottery techniques by Asye Guruslan-Salzmann.

Less common than Iron Age material, the Late Hellenistic/Early Roman pottery falls clearly into two fabric groups—fineware and coarseware. Most of the fineware pieces are made from well levigated clay that is fully oxidised to an orange or pale brown colour. Although full slipping is common, some vessels have been dip-slipped and display an irregular pattern on the exterior.

Bowls are most popular vessel form, especially the echinus type with an inverted rim. The carinated variety with an elaborate rim is not uncommon, and occasionally they are handled. Other forms include a narrow-mouthed jug with ridged neck, a kantharos foot and a goblet with a vertically shaved exterior wall. A few fragments of true sigillata were found and are distinguished by a thicker and glossier red slip, and sometime by rouletted decoration.

Other rarer pieces of fineware include an example of "thorn ware" probably Italian import, very fine and hard grey and brown wares, and an unguentarium that is decorated on the exterior with three red lines.

The bulk of Late Hellenistic/Early Iron Age coarseware consists of wheelmade cooking pots that have been fired to a reddish-brown to dark grey colour. Often mottled and smoke-blackened, these Late Hellenistic/Early Roman vessels are generally distinguishable from their Iron Age counterparts in their crisper and harder fabric, and lack of burnishing. The single inscription on the large storage jar found crushed on a mud floor has been studied by G. H. R. Horsley of La Trobe University¹. He identifies it with the name Evagrianus, a variation of which is Evagrius, and concurs that a date in the 2nd century B.C., not incompatible with the archaeological data, is acceptable as the earliest possible date for the inscription.

In conclusion we are still of the opinion that Büyüktepe Höyük was occupied in the first half of the 3rd millennium B. C. and very briefly in the middle 2nd millennium. Then after a lengthy period it was re-settled sometime at the very end of the Iron Age, between the 4th and early 2nd century B. C., and finally underwent a phase of rebuilding between the 1st century B. C., and 1st century A. D.

---

(1) Forthcoming in *Epigraphica Anatolica*.

ARSLANTEPE - MALATYA, RESULTS OF THE 1993 SEASON

Marcella FRANGIPANE *

During the 1993 campaign the excavations concentrated on the south-western part of the mound where two and almost adjoining sectors had been opened up during recent campaigns towards the top of the mound, following the large excavated area on the slope where the well-known monumental public structures from the end of the 4th millennium had been previously brought to light. The intention was to reach, beneath the long sequence of levels from the Middle and Early Bronze Age brought to light in the past few years, as far as these 4th millennium monumental buildings, which, judging from the part already unearthed, seem to be huge, which suggests that they extended further over a very vast area.

Early Bronze IB (3000 - 2800 B. C.)

Period VIB2

On both the excavation areas, the 1992 campaign had exposed a settlement level from the final phase of Early Bronze I (period VIB2 in the Arslantepe sequence) which, taken together with the parts already excavated, provided ample documentation of the organisation and the features of this village and of the activities performed there. By removing the stone foundations of the settlement we were able to identify an earlier construction phase, evidenced not only from partial additions or modifications made to some of the structures after the original construction, but also from the existence of a zone to the west which was only oc-

---

* Dr. Marcella FRANGIPANE, Dipartimento di Scienze dell' Antichità Università di Roma, Via Palestro 63 00185 Roma - ITALYA.

cupied in the second phase of the village's life. Here, a huge hole with irregular edges was found: this had been dug some time previously - perhaps to extract mud for brick - making, as is still done today - and had been left on the boundaries of the first layout of the period VIB2 settlement, where it had been used as a drain. It was in this first phase that a narrow wall had been built on stone base, with the upper parts made of mud bricks, which seemed to mark the border of the village along the edges of the hole, with a number of gaps in several places for the water to run off and collect on the other side of the wall at the bottom of the hole, where mud deposits have in fact been discovered. The hole was later filled in with refuse and the surface levelled; the houses of the village were subsequently built on it in a westerly direction. It was because of this deep hole that in this part of the village huge slabs were used to prepare the ground for some of the phase 2 structures, probably in the points where the ground was most likely to give way (Fig. 1).

The pottery recovered in the VIB2 level during the 1992 campaign and restored in 1993 consist mainly of light-coloured wheel-made wares, sometimes with a reserved slip decoration, which confirmed the typical relations that existed in this period with the Northern Syro-Mesopotamian world and the whole of the Upper Euphrates Valley.

Period VIB1

Beneath the settlement of the VIB2 period an area has been identified that slopes northeast/southwest, that had been prepared and partly levelled using layers of fine clay and compact soil, but without any terracing works. Small structures with varying layouts had been built here, surrounded by walls made of wooden posts and mud, separated by large open spaces with long palisades resembling fencing or awnings (Fig. 2). These constructions, which were set up directly above the layers formed by the debris of the large buildings of period VIA, mark a break with the local building traditions which had been based on the use of mud bricks. This radical change in the architecture of the dwellings coincided with a more general cultural change with evident similarities with the Eastern Anatolian/Trans-Caucasian cultures, and may have been due to alien groups occupying at least this part of the site after the destruction of the buildings from the Late Uruk period. This is why we have preferred to set this period apart by calling it period VIB1, despite the fact that it is a historical peculiarity of Arslantepe, linked to the specific events that occurred in the Malatya region.

The huts, which have a sub-rectangular shape, were scattered around, and their size and floor plans are not standardised (most of them were composed of a single room but there is at least one case of a structure with two or more adjacent rooms). The techniques used for the walls also differed: sometimes they were supported by large poles inserted into very deep foundation ditches, and sometimes they were made of rows of smaller poles individually sunk into the ground, or in shallow ditches. Some rows of poles, which were apparently not connected with any particular structures, may have fences to keep in livestock or for other purposes.

The two structures that were certainly used as dwellings were destroyed by fire, and on the floors a great deal of material has been found, particularly pottery. The pottery is hand-made red-black ware with a few shapes, all based upon the northeastern repertoire (Fig. 3), and strictly for domestic use, as one would expect in such a simple society as it seems to have been in that period at Arslantepe.

Three terracotta feet were found in the same room (Fig.3;a,d). Taken together with another one found elsewhere in the same settlement during one of the earlier campaigns, they constitute a typical element of this culture. Perhaps they were the representation of a part of the body connected with worship, or they may have been types of small statues of which the rest of the body was made of perishable material.

The excavation of a large area in 1993 has clearly revealed at least two levels from this period, despite the difficulties of making a stratigraphic reading due to the nature of this type of occupancy. In the second level, the remains of two mud brick buildings have been brought to light which, together with the other two constructions discovered previously, show that in the second phase of period VIB1 there had been at least a partial revival of traditional construction techniques. A peculiar circular brick structure, with a stone slab flooring, belongs to this second level. It may have been a large oven, perhaps for collective use, and was probably not yet in use when the settlement was destroyed because there are no signs of exposure to fire. Another reason for this interpretation, in addition to the shape and the features of the structure, is the fact that it stands on the remains of a fire-scorched plastered surface which one assumes had been the platform of an oven in the earlier phase.

Also belonging to this earlier phase is a very interesting half-buried circular structure with benches all round and a central stone for the pole supporting the roofing, which had been set up one of the walls of the

largest building of period VIA, which it also partly destroyed. This is a unique example for this period at Arslantepe, but exhibits significant topological links with the Early Bronze III half-buried round structures, suggesting that the latter may possibly have been of Eastern Anatolian origin.

Early Bronze IA (3300-3000 B.C.)

Period VIA

The establishment of groups with a "trans-Caucasian" culture directly on the collapse layers of the monumental buildings of the end of the 4th millennium marked the definitive end of the first early state experience of a Mesopotamian pattern, and could have been one of the causes of its demise.

The extensive excavations in the 1993 campaign nevertheless highlighted the fact that the collapse of the powerful centralized organisation of period VIA had probably already taken place when the first groups of Transcaucasian origin settled at Arslantepe. Large holes had in fact been dug in several places into the collapse layers of the 4th millennium buildings at the end of the same period VIA, as evidenced from the pottery found in the filling layers. This suggests that the early state structure had probably been brought down by an internal crisis within the system itself and by the subsequently abandonment of the public area, leaving it for a certain period of time to be sacked and destroyed by the period VIA population before being occupied once again by groups that used trans-Caucasian pottery.

The public buildings of period VIA were built on several terraces following an uneven surface, probably formed by the collapse of previous substantial structures, and were rebuilt and modified several times. They however seem to constitute a single complex, except for one building, Building I or Temple A, which was built subsequently, probably indicating that the public area was reduced in size in the final phase of the period, before its definitive abandonment (Fig.4).

Whereas the buildings on the higher western terrace of the large corridor of Building IV were very largely destroyed by one of the mentioned holes, Building IV, which is the largest and the most monumental of the three main public buildings and was mostly built lower down the mound, was spread over a very wide area, and seems to have been very well preserved, with the walls over two meters high.

The corridor which was built in line with the monumental gate with the rectangular chamber led inside the building, of which the first part had already been excavated, where it linked up to the stores complex, and continued northwards for a total length (from what has been excavated so far) of over 35 meters. Near the northernmost edge of the excavation it either turned east into a side corridor running perpendicular to it, or ran at a right angle; at all events it surrounded a large temple structure which seems to have been the central core of the building, judging from its location and size (Figs. 4 and 5).

The beginning of the new sector of the large longitudinal corridor was marked by two short pillars, indicating the separation between the outermost part linked to the stores and the innermost part leading to the temple. It is significant that the walls in this second sector had a plastic decoration consisting of rows of concentric lozenges applied with a stamp pressed into the fresh plaster, while the lower part of the walls seems to have been decorated by red and black paintings (that have not yet been brought to light). The same decoration has also been found on the walls of the side rooms of the temple near the opening towards the *cella*. It is interesting to note that a similar stamped decoration had already been observed on the walls of one of the lateral rooms of the first temple in the Seventies, even though it had concentric oval shapes instead of lozenges. We can now say that this was clearly a later rebuilding, and on a smaller scale, of the first phase temple structure. Whereas the lozenge motifs in the older temple, brought to light in 1993, clearly resembles a well-known motif of the wall decorations in one of the Uruk - Warka IIIb buildings¹, the oval shapes on the later temple must have been a local re-elaboration of the same basic idea².

The temple in Building IV (Temple B) which is slightly larger than the more recent temple (Temple A), consisted of a large *cella* more than 12 metres long, with two altars and niches in the walls, and a row of three rooms along one of the sides. It shows evident links with Mesopotamian temple architecture and at the same time equally evident original features of its own. Despite several elements which can certainly be ascribed to the southern tradition, such as the lateral rooms of which one was subdivided by the typical lengthwise wall, there are evident par-

---

(1) E. Heinrich, *Die Schichten und ihre Bauten, U. V. B. IV* (1932), Berlin 1933; 21, taf. 10b.

(2) D. Sürenhagen, *Einige Kulturelle Kontakte zwischen Arslantepe VIA und den Frühsumerisch-hochprotoelamischen Stadtkulturen*, in M. Liverani, A. Palmieri, R. Peroni (eds.) *Studi di Paleontologia in onore di S. M. Puglisi*, Università di Roma "La Sapienza", Roma 1985.

ficular aspects of this religious architecture which re-elaborates the Mesopotamian pattern in an original fashion, adapting it to its own specific needs and traditions, and creating a local temple typology, as evidenced from the repetition of the same ground plan and architectural features in the second temple which was built shortly afterwards. These features, in addition to the bipartite plan mentioned earlier, include the protected access to the *cella* with only one real indirect entry which passes through the last little side room and with the main communication through two central windows. The fact that the *cella* was presumably inaccessible to the public is also suggested by the position of the wall decorations outside it, in the side rooms and the large access corridor.

The internal features of the *cella* are also peculiar to Arslantepe. Apart from the usual and widespread twin niches on the two short sides, the ends of the long side facing the windows are decorated with multiple niches probably on both sides of a large altar. A second smaller altar, but higher up, stood in the centre of one of the short sides between the two simple niches. Since we have not yet been able to reach the floor levels, and therefore do not yet know what materials are there, at this stage it is impossible to identify the function of the rooms and analyse the activities performed there. All that we can say for the moment is that there was a great deal of pottery material which, at first sight, has the well-known features of period VIA pottery, in the room with the longitudinal dividing wall at a much higher level than the floor. Furthermore, in the middle side room, near one of the window-sills and close to the entry to the smallest room, we have found a concentration of 38 clay sealings, most of them still bearing the seal impression, all grouped together in a single place. They had probably been originally placed in a container made of perishable material (a sack ?), and once again stress the connection in these contexts, between the religious activity and economic-administrative practices. Six different seals have been recognised, among which two were also present in the place where administrative materials were discarded facing the stores (room A206), thereby establishing a chronological and functional linkage between the two areas of the building.

The evident religious and "official" features of the large building IV, and the connection between these functions and the administrative/economic activities performed there fits in well with the strong ideological/religious characterisation of the oldest forms of Early State known in Mesopotamia and the areas related to it. However, the grandeur of this building and the originality of its architecture, even though it has

generic links with the Mesopotamian tradition, provides fresh evidence of the strong local component in the phenomenon of Early State society formation in these border regions north of the Taurus. This is consistent with the complexity of the picture that emerged at the end of the 4th millennium in the Syro-Anatolian areas when local groups having different socio-political organisations interacted in different ways with the Mesopotamian communities, which certainly had more intense intercourse with the northern populations than ever before.

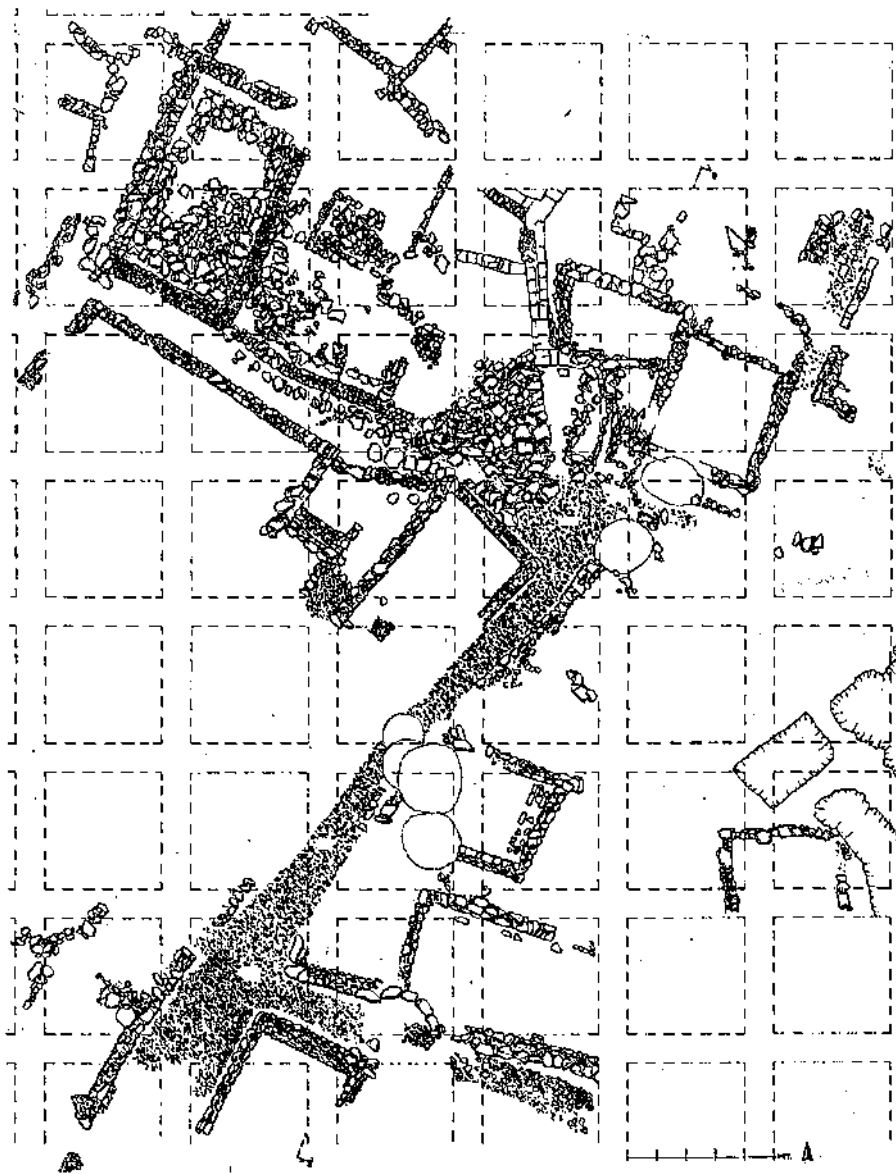

Fig. 1- Arslantepe, plan of the foundation level of period VIB2 settlement in the area of the large courtyard.

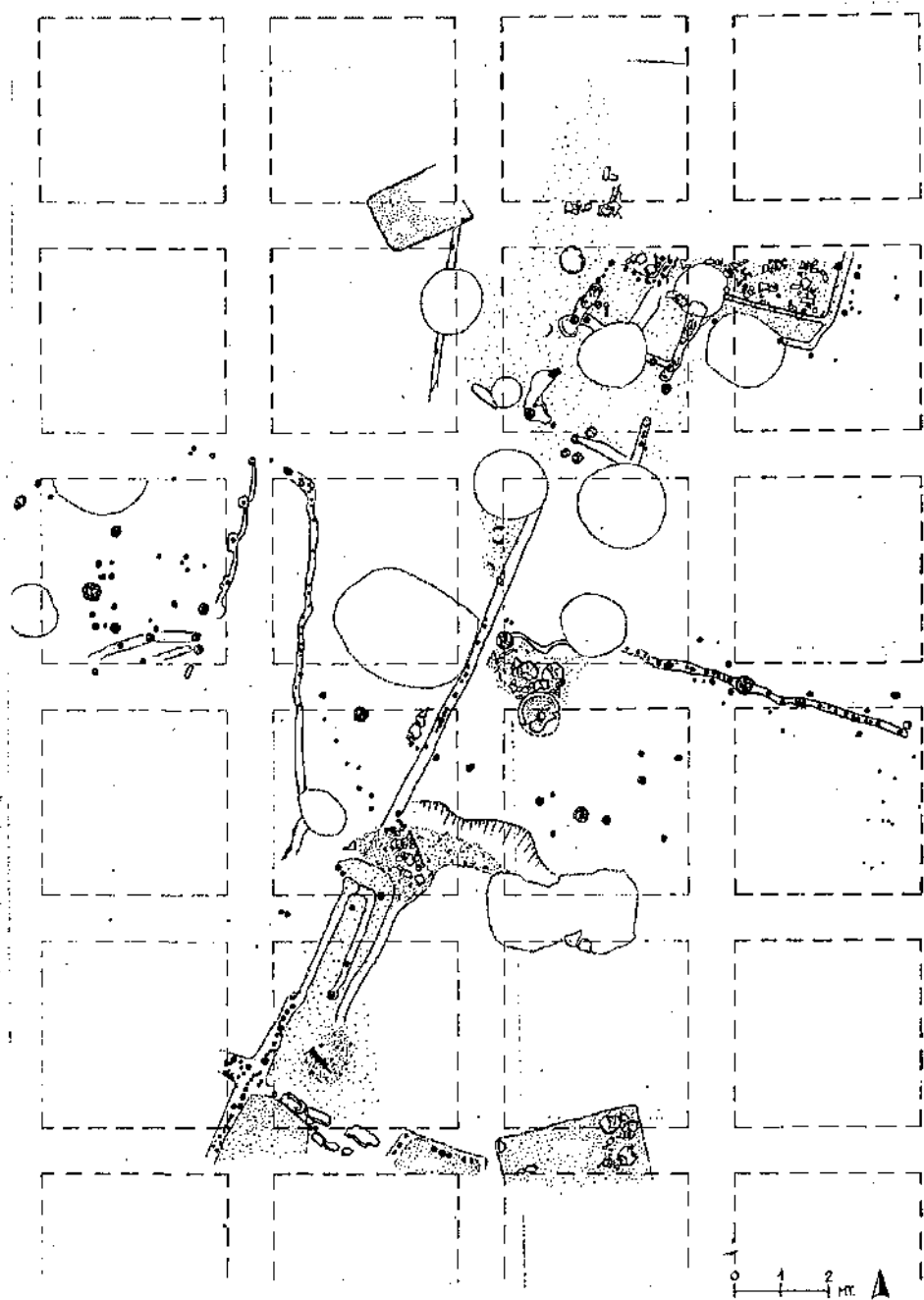

Fig. 2- Arslantepe, plan of the main settlement level from period VIB1 in the new excavated area.

a

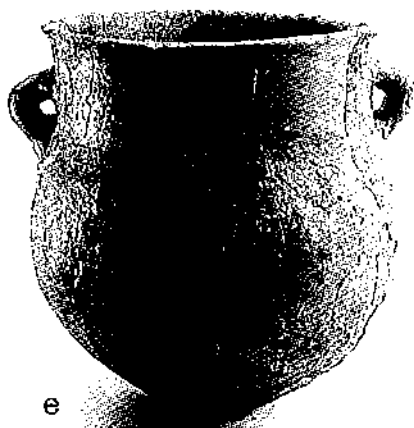
b

c

d

e

f

Fig. 3- Arslantepe, materials in situ from the period VIB1 settlement.

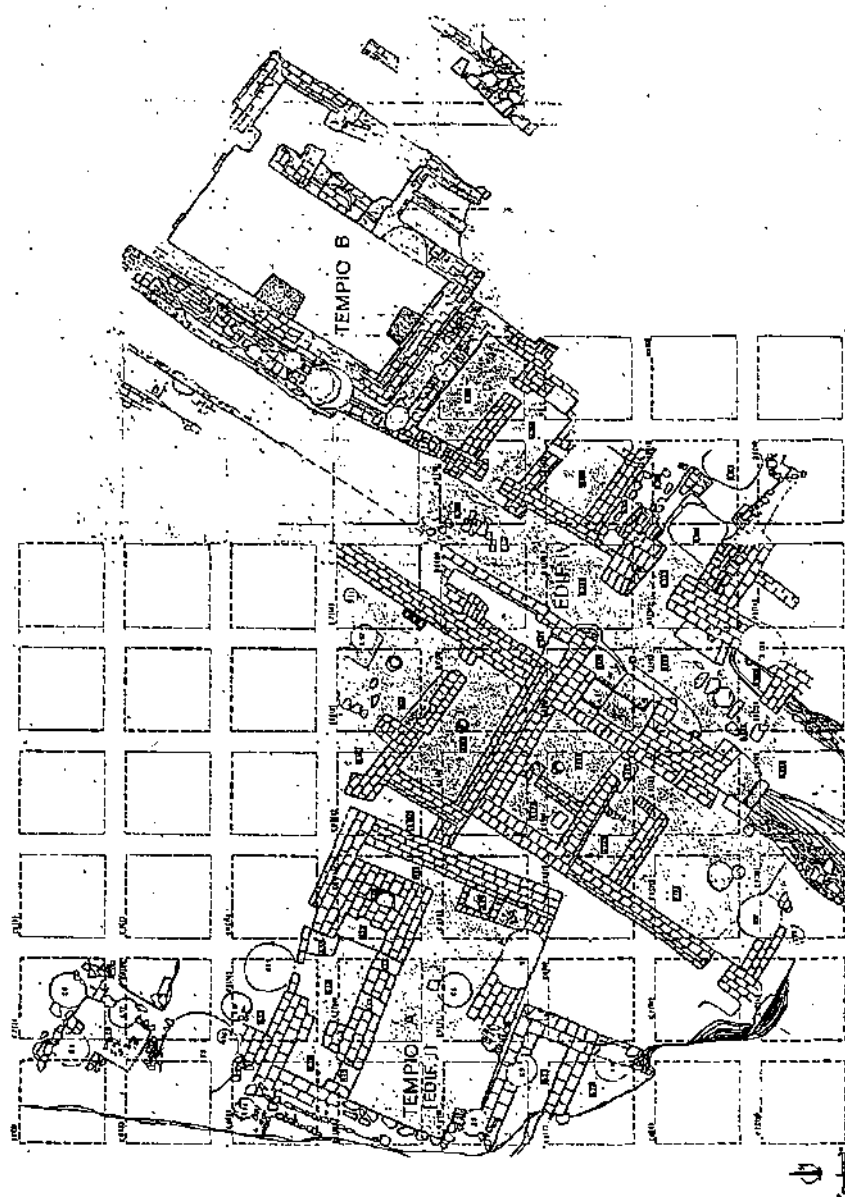

Fig. 4. Arslantepe. Plan of the public buildings of period VIA.

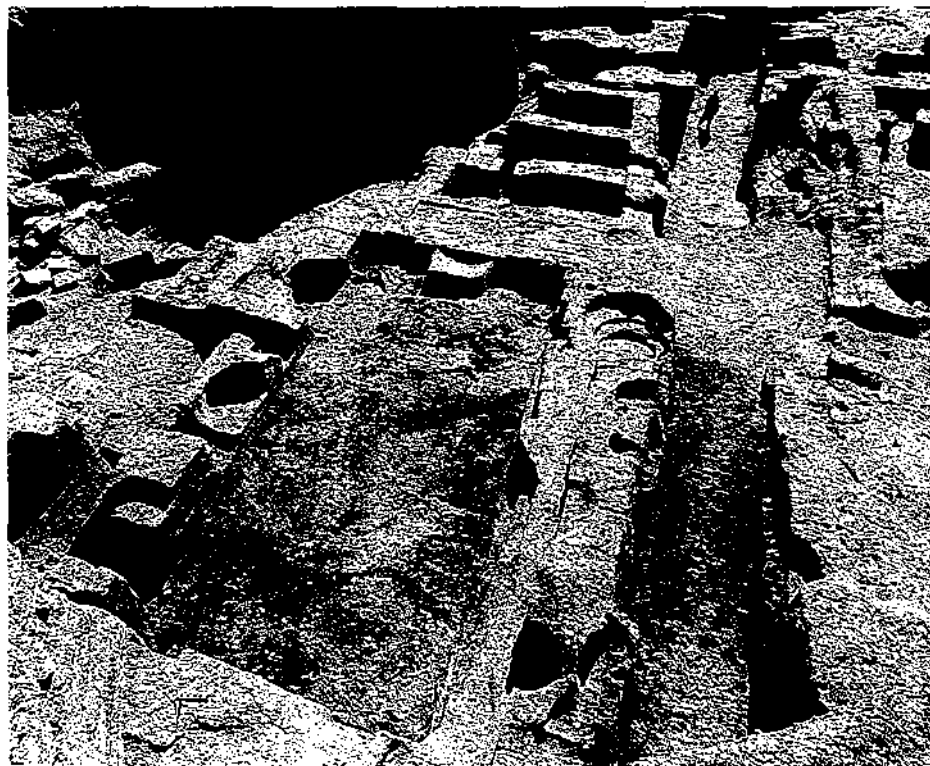

Fig. 5- Arslantepe, period VIA. The emerging walls of Temple B and the northernmost corridor sector in Building IV showing the burnt collapse layers inside the structures.

GÖLTEPE 1993 KAZI SONUÇLARI

K.Aslıhan YENER *

Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle yapılan Göltepe kazısı bu yıl 6 Haziran 1993' te başlayıp, 10 Ağustos'a kadar Doç.Dr.K.Aslıhan Yener başkanlığı altında aralıksız devam etmiştir. İlk Tunç Çağı'na ait Kestel kalay maden ocağı, Niğde dağlarının eteklerinde, Çamardı ilçesinin Celaller köyü sınırları içinde yer alır. Sözü edilen maden işletmesi kendisine çağdaş ve cevher işleme atölyelerine sahip bir madenci köyü olan Göltepe'nin karşısındadır. Bu yıl kazı çalışmaları Göltepe'de yoğunlaşmıştır. 1993 kampanyasının amacı geçen yıllarda bulunan yer altı evleri mahallesini geniş çapta ortaya çıkartmak, ayrıntılı topoğrafik harita çizmek ve stratigrafik tabakalarının kronolojisini tamamlamaktır. Ayrıca, doğal bir tepeyi oyarak yerleşilmiş Göltepe'deki 60 hektarlık alana yayılmış olan yüzey malzemelerinin erozyon nedeniyle nereye kadar taşındığını saptamaktır.

Araştırma sırasında gösterdikleri anlayış ve yardımları için Niğde Müzesi Müdürü Erol Faydalı'ya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü Sn.Engin Özgen'e, ve Genel Müdürlük görevlilerine, Niğde Valisi Sn.Muammer Güler'e, Çamardı Kaymakamı Sn.Bekir Sıtkı Dağ'a, Belediye Başkanı Sn.Harun Ergin'e, ve Smithsonian Institution Conservation Analytical Laboratory, University of Chicago, Oriental Institute ve Enrico Fermi Institute araştırmacılarının tümüne teşekkür borçluyuz. Proje, National Endowment for the Humanities, National Geographic Society, Institute of Aegean Prehistory, Oriental Institute ve Boğaziçi Üniversitesi tarafından destek görmüştür.

---

* Doç.Dr.K.Aslıhan YENER, The Oriental Institute University of Chicago 1155 East 58th Street Chicago, Illinois 60637- U.S.A.

Kazı ekibimize bir çok kuruma bağılı uzman katılmıştır. Ekibin üyeleri Arizona State Üniversitesi'nden Thomas Chadderdon tepe başkanlığını üstlenmiştir. Texas Üniversitesi'nden Dr.Robert Hard cıvalı taşları incelemiştir, University of Michigan'den Chris Monroe, Fransa'dan Eric Jean, İngiltere'den Philip Andrews ve University of Arizona'dan Eric Klucas açma başkanlığı yapmıştır. Fransa'dan Sylvestre Duprés ve Boğaziçi Üniversitesi'nden Behin Aksoy çanak çömlekleri, Smithsonian Institution'dan Stephen Koob ve Niğde Müzesi'nden Fazıl Açıkgöz konservasyon, Cornwall İngiltere'den Bryan Earl ve Boğaziçi Üniversitesi'nden Prof.Dr.Hadi Özbal, atom soğurma spektrometre analizleri ve ergitme dencileri gerçekleştirmiştir. Botanik veriler İngiltere'den Mark Nesbitt, kemikler ise Fordham Üniversitesi'nden Dr.Alan Gilbert tarafından analiz edilmiştir. Metallurjik analizler University of Chicago, Enrico Fermi Enstitüsünden Ian Steele ve Mieke Adrians ve Laura D'Alassandro tarafından gerçekleştirilmiştir. Çizimleri Ayşe Özkan ve Brenda Craddock çizmiştir. Oriental Enstitüsü'nün bilgisayar merkezi uzmanları John ve Peggy Sanders Göltepe'nin kazı alanlarını IBM bilgisayara Auto CAD version 11 ile yüklemiştir. Bölgenin topoğrafik planları Sun SPARC station bilgisayarın ARRIS programı ile yapılmıştır.

1993 KAZI SONUÇLARI

858 m² yatay alanı kaplayan dört bölgede kazı yeri (Areas A,B,C/D,E) açılmıştır (Çizim: 1). Kalay üretimi ile ilgili bir çok kanıt bulunmuştur. Örneğin, binlerce kalay içeren curufllu pota ve camlaşmış fırın parçaları, toz haline getirilmiş cevher, cevher parçaları, kalıplar ve binlerce cevher zenginleştirmede kullanılan diabaz ve gabrodan yapılan taş aletler ele geçirilmiştir.

Göltepe'de fliş ana kayaya oyulmuş bir çok odalı yaşam ve atölye mekanları olduğu düşünülen yeraltı yapılar ortaya çıkartılmıştır. Bu yapı tarzın özelliği doğal volkanik topoğrafyayı oyup şekillendirerek ev yapmaktır. Tepede dört açma (trench) işlenmiştir. Trenches A15/A23/A24, Trenches B05/B06; Trenches C16/C01/C02/D67 and Trenches E62-E67/E69/E70).

Area A (A15/A23/A24 Açmalar)

Bu açmalar sayesinde tepenin güney doruğunda bir çok derin ve sığ çukurlar içeren yer altı evleri bulunmuştur (Çizim: 2). 1991 yılındaki açmalarda çalışmalara devam edildi ve geniş, yatay bir şekilde mahalle planı ortaya çıkartıldı. Bu bölgede atölye işlevi yoğunluk kazandı: bir

çok yeraltı evinde pota, toz cevher, taştan cevher zenginleştirme aletleri ve yanmış, curuflaşmış kil parçaları bulunmuştur. Perdahlı İlk Tunç Çağ seramik kapların içinde toz halinde cevher bulunmuştur. Ayrıca çöplük olarak işlev gören bir çok çukur açığa çıkartılmıştır.

Atölye odalarının birinde çok sayıda pota parçalarının yanında camısı curuflar bulunmuştur. 1991 yılında Kestel maden ocağında bulunan Suriye şişesine (Çizim: 3a) benzeyen parçalar ortaya çıkartılmıştır. Obsidyen aletler, bronz iğneler, küpeler ve diğer parçalar ve geometrik desenlerle bezenmiş kilden yapılmış duvar dekorasyonları da (Çizim: 3b) bu odalarda bulunmuştur.

Area B (B05/B06 Açmalar)

Dik olarak ve maden ocağına bakan batı yamaçta geniş bir alan açılmıştır. Çok derin yarmalarla İlk Tunç Çağı mimarları ana kayayı 4 metre derin kazarak büyük mekanlar inşa etmiştir (9 x 7 m). Bu iki binanın odalarında çok miktarda toz cevher bulunmuştur (10-12 kilogram). İki küçük dikdörtgen kompartımanlı ve işlevi anlaşılmayan bir strüktür bulunmuştur. Ufak taşlar ile geometrik bezemeli pişmiş toprak nesneler ile yapılmıştır. Ayrıca taban altına yerleştirilmiş iki çömlek bulunmuştur. Tabanda çömleklere yakın on altı kiloya yakın toz cevher analiz için toplanmıştır. Güneydeki ve daha derin olan yeraltı yapısının tabanının üstünde yer alan cevher zenginleştirme aletler ve potalar ortaya çıkartılmıştır. Taban üzerinde bulunan kurşun külçe 170 gram olup, altı yuvarlak, üstü düz şeklindedir. Odanın doğu köşesinde burmalı bir kolye bulunmuş ve H.Özbal ve E.Geçkinli tarafından gerçekleştirilen analizler sonucu bunun gümüş-kalay-bakır-çinko alaşımı olduğu saptanmıştır.

Area C ve D (C16/C01/C02/D67 Açmalar)

1992 de M.Drahor tarafından yapılan resistivite anomaliler araştırılmıştır. Batı yamaçtaki anomaliler kazılınca, birçok yeraltı yapıları ve evre saptanmıştır. Üçüncü bin yılına ait evlerin birinde büyük boyda kafası eksik hayvan figürin, bol miktarda geometrik dekorasyonlarla bezeli süsler ve tüm olarak ele geçirilen çanak çömlekler bulunmuştur. Ayrıca metal döküm kalıplar ve üfleçler de ortaya çıkartılmıştır.

Doruğun kuzey kesiminde mekanların bir kısmı Demir Çağı tarafından yeniden kullanılmıştır. Demir Çağı tabanı olarak tanımlanabilecek bir yerde, mızrak ucu, balta ve bir iğne (hepsi demirden) bulunmuştur. Bu mekanda ufak bir ocak yeri ile boyalı Demir Çağı çanak çömlekleri de bulunmuştur.

Area E (E62-E67/E69/E70 Açmalar)

En geniş açma olan bu yerde birçok evre saptanmıştır. Teras ve sur duvarları ana kayayı yarıp oturtulmuş ve sur duvarında bir giriş saptanmıştır (Çizim:4). İyi inşaa edilmiş çevre duvarı yer yer 1 metre yükseklikte olup 10 sıra kadar bulunmuştur. Duvar büyük ve düzensiz şekilli taşların yanı sıra ikincil olarak kullanılmış cevher zenginleştirme aletleri ve yüzeyi çukur olan değirmen taşları ile örtülmüştür. Bu duvar 1990 ve 1991 de kazılan duvar ile aynı seviyede olduğu anlaşılmıştır ve kuzeyde de bir ucu bulunmuştur.

Açmanın en eski tabakasında bir yol açığa çıkartılmıştır ve hemen onu takip eden yeraltı yapıları bulunmuştur. (Üçüncü ve dördüncü evreler Çizim: 5a). Evlerden birinde çok sayıda pithos ve çanak çömlek tüm olarak depo gibi yerleştirilmiştir (Çizim: 5b). Çöp çukurlarından birinde yüzlerce öküz, koyun ve keçi boynuzları ele geçmiştir. Üçüncü ve dördüncü evrelerin çöp çukurlarında bulunan potalar daha ufak olduğu (çapları 15-17cm) saptanmıştır. Daha yeni olan bir çöplükte (midden) yüzlerce pota parçası bulunmuştur. Bu potalar daha eski potalardan farklı çaplar gösterip (20-50 cm) üretimin yoğunlaştığı bir döneme ait olduğu sanılmaktadır. Çöplükten analiz için 30 kiloya yakın toz cevher toplanmıştır.

Stratigrafinin Belirlenmesi

Tepede dört ayrı evre saptanmıştır. Bunlar Phases 1-4 olarak adlandırılmıştır:

Phase 1: Tepe'nin tahrip edilip, terk edildiği tabakaları içeriyor. Yüzey toprak ve tepenin çok sınırlı doğu yamaç kesiminde İlk Tunç Çağı yer altı evlerinin yeniden Demir Çağ tarafından kullanıldığı tabakaları içeriyor.

Phase 2: "Yüzey" yapıların tabakalarını içeriyor. Tepede koluvyal taşlarla örülen temel terasların üzerine inşa edilmiş binaların kalıntıları bulunmuştur. İkinci evre Tarsus İlk Tunç Çağ III'e tarihlenen çanak çömlekler bulunmuştur. Bunlar "red slip, red burnished light clay ware" çömlekleridir. Ayrıca Suriye'ye bağlanan Syrian bottles (Suriye şişesi), "Syrian metallic" seramik tipleri bulunmuştur. Suriyede Mari (Early Dynastic Period) paraleli olan bir topuz başlı iğne de ortaya çıkarılmıştır. Bunlar İlk Tunç Çağı III'ün evresine tarihlenip, tepe terk edilmeden evvel en son evreler olarak tanımlanmıştır.

Phase 3 ve 4: Tepede en yoğun evreleri temsil ediyor. Yeraltı evleri ve atölyelerinin yapı tekniği, ana kayayı oyarak, 1-4 metre derinlikte, çatısı dal ve çamurdan örülerek inşa edilmiştir. Seramik buluntular genellikle Orta Anadolu Alishar tipi olan el yapımı koyu renkli perdahlı malzemelerdir. Diğer keramikler ise, Konya ve Toroslarda tipik olan patlıcan boyalı Anadolu metalik melzemesinden oluşmaktadır. Bu evreler Tarsus'un stratigrafisine göre İlk Tunç Çağ II'ye tarihlenebilir.

Doğal bir tepede olan Göltepe'deki yerleşmenin esas genişliğini anlamak amacıyla 36 stratigrafik açma kazılmıştır. Bunlar 10 metre uzunlukta, 1 metre genişliğindedir. Her birinin profili çizilip, çanak çömlekler toplanmıştır. Sonuç olarak nüfusun çoğu zirvede 5 hektarlık bir alana yayıldığı görülmüştür. Bu alan sur duvarla çevrilmiş, ancak sur dışı yerleşmesi de bulunmuştur ve bu da, 8-10 hektara kadar yayıldığı sanılmaktadır.

Kalay Üretimi

Bu yılın üretim istatistiklerini saptamak için geniş çapta madencilikle ilgili malzemeler sayıldı, tartıldı ve bilgisayara yüklendi. 1000 kiloya yakın pota, 200 kilogram cevher ve 75 kilogram toz cevher bulunmuştur. Diğer madencilikle ilgili buluntular ve bu parametrelerin zaman içinde değişip, değişmediğini bilgisayar sonuçları ortaya çıkaracaktır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

KAPTAN, E.

1989 "Türkiye Madencilik Tarihine ait Çamardı-Celaller Köyü Yöresindeki Buluntular," *IV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 1-16. Ankara: Department of Antiquities and Museums

1990 "Türkiye Madencilik Tarihine ait Celaller (Niğde) Yöresindeki Sarıtuza-Göltepe Buluntuları," *V. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 13-32. Ankara: Directorate General of Monuments and Museums

ÖZBAL, H.

1993 "Kestel-Göltepe Kalay İşletmeleri," *VIII Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 303-313. Ankara: Directorate General of Monuments and Museums

SAYRE, E.V., K.A. Yener, E.C. Joel and I.L. Barnes

1992 "Statistical Evaluation of the Presently Accumulated Lead Isotope Data from Anatolia and Surrounding Regions," *Archaeometry* 34: 73-105

SAYRE, E.V., K.A. Yener, E.C.Joel

1992 "Reply". "to Comments on 'Evaluating Lead Isotope data:Further Observations'; *Archaeometry* 34:330-336

1993 "Comments on P.Budd, D.Gale, A.M.Pollard, R.G. Thomas and P.A. Williams "Evaluating Lead Isotope Data:Further Observations ". *Archaeometry* 35:7-12

VANDIVER, P.B., R. Kaylor, J.Feathers, M.Gottfried, K.A.Yener, W.F.Hornyak and A. Franklin

1993 "Thermoluminescence Dating of a Crucible Fragment from an Early Tin Processing Site in Turkey." *Archaeometry* 35:295-298

VANDIVER, P.B., K.A.Yener, and L.May

1992 "Third Millennium B.C. Tin Processing Debris from Göltepe (Anatolia)," in P.B.

VANDIVER, J.Druzik and G.S.Wheeler eds., *Materials Issues in art and Archaeology III*, 545-569, Pittsburgh: Materials Research Society

WILLIES, L.

1990 "An Early Bronze Age Tin Mine in Anatolia," *Bulletin of the Peak District Mines Historical Society* 11:91-96

1991 "Report on the 1991 Archaeological Survey of Kestel Tin Mine, Turkey." *Bulletin of the Peak District Mines Historical Society* 11:241-247

1992 "Reply to Hall and Steadman." *Journal of Mediterranean Archaeology* 5/1:99-103

YENER, K.A.

1994 "Managing Metals: An Early Bronze Age Tin Production Site at Göltepe, Turkey." *The Oriental Institute News and Notes* 140:1-4

1989 "Niğde-Çamardı'nda Kalay Buluntuları" IV. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (Ankara May 20-24 1988), 17-28. Ankara: General Directorate of Antiquities and Museums

1990 "Arkeometri Projesi: Çamardı 1988 Çalışmaları," V. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (Antalya May 18-23 1989), 1-12, Ankara: Directorate General of Monuments and Museums

1992 "Göltepe Kazısı 1990 Çalışmaları," *Kazı Sonuçları Toplantısı* (Çanakkale 27-31 May 1991), pp.275-289, Ankara: General Directorate of Antiquities and Museums.

1993 "Göltepe Kazısı 1991 Sezonu," *Kazı Sonuçları Toplantısı* 231-247. Ankara: General Directorate of Antiquities and Museums.

YENER, K.A. and M.Goodway

1992 "Response to Mark E. Hall and Sharon R.Steadman, "Tin and Anatolia: Another Look," *Journal of Mediterranean Archaeology* 5: 77-90

YENER, K.A., H.Özbal, E.Kaptan, A.N.Pehlivan, M.Goodway

1989 "Kestel: An Early Bronze Age Source of Tin Ore in the Taurus Mountains, Turkey." *Science* 244:200-203.

YENER, K.A., E.V. Sayre, E.Joel, H.Özbal, I.L.Barnes and R.H.Brill

1991 "Stable Lead Isotope Studies of Central Taurus Ore Sources and Related Artifacts from Eastern Mediterranean Chalcolithic and Bronze Age Sites." *Journal of Archaeological Science* 18:541-577

YENER, K.A., and P.B.Vandiver

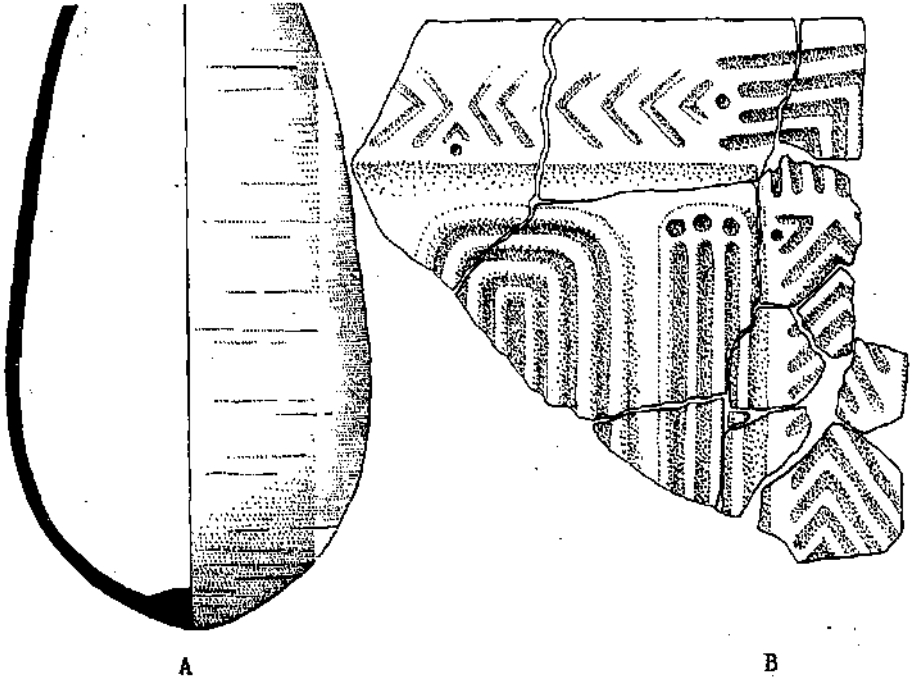
1993 "Tin Processing at Göltepe, an Early Bronze Age Site in Anatolia," *American Journal of Archaeology* 97:207-237

YENER, K.A., P.B.Vandiver, with Appendix by L.Willies

1993 "Reply to J.D.Muhly, 'Early Bronze Age Tin and the Taurus,'" *American Journal of Archaeology* 97: 255-264

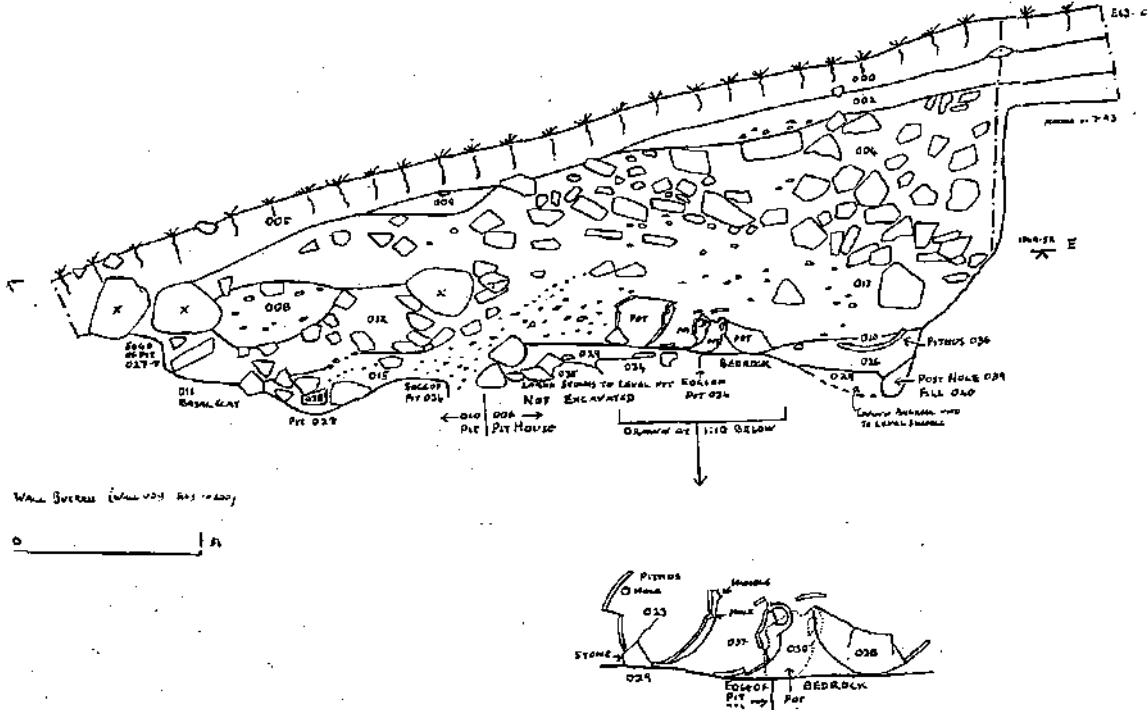

Çizim : 3-A) Kestel Maden Ocağı 1992. İlk Tunç Çağ Suriye şişesi. Çizim: B. Craddock

Çizim : 3-B) Göltepe. Lokus: A15-0100-004. İlk Tunç Çağ geometrik bezemeli panel. Çizim: B.Craddock.

Çizim: 5a- Göltepe. Lokus E63-0100-006 yeraltı yapısı. Çizim: B. Craddock

Çizim: 5b- Göltepe. Lokus E63-0100-006 yeraltı yapısının güneye bakan kesiti. Çizim: B. Craddock

1993 ACEMHÖYÜK KAZILARI

Aliye ÖZTAN *

Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve maddi destekleriyle yürütülen Acemhöyük kazıları 5 Temmuz - 20 Eylül 1993 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir¹. Bu yıl kazılara ayrıca Ankara Üniversitesi DTCF ve Türk Tarih Kurumu da parasal katkıda bulunmuştur. 1993 yılı çalışmaları, geçen yıldan planlandığı gibi onarım, kazı ve jeofizik araştırmaları olmak üzere üç grupta toplanmaktadır.

1.ONARIM

Sarıkaya ve Hatipler saraylarının dört yıldır sürdürülen onarımlarına devam edilmiştir. Hatipler Sarayı'ndaki geçici onarımlar tamamlanmış, sarayın çevresi beton direkli telle çevrilerek koruma altına alınmıştır.

2. KAZILAR

1993 yılında üç alanda kazılar yapılmıştır.

a. Önceki yıllarda da kazılan kuzeybatı açmasında III-V. katlar incelenmiştir. 1992 yılında kazısı tamamlanan, planı çıkarıldıktan sonra

* Doç.Dr. Aliye ÖZTAN, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Sıhhiye-ANKARA

(1) Sayın hocam Prof. Dr. Nimet Özgüç 1993 yılında da gerek kazı sırasında gerekse kazı sonrasında bilimsel yardım ve ilgisi ile sürekli yanımızda oldu. Her zaman desteğini sürdüren hocama içten teşekkürlerimi sunarım. 1993 kazılarına Ege Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Süleyman Özkan, Dokuz Eylül Üniversitesi'nden Dr. Mahmut Drahor, Atatürk Üniversitesi'nden doktora öğrencisi Hilmi Özkorucuklu, Arkeolog Demet Kara, D.T.C.F. Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı öğrencilerinden Soner Altan, Cihan Sert, Kemal Bitiş, Özlem Tütüncüler, Ayşe Diker, Jeofizik Mühendisi Levent Akyol, Özkan Bayrı, Jeofizik Mühendisliği öğrencilerinden Şule Kuru, Nayime Dilaver katıldılar. Kültür Bakanlığı'nı Aksaray Müzesi'nden Arkeolog Fariz Demir temsil etti. Özverili çalışmalarından dolayı bütün arkadaşlarıma teşekkür ederim.

kaldırılan, U-Y/29-31 plankareleri kaplayan III. kata ait büyük yapının son bölümü olan iki küçük odanın da temelleri incelenip planı çıkarıldıktan sonra kaldırıldı. Büyük yapının diğer odalarında olduğu gibi bu odanın kuzeydoğu duvarı temeline de ahşap hatıllar ikişer sıra halinde konulmuştur. Ağaçların köşeye gelen kısımları kısmen yanmıştır. Aynı odanın kuzeybatı duvarının temellerindeki ağaçlar tamamen çürümüş olup yapının bazı kısımlarında olduğu gibi sadece izleri saptanabilmiştir.

Önceki yıldan itibaren açılan Y/31 plankaredeki II.kata ait iki küçük odalı, depo niteliğindeki yapının tabanına 1993 yılında ulaşılmıştır. Temeli V. kat yapıları seviyesine kadar inen depo, bu alandaki III ve IV. kat yapılarını tamamen tahrip etmiştir.

Kuzeybatı açmasında, Hatıpler Sarayı'nın batı kenarına 30 m uzaklıkta, ancak sarayın taban seviyesinden yer yer 3-5 m altında III. kat yapılarının yer alması Koloni Çağr'nın Acemhöyük'teki bu en parlak döneminin topografik durumunun aydınlatılabilmesi için çok önemlidir. Bu amaçla geçen yıldan itibaren kuzeybatı açmasını doğuya doğru genişleterek III. kat yapılarının bu yöndeki uzantılarını incelemeye yönelik kazılar yapılmıştır. Z/30-31 plankarelerinde iki grup halinde yedi fırın açığa çıkarılmıştır. Bunların hemen yakınında, Y/29 plankarede 1992 yılında açığa çıkarılan bir fırınla birlikte bu alanda ele geçen fırınlar sekize yükselmiştir. IV. kat yapılarının hemen üzerinde yer alan, açık alana yapılmış oldukları anlaşılan fırınlar yuvarlak ya da oval planlıdır. Çapları 2 m ile 1.20 m arasında değişmektedir. Taban seviyesinde ya da 20-25 cm yüksekliğinde korunmuşlardır. Yapım teknikleri ve malzemeleri, Kaniş Karum'unda ele geçmiş çok sayıdaki sağlam örneği bilinen fırınlarla aynıdır². Orta boy taşların döşenerek toprakla sıkıştırılması ile hazırlanan zeminin üzeri çanak kırıkları ile kaplanmış, bunun da üzeri çakıl ve kumlu çamurla 5 cm ye yakın bir kalınlıkta sıvanarak asıl fırın tabanı hazırlanmıştır. Fırınların duvarları ise tabana yakın kısımda 15-25 cm lik taşlarla çevrelenmiştir. Bu katın küçük buluntuları gaga ağızlı testiler, çanaklar, ağırlık ve ağırşaklardır.

Yine aynı açmada T-U/30-31 plankarelerde IV. kat yapıları incelenmiştir. Geçen yıl açığa çıkarılan IV. kat yapıları ile aynı karakterde, çok odalı olan binalar, köşeleri dik ya da dar açılı odalardan meydana gelir. Yapılara sonradan eklenen bazı odalar için aynı duvar inşa edilmiş, böylece de evlerin bazı kısımlarında çift duvarlar oluşmuştur. Ana duvarlar 60 cm genişlikte olmasına karşın bazı ara duvarlar 30-40 cm ge-

(2) T.Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu1948. Ankara 1950, s.3; T. Özgüç, Kültepe kazısı Raporu 1949. Ankara 1953, s.21 v. d.; T. Özgüç, Kültepe - Kaniş I. Ankara 1950, s. 40

nişliktedir. IV. katın belirgin bir özelliği çoğu odada yer alan fırınların dikdörtgen biçimli olmasıdır. Bu katın küçük buluntuları ise kulplu kulp-suz çanaklar, fincan, bardak, çömlek, kapaklar, potalar, taşınabilir ocak ayakları ile taş, kemik, kurşun ve tunçtan yapılmış diğer eşyalardır.

Kuzeybatı açmasında V-Y/30-31 plankarelerde V. kat kısmen kazılabilmektedir. Bu alanda kuzeydoğu - güneybatı yönünde uzanan yedi mekan açılmıştır. Köşeleri dar ya da geniş açılı olan odaların duvar genişlikleri 75-45 cm arasında değişmektedir. V. kat buluntuları tek renkli ya da boya bezekli seramikler, pişmiş toprak, kemik, tunç ve taştan yapılmış eşyalardır.

b. 1992 yılında Hatipler Sarayı'nın kuzeyinde yapılan jeofizik çalışmaları, sarayın bu yönde açığa çıkarılmış olan duvarlarından itibaren 4 m kuzeyde sona erdiğini göstermişti. Hatipler Sarayı'nın kuzey kenarını saptamak amacıyla 1993 yılında bu alanda kazılar yapıldı. Acemhöyük kazıları başlamadan önce köylülerin taş çıkarması nedeniyle bu kesimde sarayın kuzey duvarlarının tamamen, temellerinin de kısmen tahrip edildiği görülmüştür. Bu tahribat sonucunda sarayın 68, 70, 71 ve 75 numaralı odalarının kuzey duvarlarından hiçbir iz kalmamıştır. Buna karşılık 69-70 numaralı odaların ortak duvarlarının temeli ile 69 numaralı odanın kuzey duvarının temel taşlarından ancak tek sıra korunabilmektedir. Bu alanda korunmuş tek duvar 74 numaralı odanın 50 cm yüksekliğindeki doğu duvarıdır. Bu odanın kısmen mevcut olan tabanı üstünde birinin üzerinde kil kapatması da bulunan dört kapak, bir ağırşak ve bir bulla ele geçmiştir.

Aynı alanda 69 numaralı odanın kuzey duvarının bittiği kısmın 1.5 m kuzeyinde, temelinde sarayın taş ve çuruplarının da kullanıldığı bazı mimari kalıntılar ve bir fırın açığa çıkarıldı. Sarayın yangınla tahribinden çok sonra inşa edilen bu evde küçük eser ele geçmedi. Ancak fırın tabanına döşenmiş Hellenistik Çağ'a ait çanak parçaları bu kalıntıların dönemini de belirtmektedir.

c. 1992 yılı raporumuzda höyükten kuşuçu 500 m uzaklıkta bulunan iki testi ile bunlardan büyüğü içindeki kemikler ve yerinde yaptığımız ilk incelemelere göre bunların çıkarıldığı alanın Acemhöyük'ün Koloni Çağı mezarlığı olabileceğini belirtmiştik³. Yine geçen yıl Sayın Enver Arıbaş tarlasında bir sondaj yapmamıza izin vermiş, ancak kazı mevsimi sonuna yakın bir zamanda ve ödeneğimiz bitmek üzere olduğu

---

(3) A. Öztan, "1992 Yılı Acemhöyük kazıları" XV. Kazı Sonuçları Toplantısı

için 1992 yılında bu sondajı gerçekleştirememiştik. 1993 yılında E. Arıbaş'ın tarlasında uygun görülen bir alanda 5x5 m ölçülerindeki bir açmada kazı yapıldı. Ekim yapıldığından sürekli olarak sürülen tarlanın yüzeyi 30 cm derinliğe kadar yumuşak bir toprakla kaplıdır. Bunun altında ise "say" adı verilen tuzlu ve kireçli bir tabaka bulunmaktadır. Bu tabakada 45 cm ile 1.60 m arasında farklı derinliklerde, açmanın tamamına dağılmış durumda 21 mezar açığa çıkarılmıştır. Bunlardan 45-80 cm arasındaki derinliklerde ele geçen vazo, testi ve çömleklerden oluşan 16 mezar kabına yakılan ölülerin kül ve arta kalan kemik parçaları konmuştur. Aynı alanın daha derinlerindeki iki toprak ve üç küp mezara ise ceset halinde gömme yapılmıştır. Farklı mezar tipi ve gömme adetlerine sahip mezarlıkta ölü hediyeleri açısından bir değişiklik yoktur. Her türdeki mezarın içine ve dışına başta seramik olmak üzere kemik, fildişi, tunç gibi malzemelerden yapılmış hediyeler bırakılmıştır. Bulundukları ortamın etkisi ile gerek mezar kapları gerekse hediyelerin yüzeyleri kalın bir kireç tabakası ile kaplanmıştır.

Küp mezarların oturtulduğu 1.60 m lik derinlikten itibaren yumuşak küllü, ancak su seviyesine yakınlığı nedeniyle nemi giderek artan bir toprak tabakasına geçilmektedir. 2 m derinliğe kadar devam eden bu tabakada büyük olasılıkla ölü gömme töreni sırasında kullanılmış bazı kaplar ile kurban edilmiş bir öküzün başı ve dağınık durumda hayvan kemikleri bulunmuştur. 2 m den sonra ise hiçbir buluntu vermeyen kumlu bir katmana geçilmektedir.

Gelecek yıllarda mezarlık alanında yapılacak kazılar, mezarlık alanının sınırlarının belirlenmesini, mezarlıktaki farklı gömme türleri ve mezar şekillerinin yoğunluğunu öğrenmemizi sağlayacaktır.

3. JEOFİZİK ARAŞTIRMALARI

Dr. Mahmut Drahor başkanlığındaki ekip tarafından, özdirenc ve doğal uclama yöntemleriyle yapılan araştırmalara devam edilmiştir. 1993 yılında höyükte ve aşağı şehirde, köy evleri dışında kalan bir alanda ölçümler yapılmıştır. Bu çalışmalar höyük ve aşağı şehrin diğer kesimlerinde gelecek yıllarda da sürdürülecektir.

LABRAYNDA 1993

Pontus HELLSTRÖM *

The campaign Labraynda in 1993 took place 27 July-25 August. The staff consisted of Prof. Dr. Pontus Hellström (Director), Architect Ass. Prof. Thomas Thieme, Ass. Prof. Paavo Roos, Dr. Lars Karlsson, Miss Göksan Keskin and Mr. Peter Liljenstolpe. Our warm thanks are due to the Ministry of Culture, to the General Direction of Monuments and Museums and to its General Director Prof. Dr. Engin Özgen for the continued permit to work at the site, and to Mr. Uğur Hoşgören of Uşak Museum, who fulfilled the duties of Commissioner of the Ministry.

This year only documentation work for the publication was done. Work was concentrated on the Andrones, especially Andron B, the East Stoa, the Built Tomb and the North Stoa. In all, 150 block drawings were made. Other documentation work was also accomplished.

At Andron B, the interior of which was excavated in 1991, all marble blocks found during that campaign were drawn and documented. One block that was found broken in two parts in 1991 (Figs. 1-2), has a molding at the top and in the front surface two large dowel holes. It is 63 cm high. This block is in all probability the right end of the heavy beam that formed the upper frame of the 4.8 m wide, rectangular niche at the back of the cella. The large dowel cuttings in the front of the block presumably served for separately attached metal ornaments.

Evidence was discovered that the niche could be lit from above by way of a window in the back wall, placed just under the main beam of the roof. The apex block, which has a cutting for the roof beam in its top

---

* Prof. Dr. Pontus HELLSTRÖM, Dept. of Classical Archaeology and Ancient History, University of Uppsala, Gustavianum, S - 753 10 Uppsala, ISVEÇ.

(Fig. 3), has a 64.5 cm wide cutting on its underside, which gives the width of the presumed window. On the front of the block (Fig. 4), which was placed at the back of the building, looking west, is a horizontal listel at the bottom that appears to have been part of the window frame.

At the North Stoa, which was erected by a certain Poleites¹, who had served as a priest of Zeus Labrayndos in the early second century, in the period of Trajan, material was collected for a preliminary study of its architecture². The length of the stoa is 28.7m and there were 12 Corinthian columns in antis on the front, with an interaxial of ca. 2.14 m (Fig. 5). According to the inscription on the architrave, Poleites dedicated the stylobate, the columns and the entablature. It has generally been assumed that the stoa had a predecessor on the same site, erected by Maussollos in the mid-fourth century B. C. and known from a dedicatory inscription on an anta block, reused in the Roman stoa of Poleites³. Although the stoa has only been partly excavated, its plan is evidently non-rectangular, with the back wall not running parallel to the stylobate. This may indicate that the foundation of the back wall belongs to an earlier building, presumably the stoa of Maussollos.

The manuscript on the marble sculpture from the excavations 1948 - 1960 by Dr. Ann C. Gunter of the Smithsonian Institution in Washington is now finished. The book is planned to appear in 1995.

-
- (1) The dedication inscription has been published by J. Crampa, *Labraunda* III: 2, Stockholm 1972, pp. 21 - 24.
  - (2) Undertaken by Mr. Peter Liljenstolpe and Mr. Patric v. Schmalensee (forthcoming).
  - (3) Crampa, *Labraunda* III: 2, pp. 8f.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

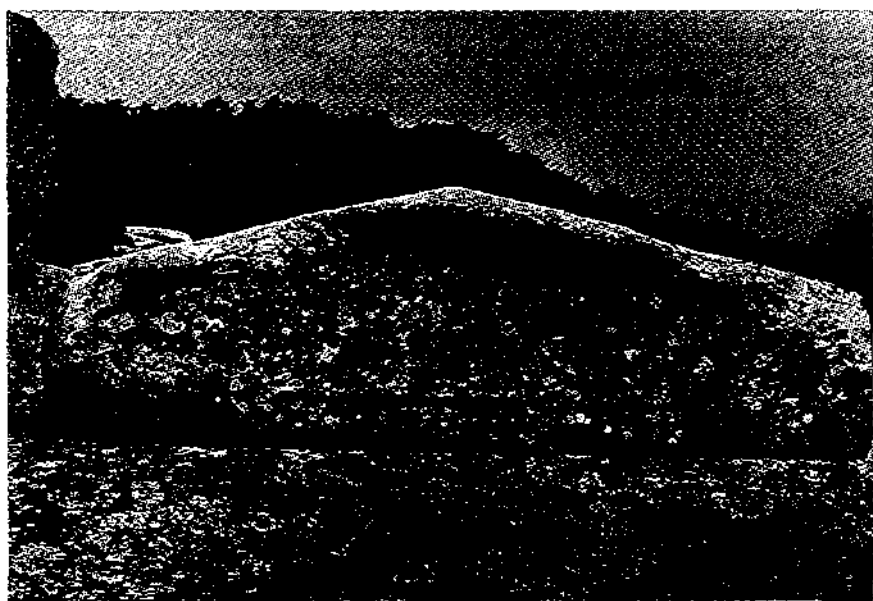
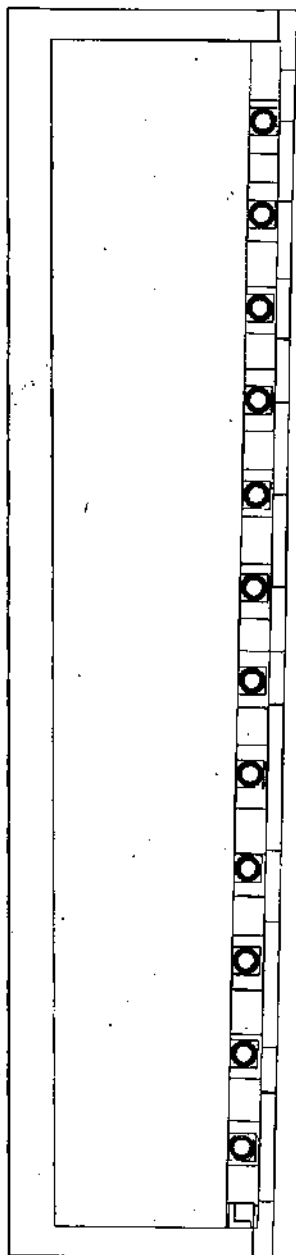
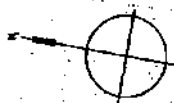

Fig. 4

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 meters

LABRAYNIDA
STOA OF POLETES - PLAN
12. 10. 1994

P. Schuchman

Fig. 5

BOĞAZKÖY - HATTUŞA 1993 KAZILARI

Peter NEVE *

Bu yılki çalışmalar kazı, restorasyon ve buluntu incelemelerini içermiştir. Kazı çalışmaları, kutsal havuzda ve ileride yapılacak kazılara hazırlayıcı test kazısı niteliğinde, kuzey şehirdeki Büyükkaya'da yoğunlaşmıştır.

Onarım ve koruma çalışmaları güney kaledeki 2 numaralı odada, Nişantepe'deki " kuzey yapı kompleksi"nde ve Büyükkaya'daki kazı açmalarında yapılmıştır.

Buluntu incelemeleri özellikle Nişantepe arşiv binası mühürleri ve önceki yıllarda Aşağı Şehir'de bulunmuş keramik üzerinde yoğunlaşmıştır.

Sonuçlar

1. "Kutsal Havuz"

Havuzun kuzeydoğu köşesinde, 1988 kazılarında ele geçen taş döşeli platformun bulunduğu kesimde yeniden kazıldı (Resim: 1). Bu yılki kazılarda, bu platformun daha geç bir yapı evresine ait olduğu anlaşıldı. Bu bölümde erken yapı evresine ait, havuzun orijinal gideri olan bir kanal vardır. 2 numaralı odanın yapımı ile devreden çıkarılmış olan bu kanal (Çizim: 1, 2) "kutsal havuz" la ve Kral Kapısı'nın kuzeyinde sur duvarının altındaki kanal ile birlikte Tudhalija IV dönemine tarihlenmektedir (Resim: 1, Çizim: 1, 2). Kutsal havuzun gider kanalının devamının, 1992 kazılarında ortaya çıkarılan, güney kalenin batı yamacından Kızılarkaya deresi yönünde giden ve Büyük Krallık Dönemi'nin bitiminden evvel tahrip edilmiş kanal olması mümkündür.

* Dr. Ing. Peter NEVE, Sultan Suyu Sk. No. 7 06530 ANKARA

2 numaralı odanın geç döneme ait olduğu, içindeki yazıtla da kanıtlanmaktadır. Yazıtı göre bu oda dördüncü Tudhalija'nın oğlu Suppiluliuma II dönemine tarihlenmektedir. Bu odanın fonksiyonu, yazıtta belirtilen "yeraltı dünyasına giden yol" özelliği ve tünel biçimli mimarisi ile kanalın yerine inşa edilmiş bir sembol olarak görülebilir.

2. Büyükkaya

Büyükkaya deresinin oluşturduğu boğazın kuzey yakasında, Büyükkale'nin tam karşısında yer alan kayalık, Hitit Dönemi'nde büyük miktarda toprak dolgu ile güneyden kuzeye doğru alçalan üç terasta oluşan bir plato haline getirilmiştir (Resim: 2).

İlk sistemli araştırmalar 1952-1954 yıllarında orta terasta yapılmıştır. Bu araştırmalarda, doğu kenarda teras duvarı olarak adlandırılan iki poternli duvar bulunmuştur. Poternlerden biri sonradan kanal olarak kullanılmıştır. İç kesimde Erken Frig Dönemi'ne ait yerleşme kalıntıları ve büyük bir Hitit taş döşemesi bulunmuştur. Kazı sonuçları, ön raporlar (K. Bittel, MDOG 86. 88) ve İlk Tunç Çağı ve Kalkolitik Çağ keramikleri dışında (R. Hachmann, Boğazköy III) yayınlanmamıştır.

Yeni kazıların amacı, teras duvarının fonksiyonu ve tarihlendirmesi ve dolayısıyla da Büyükkaya'nın tümüyle Hitit Dönemi'ndeki fonksiyonu hakkında daha fazla bilgi edinmektir. Poternlerin olduğu kesimde ve Büyükkaya'nın doğu, kuzey ve batı kesimlerinde sur duvarı açılmıştır. Plan ve konstrüksiyon şemasına dayanarak, bu sur duvarını Hattuşa - Aşağı Şehir çevirme duvarının devamı olarak görmek mümkündür. Bu durumda Büyükkaya'daki sur, Büyük Tapınak'la aynı döneme, yani Hattusili III dönemine tarihlenmektedir (Resim: 3, Çizim: 3, 4).

Sur duvarı üç kapı ile batı, kuzey ve doğu olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Batı ve kuzey kapıları Aşağı Şehir çevirme duvarının kuzey kapısının şemasında yapılmıştır ve yana doğru eğimli rampa ile (batı kapısı kuzeye, kuzey kapısı kuzeydoğuya doğru) Hattuşa - Kuzey Şehire açılmaktadırlar (Resim: 4, 5). Her iki kapı da, Aşağı Şehir çevirme duvarı kapılarında olduğu gibi şehir içi ulaşım sistemine bağlıdır. Ancak, ayrıca rampaların ana şehrin dışında, hemen yakınında bulunan şehirler yönünde oldukları göze çarpmaktadır. Batı kapısı Os-mankayası'na, kuzey kapısı Yazılıkaya'ya yönelmiştir. Bu durum bu yerlerle Büyükkaya arasındaki bağlantıya işaret edebilmektedir (Çizim: 3).

Yazılıkaya kaya tapınağının tam karşısında yer alan, kapıların en büyük boyutlusu olan doğu kapısında, bu ilişki en açık şekilde anlaşılmaktadır (Resim: 6). Doğu kapısı, Aşağı Şehir çevirme duvarının güney kapısında olduğu gibi arka arkaya iki kapı odalı, yani üç geçitli kapı tipindedir. Bu kapının boyutları, Yukarı Şehrin büyük kapılarından bile daha büyüktür ve onlarda olduğu gibi önde bir bastionu ve doğal kaya sırtından yararlanarak oluşturulmuş rampası vardır (Resim: 7).

Büyükkaya sur duvarının, teras dolgusunun ağırlığı altında dışa kayan doğu ve kuzey kesimleri, kuzey kapısı kapatılarak, eski plandan pek ayrılmadan daha yüksekte yeni bir duvar ve yeni bir çıkışla yeniden inşa edilmiştir. Yeni çıkış rampasının, eskisinden farklı olarak sura paralel olarak devam edip, bir yerde doğu kapısının yoluyla kesişiyor olması mümkündür (Resim: 8).

Eski kazılardan bilinen iki potern arasında, sonradan ilave edilmiş gibi görünen üçüncü bir potern daha bulunmuştur. Bu poternlerin Büyükkaya sur duvarından daha erken bir sura ait olması gerekmektedir, çünkü sur duvarı bunları ya kapatmıştır ya da birinde olduğu gibi kanal olarak fonksiyonu değiştirilmiştir (Resim: 9).

Hem kuzey, hem de güney potern sivri kesitiyle ve kilit taşsız oluşlarıyla, Aşağı Şehrin güney kenarını oluşturan poternli duvardaki poternlerle benzerlikler göstermektedir. Buna göre bunların çağdaş olabilecekleri düşünüldüğünde, Büyükkaya'nın İmparatorluk Çağı'nın erken dönemlerinde de yerleşilmiş olduğu sonucu doğmaktadır (Resim: 10).

Bu fikri doğrulayabilecek başka bir ipucu da, şimdilik pek azı kazılmış olan, ancak toprak yığını olarak devamı görülebilen, Büyükkaya'nın kuzeydoğu köşesinden büyük bir yay çizerek Kuzey Şehri çevreleyip, kuzey köşesine giden sur duvarıdır (Resim: 11). Planı ve yönü yukarıda değinilen poternli duvara öylesine uymaktadır ki, yalnızca çağdaş oldukları değil, aynı surun devamı olduğu anlaşılmaktadır.

Plato üzerinde her üç terasta da, eski sonuçlara ilave olarak yeni bilgiler edinmek amacıyla sınırlı incelemeler yapılmıştır. Üst terastaki bir kültür tabakasıyla Büyükkaya'nın Kalkolitik Çağ'da yerleşilmiş olduğu doğrulanmıştır. Yine aynı kesimde ele geçen İlk Tunç Çağı'nın geç dönemlerine ait keramik parçaları, Büyükkaya'nın bu çağda da yerleşildiğini göstermektedir.

Platonun her üç terasında da Erken Hitit Krallığı ve İmparatorluk Dönemi'nin erken ve geç dönemlerine ait yerleşim bulunmaktadır. En alt

terasın kuzey kenarındaki Geç İmparatorluk Dönemi'ne ait kiklopik taşlardan hazırlanmış platform üzerinde kurulu oldukça küçük, tek odalı yapı, hem alt yapısından ötürü, hem de dolgusu içinde bulunmuş kil tablet parçaları nedeniyle özel bir yapı olarak görülmelidir (Çizim: 5).

Orta terasın kuzey kenarında, daha Erken Hitit Dönemi'ne tarihlenen bir yangın tabakasının üstünde, üzeri yapay dolgu ile örtülü yapı ilginçtir. Taş döşeli avluya açılan, duvar gidişlerinden yan odalarının da var olduğu anlaşılan, büyük odalı yapıda ilginç olan nokta, yerleşim dolgusunun olmayışıdır. Demek ki bu bina planlı olarak terk edilmiş, dolgudan arındırılıp, yapay olarak yeniden toprakla örtülmüştür. Bu "gömme" işlemi bu yapının özel bir anlamı, belki de kutsal bir anlamı olabileceğine işaret etmektedir.

Kazılmış bu ilk yapılar, Büyükkaya'nın İmparatorluk Dönemi başkentindeki özel konumu hakkında ilk bilgileri verebilmektedir. Ana kapı olan doğu kapısının, Yazılıkaya kaya tapınağına olan bağlantısı yalnızca ulaşım bağlantısı olarak değil, içerik bağlantısı olarak da görülebilmektedir.

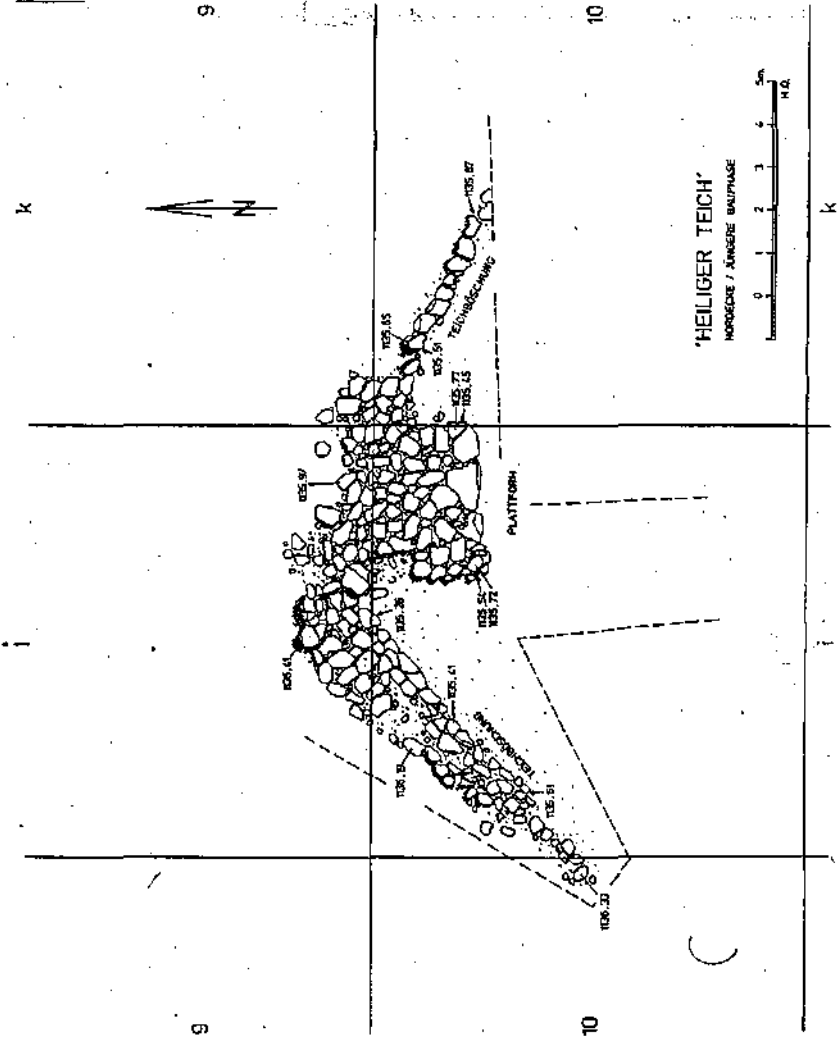
Her üç terasta da Hitit sonrası döneme ait, birkaç yapı evreli ve sursuz bir yerleşime ait kalıntılar vardır (Resim: 12, 13). Buluntular, özellikle de bir kaç ayrıcalık hariç Boğazköy'de yalnızca Büyükkaya'da rastlanan polikrom keramik, bu yerleşimi Eski Frig Çağı'nın en erken dönemlerine tarihlemektedir. Böylece Hitit başşehri Hattuşa, yıkılışından sonra ilk kez bu dönemde yeniden yerleşime sahne olmuştur (Resim: 14).

3. Onarım Çalışmaları

2 numaralı odanın ve her iki yanındaki destek duvarının onarım çalışmaları tamamlanmıştır (Resim: 15, 16). Nişantepe'deki "kuzey yapı kompleksi'nin girişinin onarımına başlanmıştır.

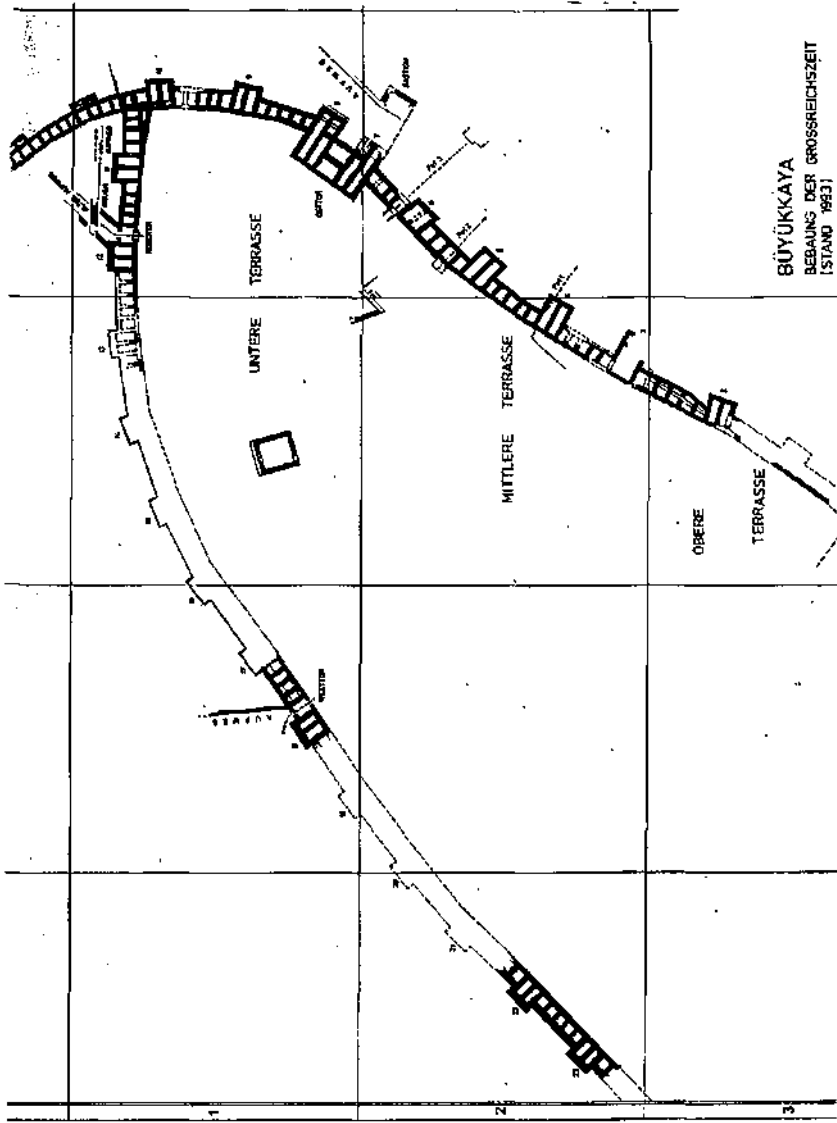
Büyükkaya'da kuzey poternin çökük dış girişi ayağa kaldırılmıştır (Resim: 2, 17). Yeni kazılmış sur duvarının özellikle tehlikeye maruz doğu ve batı kesimlerinde de onarım çalışmaları yapılmıştır (Resim: 18).

Çizim: 2- Yukarı Şehir. Kutsal havuzun kuzey köşesi. Platformlu geç evre

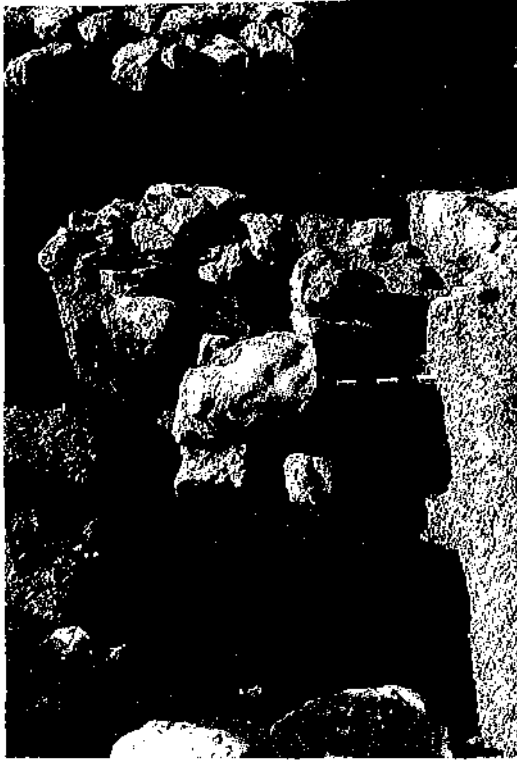

Çizim: 4- Büyükkaya, Hitit yerleşimi planı (1993)

Resim: 1- Yukarı Şehir. Kutsal havuzun kuzey kö-
şesi. Kanal başlangıcı

Resim: 2- Büyükkaya. Batıdan görünüş

Resim: 3- Büyükaya 1993, balondan çekilmiş hava fotoğrafı

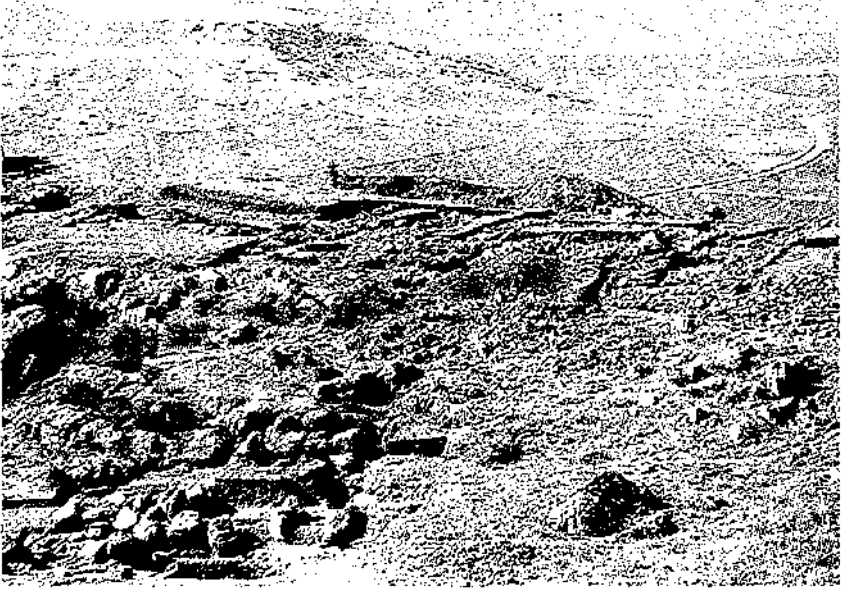
Resim: 4- Büyükaya, batı kapısı

Resim: 5- Büyükkaya, kuzey kapısı

Resim: 6- Büyükkaya, doğu kapısı

Resim: 7- Büyükkaya, doğu kapısı önündeki bastionun yıkılmış taş blokları

Resim: 8- Büyükkaya, kuzey kapısı temelleri ve geç dönem kapı rampasının destek duvarı kalıntıları

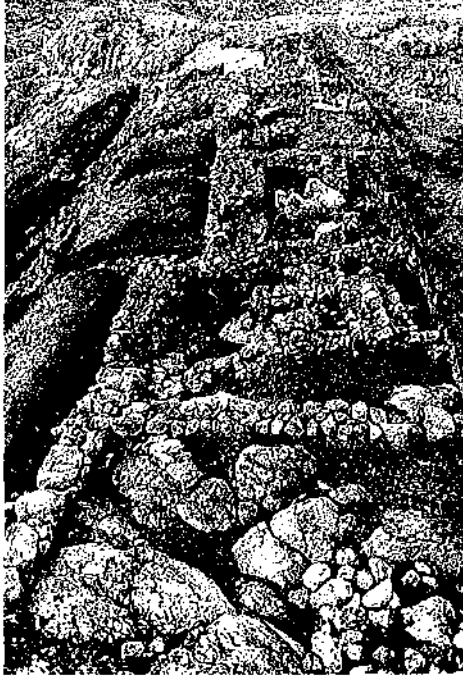
Resim: 9- Büyükkaya, bu yıl saptanmış 2 no lu poternin destek duvarlı ve merdivenli iç girişi

Resim: 10- Büyükkaya, (1954 yılında kazılışından sonra)

Resim: 11- Büyükkaya sur duvarının kuzeydoğu köşesi

Resim: 12- Büyükkaya, üst terastaki Frig yapı kalıntıları

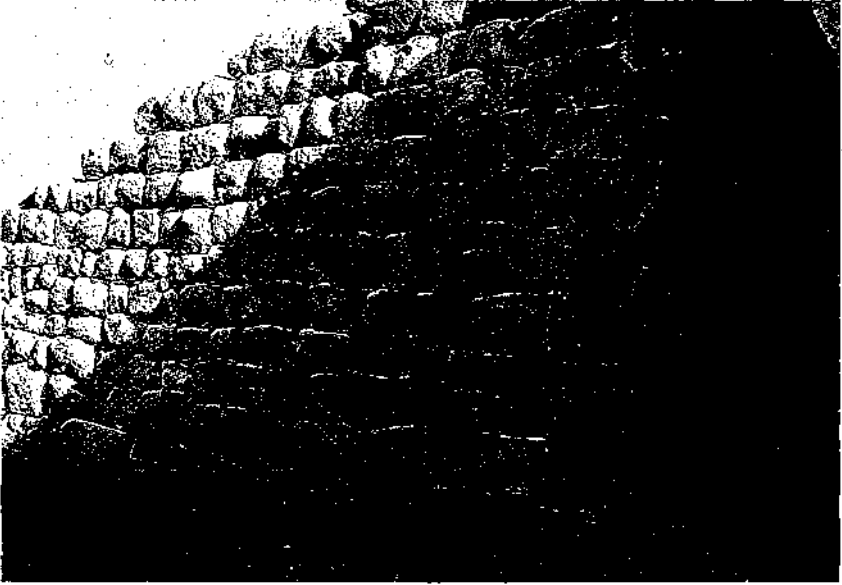
Resim: 13- Büyükkaya, aşağı teras. Hitit taşlarının kullanıldığı Frig duvarı

Resim: 14-Büyükkaya. Polikrom bczekli Erken Frig keramiği

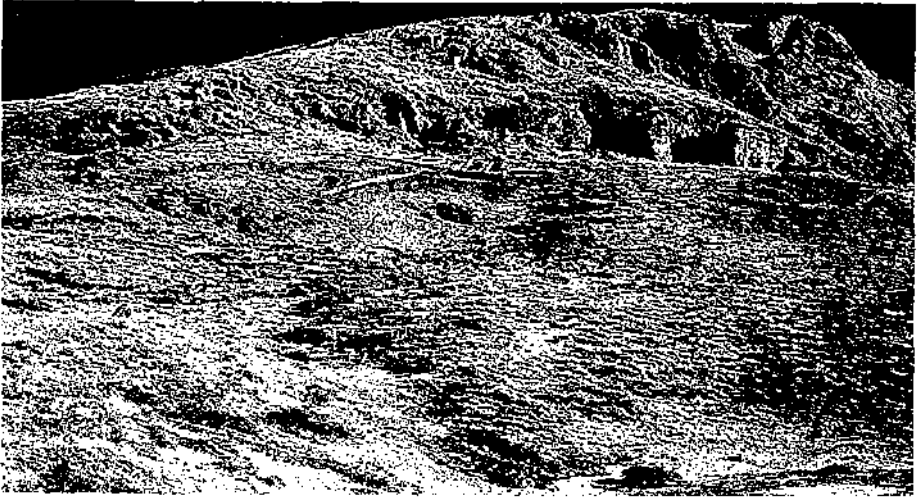
Resim: 15- Güney Kale. Onarım çalışmalarından sonra 2 no lu odanın görünümü

Resim: 16- Güney Kale. 2 no lu odanın onarım görmüş destek duvarı

Resim: 17- Büyükkaya. Onarım görmüş potern 3

Resim: 18- Büyükkaya. Onarım görmüş batı kapısı

ULUBURUN BATIĞI KAZISI (KAŞ) 1993 KAMPANYASI

Cemal PULAK *

Sualtı Arkeoloji Enstitüsü (INA) tarafından yürütülen, Antalya ilinin Kaş ilçesi yakınlarındaki Uluburun açığında bulunan Geç Tunç Devri'ne ait batık gemi üzerindeki kazı çalışmalarının onuncusuna, 28 Mayıs - 20 Ağustos 1993 tarihleri arasında devam edilmiştir (Resim: 1)¹.

Kazı ekibi elemanlarının bir kesimi Uluburun'un güneydoğu yamacındaki kayalıkların üzerine kurulmuş olan kazı kampında, diğer bir kesimi de batığın hemen üzerinde demirlenen INA'nın araştırma gemisi Virazon'da kalmışlardır. Dalış, plan çıkarma ve kazı teknikleri büyük ölçüde daha önceki kazı raporlarında belirtildiği biçimde uygulanmıştır².

Günde iki kez olmak üzere, en az beş saat ara ile haftanın altı günü sürdürülen 20'şer dakikalık dalışlar sonucunda 42-60 metre derinlikleri arasına toplam 1.908 dalış gerçekleştirilmiş ve kazı alanında toplam 670 saat çalışılmıştır. Böylece, kazının başladığı 1984 yılından bu yana Uluburun batığına yapılan toplam dalış sayısı 20.556'ya, su altında geçen toplam kazı süresi ise 6.006 saate ulaşmıştır.

Dört aylık uzun bir sezon boyunca aralıksız devam eden 1992 kampanyası sonunda, kazısı henüz tamamlanamayan bir bölüm ile batıktan henüz çıkarılmamış olan bakır külçeler, bir büyük küp (pithos) ve iki adet taş çapanın üzerindeki çalışmaların 1993 yazında iki aylık kısa bir kam-

* Cemal PULAK, Institute of Nautical Archaeology P.O.Drawer A U College Station Texas 77840- 5137 ABD.

- (1) Uluburun batığıyla ilgili yayın listesi C.Pulak, "Uluburun (Kaş) Batığı Kazısı: 1991 Kampanyası", *XIV.Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1993) 347, dipnot 1'de verilmiştir.
- (2) 1992 sezonunda kullanılan kazı teknikleri ana hatlarıyla G.F.Bass, "A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kaş): 1984 Campaign", *American Journal of Archaeology* 90 (1986) 272 de özetlenmiştir. Detaylı bilgi ise G.F.Bass ve F.H.van Doorninck, Jr., *Yassı Ada I. A Seventh-Century Byzantine Shipwreck* (College Station, Texas 1982) 9-31 de bulunabilir.

panya ile tamamlanabileceği düşünölmüştü. Bu nedenle, haziran ve temmuz aylarında yapılmasına karar verdiğimiz 1993 kazı kampanyası Uluburun batığı için son sezon olarak tasarlanmıştı. Ancak, 1993 yazında bakır külçelerin kaldırılmasıyla gemiye ait bazı yeni ahşap kalıntıların ortaya çıkması bu düşünöncemizde ne denli yanlış olduğımızı gösterdi. Son derece kötü durumda olan ve yüzeye çıkarılması sırasında büyük zarar gö-re-rek önemli bilgi kaybına neden olacak bu malzemenin kaldırılmadan önce tamamen su altında incelenmesine karar verilerek kazı sezonunun iki hafta daha uzatılması uygun görölmüştür. Uzatma süresi içinde de ahşap kalıntıların gerektiği detayda incelenememesi, kazının tamamlanmasını 1994 sezonuna bırakmamızı zorunlu kılmıştır.

1993 kampanyası çalışmalarını genelde üç grupta toplayabiliriz. Bunlar sırasıyla; batığın merkezi kısmında yer alan ve kazısı henüz tamamlanmamış alanların kazılması ve buradaki bakır külçeler ile taş çapaların çıkarılmaları; batık alanının 55-61 metre derinlikteki kısımlarının tekrar incelenerek gözden kaçmış olabilecek malzemenin saptanması; kazısı tamamlanmış tüm batık alanı ile bu alana bitişik olan batık dışı bölümlerin metal-dedektörü ile sistematik olarak son kez taranması şeklinde özetlenebilir.

Kazı alanının merkezi kısmındaki çalışmaların büyük çoğunluğu K-P15, L-P16, N-P17, N-P18, ve N-P19 karelerinde yoğunlaşmıştır³. Çalışmalar, henüz kazılmamış alanların tamamlanması, varlığı 1984 kampanyası sırasında tespit edilen gemi omurgası ile kaplama tahtalarının incelenerek çıkarılmaları⁴ ve batıktaki son bakır külçelerinin keskililerle birbirinden ayrılarak kaldırılmaları şeklinde geçmiştir. Bu kısımdaki kazı çalışması özellikle batık alanının ortasında yer alan büyük kayalığın batı ve kuzeybatı taraflarında (K-P15 ve L-P16 kareleri) yapılmıştır. Burada bulunan külçe, pithos ve taş çapa gibi büyük malzeme daha önceki sezonlarda çıkarıldığından, ufak buluntuların ve gemiye ait dağınık durumdaki ahşap parçaların kazısına geçilmiştir. Ancak, kazı sırasında çok miktarda çekirdek, tohum, v.s. gibi çeşitli organik malzeme⁵, çeşitli bon-

(3) Kazı planı için bakınız: C.Pulak, "Uluburun (Kaş) Batığı Kazısı: 1992 Kampanyası", *XV.Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1994).

(4) Ahşap kısım için bakınız: G.F.Bass, *The Construction of a Seagoing Vessel of the Late Bronze Age*, H.E.Tzalas, ed., *Proceedings of the 1st International Symposium on Ship Construction in Antiquity* (Piraeus 1989) 25-35, ve J.R. Steffy, *Wooden Ship Building and the Interpretation of Shipwrecks* (College Station, Texas 1994) 36-37.

(5) Kazı sırasında, tüm seramik kapların içinde ve bakır külçelerin altlarındaki biriken kum ve mil toplanarak yüzeyde flotasyon veya yüzdürme tekniğiyle elenerek içlerindeki organik kalıntılar ayrılmaktadır. Şimdiye kadar toplanan organik malzemeden çok az bir kısmını ince-len-e-bil-miş olmasına rağmen gemide badem, çam fıstığı, menengiç fıstığı, zeytin, nar, incir, buğday ve arpa gibi değişik yiyecek maddesinin yanı sıra kişniş, çörek otu, sumak,

cuk ve dağınık durumda ahşap parçası ile karşılaşılması nedeniyle, kazı hızı umulandan çok daha yavaş seyretmiştir. Yine de, 1993 sezonunun önemli buluntularından birçoğu bu kısımda ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında yazısız bir taş skarabeyi (KW 4427; Resim: 2), 1992 sezonunda bulunan fayans silindir mühre benzer özellikler göstermesi nedeniyle Dr.Dominique Collon'un Kuzey Suriye'deki henüz belirlenmemiş bir atölyede yapıldığını sandığı ikinci bir fayans silindir mühür (KW 4266; Resim: 3)⁶, deniz kabuğundan yapılmış bir yüzük⁷, biri boğa biçiminde olan birçok terazi ağırlığı (KW 4184, 4269, 4438; Resim: 3)⁸ ve terazi da-

kapari çiçeği gibi baharatın da taşındığı anlaşılmaktadır. Gemide ayrıca kırkın üzerinde yabancı bitki tohumu türüne rastlanmıştır. Batıdaki organik buluntular C.W.Haldane, "Shipwrecked Plant Remains," *Biblical Archaeologist* 53.1 (1990) 55-60 ve C.Haldane, "Direct Evidence for Organic Cargoes in the Late Bronze Age," *World Archaeology* 24-3 (1993) 348-360 da bildirilmiştir.

- (6) D.Collon, Tell Mohammed Arab kazısında bulunan toplam yedi adet silindir mühürden üçünün bölgenin Mitanni egemenliği altında olduğu döneme ait olup özellikle batı Mitanni ve Filistin merkezlerinin etkisini gösterdiğini belirtmektedir ("Some Cylinder Seals From Tell Mohammed Arab," *Iraq* 50[1988] 59-67). Bu üç mühürden bir tanesi (Mohammed Arab 3, 40P:07.01) Uluburun batığında 1992 sezonunda bulunan KW 3405 ile yeni bulunan KW 4266'ya konu ve stil bakımından yakın benzerlik göstermektedir. Collon, bu gruba Kuzey İsrail/Güney Lübnan'dan üç ve Kuzey Irak'tan diğer bir örneği de dahil etmektedir. Tell Billa'da (D.Matthews, "Middle Assyrian Glyptic from Tell Billa," *Iraq* 53 [1991]41, şekil 39) yeni bulunan bir mühür ile Uluburun mühürleri de eklendiğinde, bu gruptaki mühürlerin toplam sayısı sekize ulaşmaktadır. Tanıma fayansları olan bu silindir mühürler sanıldığı gibi aksine kalıp işi olmayıp elle işlenmişlerdir. Genel olarak İ.Ö.c.1450-1350 yıllarına tarihlenen bu grup mühürler Collon'a göre olasılıkla Ugarit veya Ugarit yakınlarındaki tek bir atölyenin işidir.
- (7) Son bulunan yüzük ile, batıdaki denizkabuğu yüzüklerin toplam sayısı 23'e ulaşmıştır. Yüzüklerin dış yüzeylerinde büyük olasılıkla renkli cam parçalarının bitüm ile yapıştırılmasından oluşan bir desen bulunmaktaydı. Ancak, tamamen eriyerek kaybolan cam parçalarının yuvarlak, üçgen ve dörtgen kesimli küçük parçalar halinde üç ayrı desen oluşturacak biçimde yüzüğe dizilmiş oldukları bitüm üzerinde bıraktıkları izden açıkça anlaşılmaktadır (C.Pulak, "The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun, Turkey: 1985 Campaign," *American Journal of Archaeology* 92 [1988]26-27, şekil 31). Dr.J.Connan'ın, yapıtını olarak kullanılan bitüm üzerinde yaptığı ön analizler, bitümün Mezopotamya kaynaklı olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, Uluburun yüzüklerinin Akdeniz'de yaşayan kabuk türleri yerine, Kızıl Deniz veya Hint Okyanusu'nda bulunan *Conus* türlerinden yapılmış olabileceklerine işaret etmektedir. Nitekim, Akdeniz'de yaşayan *Monodontum* cinsi kabuklardan yapılmış olabileceğini öne sürdüğümüz bu yüzüklerin, söz konusu kabukların denizden toplanan canlı örneklerinden yapmaya çalıştığımız kopyaları tam başarıya ulaşmamıştır. Bu deneyimiz, yüzüklerin yapımında büyük bir olasılıkla değişik türdeki bir kabuğun kullanıldığını göstermiştir. Buna karşılık, üretim merkezi henüz tespit edilmemiş olmakla beraber, Mezopotamya'da deniz kabuğundan yapılmış bilezik, boncuk ve yüzüğe çok sayıda rastlanmaktadır. Örneğin, dış yüzeyinde desen bulunmamakla beraber, Uluburun örneklerine benzer yüzüklerden Kuzey Irak'taki Usiye'te 1400 fazla örnek ele geçmiştir. (K.Oguchi, "Shells and Shell Objects from Area of Usiye", *Al-Rafidan* 13 [1992] 68-70 ve levha 4).
- (8) Uluburun'daki boğa, buzağı, aslan, sfenks, ördek, kaz, kurbağa, sinek ve çoban ile üç buzağı grubundan oluşan eşsiz bir örnek de dahil olmak üzere toplam 16 adet hayvan biçimli ağırlık. Tunç Devri'ne ait en komple terazi ağırlığı takımını oluşturmaktadır (Pulak [supra n.7]

rası olduğunu sandığımız, ahşap muhafazası ile birlikte bulunan yuvarlak bronz bir cismi sayabiliriz. Bu alanda ayrıca birçok balıkağı kurşunu, akik, cam ve fayans boncuklar, öküz-gönü biçimindeki külçelerden kesilmiş çeyrek kalay külçeler (KW 4419; Resim: 5)⁹, bronz silah (KW 4377; Resim: 6)¹⁰ ve aletler (KW 4560; Resim: 7), Kıbrıs üretimi çeşitli seramik kaplar: "White-shaved juglet" (KW 4495, Resim: 8) ve "White-slip II" olarak bilinen beyaz astarlı kaseler¹¹, biri sağlam olmak üzere (KW 4502; Resim: 9) birçok amphora parçası ele geçmiştir¹².

Bakır külçelerinin altında yaklaşık bir metre uzunluğunda bir ağaç kütüğü ortaya çıkmıştır. Ardıç ağacı olduğu sanılan bu parçanın tekneye ait bir eleman olmadığı işlenmemiş bir parça olmasından açıkça anlaşılmaktadır. Yeni bulunan kütük, önceki kampanyalar sırasında yine aynı bölgede ele geçen köknar veya lariks türü kütüklerden, iç yüzeyinde yanık izleri taşıması bakımından farklılık göstermektedir. Bu kütüğün, bakır külçelerinin altında takoz olarak mı kullanıldığı, yoksa geminin batıp dağılmasından sonra mı külçelerin altına tesadüfen sıkıştığı tam olarak anlaşılamamıştır. Henüz kesinlik kazanmamış olmakla birlikte, dendrokronoloji yöntemiyle tarihinin saptanması amacıyla Profesör Dr. Peter I. Kuniholm tarafından kütükten alınan örneğin ön incelemesi, ağacın İ.Ö. 15. yüzyıl ortalarına ait olduğunu belirtmektedir. Bu tarih, geminin batışından en az yüz yıl öncesine ait olması nedeniyle, kütüğün ağacın ölmesinden uzun bir süre sonra kesilerek gemiye alındığına işaret etmektedir.

30-31). Kıbrıs'taki Kalavassos kazılarında bulunan bir grup terazi ağırlığı arasında yer alan dokuz hayvan ve bir de insan başı biçimli toplam on adet ağırlık Uluburun dışında bilinen diğer en büyük takımı oluşturmaktadır (J.C.Courtois, "Le Trésor de Poids de Kalavassos-Ayios Dhimitrios 1982", *Reports of the Department of Antiquities Cyprus*, 1983, 117-30).

- (9) Batıktan bugüne kadar yaklaşık bir ton kadar kalay külçe çıkarılmıştır. Külçelerin bir kısmı tamamen çürüyerek amorf bir duruma dönüştüğünden orijinal şekillerini anlamak mümkün olmamakla birlikte, öküz-gönü, dörtgen levha, disk ve pide şeklinden oluşan en az dört külçe çeşidi bulunmaktadır. Nedeni henüz anlaşılamamış olmakla birlikte, batıktaki öküz-gönü tipindeki külçelerin büyük bir çoğunluğunun gemiye yüklenmeden önce dört eşit parçaya bölündükleri anlaşılmaktadır. Kalay külçelerle ilgili bilgi için bakınız: Pulak (supra n.7) 8-10; R.Maddin, "The Copper and Tin Ingots from the Kaş Wreck", A.Hauptman, E.Pernica ve G.A.Wagner, eds., *Archäometallurgie der Alten Welt: Beiträge zum Internationalen Symposium "Old World Archaeometallurgy"* (Der Anschnitt Beiheft 7, Deutschen Bergbau-Museums, Bochum 1989) 101-104.
- (10) Batıktan çeşitli kılıç, kama ve bıçak elde edilmiş olmakla beraber, yine Geç Tunç Devri silahları arasında nispeten sık görülen kuyruk saplı bıçaklara ilk defa rastlamaktayız.
- (11) Kıbrıs seramiklerine ait örnekler önceki yayımlarımızda verilmişti: Örneğin, Bass (supra n.2) 279-282.
- (12) Amphoralarla ilgili bilgi için bakınız: Bass (supra n.2) 277-78. Pulak (supra n.7) 10-11. Geminin batışı sırasında amphoraların bir kısmı kırılarak dağıldıklarından, toplam sayıları ancak parçaların tümlenmesinden sonra kesinlik kazanacaktır. Ön sayıma göre batıkta, üç değişik boyda olmak üzere toplam 149 adet amphora bulunmaktadır.

1993 sezonunun kuşkusuz en önemli çalışması, varlığı ilk kez 1984 yılındaki ilk kampanyamız sırasında saptanan, ancak batıktaki ağır malzemenin çıkarılması sırasında zarar görmemesi için tekrar kumla örtülerek emniyete alınan geminin ahşap parçaları üzerinde (N14-16 ve O14-16 kareleri) yapılmıştır. 1984 kampanyası sırasında tekneye ait ahşap kısımların korunup korunmadığını anlamak amacıyla batık alanının merkezi bölümünde yer alan ve tekne kalıntısına rastlama olasılığının en fazla olduğu nispeten kalınca bir kum tabakası ile örtülü kısımda (M-015 kareleri) açtığımız sondajda geminin omurgasına, omurganın iskele ve sancak tarafındaki burma tahtalarına ve yalnız iskele tarafında korunmuş olan ikinci ve kısmen de üçüncü sıra kaplama tahtalarına rastlanmıştır. Ahşap korunması açısından hiç elverişli olmayan kayalık bir zemin üzerine oturan geminin büyük bir bölümü çürüyerek yok olduğu halde, teknesinin günümüze ulaşan yaklaşık % 2'lik bir bölümü, gemi yapım tekniği konusunda bize verdiği bilgi açısından eşsiz bir değer taşımaktadır.

Bu sınırlı miktardaki ahşap tekne elemanlarının 1984 ve tekrar 1989 yılında genel olarak incelenmesi sonucunda Uluburun gemisinin, tekne kabuğunun gemi iskeletinden önce inşaa edildiği ve en eski örneğini İ.Ö.4. yüzyılın sonlarına tarihlenen Girne batığında gördüğümüz "tekne kabuğu ilk" tekniğiyle yapıldığını önceki raporlarımızda belirtmiştik. Söz konusu tekniğin Girne batığından¹³ yaklaşık bin sene önce denizasırsı seyir amacıyla inşaa edilen gemilerin yapımında da kullanıldığını böylece saptamıştık. Ancak, Uluburun gemisinin diğer önemli elemanları konusundaki bilgimiz, yani teknenin sırtını oluşturan omurga (karina) ile tekne kabuğunun tamamlanmasından sonra yalnız destekleyici amaçla yerleştirilen kaburga (posta) detayları, tekne kalıntılarının kaldırılması sırasında tam olarak anlaşılabilirdi. Bu nedenle 1993 kampanyası, Uluburun batığı için ayrı bir önem taşımaktaydı. N-014, N-015 ve N-016 karelerinde yer alan omurga, burma tahtaları ve kaplama tahtalarından oluşan 1.75 metrelik bir bölüm (Resim: 10) en ince detayına kadar yerinde incelenmiştir¹⁴. Bu çalışmalar sırasında dikkati çeken özellik, geminin kaburgalarına veya kaburgaları kaplama tahtalarına tutturmada kullanılmış olabilecek bağlantı elemanlarına ait hiçbir ize rastlanmamış olmasıdır. Geminin 28 cm eninde ve 22 cm kalınlığındaki omurgası yerinden kal-

-
- (13) Tekne-kabuğu ilk tekniğinin günümüze ulaşmış en eski ve iyi korunmuş örneği, kısaca Girne batığı olarak bilinen ve İ.Ö.4. yüzyılın sonlarında batmış olan 13.86 metre uzunluğundaki teknedir: J.R.Steffy, "The Kyrenia Ship: An Interim Report on Its Hull Construction," *American Journal of Archaeology* 89.1 (1985) 71-101; Steffy (supra n.4) 42-59.
- (14) Gemi terimleri için bakınız: C.Pulak, "Yassiada Sualtı Kazısı," *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı* (İzmir 1984) 473, dipnot 12-13; 480, dipnot 25.

dırıldığında, gerçek bir omurga olmadığı, kaplama tahtalarının üç kat kalınlığında, dış yüzeyde kaplama tahtaları ile aynı seviyede olan ve ilkel bir omurga işlevi gören bir eleman olduğu anlaşılmıştır (Resim: 11). Bu çok önemli buluş sayesinde, artık gemi yapım tekniğinin Akdeniz'de geçirdiği evreleri teorik saflardan çıkararak gerçek arkeolojik gözleme dayanan bir süreç içinde görmek olasıdır. Elemanlar, incelenmeleri tamamlandıktan sonra, özel kasalar içinde su yüzüne çıkartılarak korunmaya alınmışlardır. Kasaların taşınmaları sırasında ahşapların zarar görmemeleri için yüzeye balonla çıkarılmaları yerine, dalgıçlar tarafından deniz dibinde yürüyerek yavaşça kıyıya taşınmaları tercih edilmiştir.

Ahşap bölümünün incelenmesi sırasında, bir miktar ilginç buluntuyla karşılaşmıştır. Çoğunluğu birbirine kaynamış durumda ele geçen bu bronz veya bakır malzeme, genelde geminin seyri sırasında balık tutmakta kullanıldığı sanılan zıpkın (KW 4254; Resim: 12), balık ağı onarımı için mekik ve çok sayıda olta iğnesi gibi gereçlerden oluşmaktadır. Yine aynı yığın içinde, sap kısmı yumruk biçiminde şekillendirilmiş, fildeşinden bir kozmetik kaşığı (KW 4246, Resim: 13), kaşığın muhafazası olarak kullanılmış olabilecek tüp şeklindeki kemik bir parça (KW 4251; Resim: 12), ne amaçla kullanıldığı henüz anlaşılamayan, yine kemikten yapılmış bir parça (KW 4255; Resim: 12), büyük bir olasılıkla lut türü bir müzik aletinin ses kutusu olarak kullanılan bir kaplumbağa karapaksı (KW 4250; Resim: 12), ve karapaks içinde müzik aletini çalmak için kullanıldığı sanılan tahta bir kaşık (plectrum) bulunmuştur. Omurganın güney tarafında ise, bir eşi 1989 sezonunda çıkartılan, ikinci ufak bir taş çapa (KW 4418; Resim: 14) yer almaktadır. Kısmen kaplama tahtaları üzerinde bulunması nedeniyle bu çapanın çıkarılması son kampanyaya bırakılmıştır. Her iki ufak çapa (KW 4418: 25.9 kg ve KW 2339 : 21.9 kg), gemide bulunan ve kumtaşından yapılmış 22 adet büyük çapadan ufak boylan ve kalkerden yapılmış olmaları bakımından farklılık göstermektedir. Bu nedenle, söz konusu ufak çapaların sandal çapaları olabileceği düşüncesi yanı sıra geminin ana çapa halatlarını ağırlaştırmak için kullanılan ağırlıklar veya balık ağlarını deniz dibinde tutan çapalar olarak kullanılmış olabileceği de akla gelmektedir¹⁵.

Kazısı henüz tamamlanmamış olan üçüncü ve dördüncü sıra bakır külçeleri (N-P17 ve N-P18 kareleri) ile bu sıraların hemen altında kalan alan, geminin batışı sırasında yukarı kısımlardan yuvarlanıp gelen çok sa-

(15) Taş çapalarla ilgili genel bilgi için bakınız: H.Frost, "Stone Anchors: A reassessment Re-assessed", *Mariner's Mirror* 79.1 (1993) 449-458.

yıdaki malzemenin doğal olarak toplandığı bir bölge oluşturmaktadır. Yine bu bölüm ve özellikle daha üst seviyedeki ikinci külçe sırasının hemen altındaki alan 1992 kampanyası sırasında birçok önemli buluntunun elde edildiği yer olmuştur. Bu nedenle, kalın bir çökelti tabakasıyla birbirine kaynamış durumdaki bakır külçelerin keskiyle kesilerek ayrılması sırasında küçük ve çok kırılğan durumdaki eserlerin zarar görmemeleri için büyük bir özenle çalışılmıştır. Söz konusu bölgede, önceki yıllarda olduğu gibi yine birçok akik, cam, fayans ve devekuşu yumurtası kabuğundan boncuklar; yine Kıbrıs üretimi seramik kaplar: "White-shaved juglet", "White slip II" türü beyaz astarlı kaseler; kobalt mavisi ve turkuaz renkli cam külçeleri; bronz, taş ve hematitten terazi ağırlıklar; mercimek biçimli akik boncuk veya mühürtaşı malzemesi; bronz keser ağız, bıçak, el aletleri ve olta iğneleri; kurşun olduğu sanılan pendantif parçaları (KW 4439; Resim: 15)¹⁶ ve kalay külçeleri ortaya çıkarılmıştır. Külçe sıralarının hemen bitiminde (N-P 19 kareleri) bulunan taş çapaların arasında ve altında çoğunluğu yine kobalt mavisi rengindeki birçok cam külçe ele geçmiştir. Buradaki turkuaz renkli külçelerin yanı sıra eflatun renkli bir cam külçesi parçası da bulunmuştur. Söz konusu parçanın, 1992 kampanyası sırasında bulunan tek eflatun renkli külçeye mi, yoksa henüz bulunmayan veya çürüyerek kaybolmuş ikinci bir külçeye mi ait olduğu henüz saptanamamıştır. Cam külçelerden bazıları iyi korunmuş bir durumda ele geçmelerine karşın, diğer örnekler su içinde tamamen hidrolize olarak şekilleri bozulmuş ve hamurumsu bir kıvama dönüşmüş durumda bulunduklarından, bu külçenin çoğu zaman orijinal renklerini bile anlamak olası değildir¹⁷. Nitekim, bu durumda olan külçelerin bir kısmı çıkarılmalarından önce alçıdan koruyucu bir tabaka ile kaplanmalarına rağmen kısmen dağılmışlardır.

Taş çapaların daha derininde yer alan ve büyük bir bölümünün geçen sezon kazıldığı alanda (N-P19 ve N-P20 kareleri) elde edildiği buluntuların da çoğunlukla yine batığın daha üst kısımlarından yuvarlanarak geldikleri anlaşılmaktadır. Yine bu bölgede birçok cam ve fayans boncuk (Resim: 16); fil veya su aygırı dışından bazı buluntular ve

(16) 1991 kampanyası sırasında aynı yerde hilal veya boynuz biçimli iki pendantif (KW 3146 ve KW 3152) daha bulunmuştu (Pulak [supra n.1] 352, 362 resim 14). Şimdiye kadar elde edilen bir düzine kadar parçadan tüm olanlarında bile ipe dizilmeleri için bir delik bulunmaması bütün parçaların tek bir kompleks pendantife veya kült amaçlı bir parçaya ait olabileceğini de akla getirmektedir. Parçalar, aynı zamanda, taş bir kalıpta döküldükten sonra işlenmeleri için birbirlerinden ayrılmadan önceki şekilleriyle gemiye alınmış olabilirler.

(17) Cam külçelerden bir kısmının dağılımı olmalarından batıktaki toplam külçe sayısı ve bu sayının külçelere göre dağılımını şimdilik kesin olarak bilememekteyiz. Ancak, elimizdeki sayıya göre batıktan çıkarılan toplam 170 adet külçeden 79 adedi kobalt mavisi, 28 adedi turkuaz veya cam göbeği, 1 tanesi de eflatun renklidir. Geriye kalan 62 adet külçenin orijinal rengi saptanamamaktadır.

gövde kısımları 1992 kazısında bulunan ördek biçimindeki kozmetik kutularına ait kanat (KW 2534 ve KW 2818; Resim: 17), baş, boyun ve ayak parçaları; deniz kabuğundan düğme veya boncuklar, bronz kase parçaları; boğa biçimindeki bronz bir terazi ağırlığı ile hematit ve taştan diğer terazi ağırlıkları; bronz bir kama; yine bir miktar cam külçe; kalay külçeleri ve pide biçiminde bakır külçeleri bulunmuştur. Bu malzemenin bulunduğu alanın hemen bitimindeki iki adet kumtaşından yapılmış çapanın da çıkarılmasıyla, Uluburun gemisine ait toplam 24 adet taş çapanın tamamı çıkarılmış olmaktadır.

1993 kampanyasında, bu alandaki son 15 adet öküz-gönu biçimindeki bakır külçenin de çıkarılmasıyla batıdaki toplam külçe sayısı 354'e ulaşmıştır. Külçelerin altında, tekneyi ağır yükün tahribatından korumak amacıyla ahşapların üzerine döşenmiş çok miktarda çöven otu (*Sarcopoterium spinosum*)¹⁸, diğer çeşitli otlar ve ağaç yaprakları ele geçmiştir. Döşeklik malzemenin de kaldırılmasıyla, gemiye ait bazı yeni ahşap kalıntıları açığa çıkmıştır. Ancak, burada zeminin kayalık olması ve geminin ambarına yerleştirilen tonlarca bakır külçenin ahşabı kayalara bastırarak ezmesi sonucunda, buradaki ahşap elemanların, batığın daha üst bölümlerinde bulunanlara oranla çok daha kötü durumda oldukları gözlenmiştir. Yine de, yeni malzeme arasında omurganın yanı sıra en az altı sıra kaplama tahtasının korunmuş olması, bu kalıntıların incelendiklerinde bize geminin yapım tekniği konusunda çok daha fazla bilgi vereceği anlaşılmaktadır. Kaplama tahtalarının üzerinde yer alan ve omurgaya dik açı yapacak şekilde, yaklaşık 30 cm aralıklarla döşenmiş olan yuvarlak kesitli ahşap parçaların önceden geminin kaburgaları olduğu zannedilmişse de, daha sonra ağır bakır külçelerini desteklemek amacıyla geçici olarak kaplama tahtaları üzerine yerleştirilen ağaç dalları oldukları anlaşılmıştır. Elde edilen ahşap malzeme sınırlı ve kötü durumda olmasına rağmen Uluburun gemisi, Akdeniz'de Tunç Devri'ne ait olan ve deniz aşırı seyir amacıyla kullanıldığı bilinen tek gemi olarak bize sağladığı bilgi bakımından son derece önemlidir. Söz konusu malzemenin bir kısmının, kaldırıldığında dağılarak zarar göreceği için, tüm detaylarının deniz dibinde *in-situ* olarak incelenip anlaşılmasından sonra çıkarılmalarına karar verilmiştir. Su altında basınçlı hava solumanın yarattığı ve derinliğe göre etkisi artan nitrojen narkozu veya sarhoşluğu nedeniyle, 49 m derinlikte yatmakta olan ahşap elemanların yapım detaylarını tam olarak anlayabilmek iki aylık bir süre gerektirmekteydi. Bu nedenle, yukarıda da belirtildiği üzere 1993 yazı olarak saptadığımız son kazı kampanyasını bir yıl daha uzatarak 1994 senesine bırakmaya karar

(18) Haldane 1990 (supra n.5) 58-59; Haldane 1993 (supra n.5) 356-57

verdik. Kazı sezonu sonunda, ahşap malzemenin zarar görmemesi için üstleri kalın bir kum tabakasıyla örtülerek korunmaya alındı.

Batık alanının kazısı tamamlanan kısımlarında gözden kaçmış olabilecek malzemenin tespiti için metal dedektörü ile 450 metre karelik bir alanın detaylı ve sistematik biçimde taraması yapılmıştır. Bu tarama sırasında değişik dönemlere ait birçok olta kurşunu ile çok sayıda çeşitli ve karışık malzeme ele geçmiştir. Batık ile ilgili bir tek M-L22 karelerindeki kayalıkların içinde kaynamış durumda bronzdan boyunlu bir keser ağzının bulunmuş olması, batık alanının tam olarak kazıldığına işaret etmektedir. Filistin ve özellikle Mısır dağılımı gösteren bu tipteki keser ağzılarından 1985 kazısında iki adet daha bulunmuştur¹⁹.

Batık alanı olarak tespit edilen kısımdaki dedektör taramasının tamamlanmasından sonra, bu alanın dışına çıkılarak 250 metre karelik bir kısım daha taranmıştır. Ek alanda yapılan çalışmalar sırasında, 43 metre derinlikteki kayalıkların arasında yer alan bir metre çapında ve yaklaşık yarım metre derinliğindeki bir kum cebi içinde hiç beklenmedik üç adet bronz buluntu ortaya çıkarılmıştır. Uzun bir mızrak (KW 4217; Resim: 18) veya kama, üç uçlu bir balık çatalı veya zıpkını (KW 4160; Resim: 18) ve bir benzeri 1985 kampanyası sırasında ele geçen D₁ tipi Miken kılıcı (KW 4193; Resim: 18) bulunmuştur²⁰. Yine, önceki kılıçta da olduğu gibi, yeni kılıcın da genellikle taş veya fildişinden yapılan sap topuzu tüm aramalarımıza rağmen bulunamamıştır. Uluburun batığında önceden bulunan Miken malzemesine ikinci bir Miken kılıcının daha eklenmesi, geminin kimliği konusunda yeni bir bakış açısı getirmemekle birlikte, gemide Mikenlilerin de bulunduğu görüşüne hemen hemen kesinlik kazandırmaktadır. Batıdaki Miken malzemesini bıçaklar²¹, usturalar²², kes-kiler²³, iki düzine kadar seramik kap²⁴, çeşitli boncuk (kuvarz, kehribar, fayans ve cam)²⁵, bronz giysi iğnesi²⁶ ve mercimek biçimli bir mühür²⁷ olarak özetleyebiliriz. Tüm bu malzeme dışında önceki kazı sezonları sırasında elde edilen ve Yunanistan ile özellikle daha kuzey bölgelerinde görülen mızrak tipine ait birkaç örnek ile 1991 sezonunda bulunan ve tek

(19) 1985 sezonunda bulunan benzer iki keser için bakınız: Pulak (supra n.7) 16, Şekil: 12-13

(20) Bu kılıç türü 1985 kazı kampanyası raporunda incelenmiştir Pulak (supra n.7) 21 şekil, 22

(21) Bass, C.Pulak, D.Collon ve J.Weinstein, "The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun: 1986 Campaign," *American Journal of Archaeology* 93 (1989) 6 şekil 10, 7.

(22) Bass (supra n.2) 292, 293 şekil 33; Pulak (supra n.7) 14, 15 şekil 10.

(23) Pulak (supra n.7) 17 ve şekil 14.

(24) Bass (supra n.2) 289, 291 şekil 29, 292, 293 şekil 34; Pulak (supra n.7) 13 şekil 8 ve 9, 14; Bass, et al. (supra n.21) 12 ve şekil 23.

(25) Bass (supra n.2) 286, 289 şekil 25; Bass, et al. (supra n.21) 8 şekil 15-16, 9.

(26) Pulak (supra n.7) 29 ve şekil 36.30.

(27) Bass (supra n.2) 283-85 şekil 20; I. Pini, *Corpus der Minischen und Mykenischen Siegel V.1B Kleinere Griechische Sammlungen* (Berlin 1993) 453-54.

benzeri Tuna havzasında görülen törensel amaçlı taş asa-balta başı²⁸ da gözönüne alındığında, Uluburun gemisinin Mikenliler ve belki de yine Mikenliler vasıtasıyla Karadeniz Bölgesi ile çok yakın bir ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır²⁹.

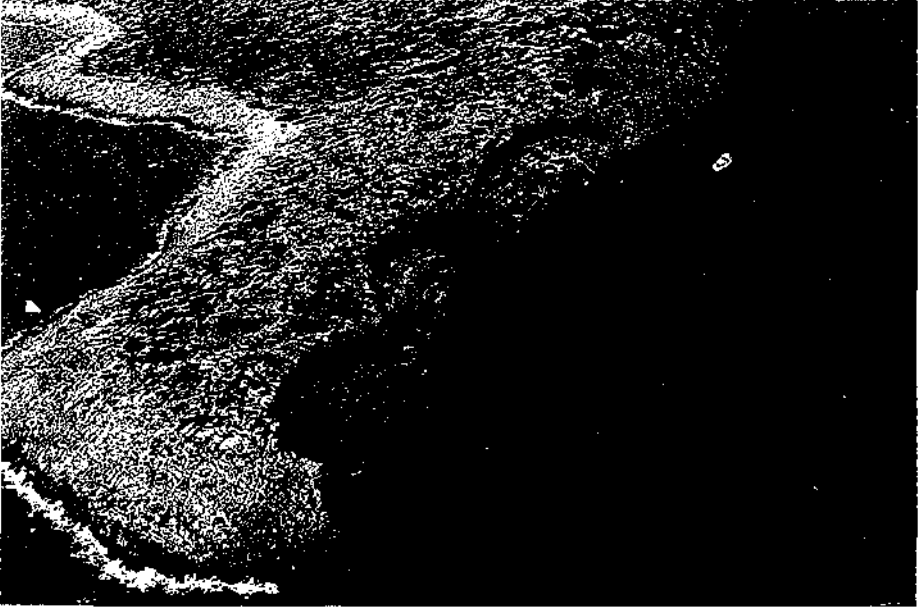
Üçüncü etap çalışmamız ise batığın 60 metre derinliklerinde (A-M33, A-M34, A-M35, A-M36 ve A-M37 karelerinde) gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmalar, bu alanda bulunan derin kum tabakası altında gözden kaçmış olabilecek malzemenin tespitinin yanı sıra, batık alanı dışında kaldığı sanılan kısımların da bir kere gözden geçirilmelerini amaçlamaktaydı. İki aylık bir kazı süresinden sonra, batık sahası olarak tespit edilen alan içinde kalan kısımlarda elde edilen malzeme birkaç sahra taşı ile bir miktar seramik parçasından oluşmuştur. Buna karşın, batık sahası dışı olarak değerlendirilen ve 61 metre derinlikteki bir konumda (B34 karesi) batıktaki dokuz *pithos*'tan birine ait olduğunu sandığımız yarım bir *pithos* elde edildi.

1994 yazında gerçekleştireceğimiz son kazı sezonu sırasında gemiye ait ahşap parçaların deniz altında değerlendirilmesinin yapılması ve su yüzüne çıkarılmalarından sonra, ahşap malzemenin çevresinde ve hemen altında kalan incelenmemiş kısımların kazılarının tamamlanmasını amaçlamaktayız. Bunun için de iki veya iki-buçuk aylık bir kazı sezonunun yeterli olacağını sanmaktayız.

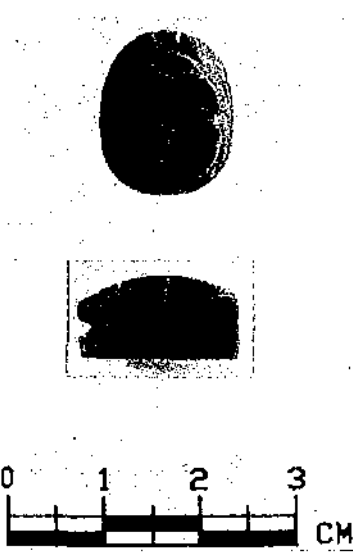
(28) C.Polak, "Ulu Burun Batığı Kazısı (Kaş): 1990 Kampanyası, "XIII.Kazı Sonuçları Toplantısı (Ankara 1991) 395 resim 8. Uluburun asa-balta başının Romanya'da Draşna-de-Jos definisi olarak bilinen ve Noua kültürüne ait olan malzeme arasında bronzdan yakın bir benzeri bulunmaktadır. A.Vulpe (*Die Aste und Beile im Rumänien I. Prähistorische Bronzefunde*, IX.2 [München 1970] 59 ve levha 41.565). Draşna-de-Jos definisinin Romanya Geç Tunç Devri'nin erken safhasına ait olabileceği ileri sürerken, genel kanı definenin İ.Ö.1200 lere ait olduğu şeklindedir. Aynı asa-balta grubuna Bulgaristan'daki İ.Ö.12. yüzyıla ait Pobit-Kamak definisindeki taş bir balta kalıbı (J.N.Chernykh, *Gornoe Delo i Metallurgiya v Drevneishei Bolgarii* [Sofia 1978] 244 şekil 67.7, 246 şekil 69) ile Sava-Zonevo'da bulunan İ.Ö. 13-11. yüzyıllara tarihlenen taş bir örneği (G.Tonceva, "Thracia Pontica a l'age du bronze recent, "Thracia pontica I [1982] 180) ekleyebiliriz. Güneybatı Rusya'daki Lossovskogo definisi arasında (J.N.Chernykh, *Drevnjaja Metalloobrabotka na Jugo-zapada SSSR* [Academy of Sciences, Moskova 1976] 246 levha XLII.9), sapının takılması için bir delik yerine uzunca bir çıkıntısı olması açısından diğer örneklerden farklı, ancak genel yapısı bakımından aynı gruba koyabileceğimiz bir asa-balta daha bulunmaktadır. Uluburun buluntusu grubun en eski örneğini oluşturmaktadır. Volpe (bu notta, 24) taş asa-baltaların bronz olanlardan daha eski olduklarını belirtmektedir. Ancak, Uluburun'da bulunan asa-balta başının bu gruptaki diğer örneklerden en az bir asır kadar daha eski olmasında Ege ve Güneydoğu Avrupa kronolojileri arasındaki farkın ne denli etkili olduğu bilinmemektedir. Bu tipteki asa-balta başlarının kült ve/veya törensel amaçlı olmalarının yanı sıra yüksek otorite simgesi olarak taşındıkları da sanılmaktadır.

(29) Miken-Karadeniz ilişkisi için bakınız: S.Hiller, "The Mycenaeans and the Black Sea, "R.Laffineur ve L.Basch, eds., *Thalassa, L'Egée Préhistorique et la Mer* (Liege 1991) 207-15, levha LIV-LVIII.

Kazı ekibini Cemal Pulak (Başkan), George F.Bass, Donald A.Frey, James A.Goold, Robin C.M.Piercy, Tufan Turanlı, Murat Tilcv, David Perlman ve Tom Sutton (sualtı hastalıkları uzmanları); arkeologlar Michael Fitzgerald, Faith Hentschel, Jerry Lyon, Sheila Matthews ve Patricia Sibella; lisansüstü arkeoloji öğrencileri William Charlton, Elizabeth Greene, Roxani Margariti, Brendan McDermott, Claire Peachy (Konservatör), Matthew Pridemore, Edward Rogers, David Stewart, Peter van Alfen ve Mark Smith oluşturmuştur. INA'nın, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'ndeki konservatörü Jane Yıldırım'a, Suzanne Biehl, Stacey Hild, Gökhan Özağaçlı, Güneş Özbay, Gülser Sınacı, Tuba Tetik ve Barbara van Meir yardım etmişler, malzeme çizimleri ise INA elemanlarından Selma Karan, Sheila Matthews ve Sema Pulak tarafından yapılmıştır. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Harun Özdaş tarafından temsil edilmiştir.

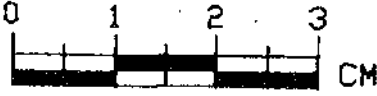

Resim: 1- Uluburun'un güneyden görünümü. Kıyıdan 60 m kadar açıkta bulunan araştırma gemisi batığın *Virazon*, 20 m kadar batısına demirlenmiştir.

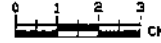
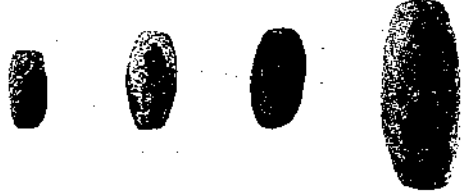

Resim: 2- Taş skarabe (KW 4427)

Resim: 3- Fayans silindir mühür
(KW 4266)

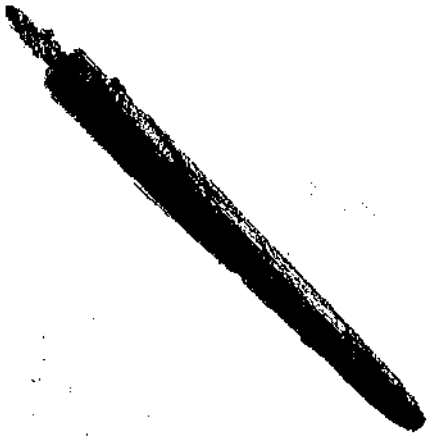
Resim: 4- Terazi ağırlıkları (soldan sağa: KW
4269,4184,4310,4438)

Resim: 5- Öküz-gönu biçimindeki kül-
çeden kesilmiş çeyrek kalay
külçesi (KW 4419)

Resim: 6- Kuyruk saplı kama (KW 4377)

Resim: 7- Tahta sapıyla birlikte korunmuş olan bronz el aleti (KW 4560)

Resim: 8- Kıbrıs keramığı: "White shaved juglet" (KW 4495)

Resim: 9- Menengiç reçinesiyle doldurulmuş amphora (KW 4502; ölçek 1:5)

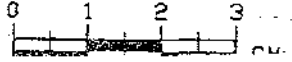
Resim: 10- Geminin omurgası, iskele Burma tahtası ve ikinci sıra kaplama tahtası. Sancak Burma tahtası ise kısmen korunmuştur. Burma ve kaplama tahtaları üzerindeki beyaz noktalar, kaplama tahtalarını birbirine ve omurgaya kenetleyen zıvanalara çakılmış kavelaları belirtmektedir

Resim: 11- Omurga ve sancak burma tahtasının baş taraf-tan görünümü. Geminin dış (karina) yüzeyinde, omurga, burma tahtalarının sadece 2 cm kadar dışına taşarak ilkel bir omurga işlevini görmektedir

Resim: 12- Bronz zıpkın (orta sağda: KW 4254), balık ağı onarımı için mekik, olta iğneleri, fildişi kozmetik kaşığı (resim:13), kaşığın muhafazası olarak kullandığı sanılan kemik bir tüp (üst sağda: KW 4251), ne olduğu anlaşılamayan kemik bir parça (ortada, yatay konumda: KW 4255) ve lut türü bir müzik aletinin ses kutusu olarak kullanılan bir kaplumbağa karapaksından (solda, dağınık vaziyette: KW 4250) oluşan malzeme grubu

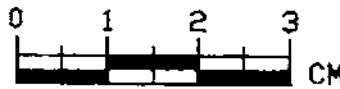
Resim: 13- Sapı yumruk biçiminde, fildişinden bir kozmetik kaşığı (KW 4246)

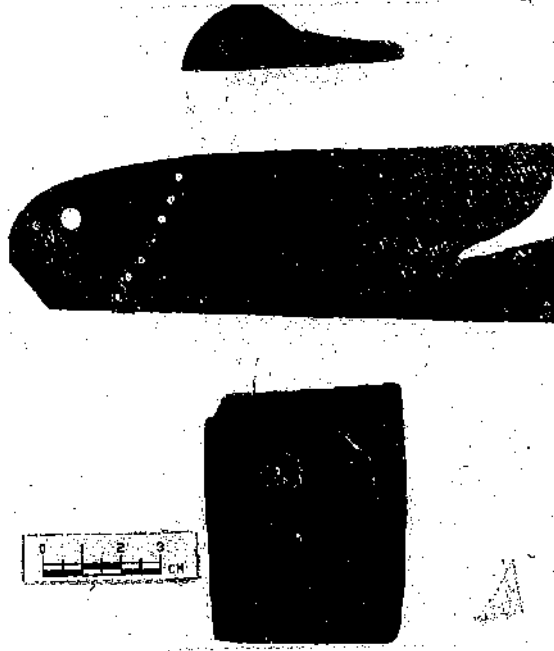
Resim: 14- Batıktaki iki ufak taş çapadan biri (KW 4418: 25,9 kg ağırlığında)

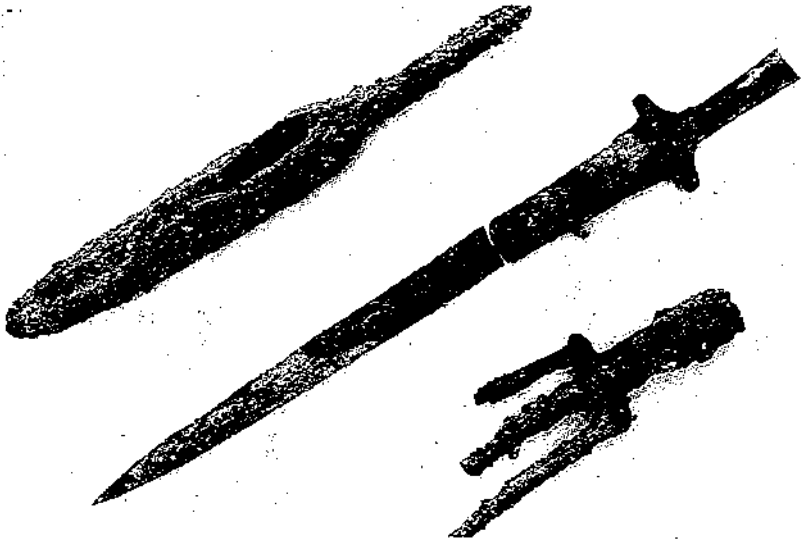
Resim: 15- Kurşun pendantif parçaları (KW 4439; gerçek büyüklükte)

Resim: 16- Fayans boncuklar

Resim: 17- Ördek biçimindeki kozmetik kutularına ait fildişi baş, kanat ve ayak parçaları (KW 2534, 2818)

Resim: 18- Kuyruk saplı kama (KW 4217), D₁ tipi Miken kılıcı (KW 4193) ve üç uçlu balık çatalı (KW 4160)

1993 YILI TROIA ÇALIŞMALARI

Manfred KORFMANN *

1993 yılı Troia çalışmaları da Türk tarafının verdiği izin ve ayrıca çok yönlü destek ve yardımıyla en iyi koşullarda yapıldı. Bakanlık temsilciliği görevini Efes Müzesi'nden Sayın Ayşe Zulkadiroğlu ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden Sayın Belma Kulaçoğlu başarıyla yürüttüler. Kazılara farklı bilim dallarından yaklaşık 85 bilim adamı ve uzman katıldı. Bunların 25' ini Türkler oluşturdular.

Artık Troia'da uzun süreden beri yürütülen çalışmaların sonuçları elde edilmeye başlandı:

Buna göre Troia C - 14 serisi, 3. bin için artık tamamlandı ve kaynak olarak yararlanılacak duruma geldi. Belirli tabakalardan elde edilen 100 ün üzerindeki C -14 verisi aynen Studia Troica 3 1993' de yayınlanarak Troia kronolojisine dair önemli sorular aydınlatılmış oldu.

Bundan başka yeni bir plan hazırlamak üzere harabe içinde gerçekleştirilen topoğrafya ölçümleri de tamamlandı. Bu plan, Dörpfeld planının yayınlanmasından 100 yıl sonra, Studia Troica 4 1994' de ek olarak yayınlanacaktır.

1993 yazı gerçekleştirilen çalışmalara bir göz atacak olursak;

Geçen yıl elde edilen sonuçlardan ve C -14 verilerinden sonra tarafımızdan Geç Troia I Dönemi'nin Troia II Dönemi'yle eş zamanlı olduğu varsayımı ortaya atılmıştı. Bu varsayım doğruysa, Troia II yerleşiminin ve bu döneme ait hazine buluntularının tarihlenmesi proble-

---

* Prof.Dr.Manfred KORFMANN, Universität Tübingen, Institut für Vor-und Frühgeschichte, Schloß, D-7400 Tübingen 1.

minin uzun zamandır neden çözülemediği anlaşılabacaktır. Tarihler M. Ö. 2600 ile 1750 arasında oynamaktadır. Şimdiye kadar bu döneme ait stratigrafik olarak; kelimenin tam anlamıyla bir "yukarı tabaka" olabileceği kimsenin aklına gelmedi. Yönetici sınıfın oturduğu yapılar içinde dönemin zenginliğine işaret eden eşyalar toplanmıştır. Troia II, Geç Troia I gibi, artık yaklaşık olarak M.Ö. 2600-2460 arasına tarihlenmektedir.

Bu çok önemli sorun 1993 sezonu E4 plankaresinde bir kez daha araştırıldı ve IIB megaronu altında başka büyük yapılara ait temeller ortaya çıkarıldı (Resim: 1). Yukarıda sözü edilen varsayımı değiştirebilecek herhangi bir sonuçla karşılaşmadı. Bu arada IIB megaronunun hemen altındaki bir yapının da bir yangın sonucu tahrip olduğu anlaşıldı. Ayrıca tüm eski planlarda gösterilen daha doğudaki IIH megaronunun şimdiye kadar sanıldığı gibi IIA ve IIB megaronlarıyla eş zamanlı olmadığı, Troia II Dönemi'nin daha eski bir evresine ait olduğu ortaya çıktı. Daha eski bir yapının ortasında bulunan büyük, yuvarlak bir ocak yeri, kül kalıntılarından çok, etrafındaki beyaz boyalı yükseltisiyle kendini göstermekte ve bu nedenle daha çok bir kült yeri izlenimini vermektedir (Çizim: 1).

Daha önce Schliemann tarafından kazılan taş rampanın alt bölümü tekrar açıldı. Bu çalışmayla şu sonuçlar elde edildi (Resim: 1):

1. Rampa döşemesi iki evrelidir. Alt evrede görülen kullanım izleri, üst evrede görülmemektedir.

2. Alt evredeki rampa daha geniştir.

3. Batı yan duvarı, derin temeller üzerine inşa edilmiştir. Bu duvarlar iki evrede de görülmektedir.

4. Bu yan duvarların üst bölümleri kerpiçten yapılmışlardır.

Böylece rampanın yan duvarlarıyla ilgili bilmece de çözülmüştür. Schliemann'ın daha önce bu kerpiçleri hiç fark etmediği belli olmaktadır.

D8 plankaresinde, doğu profiline yakın yapı temelleri çıkarıldı. Bu kısım, Schliemann tarafından kuzey - güney yarması açılırken kazılmamıştır. Burada, en az 4 yangın tabakası belirlenmiş durumdadır. 2 metreyi bulan tabaka kalınlığı olan yangınların düzenli olarak ardarda gelmesi dikkat çekicidir. Kerpiç duvarlar erimiş, ya da inşa edildikleri yerde kırıntı haline gelmişlerdir. Sağlam tabakalardaki buluntuların yanında, Troia IV Dönemi'nin, yan yana yapılmış megaron niteliğindeki

yapıların oluşturduğu evrelerden meydana geldiği anlaşıldı. Bu yapılar oldukça eğimli bir yüzey üzerince inşa edilmişlerdir ve ön kısımlarında bir kubbeli fırın yer almıştır. Geçen yıl, kale dışındaki Troia II yapıları ortaya çıktığında da böyle bir eğimli yüzey tespit edilmişti.

Daha güneyde daha önce Troia V Dönemi'ne ait olduğunu sandığımız, fakat Erken Troia VI Dönemi'ne ait olduğu anlaşılan sur üzerinde, küçük bir giriş yeri tespit edildi. Ayrıca, daha önce Dörpfeld tarafından ortaya çıkartılan D8 plankaresinin güneybatı köşesindeki Troia VII Dönemi'ne ait duvarlar yeniden incelendi.

Schliemann Yarması'nın güney bölümünde, daha önce ortaya çıkan Troia VI-VII dönemlerine ait savunma duvarının dışındaki yangın evresi içinde bulunan yapı temellerinin devamı ortaya çıkarıldı (Resim: 2). "Buckel Keramik"dönemine yani VIIb2'ye ait bu yangın evresi üzerinde gelişigüzel gömülmüş bir kadın iskeletiyle karşılaşıldı. İskeletin bulunuş durumu dikkat çekicidir.

Yangın felaketinden sonra, Troia VIIb2 kalesinin tamamının ya da sadece bir kısmının yıkıldığı bir kez daha kanıtlandı. Bu felaketle birlikte yıkılan kale duvarı ve sıvası, beyaz bir toz tabakasıyla örtülmüştür. Bunun yaklaşık yarım metre üzerinde başka tabakada kısmen yanık izleri görüldü. Bu tabaka içinde M.Ö. 3. yüzyılın ortalarına ait keramik ele geçti. Bunun üzerinde yer alan toprak dolgusu Hellenistik-Erken Roma dönemlerinden kalmadır. Buradaki kazılar sonucunda, Troia VIIb2 ile Hellenistik Dönem arasındaki yüzyıllara ait sözü edilecek herhangi bir yerleşim kalıntısıyla karşılaşılmadı.

Burada ayrıca, yıllardır bilinen Hellenistik ve Erken Roma teras duvarları arasındaki küçük alanda, bu dönemlere ait yapı evresinin kalıntıları saptandı. Böylece, Troia VI surunun güney yüzünü oluşturan yüksek duvarın nasıl iyi durumda günümüze ulaştığı sorunu çözüldü. Güney yüzü oluşturan kaplama taşlarının gösterdiğine göre, bu duvar yüzü, Hellenistik ya da Erken Roma Çağı'nda yapılmış olmalıdır. Duvarın çekirdeği ise Troia VI Dönemi'nden kalmadır.

Kuşkusuz mevsimin en kapsamlı restorasyon çalışması, odeionun cavea kısmında gerçekleştirildi ve bu yapının basamak temelleri onarıldı (Resim: 3). Böylece, hem 300 kişilik oturma yeri kazanıldı hem de yapı daha etkileyici bir görünüme kavuştu. Bu binanın kuzeyi daha fazla aşınmaması için şimdilik ahşap bir örtüyle kapatıldı.

Odeiondaki restorasyon çalışmaları iki yerde kazı yapmayı gerekli kılmıştır.

1. Önümüzdeki dönem yapılması planlanan restorasyon çalışmalarından önce, sahne binasının içinde ve dışında büyük bir kazı çalışması yapıldı. Bu çalışmalar sırasında yapıyla ilgili birçok yeni veri elde edilerek, Roma Dönemi'ndeki Troia ile ilgili bilgilerimiz de artırıldı.

Elde edilen bilgilere göre, yapı önce M.S. 1. yüzyılda yapılmış olan ahşaptan basit bir sahneye sahip olabilir. Fakat 2. yüzyıla girilirken Korint ve Ion tarzında iki katlı inşa edilmiştir. Büyük bir sürpriz olarak, sahnenin arkasında, gerçek boyutlardaki bir İmparator Hadrian heykeli ortaya çıktı (Resim: 4). Mermer heykel, baş kısmıyla birlikte tüm durumda sayılır. Heykelin sahne yapısının merkezi bir yerinde durduğu açıkça belli olmaktadır. Binanın bu imparator tarafından inşa ettirildiği ya da ona adandığı sanılmaktadır. İlerleyen kazı çalışmaları, kentin Got saldırıları sonucu M.S. 267'de yıkılmış olduğunu gösterdi. Kalın bir tahribat tabakası, M.S. 267'de yaşanmış olan bu olaya ait ilk bulgudur.

Daha sonra onarım gören odeionun ve diğer bazı kamu yapılarının M.S. 475'lerde bir deprem sonucu yıkıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, yapılan araştırmalar sırasında, burada daha önce hiç çalışılmadığı tespit edildi.

Sahne binasının temel kazıları sırasında, E10 plankaresinde bir yangın tabakasına bağlanan prehistorik bir duvarla karşılaşıldı. Bu kalıntı, herhalde Troia VI Dönemi'ne aittir ve bu dönemin, aşağı şehir ile ilgili verilerini artırmaktadır.

2. Kuzeye doğru yükselen höyükten kalma parçanın bir bölümünü ve bunun üzerindeki döküntü toprağı kaldırmak gerekti. Burada, Troia VI savunma duvarıyla birlikte bu duvar üzerine inşa edilen Troia VIII ve özellikle Troia VII Dönemi'ne ait yapı kalıntıları ve buluntuları ortaya çıkarıldı. Buluntular arasında G.H.IIC (M.Ö.12. yüzyıl) dönemine ait Miken keramiği de vardır. Dolayısıyla, bu alanın gelecek yıllarda araştırılması gereken önemli yerlerden biri olduğu anlaşılmıştır.

Bouleuterionun Augustus zamanına tarihlenen doğu duvarının bulunduğu ve 1991 yılı çalışmaları sırasında kazılan geniş alanda derinleştirildi. Binanın öncül yapılarına ait temellerle ilişki içinde başka yapı temelleri ortaya çıkarıldı. Bunlar daha çok höyüğün eteklerine inşa edilen Hellenistik Dönem'e ait yapı kalıntılarıdır. Kazı sonlarına doğru, höyük yamacına kurulmuş olan Troia VI dönemine ait yapıların ilk izleri çıkarıldı. Açmanın güneyinde ise beklenmedik bir şekilde, Geç Roma ya da Osmanlı Dönemi'ne ait olabilecek mezarlarla karşılaşıldı.

Hellenistik ve Roma kentlerinin dinsel tarihçesine ışık tutmak için 1992 yılında kutsal alanda kazı çalışmaları başlatılmıştır. 1992 yılındaki araştırmalar sonucunda, kutsal alanın büyük bölümünün Erken Roma Çağı'nda, Romalı komutan Fimbria (M.Ö.85) tarafından yıkıldıktan sonra yeniden inşa edildiği saptanmıştır. Kuzeyde bu tahribatın belirlendiği anıtsal bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Yıkıntı halindeki bu binaya Augustus zamanındaki onarım sırasında hiç dokunulmamış olması ve sonraki yüzyıllarda da harabe halinin düzeltilmemesi dikkat çekici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Binanın merkezi konumu dolayısıyla bunun anlamı açıklanabilir. Hemen harabe yakınına inşa edilen tribünlerden bu yapı çok rahat görülebilmektedir. Dolayısıyla, bu yıkıntı, kentin tüm canlılığını yok eden savaşın bir sembolü olarak korunmuş olmalıdır. Fimbria'dan sonra, Ilion'da yeni bir dönem başlamıştır. Anıt, kutsal alanın son dönemlerine, yani M.Ö. 3. yüzyıla kadar ayakta kalmıştır.

Sözü edilen bina M.Ö. 2. yüzyılda inşa edilmiştir. Bunun hemen güneyinde, bir bina daha bulunmaktadır. Bu olasılıkla bir stoa yapısıdır. Temeller, bouleuterionun temellerine benzemekte, 3 m derinliğe kadar inmektedir. Böylece Troia'da ilk defa Orta Hellenistik Dönem'de büyük bir yapılaşma faaliyetinin olduğu belgelenmiş olmaktadır.

Kazı alanının kuzeyindeki Hellenistik dolgu toprağında, geometrik ve protogeometrik keramik parçaları ele geçti. Belki ileride, aynı yerde Demir Çağı'na ait in-situ kalıntılarla karşılaşacağız.

Kampanya sonlarına doğru, kutsal alanda, yani Roma ve Hellenistik dönemlere ait kutsal yapıların altında Troia VII dönemlerinin yanık tabakalarına ulaşıldı (Resim: 5). Bu dönemlere ait yapılar kısmen taş temellere sahiptir. İlk incelemelere göre en üst tabakalar G.H.IIC (M.Ö. 12. yüzyıl) döneminin başı ve ortası olmalıdır. Blegen kazılarının yapıldığı yerde, Troia V Dönemi tespit edildiğine göre, burada M.Ö. 2. bin yıl tabakaları izlenebilecektir.

Heyecan verici buluntular ise, normalde protogeometrik sonrasından erkene tarihlenebilecek IIC keramiği ve dairesel yani Zirkel-keramiktir.

Bundan başka, Troia'da ilk defa, çok tanınan ve karakteristik olan kavisli fibula (Resim:6)-bir yenilik olarak-Avrupa'dan çıkarak yayılmış olan ve büyük bir olasılıkla bir istilayı, daha doğrusu güçlü bir kültürel etkinin sembolü olabilecek bu buluntu, şu andaki Troia araştırmaları için bu alandaki çalışmaların, başka ve özellikle de ilginç bir bölümün açılacağına işaretidir.

Geçen yılki araştırmalar sırasında, güney girişinin 170 m kadar güneyinde, büyük bölümü ahşap yapılardan oluşan Troia VI kalıntıları ile karşılaşılıyordu. II7 plankaresinde nispeten yüksek bir taş duvar parçası ve H17 plankaresinde, direklerle çevrilmiş bir fırın kalıntısı bulundu. K17 plankaresinde ise daha derindeki tabakalarda küçük taşlarla sağlamlaştırılmış direk delikleri karşımıza çıktı.

Aşağı yukarı kalenin 170 m güneyinde geçen yıl, II7 plankaresinde ortaya çıkarılan, 70 cm derinliğinde anakaya oyulmuş düz bir hat üzerindeki “negatif mimari kalıntı” ve buna bağlı direk delikleri, kuzeydoğu yönünde 15 m izlendi (Çizim: 2). Ayrıca duvarın yapmış olduğu çıkıntılar ve iç kısımda başka direk yerleri bulundu. Tüm bu veriler burada ahşap bir sur sistemi olduğunu göstermektedir.

Bu sur sisteminin inşa ve kullanım yüzeylerinin hemen anakaya üzerinde yer aldığı açıkça belli olmaktadır. Sistemin hemen dışı boyunca bir kanal eşilerek yağmur suyunun akıtılması sağlanarak, ahşap konstrüksiyonun ömrü uzatılmış olmalıdır. Şimdiye kadar elde edilen verilere göre bu sistem Erken Troia VI Dönemi’ne tarihlenmektedir. Az da olsa burada Troia V keramiği bulunmuştur; öyleyse bölge daha eski bir dönemde de kullanılmış olmalıdır. Bu ahşap duvarın işlevi henüz tam olarak belirlenememekle birlikte, eski Troia VI aşağı şehrinin çevre duvarı olmalıdır.

Buranın 70 m güneybatısındaki D20 plankaresindeki kazılarda büyük bir alan, manyetik planda görülen geniş bir lekeyi tespit etmek için açılmıştır. Bulunan kalıntılar özellikle fresko parçaları ve mozaik tabanlardan oluşmaktadır. Mozaik döşeli dört mekanda yer alan geometrik motifler, kaliteli ve iyi korunmuş durumdadır (Resim:7). Binanın duvarları bitkisel motiflerle süslenmişlerdir. Bunlar, şimdiye kadar Roma Dönemi’ne ait konutların olduğu bölgedeki en önemli kalıntılardır. Kentin 4. yüzyılda halen zenginlik içinde yaşadığı söylenebilir.

Buradaki birçok Roma Çağı yapı temelini altında, hemen anakaya üzerinde beklendiği gibi Troia VI yapı kalıntıları ve ahşap yapı izleri tespit edildi. Hemen anakaya üzerinde, güneydoğuda C/D 20/21 plankareleri içinde, Troia V Dönemi’ne ait iki mezar ortaya çıkarıldı (Resim: 7). Bunlardan çocuk mezarının büyük bölümü sarı renkli kille doldurulmuştu. İçinde Kyklad adalarında İTÇ sonuna tarihlenen bir “ördek biçimli askos” bulundu. İkinci mezarda ise kısmen yakılmış, olasılıkla bir kadın cesedi, birçok boncukla birlikte ortaya çıktı.

Bu bölgede, ahşap sur sisteminin dışındaki bir mezarlığın izlerinin tespit edilip edilemediği henüz anlaşılamadı. Eğer öyleyse, bu Troia IV ve daha eski mezarlıkların yerini işaret etmektedir. Böylece şimdiye kadar Troia'daki İTÇ mezarlıklarıyla ilgili ilk ize rastlanmış olmaktadır.

Manyetik prospeksiyon ölçümleri sayesinde, Roma Dönemi "kent planı" yavaş yavaş ortaya çıkmakta (Çizim: 3) ve bununla beraber bu ölçümler ve de C29 plankaresindeki bulgular, antik İlion aşağı şehrinin Erken Roma Çağı'nda (Augustus) planlandığını ortaya koydu. Troia VI/VII aşağı şehrinin yapılarından kalma taşlar bu yeni aşağı şehrin kuruluşunda yerlerinden sökülüp yeniden kullanılmış olmalıdır. Roma yapı temellerinin genellikle anakaya üzerine oturtulmuş olması, bu varsayımın doğruluğuna işaret etmektedir. Geçen yıl yer belirlenen yeni bir savunma sistemi de takip edilmektedir.

Kaleden 400 m güneydeki üç açmada, bu yeni "savunma duvarı" ile ilgili varsayımlar araştırıldı. Yüzeyde hiçbir şey görülmezken, Roma Dönemi'ne ait kalıntılar altından çok önemli sürpriz bir sonuca ulaşıldı. Anakayaya, tabanı 3.2 m genişliğinde olan U biçimli bir kanal oyulmuştu (Resim: 8) ve (Çizim: 4). Bir savunma hendeği olduğu düşünülen bu kalıntı nedeniyle, burada etrafı surla çevrili bir aşağı şehrin varlığı kabul edilmektedir.

1993 yılında yapılan manyetik prespeksiyon ölçümleri, kanalın batıya doğru devam ettiğini ve aynı zamanda araziye uygun olarak bir yükselti yaptığını göstermekte. Özellikle önemli olan ise (!), kanalın arka tarafında, bir sanduka duvarın iyi korunmuş durumdaki kalıntılarının görülmesidir. Giriş kapıları da, aynı zamanda sistemin içinde lokalize edilmişlerdir (Çizim: 3).

Tüm bu sonuçlar, arazinin durumu ve Dörpfeld ile Blegen tarafından tespit edilen Troia VI Dönemi'ne ait birkaç mezar da gözönüne alınırsa, Troia VI/VII dönemi mezarlığının, savunma duvarının dışındaki yerini saptamak için yeterli verinin toplanmış olduğu da söylenebilir.

Bu yeni bulgular, Troia ve çevresinin M.Ö. 8. yüzyılda nasıl görüldüğüne ışık tutmaktadır. Sonuç olarak, güney, doğu ve batı yönlerine uzanan arazi yükseltisini çevreleyen bir duvar söz konusu olmaktadır. Burası Homeros'un yazdığı İlyada'da anlatılan efsanenin yaşandığı yer olmalıdır.

Sonuç olarak, Troia büyüdü. Artık eski düşüncelerden vazgeçiyoruz ve öyle sanıyoruz ki, Troia, sadece 20 000 metrekarelik bir alanı kap-

samamakta, aksine, kale ve aşağı şehirle birlikte 200.000 metrekarelik bir alana yayılmakta, böylece Troia, Anadolu'nun saraylar ve ticaret kentleri sistemindeki yerini almaktadır (Çizim: 5). Buna örnek olarak, kale ve aşağı şehri olan Alishar'ı gösterebiliriz. Bu nedenle, bana göre, artık Troia o dönemdeki büyük yerleşim yerlerine katılmıştır. Çanakkale Boğazı'ndaki önemi gözönüne alınırsa, bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Çanakkale Boğazı'ndaki böyle bir yerin önemini, Kara Deniz ticaret yolu ile olan bağlantısını gözönüne aldığımız zaman kavrayabiliriz (Harita: I). Benim düşüncelerime göre, şehrin genel planı ve askeri mimarinin detayları açısından, Troia, Ege ile paralellik göstermemektedir.

Durum böyle olunca, o zaman, başka yerler ile benzerlikleri bulunan, karşılaştırılabilircek toplumsal sistemleri olan yerleri aramak gerekmektedir (Çizim: 5). Şimdi artık biz, Hititlerin çok iyi bildikleri, belki de gerçekte Wilusa olan bir yeri düşünebiliriz.

Kazı çalışmaları ile birlikte, bu yıl tekrar Troia VI'nın anıtsal savunma duvarının belgelenme çalışmalarına devam edildi.

VI girişinin doğu yüzünün ve ön duvarının restorasyon ve koruma çalışmaları da bu yıl gerçekleştirildi. Bu arada, giriş içinde yer alması gereken yan duvarların da temelleri tespit edilerek restore edildi (Resim: 9).

Kuzeydoğu bastiyonunun (VIg) kenarındaki taş merdivenin henüz aşağı kaymamış olan üst bölümü sağlamlaştırılarak korumaya alındı. Eski fotoğraflardan tespit ettiğimize göre, 1893/94 yıllarından sonra kayarak yok olan merdivenin alt bölümündeki 13 basamak ve basamakların yan duvarı yeniden inşa edildi (Resim: 10).

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün yeni kararıyla çevredeki kültür kalıntılarının resmi olarak belgelenmesi sağlandı ve Troia çevresinin koruma altına alınması gerekliliği ve burada bir "Milli Park" kurulabileceği konuları yeniden gündeme geldi. Bu çalışmalar sırasında Troia'nın yakın çevresinde 50 buluntu yeri envanterlendi. Ayrıca Troia için önem taşıyan Koçali'deki granit taş ocağı araştırılarak ölçüm çalışmaları yapıldı ve çevresindeki 10 buluntu yeri de belgelendi.

Çanakkale Arkeoloji Müzesi ile birlikte üç hafta süren Kumtepe kazıları yine 1993 sezonu içinde gerçekleştirildi (Çizim: 6 ve 7). Kazıların bilimsel başkanlığını ben üstlendim, kazı çalışmalarını ise Sinan Kılıç yürüttü. Üç hafta boyunca höyükte çalışıldı. Kumtepe Höyüğü daha önce, Troia'daki Blegen kazıları sırasında H.Z. Koşay ve J.Sperling tarafından

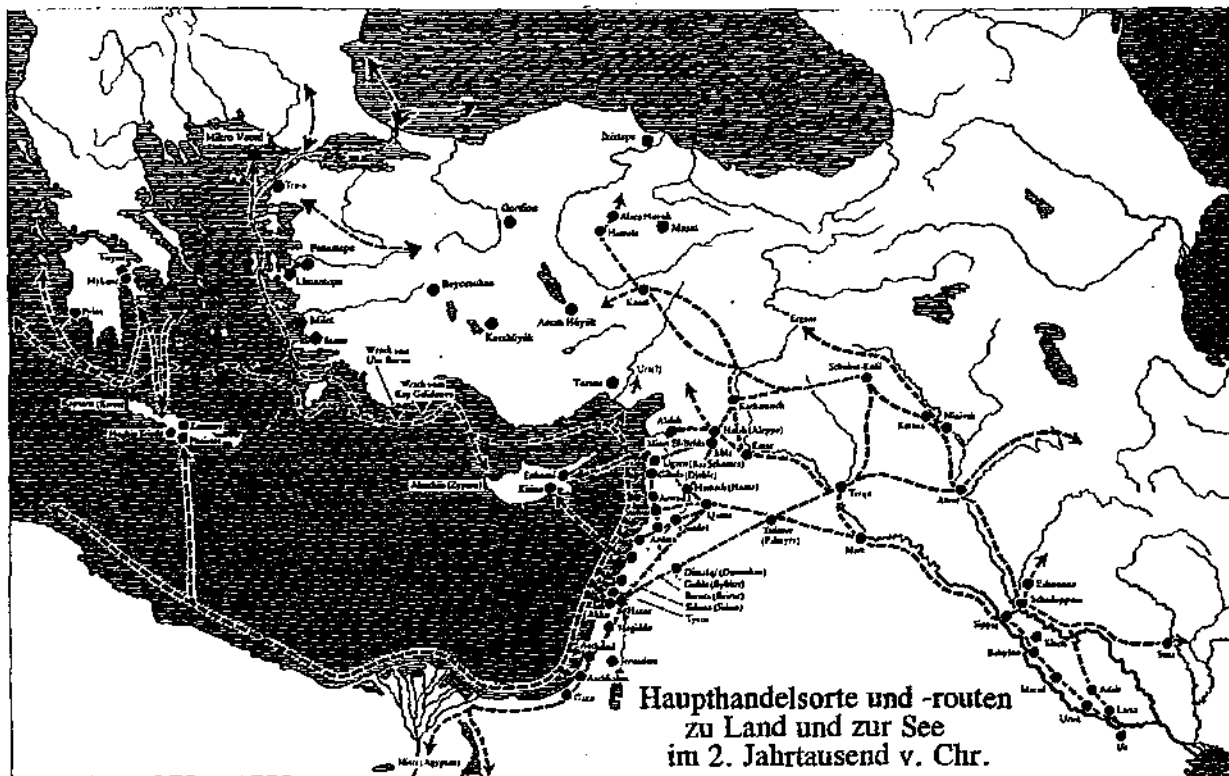
araştırılmıştı. Tarla sahibinin, höyüğü buldozerle düzlediği haberi alındıktan sonra girişimlerde bulunulmuş ve olay tarafımızdan önlenmişti. Tarla sahibinin, 20 römork dolusu taşı çoktan söküüp götürdüğü ve daha önce de 60 römork taş sökmüş olduğu öğrenilince, höyükten geriye ne kaldığı bilinmek istenmişti.

Artık, üstteki Orta Bronz Çağı ve Troia I Dönemi tabakalarının yok olduğu tespit edilmiş durumdadır. Yeni açılan 5x 5 m lik iki sondajda, hemen tarla yüzeyinin altında Troia I öncesi Kumtepe IB dönemine ait kalıntılar ortaya çıkarıldı (Çizim:8). Bölgenin tarih öncesi için çok önemli olan bu dönemi tespit edecek yeterince buluntu ele geçti. Bu kazıların devam etmesi şarttır. Böylece bu eski yerleşim daha büyük alanda incelenebilir ve Beşik-Sivritepe ile de eşzamanlı olan Neolitik Dönem'e ait Kumtepe Ia evresi kolayca araştırılabilir. Bu evre, Kumtepe Ia, Sivritepe C-14 sonuçlarından bildiğimize göre M.Ö. 5. binyılın başlarına tarihlenmektedir.

Kumtepe Ib, elde ettiğimiz C-14 sonuçlarına göre alt kısmı tahminen 3100'e tarihlenmektedir (Çizim: 9). Böylece, bu önemli sorun, yani: Çanakkale Boğazı yakınlarında, Troia I'den önceki dönemde ne olduğu sorunu gittikçe çözülmektedir.

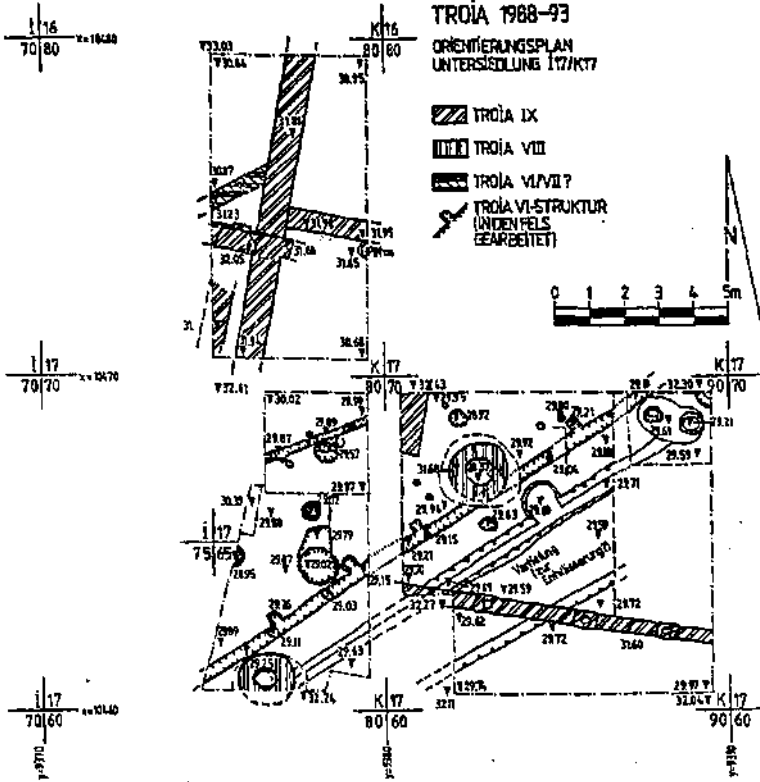
1993 sezonunda Troia'daki yardımcı bilimler ve çevre araştırmaları da devam etti. Ayrıca, arkeobiyoloji, paleobotanik, fiziki antropoloji, sedimentoloji, eski filoloji ve yeni bir bilim dalı haline gelen mikrobiyoloji konularındaki çalışmalar ilerletildi.

1993 yılı çalışmaları sırasında Troia Festivali gerçekleştirildi. Festival kapsamında "Troia Tarihi" adlı tiyatro eserinin tarihi harabe içinde sahnelendi ve ayrıca 30 kişilik bir orkestra odeonda bir klasik müzik konseri verdi. Bu sanatsal gösterilerin parasal giderlerinin bir kısmı Ohio'daki Troy kentinden ve aynı zamanda bir "Friend of Troy" olan George Kuser karşıladı. Buna bağlı olarak Troia ve Ohio-Troy kardeş şehir ilan edildi. Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen Ohio belediye başkanı ve delegasyonu, Troia kazı başkanlığına, Troy kentinin anahtarını teslim etti.

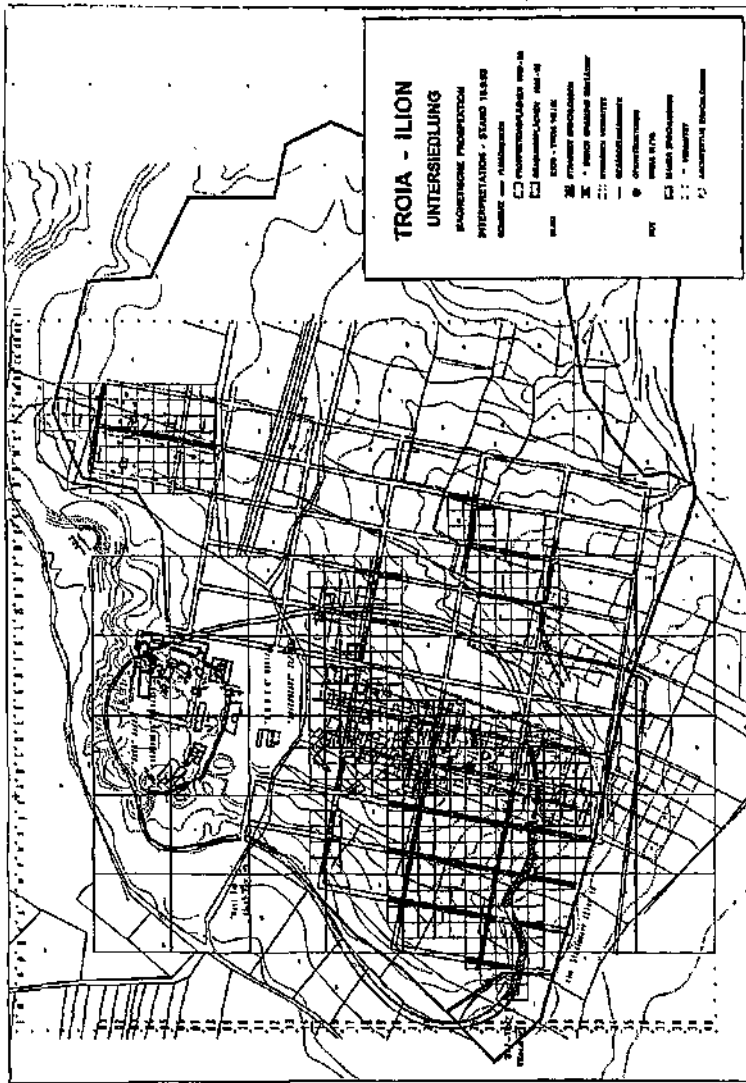

Harita: 1- Troia 1993, deniz ticaret yolları

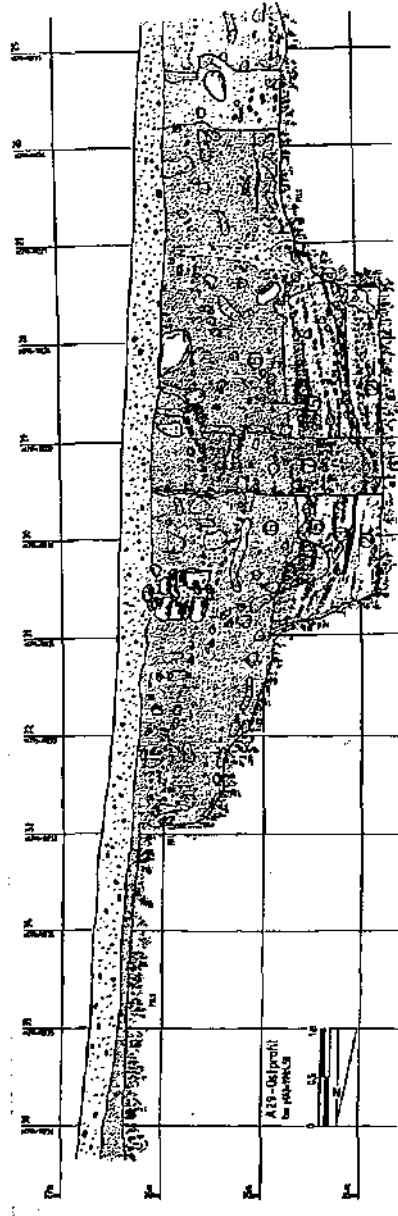

Çizim: 2- Troia 1993, I 17 Açması'ndaki "negatif mimari kalıntı" ve direk delikleri

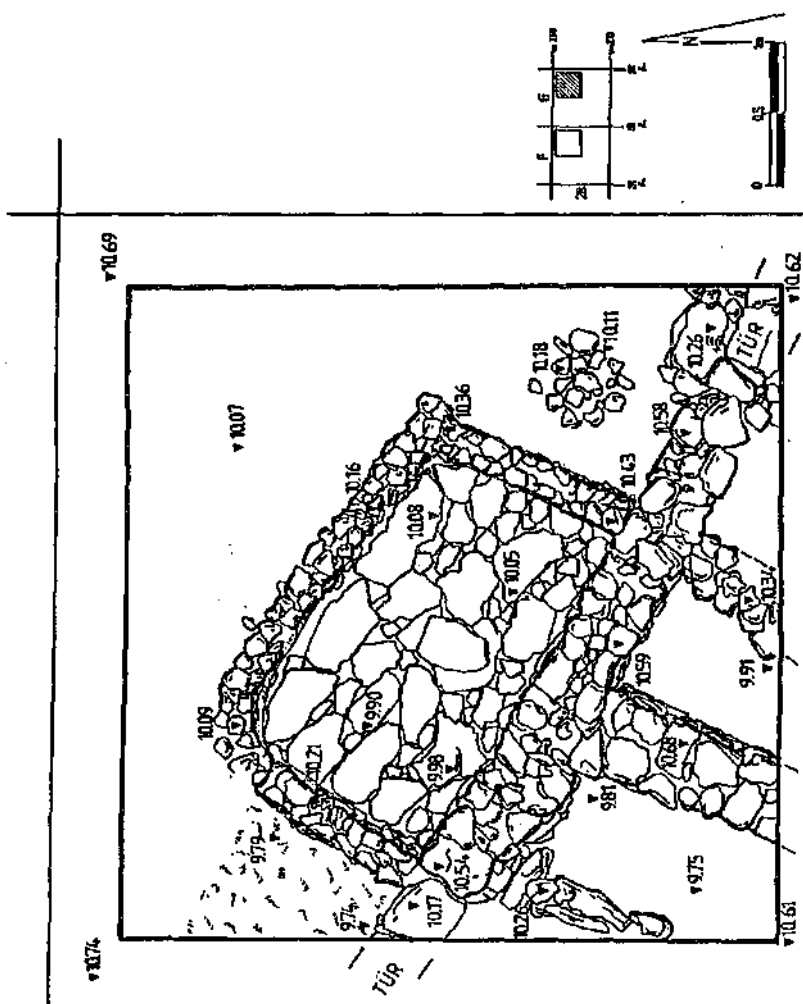

Çizim: 3-Troia 1993, manyetik prespeksiyon ölçümünün yapıldığı alan

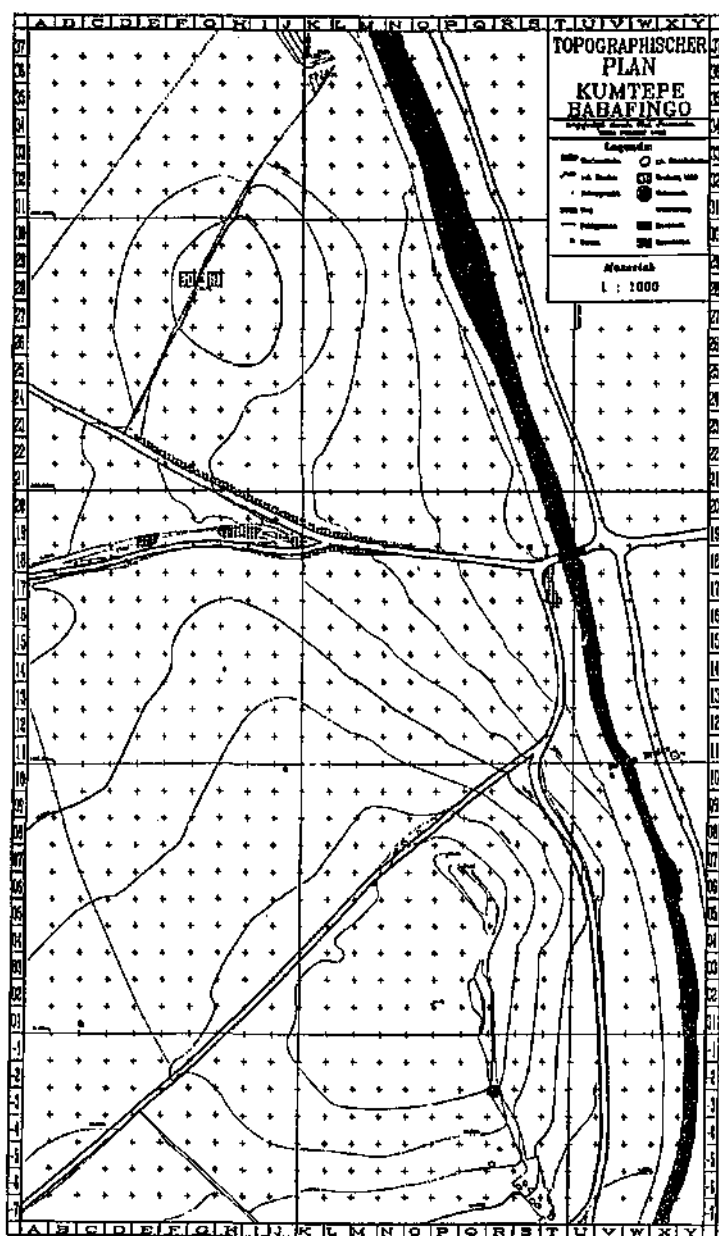
Çizim: 4- Troia 1993, A 29 Açması'ndaki kanal (savunma hendeki)

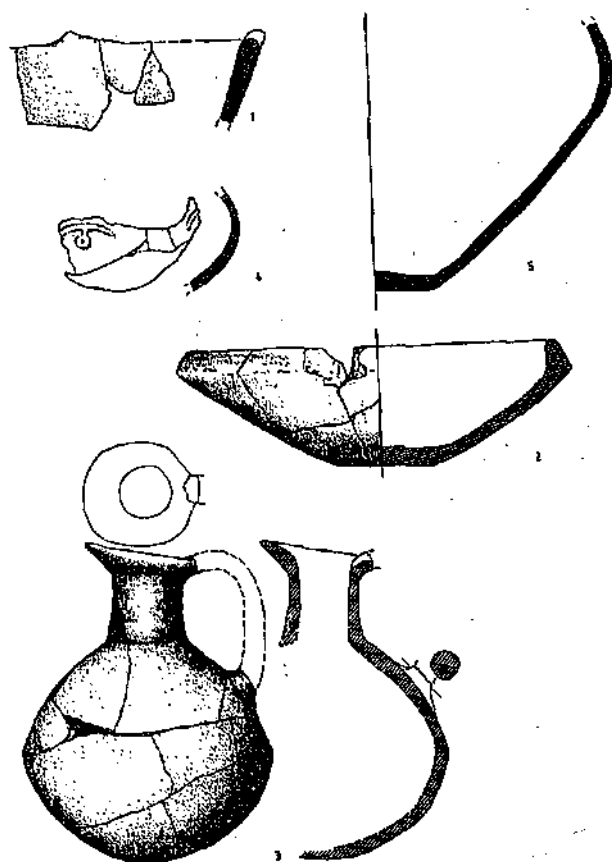

Çizim: 6- Kumtepe 1993, G28 Aynası'ndaki mimari buluntu

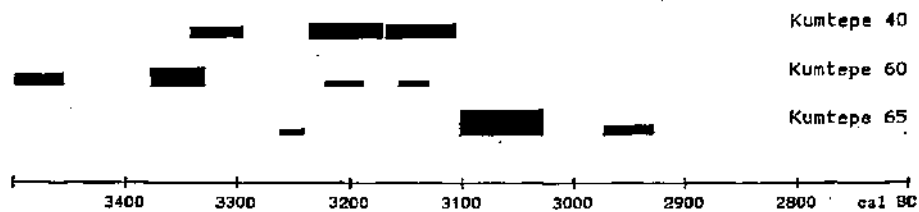

Çizim: 7- Kumtepe 1993, topografya planı

Çizim: 8- Kumtepe 1993, Kumtepe keramik buluntuları

Çizim: 9- Kumtepe 1993, C 14 tarihleri

Resim: 1- Troia 1993 rampa

Resim: 2- Troia 1993, D9 Açması'ndaki savunma duvarının dışında ortaya çıkarılan Troia VI ve VII'ye ait yapı temelleri

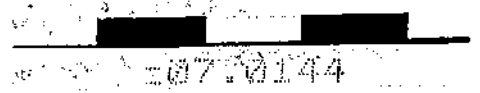
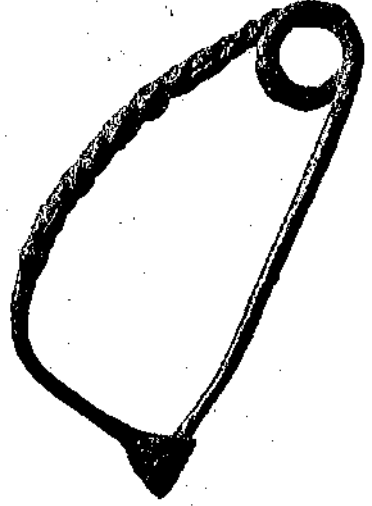
Resim: 3- 'Troia 1993, odciondaki restorasyon alışması

Resim: 4- Troia 1993, Hadrian heykeli

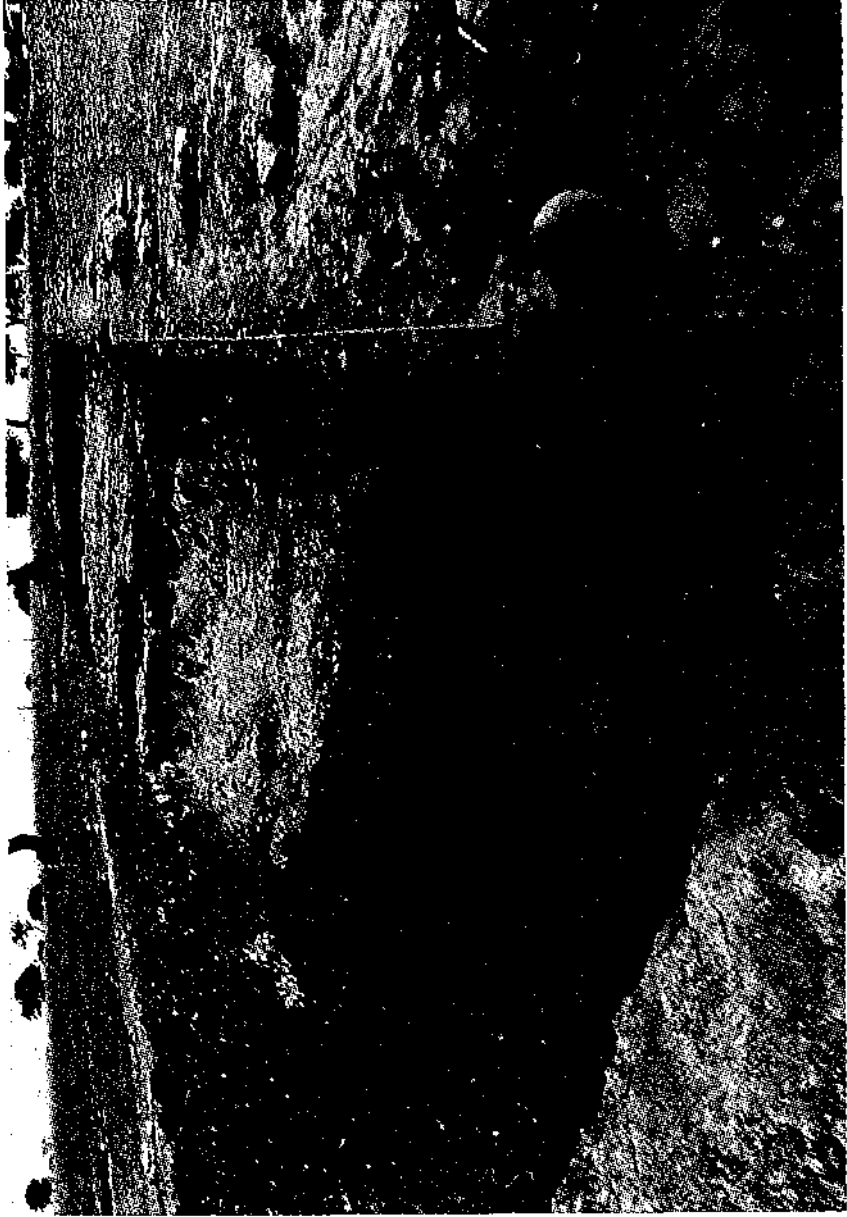
Resim: 5- Troia 1993, kutsal alandaki Troia
VII yanık tabakasının olduğu evre

Resim: 6- Troia 1993, fibula

Resim: 7- Troia 1993, D 20 Aynası'ndaki Roma Dönemi'ne ait mozaik taban.

Resim: 8- Troia 1993, A 29 Ağması'ndaki anakayaya oyulmuş kanal (savunma herdeği)

Resim: 9- Troia 1993, Troia savunma duvarındaki restorasyon çalışması

Resim: 10- Troia 1993, kuzeydoğu bastiyonundaki taş merdiven

1993 LİMAN TEPE KAZISI

Hayat ERKANAL *
Sevinç GÜNEL

İzmir - Çeşmealtı yolu tarafından doğu - batı istikametinde ikiye bölünen Liman Tepe, Urla İskele Mahallesi'nde, Karantina Adası'nın tam karşısında bir yarımada görünümüne sahiptir. 1993 yılında İzmir - Çeşmealtı karayolunun her iki tarafında, kuzey ve güney kesimlerinde kazı çalışmalarına devam edilmiştir¹.

KUZEY KESİMİ KAZI ÇALIŞMALARI

Bu kesimde daha önceki yıllarda ortaya çıkarılan kazı alanı kuzey ve batı istikametlerine doğru yeni açmalarla uzatılmış ve uzatma alanlarında Geç Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Eski Tunç Çağı'na ait çeşitli mimari tabakalar ortaya çıkarılmıştır.

GEÇ TUNÇ ÇAĞI KALINTILARI

Daha önceki yıllarda sadece malzeme olarak tanıdığımız Geç Tunç Çağı, bu yıl mimari kalıntı olarak tespit edilebilmiştir. Kuzey uzatma aç-

---

* Prof. Dr. Hayat ERKANAL, A. Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Sıhhiye - ANKARA.
Yard. Doç. Dr. Sevinç GÜNEL, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe - ANKARA

(1) 1993 yılı Liman Tepe kazısı kurul üyeleri: H. Ü. Edebiyat Fakültesi öğretim üyeleri Prof. Dr. Armağan Erkanal, Yard. Doç. Dr. Tuba Ökse; İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Arkeolog Mehmet Türkenen; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Araştırma Görevlisi Yücel Şenyurt; Arkeolog Hülya Bülbül, Arkeolog Atilla Engin, Arkeolog Rıza Tunçel, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi öğrencileri Hakan Aslan, Nurperi Ayengin, Ayşegül Aykurt, Dilek Karakızlı, Özlem Sözen, Vasıf Şahoğlu, Mirat Şentürk; Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğrencileri Kadir Büyükkulusoy, Almet Görmüş, Funda Gök, Özer Yılmaz. Ayrıca Alanya Müzesi'nden Arkeolog Gülcan Küçükkaraaslan çalışmalarına Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak katılmışlardır.

malarının kuzeybatı köşesinde açığa çıkarılan 1.20 m uzunluğundaki bir duvar kalıntısı ve bu duvarın hemen güneyinde bulunan döşeme kalıntıları bu çağı tek mimari tabaka olarak temsil etmektedir. Kuzeybatı - güneydoğu istikametinde uzanan duvar 0.50 m genişliğinde olup iki yatay taş sırasından oluşmaktadır. Çeşitli karakterlerde daha çok yassı taşların kullanıldığı döşeme kalıntılarının mimari bir bütünlük içinde ele alınmaları olanaksızdır.

Doğu uzatma açmasında açığa çıkarılan bir su kuyusu büyük olasılıkla aynı mimari takabaya aittir. 3.18 - 0.03 m seviyeleri arasında tespit edilen bu kuyunun orijinal tabanına 1993 çalışmaları sırasında ulaşılamamıştır. Çapı 2.00 - 2.10 arasında değişen kuyunun kenarlarında hergangi bir duvar izine rastlanmamıştır. Alt kısmında görülen karbonlaşmış ağaç kalıntıları büyük olasılıkla kuyu doldurulurken içeriye atılmış olmalıdır.

Gerek bu çağa ait tek tabakadan, gerekse kuyu içinden devrin karakteristik özelliklerini yansıtan çok sayıda küçük buluntu ele geçirilmiştir. Küçük buluntular arasında en önemli grubu seramik örnekler oluşturur.

Bu tabaka seramiği ince kum taneli, kalker ve mika katkılı hamur yapısına sahiptir. Hamur ve astar rengi sarı, ya da devetüyü rengindedir. Düz ya da halka dipli, konik gövdeli ve içe eğik dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı kaselerin yanı sıra, "S" biçimli porfilli kaseler karakteristik örnekleridir. Bunun yanında, iri taş ve kalker parçacıklarının bulunduğu kaba nitelikli hamur cinsine daha çok çömlek tipi kaplarda rastlanmaktadır. Bu tip kaplarda yuvarlak gövde, ağız kenarına yakın yerde daralarak çok kısa ve geniş bir boyun oluşturur. Dışa eğik ağız kenarı - basit ya da çift kalınlaştırılmıştır. Geç Tunç Çağı'na ait diğer bir seramik grubunu "gri Minyas " olarak tanımlanan örnekler oluşturur. Açık ve koyu gri renkte, ya da grimsi kahverengi hamurlu ve aynı tonda astarlı olan Minyas kapları arasında, farklı kap tipleri görülmektedir. Bunlar pedestal dipli, konik gövdeli, ağız kenarı çift kalınlaştırılmış ve ufak kulpları olan gobletler; keskin profilleri ve ağız kenarı üzerinde yükselen dikey kulplarıyla kantharolar ve halka dipli konik gövdeli, ağız kenarı dışa kalınlaştırılmış, kulplu kase tipleriyle dikkati çekmektedir (Resim: 1, Şekil: 1). Bu kaplarda gerek form, gerekse yiv bezeme, Minyas seramik gelişiminde izlenen "Olgun Minyas " safhasını karakterize etmektedir² Liman Tepe'de Minyas seramiği, Orta Tunç Çağı mimari tabakalarında

---

(2) O. T. P. K. Dickinson, The Origins of Mycenaean Civilisation, 1977 Göteborg, s.19

görülen ve kullanım sürecini Geç Tunç Çağı'nda da devam ettiren bir gelişim sergilemektedir.

Geç Tunç Çağı tabakasının diğer önemli grubunu, Myken seramiği oluşturur. İthal Myken boyalı seramiği ile yerli Myken seramiği bir arada bulunmaktadır. İthal Myken seramiği çok ince nitelikli bir hamur yapısına sahip olup hamur rengi bej - krem, pembemsi bej tonlarındadır. Astar ise bej , beyaz renktedir. Boyalı Myken örneklerinde birbirine paralel bantlar, içiçe açılar, dikey çizgilerden oluşan taramalar, spiraller, bitki motifleri ve balık motifleri belli başlı bezeme çeşitleridir. İthal ve yerli Myken seramiği, yoğun tahribata uğramış Geç Tunç Çağı tabakaları dışında, aynı döneme ait kuyuda da tespit edilmiştir. Kuyudan ele geçen Myken kapları arasında kylix, alabastron ve kaseler bulunmaktadır. Kuyuda bulunan bir ithal Myken kabı pembe hamurlu; içte pembemsi - bej, dışta ise pembemsi - devetüyü astarlıdır. Düz dipli, konik gövdeli ve kulplu olan kabin akitacağı da vardır. Kabin esas süslemesini gövde üzerindeki içiçe açılar oluşturur (Resim: 2, Şekil: 2). Bu kuyudan çıkan Myken örnekleri gerek tip çeşitlemeleri, gerekse bezeme türleriyle, LH IIIA 1 - 2 - LH IIIB dönemleri arasında Liman Tepe'de Myken kültürünün varlığını gösterir. Myken kapları dışında ele geçen boyalı bir figürin başı ise Myken kültürü etkinliğini vurgulamaktadır (Resim: 3, Şekil: 3). Bu örnek pembe hamurlu, bej astarlı ve kırmızı boyalıdır. Başın üst kısmı düz olup yüz kısmı üçgene yakın bir şekilde ifade edilmiştir. Saç ve yüzdeki detaylarda, kırmızı boya kullanılmıştır. Yuvarlatılmış ufak kil parçalarından oluşan gözler de kırmızı boyalıdır³. Gerek kaplar, gerekse figürin örneği Liman Tepe'nin Ege ve Kıta Yunanistan'la olan yakın ilişkisini yansıtır. Bu ilişkiyi aynı tabakaya ait bir kap kapağında da görmek mümkündür. Ortasında tutamağı olan kapak üzerindeki konsantrik daireler, Kıta Yunanistan'da Orta Hellas Dönemi'nde görülen ve Geç Hellas Dönemi'nde de gelişimini güdüren bir bezeme tarzıdır⁴. Kapağın iç kısmında yer alan işaret ise, Linear yazı karakterinde olup Liman Tepe ile Ege dünyası arasındaki bağlantıyı en belirgin şekilde vurgulamaktadır.

- (3) Bu örneğin hem tip hem de bezeme stili açısından benzerleri için bkz: C. Blegen, *Zygouries; A Prehistoric Settlement in the Valley of Cleonae*. Cambridge 1928. s.205, res. 194; C. Blegen, *Prosymna. The Helladic Settlement Preceding Argive Heraeum*. Cambridge 1937. res. 278; H. Hermann, " Zum Problem des Mykenischen Ursprungs Griechischer Heiligtümer: Olympia und Delphi" *Forschungen zur Ägäischen vorgeschichte Das ende der Mykenischen welt* (7 - 8 Juli, 1984) Köln. s. 159, res 2: a - b; C. Mee, *Rhodes in the Bronze Age. An Archaeological Survey*. Warminster, 1982. s. 44, lev. 40 : 4 - NT 15:15; R. L. N. Barber, *The Cyclades in the Bronze Age*. Iowa City 1987. s. 242, res. 162.
- (4) R. Wünsche, *Studien zur äginetischen Keramik der frühen und mittleren Bronzezeit*. 1977 Berlin, s. 57

ORTA TUNÇ ÇAĞI KALINTILARI

1993 yılı çalışmaları sırasında Orta Tunç Çağı dört farklı mimari tabakada tespit edilmiştir. Yukarıdan aşağı doğru birinci mimari tabaka, birbirleriyle bağlantılı olmayan üç duvar kalıntısıyla temsil edilmektedir. Bu duvar kalıntılarından ikisi aynı kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundadır. Güneydeki birinci kalıntı 2.60 m kuzeydeki ikinci kalıntı ise 2.52 m uzunluğundadır. Her iki duvar arasında büyük bir taş yığınının neden olduğu 2.20 m lik bir açıklık bulunmaktadır. Bu duvarlarda iri boy toplama taşlar yatay iki sıra halinde dizilmiş ve aradaki boşluklar daha küçük taşlarla doldurulmuştur. Aradaki açıklık da dahil edilecek olursa, burada 7.32 m uzunluğunda ve 0.66 m genişliğinde bir duvarın varlığı kabul edilmelidir. Aynı teknik ve yapıya sahip üçüncü duvar kalıntısı diğer iki duvarın oluşturduğu doğrultunun 5 m doğusunda bulunmaktadır. Diğerleriyle aynı istikamette uzanan bu üçüncü duvarın ancak 2.84 m lik bir kısmı korunabilmiştir. Tüm bu duvar kalıntıları 5 m genişliğinde, kuzeydoğu - güneybatı istikametinde uzanan bir yapıya ait olabilir. Bu tabakada kayda değer daha başka bir mimari kalıntıya rastlanmamıştır. Sadece, 1979 yılında açığa çıkarılan bir seramik fırını bu tabakanın mimari kalıntıları arasında sayılabilir⁵.

Orta Tunç Çağı'na ait ikinci mimari tabaka hemen hemen tüm kazı alanını kaplayan bir kaç safhalı taş döşeme ile temsil edilmektedir. Daha çok moloz görünümünde taş kırıntılarından ve yuvarlak küçük taşlardan oluşan bu döşeme içinde yer yer görülen yassı Urla taşı parçalarının herhangi bir mimari bütünlük açısından değerlendirilmesi olanaksızdır.

Kuzey uzatma açmalarında üçüncü mimari tabakaya ait kütle halinde üst üste ocak ve fırın tabanlarına rastlanmıştır (Resim: 4). Sekiz tanesi açığa çıkarılan bu tabanlar, genel olarak Liman Tepe'de görülen karakteristik özellikleri yansıtmaktadır. En altta ısıyı muhafaza etmesi için ince bir kül tabakası oluşturulmakta, bunun üstü toprakla kaplanarak sıkıştırılmakta, en üstte de seramik parçaları yerleştirilerek taban sıvası atılmaktadır. Kullanılamaz hale gelen fırın ve ocaklar onarılmamış, üzerine bir yenisi yapılmıştır. Böylece üstüste gelen tabanlar bir taraftan kütle halinde bir görünüm oluştururken, diğer taraftan birbirlerini büyük ölçüde tahrip etmişlerdir. Daha çok oval yapıya sahip olan bu tabanların en büyüğü uzunluk olarak 2 m ye yaklaşmaktadır. Fırın ve ocak tabanlarından oluşan bu kütle, doğu, kuzey ve güney istikametlerinde dağınık bir görüntüye sahipken, batı istikametinde bir kör duvarın düzgün yüzüyle sınırlanmaktadır. Kuzeydoğu - güneybatı istikametinde uzanan

(5) Krş.: A. Erkanal ve H. Erkanal, "Vorbericht über die Grabungen 1979 im prähistorischen Klazomenai - Liman Tepe", H. Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi 1 - 1 (1983), s. 166.

kör duvarın tespit edilen uzunluğu 2.70 m dir. Geriye doğru 0.42 - 0.47 m uzayarak bir taş dolguyla bütünleşir. Kör duvarın fırın ve ocak tabanlarına dayanan doğu yüzü çok muntazam bir şekilde yassı Urla taşlarıyla⁶ örülmüştür. Kör duvarla birlikte fırın ve ocak tabanlarının oluşturduğu bütünü kuzeyde yer alan tek bir duvar kalıntısı çevrelemektedir. Daha çok yuvarlak yapıya sahip toplama taşlardan oluşan bu duvar kalıntısı 7.10 m uzunluğunda olup güneydoğu - kuzeybatı istikametinde uzanmaktadır. Duvar düz olmayıp kuzeybatı ucu hafif bir kavisle batıya doğru kıvrılmaktadır. Böylece büyük olasılıkla tabanlar ve kör duvar bir apsis içine alınmış olmaktadır. Mevcut kalıntılar göz önüne alındığında, güneydoğu - kuzeybatı istikametinde uzanan bir apsidal evin varlığı ortaya çıkmaktadır (Resim: 4). Bu evin inşaatında daha çok ahşap malzeme kullanılmış olmalıdır.

Apsidal ev dışında üçüncü mimari tabakaya ait bazı taban ve duvar kalıntılarına rastlanmıştır. Belli bir mimari karakteri yansıtmayan bu kalıntıların inşaatında da yassı Urla taşları kullanılmıştır.

Gerek apsidal ev içindeki fırın ve ocak tabanlarının çevresinde, gerekse diğer alanlarda bol miktarda maden kalıbı örnekleri ele geçmiştir. Bu örneklerden bazıları çok gelişmiş bir maden teknolojisinin varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bazı kaba seramik örnekleri maden kalıplarıyla bağlantılı olabilir. Bu durumda apsidal ev ve çevresi bir çeşit "atölyeler bölgesi" şeklinde tanımlanmalıdır. Birinci mimari tabakada ele geçen seramik fırını da göz önüne alınırsa, sadece üçüncü mimari tabaka değil, daha önceki iki mimari tabaka da aynı doğrultuda değerlendirilmelidir. Ele geçen çok sayıdaki ağırşak ve dokuma tezgahı ağırlığı bu neticeyi desteklemektedir. Kalıplarla birlikte başka bir buluntu grubu da yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar kurşun halkalardır. Çoğunluğu 0.025 m çapında olup ne bilezik, ne de yüzük olarak kullanılmaları olasıdır. Madenin yumuşaklığı nedeniyle bir çeşit alet olarak kullanılmış olmaları da düşünülemez. Bunlar ancak Önyasya'nın kültürel yönden gelişmiş bazı bölgelerinde ve Mısır'da olduğu gibi bir çeşit para birimi olarak değerlendirilebilir. Böylece bu mimari tabakalar döneminde Liman Tepe'de çok gelişmiş bir maden teknolojisinin yanında, gene çok gelişmiş bir ekonomik düzenin varlığı ortaya çıkmaktadır.

Orta Tunç Çağı dördüncü mimari tabakası daha belirgin mimari özellikleri yansıtmaması açısından önem taşır. Üçüncü mimari tabakanın apsidal

(6) Urla taşları genel olarak "Mesozoik kristalen kalkerleri" şeklinde tanımlanmaktadır. Bk. B. Mater, "Urla Yarımada'sında Arazinin Sınımlandırılması ile kullanışı Arasındaki İlişkiler". 1982 İstanbul. s. 112 ve 123.

evi altından, bu tabakaya ait daha başka bir apsidal ev açığa çıkarılmıştır (Resim: 5, Şekil: 4). Dördüncü mimari tabaka apsidal evi çok daha iyi korunmuş olup tüm planıyla izlenebilmektedir. Yapı güneydoğu - kuzeybatı istikametinde uzanmaktadır. Uzunluğu 9.80 m genişliği ise 4.80 m dir. Güneydoğudaki giriş kısmı kazı alanının doğu kenarı içine girmektedir. Bu nedenle giriş kısmı hakkında bilgi edinmek mümkün olmamıştır. Sadece güneybatı duvarının giriş kısmına doğru bir geniş açıyla kıvrıldığı görülebilmektedir. Takriben 0.40 m genişliğindeki dış duvarları toplama taşlarla örtülmüştür. Duvar örgüsünde belli bir sistem uygulanmamış, taşlar basit bir anlayışla yanyana dizilmiştir. Duvar taşları bazı kesimlerde dağınık bir görüntü içindedir. Bu nedenle bina inşaatında daha çok ağaç malzeme kullanılmış olmalıdır. Tepe noktasında tahribata uğrayan apsisin iç yapısı büyük ölçüde korunmuştur. Apsis içten tepe noktasına 1.5 m uzaklıkta, 0.20 m kalınlığında bir ince duvarla ana mekandan ayrılmaktadır. Küçük boyutlarda yassı Urla taşlarından yapılan bu duvarın ana mekan tabanından yüksekliği 0.14 m dir. Bu ince duvarın iç kısmı, yani apsisin iç kısmı ayrıca gene küçük yassı Urla taşlarıyla döşenmiş, böylece ince duvarın sınırladığı taş döşemeli bir seki elde edilmiştir. Bu sekiden 0.14 m derinlikteki ana mekan tabanı sert topraktan oluşmaktadır. Seki duvarının güney batı köşesinde ana mekan tabanı üzerinde in situ olarak bir grup seramik parçası tespit edilmiştir. Bu seramik parçaları arasında bazı ağırsak örneklerine de rastlanmıştır.

Dördüncü mimari tabaka apsidal evinin güneybatı duvarına paralel ikinci bir duvar başka bir yapıya aittir (Resim: 5, Şekil: 4). İki paralel duvar arasında 0.30 - 0.42 m lik bir açıklık bulunmaktadır. Bu ikinci, duvar 0.40 m lik kalınlığıyla ve diğer özellikleriyle apsidal ev duvarlarından farklı değildir. Sadece yer yer 0.50 m ye varan yüksekliğiyle daha iyi korunmuştur. Kuzeybatı - güneydoğu istikametinde uzanan bu duvar, apsidal ev güneybatı duvarı gibi kuzeybatıdan batıya doğru bir kavisle kıvrılmakta ve büyük olasılıkla bir apsis oluşturmaktadır. Aynı duvarın güneydoğu ucu da güneye doğru kıvrılmakta ve komşu apsidal ev duvarına uyum sağlamaktadır. Güneybatıda bu duvara 4 m uzaklıkta, 3.40 m uzunluğunda ve 0.40 m genişliğinde bir duvar kalıntısı 1980 yılı çalışmaları sırasında açığa çıkarılmıştır. Güneydoğu - kuzeybatı istikametindeki bu duvar kalıntısı da değerlendirilecek olursa birinci apsidal ev yanında bir apsidal ev daha ortaya çıkmış olmaktadır. Bu ikinci yapının da genişliği 4.80 m dir. Uzunluğunun ise birinciden pek farklı olmaması gerekmektedir.

1980 ve 1992 yıllarındaki çalışmalarında ikinci apsidal evin 5 m güneybatısında tespit edilen başka bir duvar kalıntısı, dördüncü mimari tabakaya yeni bir görüntü kazandırmıştır. 7 m uzunluğunda ve 0.40 m ge-

nişliğindeki bu duvar tüm özellikleriyle her iki apsidal ev duvarlarına benzemektedir. Güneydoğu - kuzeybatı istikametinde uzanan bu duvar hafif kavisli yapısıyla üçüncü bir apsidal evin kuzeydoğu dış duvarı özelliklerini taşır. Kazı alanının en güneyinde yer alan bu üçüncü apsidal ev diğerleriyle aynı doğrultudadır. İkinci ve üçüncü apsidal evlerin arasında kalan 5 m lik boşluğun batısında 1992 yılında bir dizi ocak ve ateş yeri tabanı tespit edilmiştir. Bu tabanlar arasında yer alan ve iş tezgahı olarak tanımlanan düzenlemeler de göz önüne alınırsa bu açıklığın kolektif amaçlar için kullanıldığı düşünülebilir.

Doğu uzatma açmasının güneybatı köşesinde bir kısmı daha önceki yıllarda tespit edilen bir depo açığa çıkarılmıştır (Resim: 6). Daire görünümündeki bu depo büyük olasılıkla dördüncü mimari tabakaya aittir. Deponun korunan yüksekliği 1.53 m dir. Çapı üstte 1.60 m, tabanda 1.40 m dir. Yukarıdan aşağıya doğru konik bir şekilde hafifçe daralan bu deponun tabanı yassı taş ve sıkıştırılmış toprakla kaplanmıştır. İri boy URLa taşları dikey kullanılarak en alt sıra oluşturulmuş, dikey taşların üst kısımları, aynı karakterdeki taşları yatay kullanarak örülmüş ve böylece zemin içine oyulan çukur çepeçevre taşla kaplanmıştır. Bu yeraltı deponunun bağlı olduğu mimari özelliklerle ilgili bir kalıntıya rastlanmamıştır.

Bu depo dışında doğu uzatma açmasında dördüncü mimari tabaka, moloz ve çeşitli karakterde küçük taşlarla kaplı bir meydan görünümündedir. Bu durumda aynı hizadaki üç apsidal evin bu meydana yani, güneydoğuya açıldığı anlaşılmaktadır. Kısacası Orta Tunç Çağı'nın dördüncü mimari tabakasında Liman Tepe, meydan etrafında apsidal evlerden oluşan bir mahalle durumundadır. 1993 yılına kadar, meydanın kuzeybatısındaki üç ev kısmen de olsa ortaya çıkarılmıştır. Aynı meydanın etrafında büyük olasılıkla daha başka apsidal ev kalıntıları mevcuttur. Önümüzdeki yıllarda gerçekleştirilecek kazı çalışmaları bu konuya açıklık getirecektir.

Orta Tunç Çağı mimari tabakalarında ele geçen yerli seramik, hamurdaki katkı maddelerinin farklı boyutlarına ve miktarlarına bağlı olarak nitelik açısından ince - orta ve kaba olmak üzere ayrılmaktadır. İnce nitelikli malzemede kum, kalker, kuvars ve mika gibi maddeler ince zerrecikler halinde bulunur. Hamur rengi kırmızı, devetüyü ve kahverengidir. Astar genelde ya hamurun renginde, ya da hamur renginden daha koyu bir tonda olabilmektedir. Yerli seramiğin bir grubunu oluşturan "Gri Minyas" kaplarında, hamur ve astar rengi gri veya grimsi kahverengidir. Orta ve kaba nitelikli malzemede ise taş parçacıkları ve seramik kırıkları gibi katkı maddelerinin hamurdaki dağılımları ve

miktarları değişkendir. Mika zerreciklerine hemen hemen her hamur grubunda rastlanır. Kaba nitelikli seramikte hamur rengi kahverengi ve siyah tonlarındadır. Bu gruba ait bazı kaplar kendinden astarlıdır. Çok kaba nitelikli kaplarda ise herhangi bir yüzey işlenimine gidilmemiştir. Orta Tunç Çağı seramiğinde çizgi, yiv kabartma ve boya bezeme yaygındır. Birbirine paralel çizgiler, zikzak ve dalga motifleri daha çok kabin gövdesine, ya da omuz kısmına işlenmiştir. Yiv bezemeye "gri Minyas" seramiğinde hem gövdede, hem de pedestal diplerde rastlanmaktadır. Düğme biçiminde ufak kil parçalarının oluşturduğu kabartma (= kabara) bezeme, kabin gövdesinde olabildiği gibi yatay kulplarda da belli aralıklarla sıralanmış olarak görölmektedir. Öte yandan farklı bir bezeme çeşidini temsil eden mat boyalı örneklerde, devetüyü astar üzerinde kırmızı ya da sarı renkte bantlar bulunmaktadır.

Orta Tunç Çağı'nı temsil eden mimari tabakalarda çanak ve kaseler, gelişimini benzer formlarda sürdürmüştür. Düz dipli, yuvarlak gövdeli çanakların yanı sıra düz ya da halka dipli, konik gövdeli, ie eğik - dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı kaseler en yaygın kap formlarını oluřturur⁷. Bu kase tipi, Orta Tunç Çağı'nın birinci ve ikinci mimari tabakalarında sarı ve devetüyü renkte hamurlu ve kendinden astarlı olarak görölmektedir. Ancak üçüncü tabakadan itibaren koyu devetüyü ve kırmızı hamur renginde, kırmızı astarlı ve parlak perdeli kap örneklerinde belirgin bir artış gözlenmektedir. Benzer malzeme ve teknik özellikler, yonca ağızlı ve gaga ağızlı testi örneklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Batı Anadolu ve Ege adalarında Eski Tunç Çağı'ndan itibaren görölen insan yüzölöl kap geleneği, Liman Tepe Orta Tunç Çağı tabakalarında daha gelişmiş şekliyle yoğun bir şekilde temsil edilmektedir.

Kaba nitelikli grupta en yaygın kap tipi çömleklerdir. Yuvarlak gövdeli, kısa ve geniş boyunlu olan çömleklerin dışa eğik ağız kenarları ie kalınlaştırılmış ya da çift kalınlaştırılmıştır. Üçüncü mimari tabakadan ele geçen bu türde bir kap, tek kulplu ve akıtacaklıdır (Resim: 7, şekil: 5). Kabin gövdesi, kabara larla bezelidir. Bu bezeme, aynı tabakaya ait

(7) Bu kase tipi, Orta Tunç Çağı ve Geç Tunç Çağı'nda olmak üzere uzun bir kullanım süreci gösterir. Yayınlaş alanı için bkz.: C. Blegen, J. L. Caskey, M. Rawson Troy III: The Sixth Settlement. Princeton 1953, s. 159 - 170, 183, res. 365 - 366, 371 - 372, 377; J. Sperling, "Kum Tepe in the Troad: Trial excavation" *Hesperia* 45 (1976) s. 361. lev. 81; J. Boehlau, K. Schefold, Larisa am Hermos III: Die Kleinfunde. Berlin 1942. s. 16, res. 7: e - f; S. Lloyd, J. Mellaart, Beycesultan II: Middle Bronze Age Architecture and Pottery 1965. s. 82, res. 1 - 3, 10 - 12; S. Hood, Excavations in Chios 1938 - 1955: Prehistoric Emporio and Ayio Gala. BSA 15 - 16 (1981 - 1982), s. 570, res. 254; V. Milojević, Samos I. Die Prähistorische Siedlung unter dem Heraion Grabung 1953 und 1955. Bonn, 1961. s. 50, 75, lev. 49; W. Lamb, "Excavations at Thermi" BSA 31 (1930 - 31) s. 159, res. 3.

gaga ağızlı bir testi parçasının yanı sıra, farklı kap tiplerine de yaygın olarak uygulanmıştır.

ESKİ TUNÇ ÇAĞI KALINTILARI

Eski Tunç Çağı mimari tabakaları sadece doğu uzatma açmasında araştırılmıştır.

Doğu uzatma açmasında Orta Tunç Çağı'na ait mimari tabakalar taş döşeme meydanlarla temsil edildiğinden, daha alttaki tabakalar ve özellikle de daha önceki yıllarda nadiren tespit edilen Eski Tunç Çağı birinci mimari tabakası tahrip görmemiş, belirgin özellikleriyle büyük ölçüde açığa çıkarılabilmektedir (Resim: 8, Şekil: 6). Birinci mimari tabakaya ait büyük bir duvar güney açma kenarından çıkmakta, kuzeydoğu - güneybatı istikametinde uzanarak takriben açma ortalarında son bulmaktadır. Esas kalınlığı 1.20 m dir. Bazı taş sıraları dışa kaydığından kalınlığı yer yer 1.46 m ye ulaşmaktadır. 6.48 m lik bir kısmı açığa çıkarılan bu duvarda değişik bir inşa sistemi uygulanmıştır. Muntazam yassı Urla taşları kullanılarak duvarın iki kenarı tek sıra halinde örülmüş, bu sıraların arası, yani duvarın iç kısmı, toprak harcıyla doldurulmuştur. Belli aralıklarla iç kısım gene taşla kaplanmıştır. 1.05 m yükseklikte korunan bu kalın duvar bilinçli bir şekilde kuzeybatı - güneydoğu istikametinde uzanan ikinci mimari tabaka duvarları üzerine oturtulmuştur. Hatta bazı kesimlerde alttaki duvarı tahrip etmemek için temel taşları yükseltilmiştir. Bu kalın duvar son bulunduğu yerde takriben 0.60 m kalınlığında daha ince ve çift sıra taştan oluşan ikinci bir duvara doksan derecelik bir açıyla bağlanmaktadır. Kuzeybatı - güneydoğu istikametinde 2.80 m uzayan bu ikinci duvar, güneye dönmekte ve bir kavis yaparak güney açma kenarı içine girmektedir. Böylece bu ince duvarla kuzeyinde 0.66 m genişliğinde bir kapı yeri olan geniş bir mekan elde edilmiş olmaktadır (Resim: 8, Şekil: 6). Yalnız bu mekanın batı duvarını oluşturan kalın duvarla diğer duvarlar arasında gerek teknik, gerekse mantık açısından bir uyumsuzluk görülmektedir. Büyük olasılıkla kalın duvar başka bir amaçla inşa edilmiş, daha geç bir dönemde işlevini yitirdikten sonra, gelişigüzel bir duvarla bütünleştirilerek belki basit bir konut olarak yeniden değerlendirilmiştir. Kalın duvarın 1.70 m kuzeyinde aynı istikamette uzanan ve kuzey açma kenarından içeri giren, 2.40 m uzunluğunda ve 0.40 m genişliğinde başka bir duvarın mimari bağlantısı anlaşılamamıştır. Basit toplama taşları iki sıra halinde dizerek inşa edilen bu duvarın bağlantısı ancak açmanın kuzeyi kazıldığı zaman anlaşılabilecektir. Bu mimari tabakaya ait diğer bir duvar da açma güneydoğu köşesinde tespit edilmiştir. 1 m kadar bir yüksekliğe sahip olan ve kalın duvar gibi kuzeydoğu - güneybatı istikametinde uzanan bu du-

varın arka yüzü çalışma alanı yetersizliğinden açılamamıştır. Önümüzdeki yıllarda kazı alanı genişletildiğinde bu duvar ve bağlı olduğu mimari bütünlük hakkında daha ayrıntılı bilgi edinilebilecektir.

Eski Tunç Çağı'na ait ikinci mimari tabaka duvarları kısmen araştırılabilmiştir. Daha önceki yıllarda 12.60 m lik kısmı açığa çıkarılan kuzeybatı - güneydoğu doğrultusundaki bir duvarın uzantısı üzerinde 0.86 m genişliğinde ve 1.03 m uzunluğunda çok muntazam bir eşik taşı ortaya çıkarılmıştır. Bu eşik taşı, dolayısıyla buradaki kapı, daha önceki yıllarda kısmen açığa çıkarılan ince uzun koridor şeklindeki iki mekanı birbirine bağlamaktadır. Bu eşik taşlı duvar uzantısı yanında birbiriyle köşe yapması gereken iki duvar daha kısmen açığa çıkarılmıştır. 0.70 m lik bir genişliğe sahip olan bu duvarlar M. Ö. 4. asra ait bir su kuyusu tarafından tahrip edilmiş ve bu nedenle de bağlantıları ortaya konamamıştır (Resim: 8, Şekil: 6).

Daha önceki yıllarda tespit edilen üçüncü mimari tabaka bu yıl araştırılmamıştır. Sadece genel kazı alanı temizliği sırasında üçüncü mimari tabakaya ait bazı küçük buluntular ele geçirilmiştir. Bunlar arasında bir bronz keski madencilik açısından büyük önemi taşır. 0.176 m uzunluğundaki bu keski kütleli bir yapıya sahip olup çok gelişmiş bir madencilik anlayışını ortaya koymaktadır.

Eski tunç Çağı mimari tabakalarına ait seramik, hamurdaki katkı maddeleri ve miktarları, bunun yanı sıra farklı yüzey işlenişleri ile çeşitli gruplara ayrılır. İnce kum taneli kalker, mika ve taş parçacıklarının oluşturduğu hamur, kahverengi, kırmızımsı kahverengi ya da siyah tonlarındadır. Astar içte ve dışta aynı renkte olup, parlak perdahlıdır. Birinci ve ikinci mimari tabakalarda kırmızımsı kahverengi ve siyah astarlı, parlak perdahlı seramik grupları aynı oranlarda görülürken daha alt seviyelerde, siyah astar ve perdahlı grubun yoğun geldiği gözlenmiştir. Seramikte görülen bezeme, çizi tekniğinde yapılmış paralel ince çizgiler, noktalar, içiçe üçgenler, baklava motifleri, dikey kabartma bantlar ve kulp üzerinde burma görünümü veren derin yivlerden oluşur.

Kap tipleri arasında basit ağızlı, yuvarlak gövdeli sıç çanaklar; konik gövdeli içe eğik - basit ağız kenarlı makara kulplu kaseler⁸ ve kapalı kaplar bulunmaktadır. Çok sayıda ele geçen üç ayaklı kap parçaları ise farklı tipleri yansıtmaktadır.

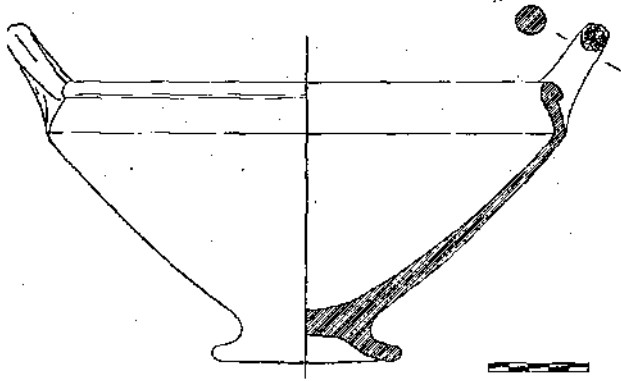
(8) W. Lamb, Excavations at Thermi in Lesbos. Cambridge 1936, lev. XXXI; M. Korfmann, "Troia - Ausgrabungen 1990 und 1991" Studia Troica 2 (1992), res. 22: 5 - 7.

Yerli seramik gruplarından tamamen farklı malzeme ve tekniğe sahip bir örnek, Kıta Yunanistan veya Kiklad adalarından ithal edilmiş olmalıdır. İkinci mimari tabakaya ait olan bu örnek, Ege'de Erken Hellas II Dönemi'nin karakteristiği olan "sos kabı" formunu vermektedir⁹. Liman Tepe "sos kabı", ince nitelikli, gri hamurlu, açık kiremit ve siyah renkte astarlı olup "firnis" görünümündeki yüzey işlenişi ile "mottled ware" olarak adlandırılan seramik grubunun özelliklerini yansıtmaktadır¹⁰.

GÜNEY KESİMİ KAZI ÇALIŞMALARI

Eski Tunç Çağı'na ait sur dışında yürütülen çalışmalar sırasında, doğal etkenler nedeniyle bir çeşit yığıntı görünümünü alan eski kazı çalışmalarına ait setler kaldırılmıştır. Kaldırılan setlerin altında M. Ö. 6. asra ait kalıntılar içinde bir çocuk mezarı tespit edilmiştir. 0.46 m uzunluğunda taş levhacıklardan oluşan küçük bir sanduka içinde yatan iskelet hoker tarzında güneydoğu - kuzeybatı istikametinde yatmaktadır. Güney kesimindeki çalışmalara daha sonraki yıllarda devam edilecek, sur dışındaki Eski Tunç Çağı yapılarına inilmeye çalışılacaktır.

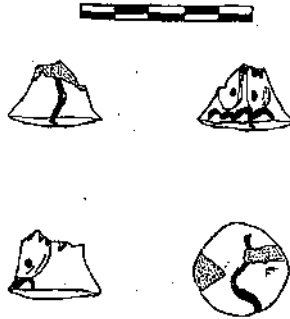
-
- (9) Konuyla ilgili değerli katkılardan dolayı Londra Üniversitesi'nden Sayın Cyprian Broodbank'a teşekkür ederiz.
- (10) C. Blegen, Korakou: A Prehistoric Settlement Near Corinth. New York, 1921. s. 7, res. 6, lev. 1, 1; R. Wünsche, Studien zur äginetischen Keramik der frühen und mittleren Bronzezeit. Berlin 1977. s. 22.

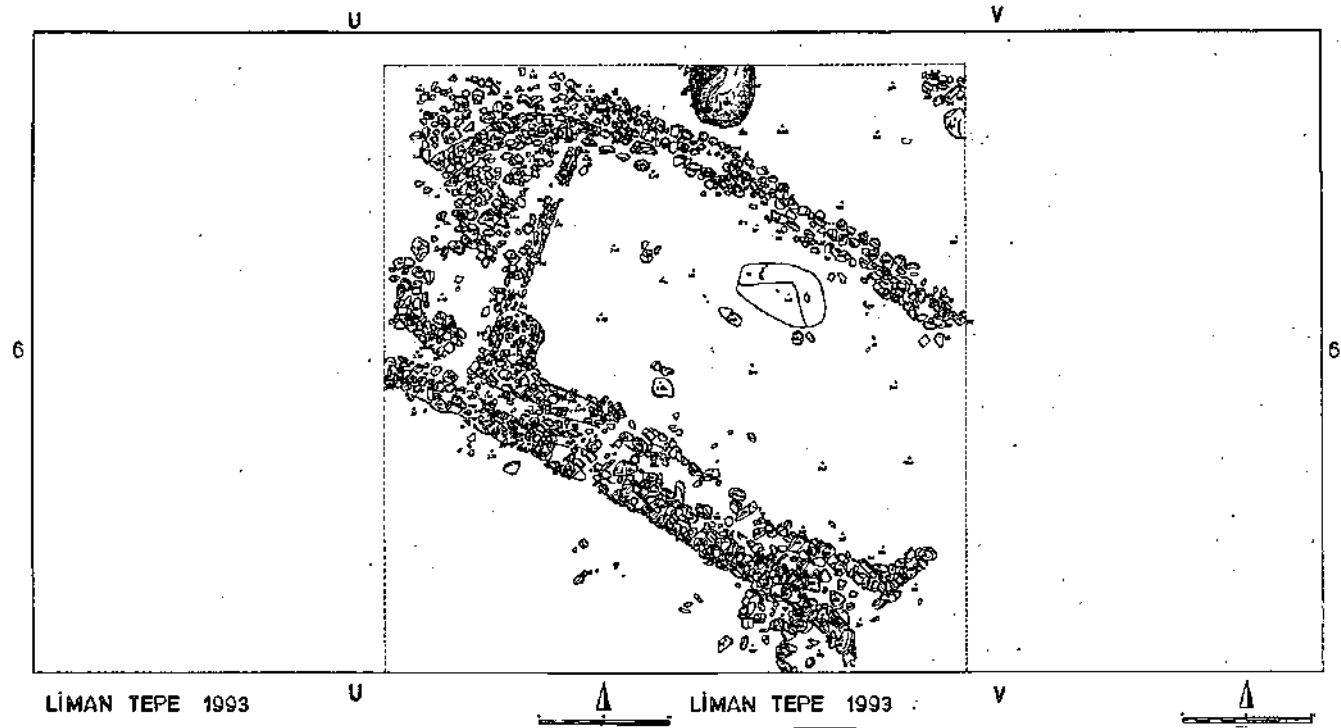
Şekil: 1- Geç Tunç Çağı mimari tabakasından ele geçen gri Minyas kabı.

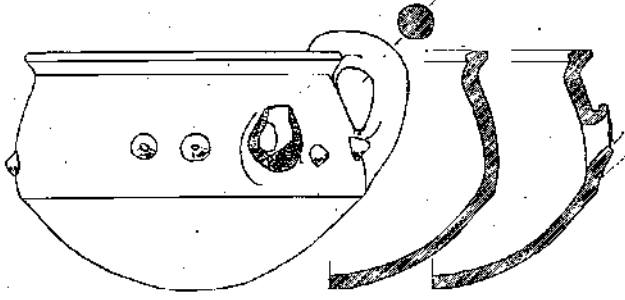
Şekil: 2- Geç Tunç Çağı su kuyusundan ele geçen Myken kabı

Şekil: 3- Geç Tunç Çağı su kuyusundan ele geçen Myken fi-gürin başı

Şekil: 4- Orta Tunç Çağı dördüncü mimari tabakası apsidal evi.

Şekil: 5- Orta Tunç Çağı üçüncü mimari tabakasından ele geçen kabaralı kap.

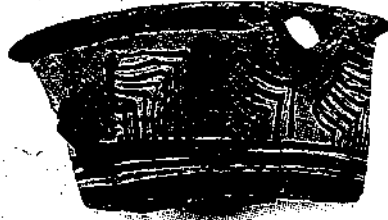

LİMAN TEPE 1993

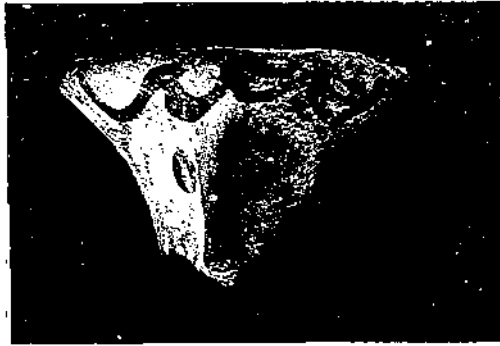
Şekil: 6- Eski Tunç Çağı mimari tabakaları.

Resim: 1- Geç Tunç Çağı mimari tabakasından ele geçen gri Minyas kabi.

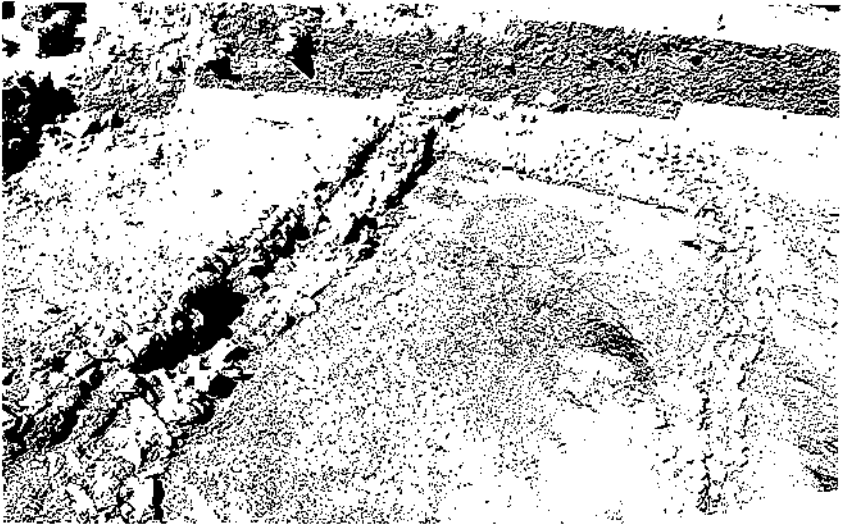
Resim: 2- Geç Tunç Çağı su kuyusundan ele geçen Myken kabi.

Resim: 3- Geç Tunç Çağı su kuyusundan ele geçen Myken figürin başı.

Resim: 4- Orta Tunç Çağı üçüncü mimari tabakası apsidal evi ve fırın tabanları.

Resim: 5- Orta Tunç Çağı dördüncü mimari tabakası apsidal evi.

Resim: 6- Orta Tunç Çağı deposu.

Resim: 7- Orta Tunç Çağı üçüncü
mimari tabakasından ele
geçen kabareli kap.

Resim: 8- Eski Tunç Çağı mimari tabakaları.

1993 PANAZTEPE KAZILARI SONUÇLARI

Armağan ERKANAL *

1993 yılı Panaztepe Kazıları Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün, Hacettepe Üniversitesi'nin ve Türk Tarih Kurumu'nun maddi ve manevi desteği ile yaklaşık iki ay sürdürülmüştür.

Kazı ekibi Prof.Dr. H.Erkanal, Arkeolog N.Çınardalı, Dr. S.Günel, S.Özenir, T.Türker, B.Uysal, D.Yalçıklı, H.Yalçıklı; arkeoloji öğrencilerinden M.Çelik, T.Ceylan, U.Dağ, H.Döneröz, A.Engin, K.Işık, S.Koca, D.N.Özak, C.Yerlikaya ve G.Yirci'den oluşmuştur. Kazıya Bakanlık temsilcisi olarak N.Yarayışlı katılmıştır. Kazının yürütülmesinde emeği geçen gerek kazı ekibine gerekse diğer tüm yetkililere en içten duygularıyla teşekkürü bir borç bilirim.

1993 yılında Panaztepe'de yapılan kazı çalışmaları I.mezarlık alanında yoğunlaştırılmıştır¹. Bu kazılar sırasında L/11; K-M/12-14; J-K/15-

* Prof.Dr.Armağan ERKANAL, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Beytepe-ANKARA

- (1) Panaztepe Kazısı ile ilgili basılmış ve baskısı süren yayınlar için karış.: A.Erkanal and H.Erkanal, "A New Archaeological Excavation in Western Anatolia; Panaztepe", *Turkish Review*, I/3, 1986, s.67-76; A.Erkanal, "Panaztepe Kazısının 1985 Yılı Sonuçları", *VIII. KST I*, 1986, s.253-261; A.Erkanal, "Panaztepe Kazıları 1986 Yılı Sonuçları", *X. KST I*, 1987, s.345-350; A.Erkanal ve H.Erkanal, "Batı Anadolu'da Yeni Bir Arkeolojik Kazı; Panaztepe", *Remzi Oğuz Arık Armağanı*, Ankara, 1987, s.115-124; A.Erkanal, "Panaztepe Kazıları 1987 Yılı Sonuçları", *X.KST II*, 1988, s.59-65; Y.Ersoy, "Finds From Menemen/Panaztepe in the Manisa Museum", *The Annual of the British School of Archaeology (BSA)*, 83, 1988, s.55-82; A.Erkanal, "Panaztepe Kazısı 1988 Yılı Raporu" *Höyük*, I, 1988, s.37-42; A.Erkanal, "1988 Panaztepe Kazısı Sonuçları", *XI. KST I*, 1989, s.255-260; E.Güleç, "Panaztepe İskeletlerinin Paleoantropolojik ve Paleopatolojik İncelemesi", *Türk Arkeoloji Dergisi (TAD)*, XXVIII, 1989, s.73-95; A.Erkanal, "Panaztepe Kazısının Tarihsel Açısından Değerlendirilmesi", *X.Türk Tarih Kongresi*, 1990, s.139-146; B.Jaeger und R.Kraus, "Zwei Skarabäen aus der mykenischen Fundstelle Panaztepe", *Mitteilungen der deutschen Orient Gesellschaft (MDOG)*, 122, 1990, s.153-156; A.Erkanal, "Panaztepe Kazısının Tarihsel Açısından Değerlendirilmesi", *X.Türk Tarih Kongresi*, 1990, s.139-146; A.Erkanal, "1990 Panaztepe Kazısı Sonuçları", *XIII. KST I*, 1991, s.447-455; A.Erkanal, "1991 Panaztepe Kazısı Sonuçları" *XIV. KST I*, 1993, s.495-502; A.Erkanal, "Panaztepe Nekropolü", *1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara, 1993; s.129-140;

16; L/17 ve M/19 açmalarında çalışılmıştır. Bu çalışmalarımızda, Panaztepe'nin güneybatı kesiminde yer alan bazı mezarların açılmasının yanı sıra, bu kesimde yer aldığı anlaşılan ve M.Ö. 2. binin başına tarihlendirilen yerleşme alanında da kazılar yürütülmüştür. Yayıncı çalışmalarını sürdürdüğümüz I. mezarlık alanı bilindiği üzere özel bir yolla (patika) ikiye ayrılmıştır. Bu iki alanın birbiri ile olan ilişkilerini saptamak amacı ile, 1993 yılı çalışmalarında söz konusu yolun bir bölümü kazılarak, iki bölge birbirine birleştirilmiştir. K-M/12-13 açmalarında yer alan 25 m uzunluğunda ve 3.5 - 5 m ler arasında genişliği değişen bu yol kuzeybatı-güneydoğu yönündedir. Yolun yapımı sırasında arazinin bu kesimde yüzeyinin sıyrılmasından sonra, yaklaşık 0.10 m lik bir mucur tabakası ile kaplandığı ve bu tabakanın zaman zaman yenilendiği anlaşılmıştır. Mucur tabakasının kaldırılmasından sonra, doğrudan kültür tabakalarına girilmiştir. Bu kültür tabakasının en üstte korunmuş geçen yüzyıla ait bir köy mezarlığı olup, burada toplam 71 adet iskelet açığa çıkartılmıştır. Bu mezarlardan bazılarında ölümlerin çift çift ve yan yana gömüldükleri dikkati çekmiştir. Bunlar büyük bir olasılıkla aynı anda ölen akraba mezarları olmalıdır. Bu konuda antropolojik veriler değerlendirildikten sonra konuya açıklık getirilebilecektir.

Burada yer alan mezarların yapılması sırasında ve çeşitli nedenlerle yoğun bir biçimde tahrip edildiği anlaşılan bu alanda, 1991 kazı mevsiminde varlığını kesin olarak saptadığımız, taş platformun-bozulmuş da olsa- izlerini gözlemlememiz mümkün olmuştur. Böylece 1985/86 ve 1991/92 yılı çalışmalarında açığa çıkartılan mezarlık bölgelerinin bir bütün olarak değerlendirilebilmesine olanak sağlanmıştır.

Bu kazılar sırasında ayrıca, 1985/86 yıllarında bir kısmı kazılan ve türünün en büyük mezarını oluşturan çevresi mimarili bir mezarın da (O mezarı) güneybatı kesimi kazılarak, söz konusu mezarın korunmuş tüm alanı ortaya çıkartılmıştır. Ne yazık ki mezarın bu kesiminde yoğun tahribatın olması mezarın boyutlarının kesin ölçülerle verilmesini engellemektedir.

1993 yılında K/14, J/15 ve K-J/16 açmalarında yapılan kazılarda M.Ö. 2. binin başına tarihlendirilen bir yapı katının açığa çıkartılmasına

A.Erkanal, "1992 Panaztepe Kazısı Sonuçları"; S.Günel, *M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiklerinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi* (baskıda); S.Günel, "Panaztepe Mezarlık Alanında Ele Geçen Gaga Ağzılı Bir Myken Testisi"; A.Erkanal ve diğerleri (ed.), *In Memoriam I.Metin Akyurt ve Bahattin Devamı Anı Kitabı, Studies for Ancient Near Eastern Cultures* s.152-158 (baskıda); N.Çınardalı, "Panaztepe Kazısında Ele Geçen Bir Grup Cam Süs Eşyası", A.Erkanal ve diğerleri (ed.), *In Memoriam I.Metin Akyurt ve Bahattin Devamı Anı Kitabı, Studies for Ancient Near Eastern Cultures* s. 69-79 (baskıda).

başlanılmıştır. Bu tabakanın üzerinde yer alan geçen yüzyıla ait mezarlar yer yer bu yapı katının da tahrip olmasına neden olmuştur.

Panaztepe'nin bu kesiminde açığa çıkartmaya başladığımız kalıntılara dayanarak, güçlü bir yerleşmenin varlığı bu kesimde sap-
tanmıştır. Bu yapı katı ele geçirilen seramik buluntularına dayanarak M.Ö. 2. binin başına tarihlendirilmiştir.

K/14 açmasında I-X/a-f plankarelerinde 60 m²; J/15 açmasında I-Xa-j plankarelerinde ise 81 m² lik bir alanda olmak üzere toplam 141 m² lik bir bölgede araştırdığımız bu tabakada taş temelli bir yapıya ait yaklaşık 5 x 5 m boyutlarında bir mekanla, 4.10 m uzunluğunda 1-1.50 m eninde günümüze korunagelmış bir "rampa" (?) açığa çıkartılmıştır. Bu iki açmada yoğun bir enkaz tabakasının izlenmiş olması, J/15 açmasında açığa çıkartılan yapının yıkılması sırasında bu enkazın geniş bir bölgeye yayılmış olabileceği kanısını uyandırmıştır.

K/14 açmasında açığa çıkartılan mimari öğelerden şimdilik "rampa" olarak nitelendirdiğimiz taş döşeme parçası kuzeybatı-güneydoğu yönünde gelişir. Bu taş döşemenin kuzeydoğusunda, adeta onu sınırlandıran bir duvar parçası dikkati çeker. 0.40 - 0.45 m ler arasında kalınlığı olan bu duvarın korunan uzunluğu 2.95 m dir. Bu duvarın "rampa" nın döşemesine bakan tarafında daha yassı taşlarla yaklaşık üç sıra; duvarın dış tarafında ise, daha kalın taşların kullanılması ile gene üç sıra taş örgünün korunduğu gözlenmiştir. Bu iki mimari ögenin birbiri ile ilişkisini açıklamak bugünkü bilgilerimizle her ne kadar mümkün değilse de, burada yol kenarında yer alan bir yapının varlığı da tartışılabilir. Bu konuda kesin bir yargıya çevrede yapılacak yeni kazılardan sonra varılabilecektir. Söz konusu bu yapının oldukça büyük bir tahribat geçirdiği çevreye yayılan enkaz kalıntılarından anlaşılmaktadır. Bu mekanda ve çevresinde ele geçirilen "jeton" (?) ve ortası delik objelere dayanarak, bu mekanın ait olduğu yapının belki de, mal sevkiyatı ya da mal değiş-tokuşu yapılan bir yer olduğu düşünülebilir. Gerek bu buluntular gerekse bu açmalarda çevreye yayılmış enkaz arasında ele geçirilen bazı kabartmalı ve monokrom seramik parçalarına dayanarak bu kesimde yer alan yapı ya da yapıların 3. binden 2. bine geçiş dönemine ait önemli bir yerleşmeye işaret ettikleri anlaşılmaktadır.

1993 yılı çalışmalarının ağırlıklı bir bölümünü M.Ö. 2. binin ikinci yarısına tarihlendirilen mezar kazıları oluşturur. Bu kazılarda açığa çıkartılan mezarların bir kısmı daha önceki yıllarda (1991-1992) çalışılan alanlarda şüpheli görülen bazı taş ya da taş gruplarının kontrol edilmesi sonucunda ortaya çıkartılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda L/16-17 ve M/

19 açmalarında iki çömlek, bir taş sanduka ve üzeri mezarlığın taş platformu ile kapatılmış bir basit mezar (?) bulunmuştur. Söz konusu bu mezarlarda bebek ve çocuk iskeletlerine ait olabilecek kemikler ele geçirilmiştir. Bu mezarlarda kayda değer herhangi bir mezar buluntusuna ise rastlanılmamıştır.

Bunların dışında 1993 yılında kazısına başlanılan L-M/13 ve J/16 açmalarında çevresi mimarili bir pithos, bir tholos ve bir kompozit mezar bulunmuş olup, bunlardan birisinin dışında, diğerlerinden önemli mezar buluntuları gün ışığına çıkartılmıştır.

Bu alanlardan K-L/13 açmalarında, yol kazısı sırasında açığa çıkartılan, çevresi mimarili pithos mezara (BG) ait olabilecek kalıntılar önemlidir. Bu mezara ait olduğunu düşündüğümüz pithos parçaları kırık parçalar halinde ve çok dağılmış olarak bulunmuştur. İskelete ait olabilecek kalıntıların saptanamadığı bu mezarda kullanılan pithos ilgileri üzerine çeker. Bulunan pithos parçalarının üzerinde kabartma bezekler ilginçtir ve Panaztepe'de ilk kez bu tür pithos bezemesi ile karşılaşılacaktır. Bu nedenle, Panaztepe mezarlığının değerlendirilmesince yeni boyutlar kazandırılmış olmaktadır. Büyük bir olasılıkla yol inşaatı sırasında soyulan bu mezar çok fazla karıştırılmıştır. Bu mezarın çevresinde atılmış olarak bulunan mermerden bir kabza parçası, bu mezarın önemli buluntular içermiş olabileceğine güzel bir kanıt oluşturur.

1993 yılında ele geçirilen sade bir pithos mezarda ise yerli yapım bir gri Minyas seramik örneği dikkati çeker.

M.Ö. 2. binin ikinci yarısına tarihlendirilen diğer mezarlardan birisi de gene, tholos ve taş sanduka mezarlarının özelliklerini bünyesinde toplamış, bir kompozit mezardır. Bu mezarda da, zengin buluntu veren diğer mezarlardan tanıdığımız türde boyalı bir Myken kabı, yerli seramikler, boncuk taneleri ve ağırsaklar ele geçirilmiştir. Burada ilginç olan bir özellik GH III A:2 evresine tarihlendirilen Myken seramiği ile Troia V d ve Samos'un Eski Tunç Dönemi tabakalarından tanınan yuvarlak dipli, yayvan ağız kenarlı çanağın birarada ve yan yana bulunmaları, Batı Anadolu ve Ege arkeolojisinin kronoloji sorunları açısından önem taşır². Yayın çalışmalarını sürdürdüğümüz Panaztepe'nin ilk kazı raporunda tek tek mezarların iç kronoloji problemleri ele alınacak ve zengin kap repertuarı kronolojik olarak tanıtılacaktır.

(2) Bu konuda karşı. C.W.Blegen ve diğerleri, *Troy, The Third, Fourth and Fifth Settlements* IV/2: Plates, Princeton, 1951, 257, 1; V, Milojević, *Samos I, Præhistorische Siedlung unter dem Heraion, Grabung 1953 und 1955*, Bonn, 1961, Tafel 44, 1.

1993 yılı çalışmaları sırasında K/16 alanında açığa çıkartılan Panaztepe'de kapalı olarak bulunan 6. tholos mezar ise tüm mezarlar arasında en fazla mezar buluntusunu içeren mezardır. Bu mezar aynı zamanda mimari açıdan da önemli olup, bir benzerini 1992 yılı kazısından ilk kez tanıdığımız türdeki örtü biçimi ile dikkat çekmektedir. Kazı sırasında gözlemlendiğine göre, bu mezara en az yedi bireyin gömüldüğü anlaşılmıştır. Buna dayanarak bir aile mezarı olduğunu düşündüğümüz bu mezarla ilgili nihai değerlendirmelerimiz antropologların çalışmalarından sonra kesinlik kazanacaktır.

Bu mezarın içerisinde, tek ya da gruplar halinde olmak üzere 97 noktada, yerleri kesin olarak saptanmış, eser/eser gruplarına rastlanılmış ve bunların bilimsel tespitleri yapılmıştır. Bunların büyük çoğunluğunu çeşitli malzemelerden yapılmış boncuk taneleri oluşturur. Ayrıca fayanstan yapılmış kolye ara parçaları, boyalı Myken seramikleri, yerli üretim seramikler, bronz halkalar, aşık kemikleri, bir kanatlı ok ucu, bir kurşun kap (korunma koşulları nedeniyle parçalar halinde ve okside olmuş olarak günümüze ulaşmıştır), ağırşaklar ve bir mühür bulunmuştur. Özellikle yeşil sabun taşından yapılmış olan bu mühür çok ilginç olup, üzerinde çizgici uslupta işlenmiş bir av sahnesi görülür. Bu mühür üzerinde betimlenen insan figürünün en yakın benzeri, Samos kazılarında bulunan üzeri figür bezemeli bir ağırşaktır. F.Schehermeyr haklı olarak bu örneğin öncülerinin OM I ya da II evrelerinde olacağına değinmektedir³.

1985-1993 yılları arasında Panaztepe mezarlık alanlarında ele geçirilen zengin buluntular ışığında, Panaztepe'ye özgü bazı özelliklerin yanı sıra İç Anadolu, Batı Anadolu, Ege Adaları ve Kıta Yunanistan'la pek çok ilişki saptanmış olup, bunların değerlendirilmeleri ve kronoloji problemleri üzerindeki çalışmalar tarafımızdan sürdürülmektedir. Bundan sonraki amacımız, zengin mezar buluntularının yerleşme bölgelerinde yapacağımız statigrafik çalışmalar sonucunda sağlam bir temele oturtulması ve Batı Anadolu için sabit bir kronolojik sistemin kurulmasıdır. Bu konuda temel taşı oluşturan yerleşme alanlarında kazı faaliyetlerinin yoğunlaştırılması ise, Kültür Bakanlığı'nın olumlu yaklaşımı ve katkıları ile mümkün olabilecektir.

(3) Bu konuda karşı: F.Schachermeyr, *Die aegaeische Frühzeit I. Die vormykenischen Perioden des griechischen Festlandes und der Kykladen*, Wien, 1976, s.287, res. 79.a

AŞAĞI VE YUKARI ANZAF URARTU KALELERİ KAZISI, 1993

Oktay BELLİ *

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle başkanlığım altında yürütülen Van-Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı, 16 Ağustos'ta başlamış ve 15 Eylül 1993 tarihinde sona ermiştir. 1993 yılı kazı bilim kurulumuza Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi Dr.Alpaslan Ceylan, Edirne Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nde Araştırma Görevlisi Sema Sandalcı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisansiyer Bahar Memiş, Dilek Sever, Rasim Koç, Mengü Yazgan ve öğrenci olarak Dilek Bayık, Can Gültekin, Emre Erten, Olcay Zengin, Yüksek Mimar Ümit Sirel ve Harita Mühendisi Süleyman Karabayır katılmıştır. Van'da Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi'ndeki laboratuvar çalışmalarını ise, Almanya'nın Bochum şehrinde "Bergbau Müzesi" konservasyon uzmanlarından Ayşe Ebru Çorbacı yürütmüştür. Bakanlık temsilcisi görevini de, Van Müzesi araştırmacısı Arkeolog Hanifi Biber yapmıştır. Kazı ekibimizin bu değerli üyelerine yapmış oldukları özverili çalışmalardan dolayı içtenlikle teşekkür ederim.

Aşağı ve Yukarı Anzaf kalelerindeki kazı ve restorasyon çalışmalarımız, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Van İl Özel İdare Müdürlüğü'nün yanı sıra, Arkeoloji ve Sanat Yayınları Araştırma Fonu'nun maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Sağlanan bu maddi katkılardan dolayı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne Van Valisi Sayın Mahmut Yılbaş'a, İl Özel İdare Müdürü Sayın Mehmet Atıl'a, Arkeoloji ve Sanat Yayınlarının sahibi ve yönetmeni Sayın Nezih Başgelen'e, Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri için yapılan yeni yol ve araç parkı çalışmalarına

* Doç.Dr.Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 - İSTANBUL

gerekli araç yardımı yapan Van Köy Hizmetleri İl Müdürü Sayın Fevzi Mengüç Erdem'e teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

AŞAĞI ANZAF KALESİ

Aşağı Anzaf Kalesi, Urartu başkenti Tuşpa'nın (Van Kalesi) 11 km kuzeydoğusunda, bugünkü Van-İran modern karayolu ve demiryolunun hemen yakınında bulunmaktadır (Harita: 1). Stratejik yönden çok büyük bir öneme sahip olan Aşağı Anzaf Kalesi, Kuzeybatı İran ve Transkafkasya'dan gelerek güneyde Urartu Krallığı'nın başkenti Tuşpa'ya inen önemli askeri yolların son düğüm noktasında kurulmuştur¹. Kalenin Urartu krallarından İşpuini M.Ö.830-810 döneminde kurulduğunu, halk tarafından yapılan kaçak kazılarda ele geçirilen çok sayıdaki çivi yazılı sütun kaidesi ve inşa yazıtı da doğrulamaktadır².

Deniz seviyesinden 1900 m yüksekte bulunan kale, üzerinde bulunduğu doğal kayalığın biçimine göre kuzey-güney doğrultusunda 62 m x 98 m boyutlarında dikdörtgen bir plan göstermektedir (Çizim: 1). Böylece kalenin 6.000 m² büyüklüğünde bir alan üzerinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Aşağı Anzaf Kalesi'nin kendi döneminde kurulan Van Ovası'nın kuzeyindeki Kalecik ve aynı ovanın güneyinde bulunan Zivistan kalelerinden ayıran en önemli özelliği, savunmayı kolaylaştıran ve üstündeki yüksek yapıların ağırlığına dayanmayı sağlayan kurtin ve bastiyonlara kale duvarlarında rastlanılmamış olmasıdır (Çizim: 2). Kral İşpuni döneminde kurulan kalelerin en eski örneğini oluşturan Aşağı Anzaf Kalesi'nin kurtinsiz ve bastiyonsuz duvarlarının benzerine, ne Transkafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerinde ne de Doğu Anadolu Bölgesi'nde rastlanılmaktadır.

Oldukça iri kalker bloklardan kyklopik olarak inşa edilen kale duvarları, ortalama olarak 3 m ile 4.5 m arasında değişen bir yüksekliğe sahiptir. Duvar kalınlığı ise 3.50 m ile 3.80 m arasında değişmektedir. Oldukça anıtsal bir görünüme sahip olan sur duvarlarında, taşların görünen ön yüzleri kabaca düzeltilmiştir. Bazı taşların dörtten fazla kenara sahip oldukları görülmektedir. Taşların birleşme yerleri arasında bulunan büyük boşluklar, küçük taşlarla doldurulmuştur. Her taş dizisi en alttan başlayarak 6-10 cm arasında geriye çekilerek içe doğru bir şev elde edilmiştir. Yani Aşağı Anzaf Kalesi surları, erken dönem Urartu duvar inşa tekniği ve örgü sistemini en iyi yansıtan mimari kalıntılar arasında yer almaktadır.

(1) O.Belli, "1991 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 1992, s.442.

(2) P.Hulin, "New Urartian Inscribed Stones at Anzaf", *Anatolian Studies* 10, 1960, s.205-207

Kale duvarlarında ve diğer yapılarda kullanılan kalker blokların nereden getirildiğini saptamak amacıyla 1993 yılında çevrede yapmış olduğumuz geniş kapsamlı araştırma, oldukça ilginç sonuçlar vermiştir. Kalenin 3 km batısında oldukça geniş bir alana yayılan kalker kayalıklarda yapmış olduğumuz titiz araştırmada, bu kesimin taş ocağı ve atölyesi olarak kullanıldığını gösteren en küçük bir kalıntıya rastlanılmamıştır. Buna karşın Yukarı Anzaf Kalesi'nin 380 m güneyinde yükselen "Beyaztaş Tepe" kalker kayalıkları bulunmaktadır. Beyaztaş Tepe kayalıklarından çıkarılan bloklar, 60 m aşağıda, yani kuzeybatıda yer alan küçük bir atölyede işlenmiştir. Her iki kaleden ve atölyedeki yarı işlenmiş taşlardan almış olduğumuz çok sayıda örnek üzerinde yapılan Petrografik ve Paleontolojik analiz çalışma sonuçları, bunların aynı taş türü olduğunu ve %90' ından fazlasının Beyaztaş Tepe taş ocağı ve atölyesinden getirildiğini kanıtlamıştır³.

ÇALIŞMA ALANI

1993 yılında yapmış olduğumuz kazı çalışmasında, ana kayadan oyularak yapılan koridorun yaklaşık 1.80 m kuzeyinde, kalenin doğu ve batı duvarlarını sanki bir omurga gibi birleştiren bir teras duvarının varlığını ortaya çıkardık. Toplam olarak 7 m genişliğindeki doğu ve batı sur duvar kalınlıkları hariç olmak üzere, 55 m uzunluğunda olan bu duvarın kuzey sur duvarına olan uzaklığı ise ortalama 24 m dir. (Çizim: 3-4). Teras duvarının kuzeydoğu bölümünün özellikle daha iri kalker taşlardan özenli bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Burada ilginç olan en önemli özellik, doğu-batı doğrultusunda uzanan duvarın kaya koridorunun hemen kuzeyinde bulunan ana kaya üzerinden geçirilmiş olmasıdır (Resim: 1). Aynı zamanda duvar olarak da kullanılan ana kayanın doğu ve batısında oldukça iri kalker bloklar duvarda kullanılmıştır. Teras duvarının tam orta kısmına gelen bu kayalığın fazla işlenmediği, hatta kuzey yönüne doğru 1.5 m kadar bir çıkıntı yapan pürüzlü kısımlarının kabaca düzeltilerek bırakıldığı görülmektedir. Kayalığın batı kısmında toplam 28 m uzunluğundaki teras duvarının kuzey yüzünde kullanılan taşlar ise, duvarın doğu kısmında kullanılan iri taşlarla kıyaslanmayacak kadar küçüktür.

Yaklaşık olarak 60-80 cm arasında bir yüksekliğe sahip olan teras duvarı, aynı zamanda üstünde bulunan kalın toprak tabakasının da kuzey

(3) Taş örneklerin Petrografik analizleri İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi Jeoloji Bölümü öğretim üyelerinden Sayın Doç.Dr.Erdiç Yiğitbaş ve Feyzi Güner, Paleontolojik analizleri de aynı bölümden Sayın Yrd.Doç.Dr.Mehmet Sakıncı ve Araştırma Görevlisi Nuran Sarıca tarafından yapılmıştır. Böylesine önemli bir konuya yardımcı olan değerli meslektaşlarına yaptıkları çalışmalarından dolayı en içten teşekkür ederim.

yönüne doğru akıp gitmesini önlemiştir. Teras duvarının doğu ucundan batıda kaya koridorunun olduğu yere kadar uzanan 22.30 m uzunluğunda ve 3.10 m genişliğindeki dikdörtgen biçimli alan, düzgün sal taşlarıyla kaplanmıştır (Resim: 2). Kumtaşından oluşan sal taşları, teras duvarının kuzey yönünde bitiş sınırına kadar büyük bir özenle döşenmiştir. Aslında sal taşlarından kaplı olan bu döşeme, kuzey-güney doğrultusunda devam eden yapıların kuzey terasını oluşturmaktadır. Bu yapılardan en doğuda olanı, sur duvarı kalınlığıyla birlikte, 14.70 m genişliğindedir. Doğu sur duvarından batıya doğru 13.10 m uzunlukta olan bu odayı, kuzey güney doğrultusunda uzanan 1.5 m kalınlığında bir duvar kesmektedir. Bu duvarın 1.10 m batısında 45 cm yüksekliğinde bir terasla ikinci oda başlanmaktadır. Toplam olarak 11.15 m genişliğinde olan bu odanın ortasında da, tıpkı doğudaki odada olduğu gibi kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir duvar bulunmaktadır. Duvarın batısında 1 m yüksekliğindeki ikinci teras başlanmaktadır (Resim: 3, 4). En üst terası oluşturan bu yapıda, kaya koridoru bulunmaktadır. Yani kaya koridorunun bulunduğu kalenin orta kısmından doğudaki sur duvarına kadar olan 2.5 m lik seviye farkı, yapılan iki terasla giderilmeye çalışılmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan iki odanın yalnızca 3.10 m genişliğinde ve 22.30 m uzunluğundaki bir alanın sal taşlarıyla döşenmesi, bu odaların kuzey terasına açılan revak olup olmadığı sorusunu da akla getirmektedir. Bu odaların uzunluklarını ve birbiriyle olan ilişkisini şimdilik bilemiyoruz. Bunlardan da önemlisi kuzeyde bir terasla son bulan sal taşlarla kaplı olan bu odaların hangi tür bir yapıya ait olduklarını ve gerçek işlevlerinin ne olduğunu bilemiyoruz. 1994 yılında bu alanda yapacağımız geniş kapsamlı kazı çalışmaları sonucunda, bu yapıların birbiriyle olan ilişkisini ve gerçek işlevlerini ortaya çıkaracağımızı ummaktayız.

Terasın kuzeyinde 55 x 23.80 m boyutlarında yaklaşık 1.300 m² genişliğindeki dikdörtgen alanın hangi amaçla kullanılmış olduğunu şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Ancak teras duvarının ortasında yer alan kayalığın hemen kuzey eteğinde ortaya çıkardığımız kerpiçten yapılmış bir döşemenin varlığı, bu alanın taban döşemesi hakkında açıkça bilgi vermektedir. Kerpiç döşemenin, sıkıştırılmış ve düzeltilmiş bir toprak tabanın üzerine yapıldığı görülmektedir. Büyük bir özenle döşenen kerpiçler, taş duvarlar üzerinde kullanılan kerpiçlerden çok daha büyük ve farklı ölçülere sahiptir. 35 x 40 cm ile 50 x 65 cm büyüklüklerinde olan kerpiçlerin kalınlığı da, 8-12 cm arasında değişmektedir. Çoğunlukla yatay olarak döşenen kerpiçlerin arasına, dikey olarak konan kerpiçlere de rastlanılmıştır. Kerpiçten yapılan tabanın bu şekilde döşenmesinin nedeni, çok daha sağlam bir zemin elde etme amacına yönelik olmalıdır. Ortaya çıkardığımız kerpiç döşemeden ne yazık ki çok az bir kısmı gü-

nümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. Kalenin kuzeyindeki sur duvarlarının üstünde bulunan taşların tahrip olması yüzünden, kerpiç döşemeyle kuzey sur duvarları arasında yaklaşık 2 m lik bir eğim meydana gelmiş ve kerpiç taban kuzey yönüne doğru akıp gitmiştir.

Bu alanın gerçekten tümüyle kerpiç bir döşemeyle kaplı olup olmadığını öğrenmek amacıyla, değişik yerlerde açma açarak kontrol ettik. Batı sur duvarının 24 m doğusunda ve teras duvarının 6 m kuzeyinde açtığımız ilk açma, 4 x 5 m büyüklüğünde bir alanı kapsamıştır. Bu açmada mevcut toprak seviyesinden 80 cm derinliğe inmemize karşın, ne küçük bir buluntuya, ne de mimari bir kalıntıya rastlanılmıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki bu alanın sıkıştırılmış bir dolgu tabakasıyla doldurulduğu ve üzerinin de kerpiçten oluşan bir taban döşemesiyle kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kuzey kesime doğru toprağın akıp gitmesi yüzünden, üstte bulunan kerpiç döşemenin tahrip olduğu görülmüştür. Değişik yerlerde yapacağımız yeni açmalarla, bu alanın hangi amaçla kullanılmış olduğunu veya tümüyle kerpiç döşemeyle kaplı olup olmadığını öğrenmeye çalışacağız.

YUKARI ANZAF KALESİ

Aşağı Anzaf Kalesi'nin 900 m güneyinde ve daha yüksek bir kayalık tepe üzerinde kurulan Yukarı Anzaf Kalesi'nin deniz seviyesinden yüksekliği 1995 m dir. Kale bu durumda Türkiye'nin en yüksek rakımlı kazı yerini oluşturmaktadır. Aşağı Kale'den 10 kat daha büyük olan Yukarı Anzaf Kalesi, güneyinde bulunan Aşağı Şehir hariç olmak üzere 60.000 m² lik bir alan üzerine kurulmuştur (Çizim: 5). Çevresi kalın bir duvarla çevrelenen Aşağı Şehir ise, 141.000 m² lik bir alanı kaplamaktadır. Yukarı Anzaf Kalesi, Aşağı Anzaf Kalesi'nden farklı olarak, çevresindeki verimli topraklarda yapılan tarımdan elde edilen ürünlerin depolandığı çok önemli bir ekonomik merkez olarak kurulmuştur. Öyle anlaşılmaktadır ki Urartu başkenti Tuşpa'nın 11 km kuzeydoğusunda ekonomik amaçlı ikinci büyük yerleşim merkezini, Yukarı Anzaf Kalesi ve şehri oluşturmaktadır. Van bölgesinde başkent Tuşpa'ya bu kadar yakın ve büyük bir yerleşim merkezinin varlığına rastlanılmamaktadır.

ÇALIŞMA ALANI

1993 yılında yapmış olduğumuz kazı çalışmasının en önemli amacını, Yukarı Anzaf Kalesi kapılarının bulunup ortaya çıkarılması oluşturmaktaydı. Son iki yıldan beri kaleyi çevreleyen sur duvarları çevresinde yapmış olduğumuz araştırmada, kapının kalenin güneybatı kesiminde yer almış olabileceği sonucuna varmıştık (Resim: 5). Bizim bu

kaniya varmamıza 3 önemli neden yardımcı olmuştur: 1) Bir kapının savunma yönünden en elverişli konumunu, kalenin güneybatısındaki sur duvarları oluşturmaktadır. Kapıyı yanlardan koruyacak yüksek savunma duvarları ile kalenin tek ve en güçlü anıtsal kulesi de, bu kesimde yer almaktadır. 2) Van Ovası'ndan kuzeydoğu yönüne ilerleyen eski yol kiliti, Sıhke (Bostaniçi) - Lamizgert (Kıratlı) Kalesi ve 2050 m yüksekliğindeki "Hoş Gediği"ni aştıktan sonra, Aşağı Şehrin batısından geçerek Yukarı Anzaf Kalesi'nin güneybatısına ulaşmaktaydı. Bu tarihi yol, Osmanlı Devleti'nin sonlarına kadar kesintisiz olarak kullanılmıştır. 3) Aşağı Şehrin duvarları içinde bulunan bugünkü Anzaf köyündeki konutların hemen hepsinin kapısı, güneybatı kesimde yer almaktadır. Geleneksel olarak inşa edilen konut kapılarının güneybatı kesimde yer almasının en büyük nedeni de, doğuda Memedik Boğazı'ndan batıda Van Gölü'ne doğru şiddetli bir şekilde esen rüzgardan korunmak içindir. Gerçekten de doğudan batıya doğru şiddetli bir şekilde esen soğuk rüzgardan etkilenmeyen tek kesim, kalenin güneybatısıdır.

Yapmış olduğumuz kazı çalışmalarında kapının, kalenin güneybatı sur duvarında yer aldığı ve biri kuzey, diğeri de güneye açılan iki ayrı kapıdan oluştuğu kesinlik kazanmıştır. Gerek kuzey, gerekse kalenin güneyindeki çeşitli yapılara geçit veren kapıların en önemli özelliği, cepheden (batıdan) bakıldığında kesinlikle görünmemesidir. Her iki kapıya da gizli bir özellik kazandırılarak, aynı zamanda dolaysız saldırılardan da korunmuştur. Dış görünüm ve tasarım yönünden bu tür hisar kapılarının benzerlerine şimdiye kadar Urartu Krallığı'nın yayılım alanında rastlanılmamıştır. Her iki kapıda da savunmaya olağanüstü bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Kaleye girmek isteyen herhangi biri her iki yandaki (kuzey ve güney) yüksek duvarlardan ve doğudaki Büyük Kule'den korunamayacağı bir duruma sokuluyordu. Savunma yönünden çok elverişli özelliklere sahip olan bu kapılar, anıtsal bir kuleyle de güçlendirilmiştir. Bu yüzden büyük bir özenle planlanan savunmanın güçlü etkisi karşısında etkilenmemek olanaksızdır.

GÜNEY KAPISI

Güneybatı surlarının kuzeydoğusunda ve kalenin içinde yaklaşık 28-30 m genişliğinde ve 15-16 m yüksekliğinde doğal bir kaya kütlesi bulunmaktadır (Resim: 6). Keskin çıkıntıları murçlarla düzeltilen ve üzerine duvar yatakları açılan kaya kütlesi, anıtsal güneybatı kapılarının tasarımıyla organik bir bağlantı içindedir (Çizim: 6). Kaya kütesinin hemen kuzeybatı yüzüne 10.60 m x 7.90 m boyutlarında kareye yakın bir kule yapılmış ve kulenin doğusuyla kayalık birleştirilmiştir. kayalıkla yaslanan ve oldukça anıtsal bir görünüme sahip olana bu güçlü kuleyi,

"Büyük Kule" olarak adlandırdık. Kule duvarlarının toprak seviyesinden şu andaki yüksekliği 6-7 m arasında değişmektedir, ancak kulenin gerçek yüksekliğinin çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Kulenin üst yapısının ne şekilde son bulduğunu şimdilik bilemiyoruz. Mevcut duvarlar, kulenin döşek kısmına aittir. Çok büyük bir olasılıkla her iki kapıyı koruyan ve büyük bir özenle planlanan bu güçlü kule de, nöbetçilerin kaldığı odalar olmalıydı. Ancak kulenin taş döşeginin üzerinde kerpiçten yapılmış odaların batı yönüne doğru yıkılmasıyla, 3-4 m kalınlığında bir toprak tabakası birikmiştir. Kareye yakın bir plan gösteren bu kule, şu anda Urartu hisar kapılarını koruyan en eski kule örneğini yansıttığı için çok büyük bir önem taşımaktadır.

Büyük Kule'nin güneyini, güney kapısına geçit veren üstü açık üçgen biçimindeki ön avludan sonra, yüksek güneybatı surları kapatmaktadır. Büyük Kule'nin güneybatı köşesinden güneydeki sur duvarına kadar 4 m olan ön avlu genişliği, doğu yönünde 6 m derinliğinde olan ana kayanın batı yüzüne örülen duvara kadar 2.30 m lik bir genişliğe inmiştir. böylece güney kapısına açılan ve üstü açık olan ön avlu daraltılarak bir üçgen şekil almıştır. Üçgen bir koridor biçimine sokulan bu ön avlu boşluğundan, güney kapısına merdivenlerle ulaşabilmektedir (Resim: 7). Kuzey-güney doğrultusunda yatay olarak yapılan merdivenler, Büyük Kule'nin güneyinden, güneydeki sur duvarına kadar örülmüştür. 5 basamakla çıkılan bu merdivenler, güney kapısına anıtsal bir görüntüm kazandırmıştır (Çizim: 7).

Beşinci basamaktan sonra kapının doğuda olması beklenirken, doğu cephenin bir duvarla örülerek köreldiği görülmektedir. Beşinci basamaktan yaklaşık 45° lik bir açıyla güneydeki ön kapı boşluğuna 50 cm yüksekliğindeki bir basamakla geçilmektedir. Cepheden görünmeyen güney kapısı, geçirmiş olduğu şiddetli yangının etkisiyle tahrip olmuştur. Kapı direkleri ve ahşap kapının yanmasıyla, 5-6 cm kalınlığında bir kül ve kömür tabakası oluşmuştur. kapı için karşılıklı olarak örülen iki duvar kanadından, doğuda olanı varlığını koruyabilmiştir. Bauda bulunan duvar kanadı ise, temellerine varıncaya kadar tahrip olmuştur (Resim: 8). Gerek kapı odasının, gerekse batı kanadının şiddetli bir şekilde tahrip olmasında ana kayanın batı yüzünde ve üstünde bulunan yapı duvarlarının batı yönüne yıkılmasının çok büyük etkisi olmuştur. Özellikle yapı duvarlarının arkasında bulunan ve ağırlığı birkaç tondan fazla olan dolgu tabakasını oluşturan taşların batı yönüne yıkılması, hem kapı odasını, hem de kapıyı yerle bir etmiştir. Hatta bu taşların çok büyük bir kısmı, kapı odasının batısını sınırlayan güneybatı surlarını da parçalayarak, kalenin eğimli olan batı eteklerine kadar sürüklenmiştir. Duvarların dolgu maddesini oluş-

turan ve yıkılarak kapı odasını dolduran işlenmemiş bu taşların oluşturduğu yığının kalınlığı, doğuda ana kayanın önünde 3 m yi geçmektedir.

Güney kapısının önünde, yani kuzeyinde 1.40 m derinliğinde ve 2.30 m genişliğinde bir ön kapı boşluğu bulunmaktadır. Kapı için karşılıklı örülen duvar kanadından doğuda olanında, kapı direğine ait kömür parçaları bulunmaktadır. Kapı direği boşluğu ve güneydoğusundaki 1.10 m derinliğindeki kapı ardı boşluğunun da gösterdiği gibi, kapı kanadı içeriye doğru açılmaktadır. Çok büyük bir olasılıkla çift kanatlı olan kapının kaç metre genişliğinde ve üst yapısının ne şekilde olduğunu şimdilik bilemiyoruz. kapı ardı boşluğunun doğusunda varlığını koruyan duvarın güneybatısında bulmuş olduğumuz birkaç sal taşı, kapı odası tabanının nasıl döşendiği konusunda bilgi vermektedir.

Güney kapısının savunma yönünden çok büyük bir özenle planlanarak anıtsal bir kuleyle güçlendirilmesi, bu kapının kalenin içindeki çok önemli yapıların savunmasıyla organik bir bağlantı içinde olduğunu göstermektedir. Ters "U" şeklinde bir güzergahı izleyerek ulaşılan güney kapısı, arabaların ve hayvanların geçmesine elverişli değildir (Resim: 9). Dar ve dik bir avludan basamaklarla ulaşılan güney kapısından kalenin güney ve güneydoğusuna devam eden yol, tapınak ve çevresindeki yapılara gitmektedir. Kapının ne şekilde yakılarak tahrip edildiği sorununa yardımcı olabilecek en küçük bir buluntuya şimdilik sahip değiliz. Aşağıda kuzey kapısında da ayrıntılı olarak belirteceğimiz gibi, kaleye yapılan İskit saldırısının savunma yönünden çok iyi planlanan güneybatı kapılarından yapılmadığı anlaşılmaktadır.

KUZEY KAPISI

Güney kapısına kıyasla daha anıtsal bir şekilde inşa edilen kuzey kapısı, Büyük Kule'nin hemen batı yüzünde yer almaktadır (Çizim: 7). büyük Kule'nin üzerinde yükselen kerpiçten yapılmış birden çok katlı yapıların batı yönüne doğru yıkılmasıyla, kuzey kapısının üstü, avlu ve kapı odası tümüyle kapanmıştır. kuzey kapısının, tıpkı güney kapısı gibi Orta Çağ'da başka bir yerleşmeye uğramadan 3-4 m kalınlığında bir toprak tabakası altında günümüze kadar gelmiş olması, hem kapının özgün biçimi, hem de nasıl tahrip olduğu konusunda önemli bilgiler edinmemizi sağlamıştır.

Büyük Kule'nin batı yüzüne, 2 m genişliğinde ve 3.40 m derinliğinde kapının doğu kanadı duvarı yapılmıştır (Resim: 10). doğu kanadı duvarı kulenin tam orta kısmına değil, kulenin güneybatı köşe duvarından 4 m

kuzeyde inşa edilmiştir. Kapı kanadının içeriye çekilmesiyle, kapının önünde küçük de olsa bir ön avlu oluşmuştur. Kapı kanadı duvarının şimdilik mevcut toprak seviyesinden yüksekliği 2 m dir. Dikdörtgen planlı kapı kanadı bu haliyle oldukça kütleli bir görünüme sahiptir. Kapı duvarı kanadının batı yüzüne, 60 cm genişliğinde ve 3.40 m derinliğinde bir duvar daha yapılmıştır (Resim: 11). Bu duvarın, batıdaki kapı kanadı duvarının doğusuna yapılan duvarla birlikte kapıyı daraltmak için yapıldığı anlaşılmaktadır.

Doğu kapı kanadının 3.80 m batısında, kapının batı kanadı yer almaktadır (Resim: 12). Batıdaki kapı kanadı 2 m genişliğinde ve 3.40 m derinliğinde dikdörtgen bir plan göstermektedir. Batı kapı kanadı bağimsız olarak yapılmamış, kalenin güneybatısından gelerek doğu yönüne keskin bir dönüş yapan sur duvarıyla birleştirilmiştir (Çizim: 8-9). Batıdaki kapı kanadı duvarının da doğusuna daha sonra 1.60 m genişliğinde bir duvar yapılarak, orijinal kapı genişliği 3.80 m den, 1.60 m ye indirilmiştir. Kuzey kapısının ne zaman ve hangi nedenlerden dolayı daraltıldığını şimdilik bilemiyoruz. Ayrıca 1994 yılında yapacağımız kazı çalışmalarıyla kapı tabanını ve kapı sövelerini ortaya çıkaracağımızı ummaktayız.

Kapının kuzeyinde yer alan kapı odası, ahşap kapı ve direklerle çatıyı örten direklerin şiddetli bir şekilde yanarak çökmesiyle, 60-100 cm kalınlığında bir kül ve kömür tabakasıyla kaplıdır. Yangının şiddetinden, yıkılan duvarların üzerinde bulunan kerpiç blokların yanarak kırmızı renkli bir tuğlaya dönüştükleri görülmektedir. Çıkan yangından kapı kanadını oluşturan taş duvarlar da nasibini almıştır. Kapı kanadının doğu duvarının kuzeybatı köşesindeki kalker bloklar, yangının şiddetinden çatlayarak parçalara ayrılmıştır. Özellikle bu köşedeki taşların bu denli yanarak patlamasında, yanan kapı direğinin büyük bir rol aldığı sanılmaktadır.

1993 yılında kuzey kapı odasında yapmış olduğumuz kazı çalışmaları, kalenin ve kapıların ne şekilde tahrip olduğu konusunda çok önemli ipuçları vermiştir. Gerek doğudaki Büyük Kule'den batı yönüne yıkılan toprak tabakasının 3.5-4 m kalınlığında olması, gerekse yangın sırasında kalenin içinde olan ve dışarıya çıkmak isterken dumandan boğularak yanan hayvanlara ait kemiklerin in-situ durumu, yaptığımız çalışmanın çok özenli ve yavaş bir şekilde yapılmasını sağlamıştır. bu yüzden kapı odasının tümü açılmadığı gibi, tabanına da inilememiştir. Kapı odasının özellikle güney kesiminde, yangın tabakasının içinde yanarak kömürleşmiş hayvan kemikleri ortaya çıkarılmıştır. Yapılan düşman saldırısı sırasında kaledeki birçok yapıda yangın çıkmıştır. Kalede

bulunan hayvanlar canlarını kurtarmak için kapıya yönelmişler, ancak kapı kapalı olduğu için kapı odasında sıkışıp kalmışlardır. Çıkan yangının daha sonra diğer yapılarla birlikte kapı odası ve kapıya doğru yayılması sonucunda, hayvanlar çok kısa bir süre içinde dumandan boğulmuşlardır. Hayvanlar özellikle birbirinin üzerine gelecek şekilde kapı odasının güneyinde sıkışmışlardır. Yangının gittikçe büyüyerek ahşap kapı ve direkleri sarmasıyla, kapı odasının çatı direkleri de yanarak dumandan boğulan hayvanların üzerine yıkılmış ve hayvanların şiddetli bir şekilde yanmasına neden olmuştur. Gerçekten de ortaya çıkardığımız hayvan kemiklerinin en azından % 65'inin aşırı bir şekilde yanarak kömürleştiği görülmektedir. Kapının kuzeyindeki hayvan kemikleri biraz daha az yanmıştır. daha sonra Büyük Kule'nin birden çok katlı yapılarının batı yönüne yıkılması sonucunda, tonlarca ağırlığa sahip taş ve toprağın altında kalan yannmış hayvan iskeletleri ezilerek dağılmıştır. Bu yüzden bir hayvan iskeleti bile tam olarak ortaya çıkarılamamıştır. Çok büyük bir özenle toplamış olduğumuz hayvan kemikleri üzerinde geçici olarak yapılan ilk araştırmada, bunların at, eşek, buzağı ve daha çok koyun, keçi gibi hayvanlara ait oldukları anlaşılmıştır. Daha sonra hayvan bilimciler tarafından kemikler üzerinde yapılacak ayrıntılı araştırmalar sonucunda, bunların türleri kesin olarak saptanacaktır. Yine geçici olarak yaptığımız araştırma sonucunda, boğularak yanan büyükbaş hayvan sayısının 20, küçükbaş hayvan sayısının ise 41 adet olduğu anlaşılmıştır.

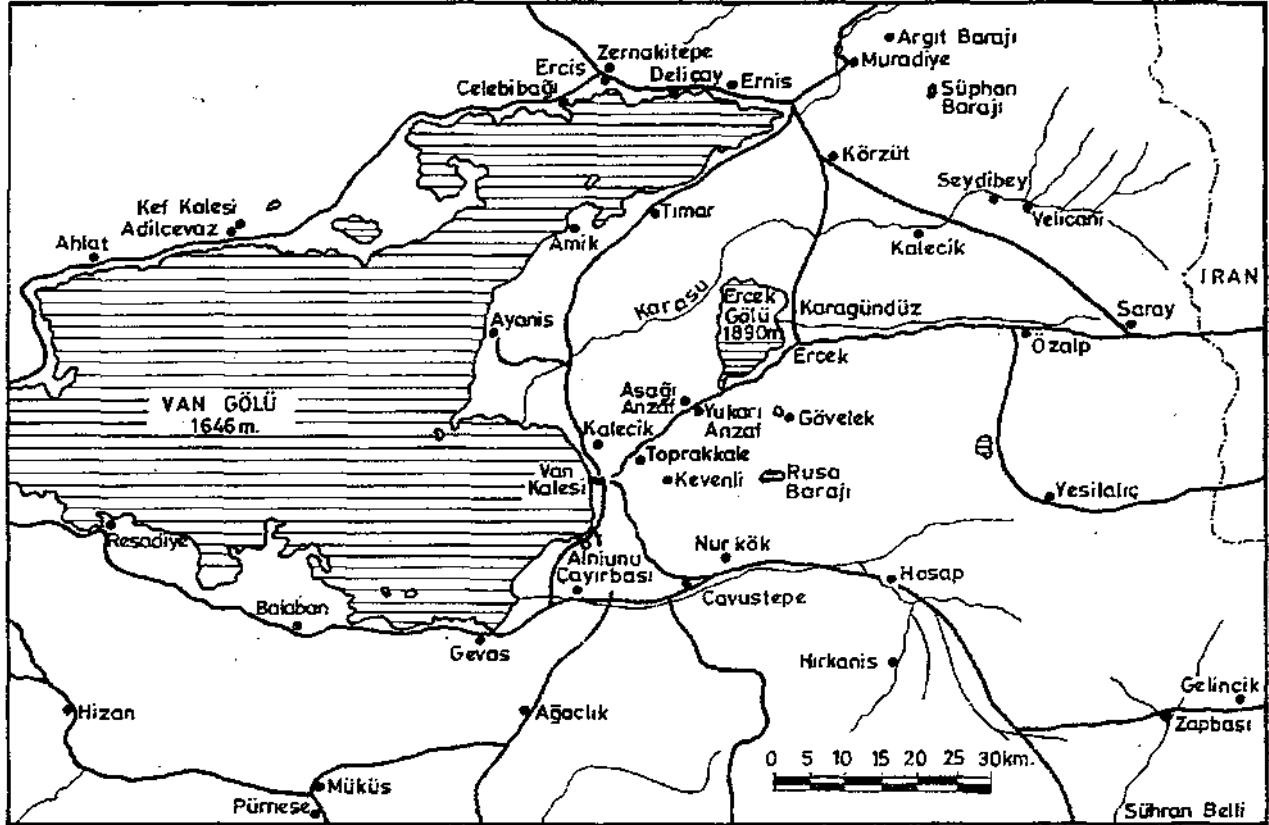
Yapmış olduğumuz titiz araştırma sonucunda, tıpkı güney kapısında olduğu gibi, kuzey kapısı ve çevresinde de saldırının kimler tarafından yapıldığına yardımcı olabilecek en küçük bir kanıt şimdilik rastlanılmamıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki, kaleye yapılan İskit saldırısı, savunma yönünden çok iyi korunan güneybatı kapılarından değil, kalenin kuzey ve kuzeydoğusundan yapılmış olmalıdır. Kalenin yüksek yan duvarları ve çok güçlü bir kuleyle korunan güneybatı kapılarından yapılacak bir düşman saldırısı, bile bile bir intihar olayından başka birşey değildir. 1994 yılında yapacağımız kazı çalışmalarıyla hem kuzey kapısına gelen yol açığa çıkarılacak, hem de kapı ön avlusunun tabanı, kapı söveleri, kapı odasının tabanı ve kapı odasının planı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

1993 yılı kazı çalışmalarında, kuzey kapısının doğu kanadı duvarı üzerinde bronz bir kalkan ortaya çıkarılmıştır (Resim: 13). 86 cm çapındaki bronz kalkanın, doğudaki tapınaktan düştüğü sanılmaktadır. Kalın bir toprak tabakası altında kalan kalkan aşırı bir şekilde oksitlenerek parçalara ayrılmıştır (Resim: 14). Bochum Bergbau Müzesi geçici uzmanlarından Konservatör Ayşe Ebru Çorbacı tarafından kalkan

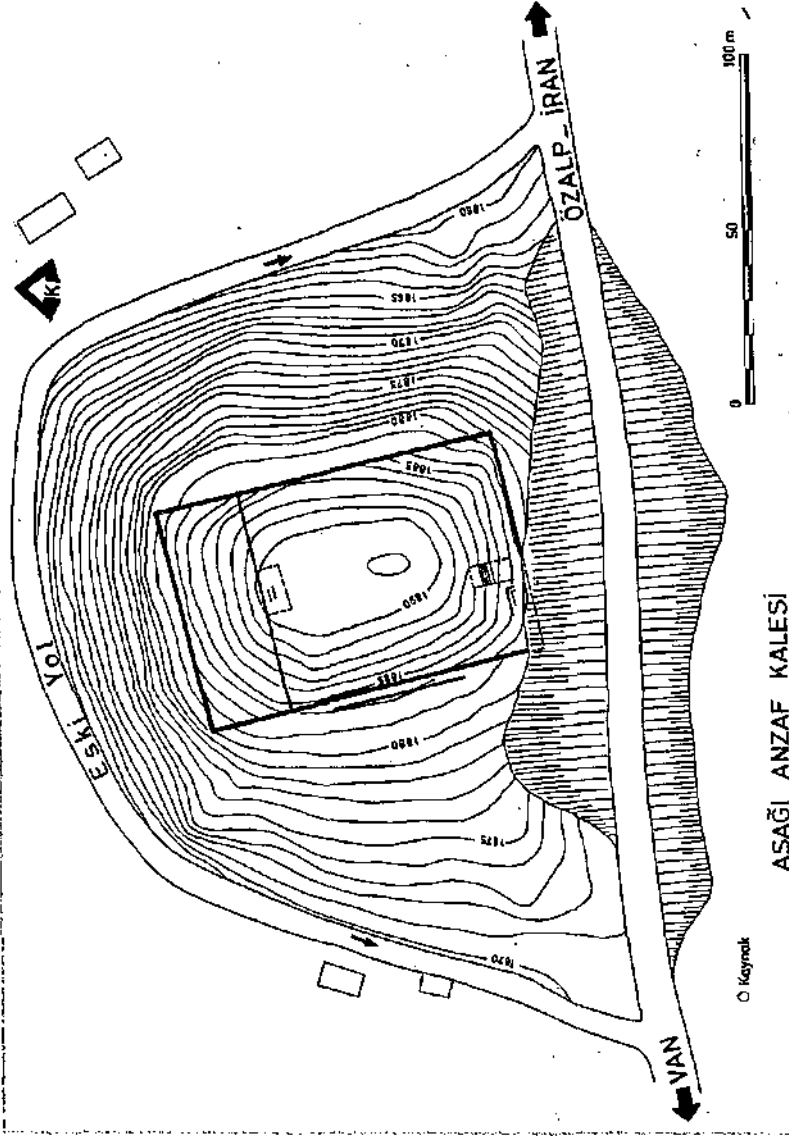
üzerinde yapılan konservasyon çalışmaları devam etmektedir⁴ (Resim: 14). Adak kalkınının yazıtlı olduğu ve bunun Urartu krallarından II.Argiştî'ye (M.Ö.714-685) ait olduğu anlaşılmaktadır.

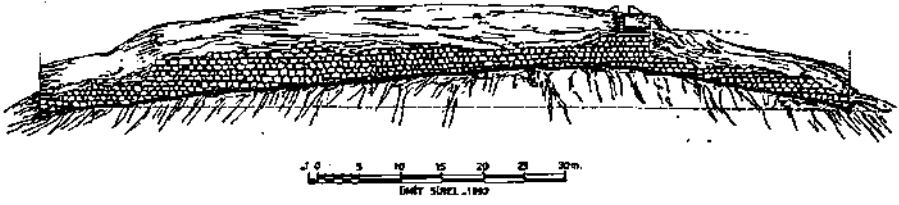
(4) Konservatör Ayşe Ebru Çorbacı'ya yapmış olduğu özverili çalışmalarından dolayı bir kez taha teşekkür ederim.

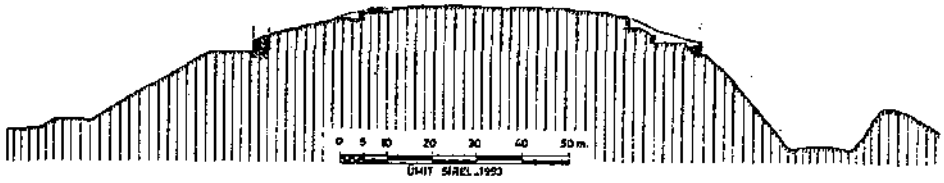
Harita: 1- Aşağı ve Yukarı Anzaf kaleleriyle yakın çevresi

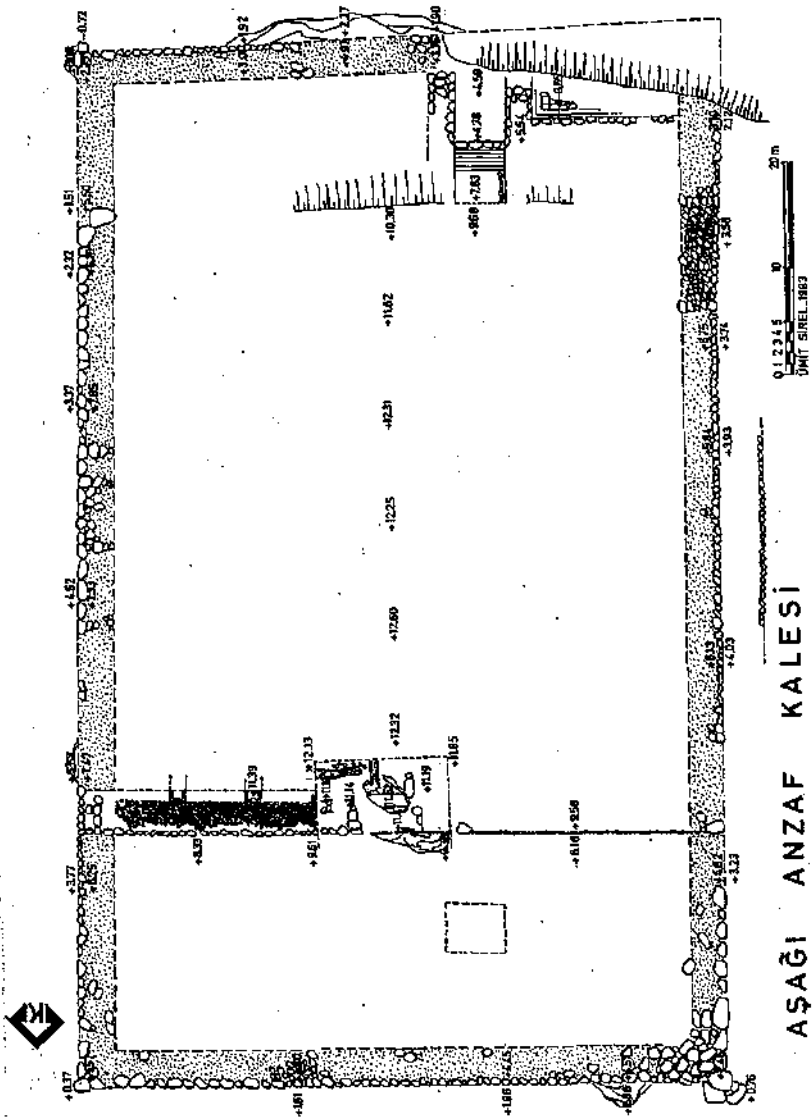
Çizim: 1- Aşağı Anzaf Kalesi'nin topografik planı

Çizim: 2- Doğu surlarının görünümü

Çizim: 3- Aşağı Anzaf Kalesi'nin kuzey-güney kesiti

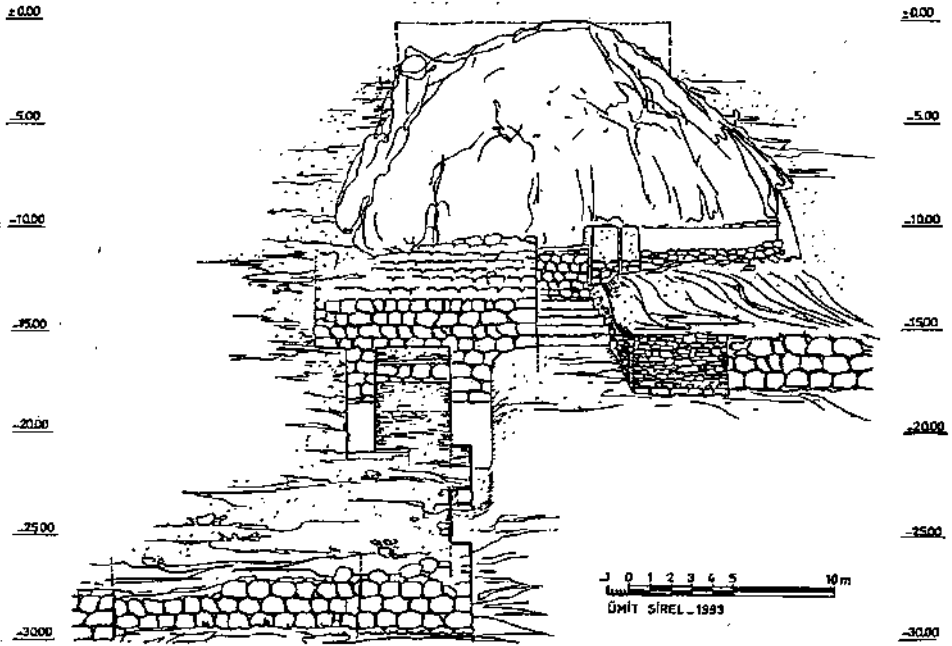
AŞAĞI ANZAF KALESİ

Çizim: 4- Aşağı Anzaf Kalesi'nin planı

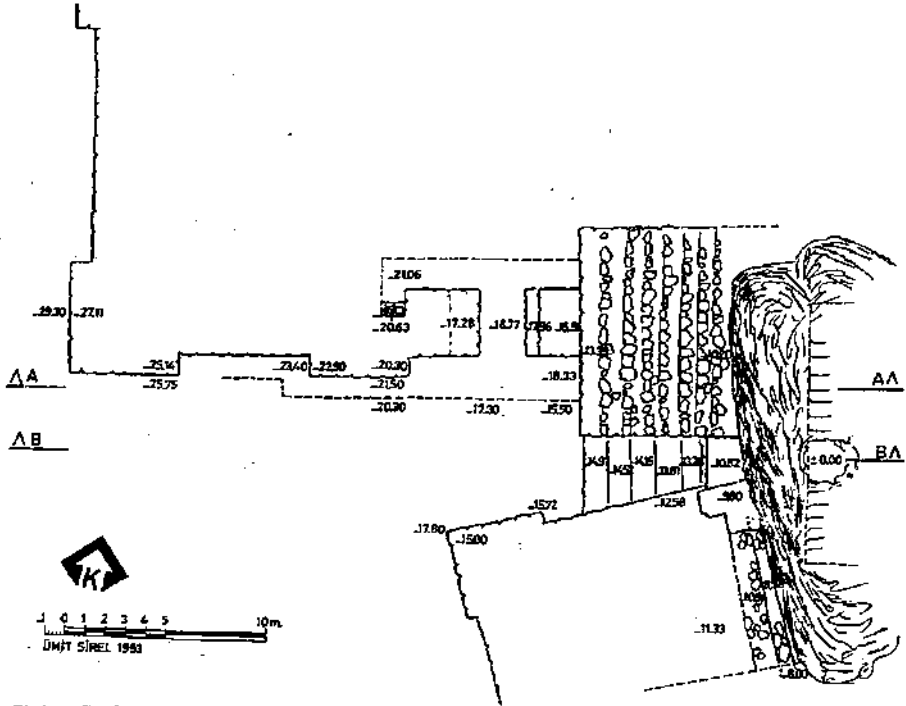

Çizim: 5- Yukarı Anzaf Kalesi ve Aşağı Şehrin topografik planı

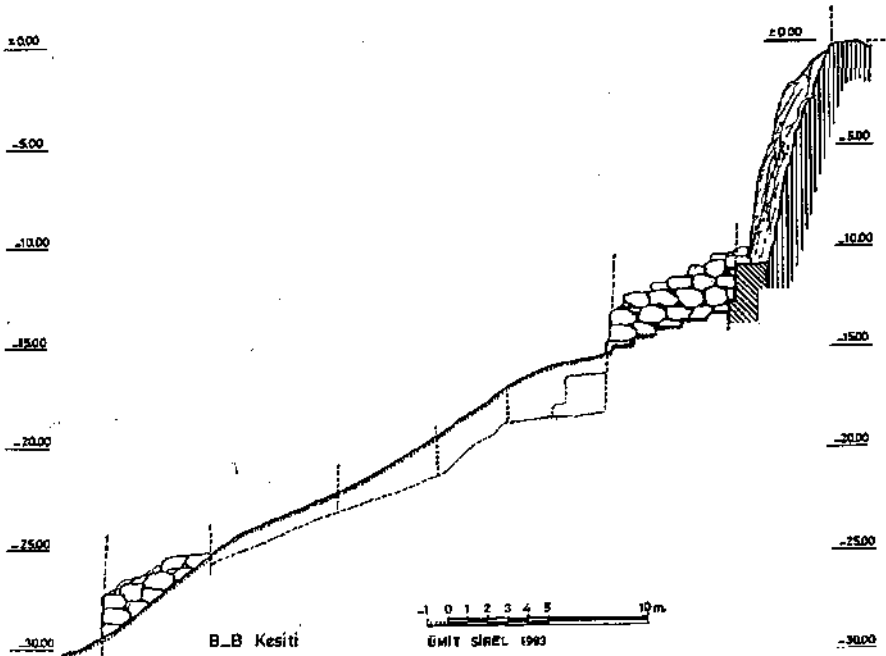

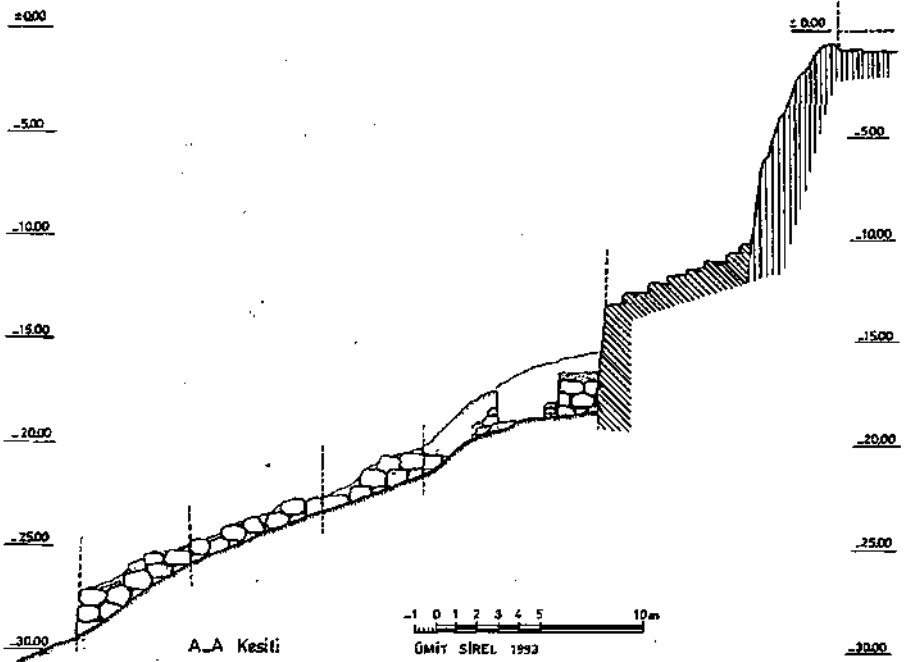
Çizim: 6- Güneybatı kapılarının izometrik planı

Çizim: 7- Güneybatı kapılarının planı

Çizim: 8- Güney kapısı kesiti

Çizim: 9- Kuzey kapısı kesiti

Resim: 1- Kaya koridorunun kuzeyinde bulunan teras

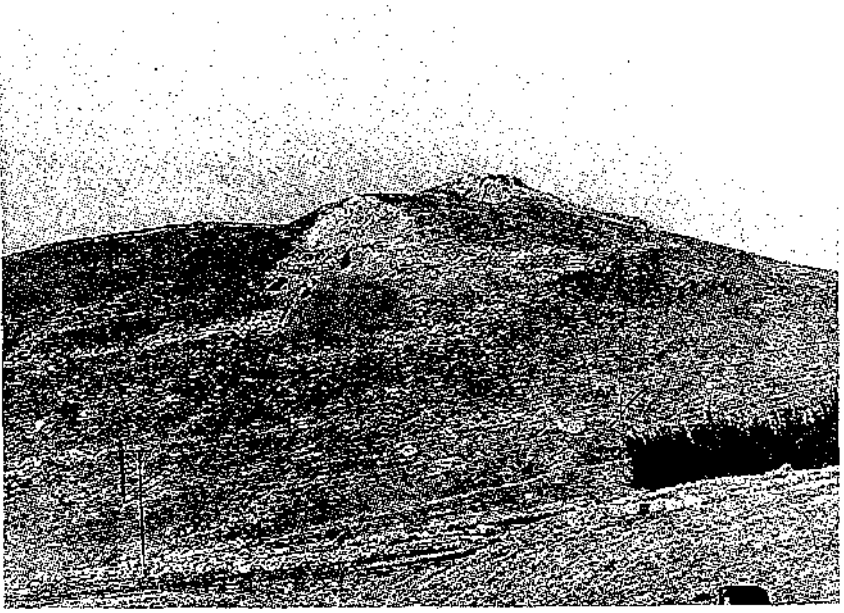
Resim: 2- Sal taşlarıyla döşenen teras, batıdan

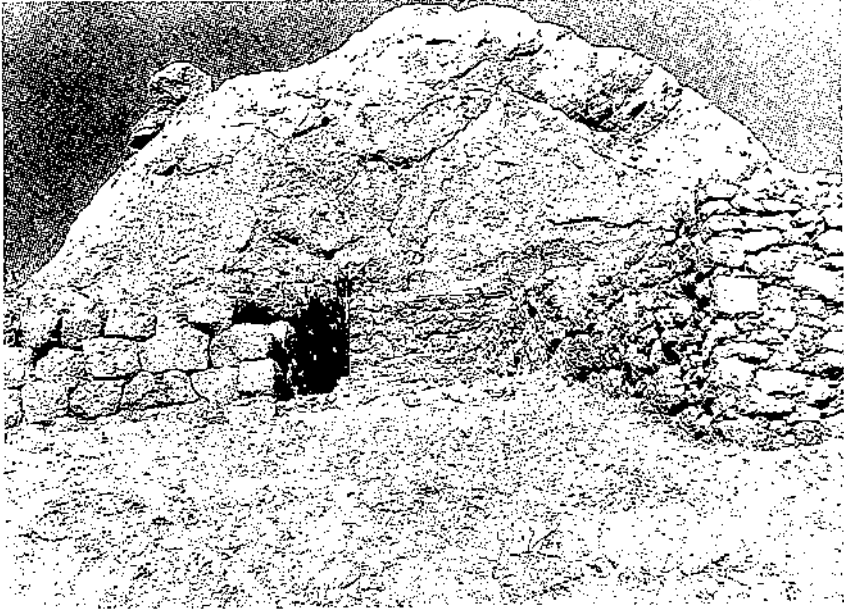
Resim: 3- Kalenin kuzeyinde bulunan teraslı yapılar, kuzeybandan

Resim: 4- Kalenin kuzeyinde bulunan teraslı yapılar, doğudan

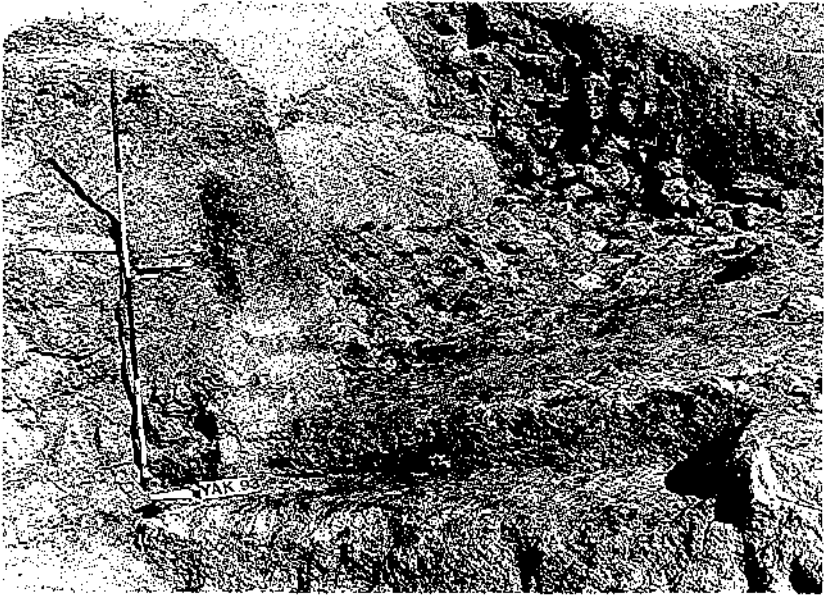
Resim: 5- Yukarı Anzaf Kalesi gtüneybatı surlarının batıdan görünümü

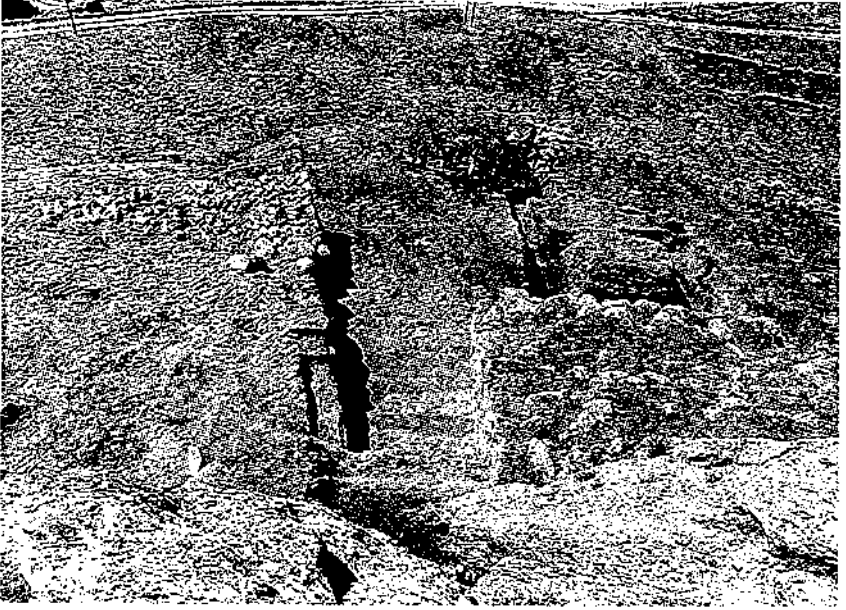
Resim: 6- Büyük kulenin doğusunda bulunan doğal kaya kütlesi

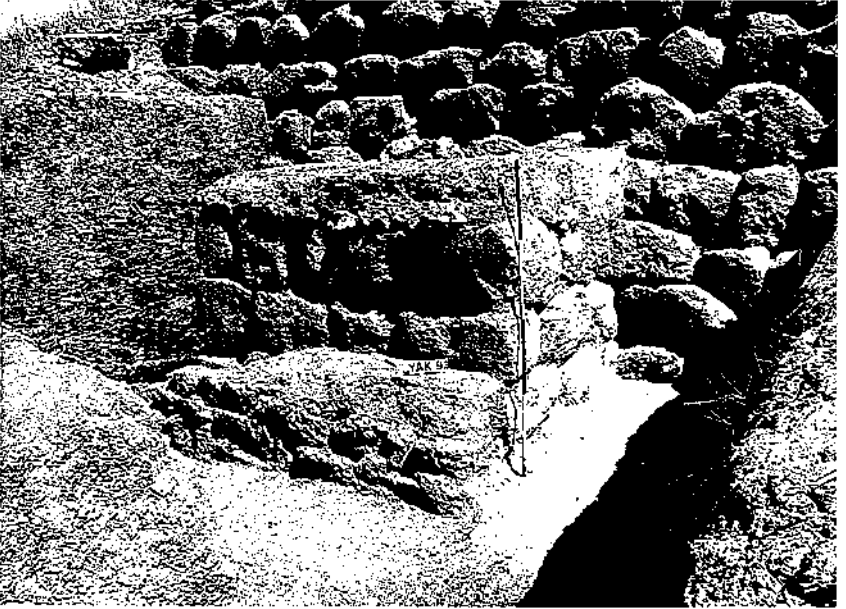
Resim: 7- Güney kapısının kuzeyine büyük bir özenle yapılan basamaklar

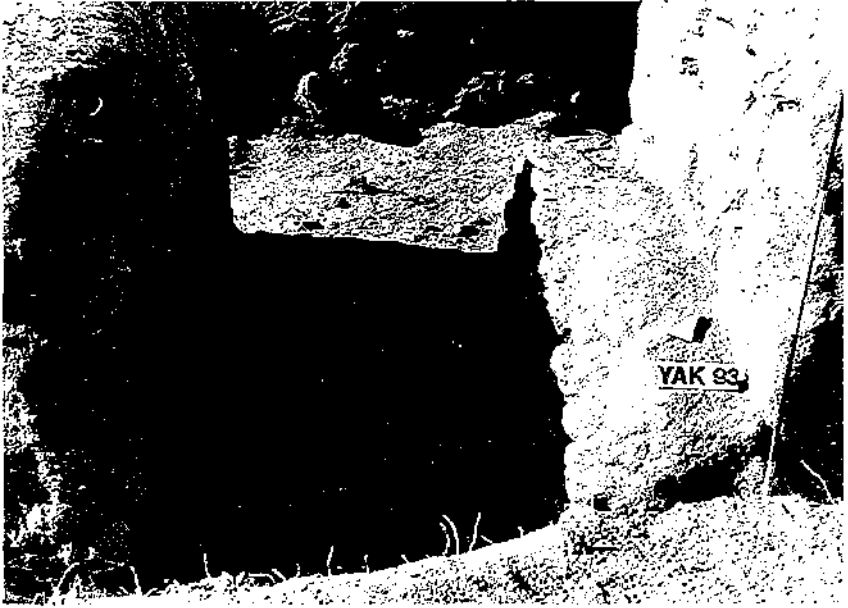
Resim: 8- Güney kapısı ve 3 m kalınlığında bir moloz tabakasıyla kapanan kapı odası

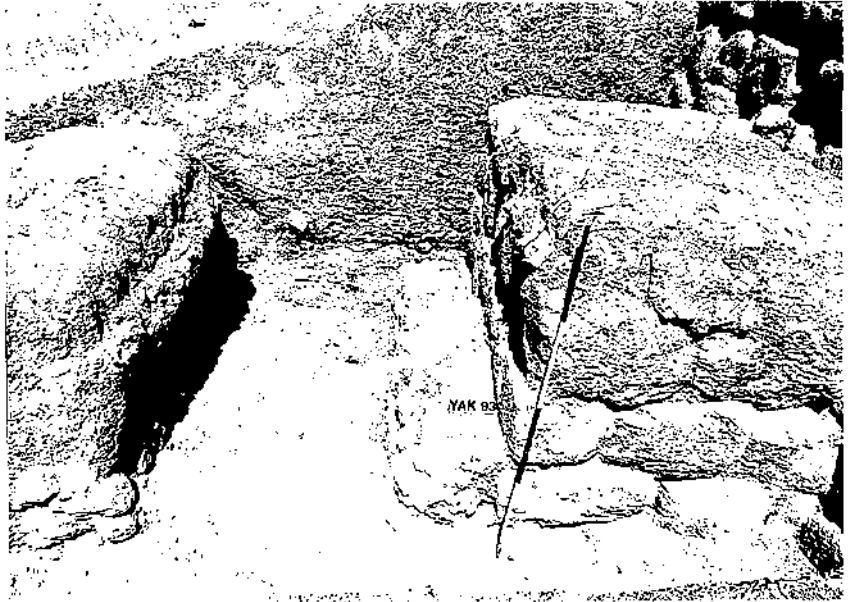
Resim: 9- Güney kapısı, doğudan

Resim: 10- Büyük kulenin batı yüzüne yapılan kapı kanadının doğu duvarı

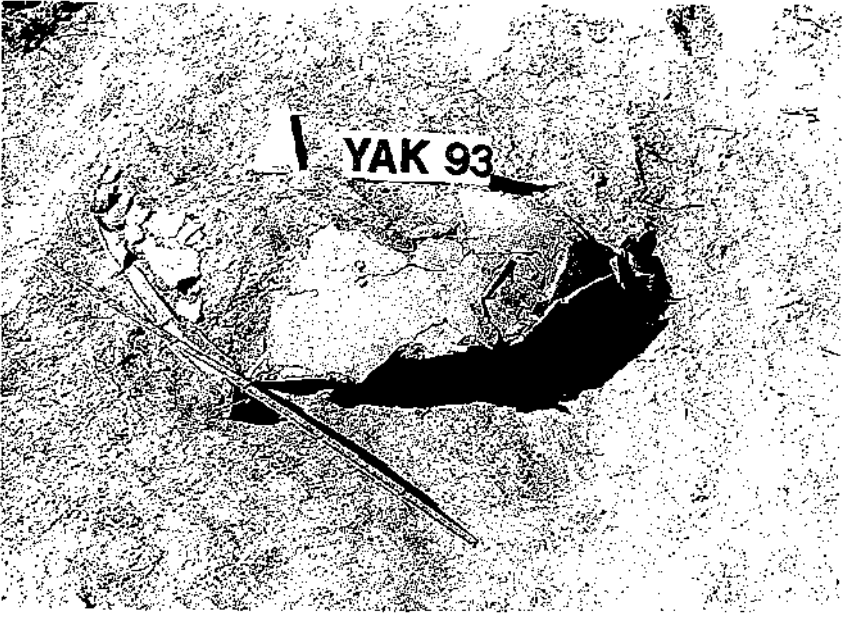

Resim: 11- Doğu kapı kanadı duvarının batı yüzüne sonradan eklenen 60 cm genişliğindeki duvar

Resim: 12- Kuzey kapısı girişi ve batı kanadı duvarı

Resim: 13- Doğu kapı kanadı üzerinde bulunan bronz kalkan

Resim: 14- Parçalara ayrılan Kral II. Argiṣti'ye ait çivi yazılı adak kalkanı

Resim: 15- Van Araştırma Merkezi Laboratuvarı'nda bronz kalkan üzerinde yapılan konservasyon alışmaları

1993 YILI KAMAN-KALEHÖYÜK KAZILARI

Sachihiro OMURA*

1993 yılı Kaman-Kalehöyük kazıları, Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi adına, 15 Haziran 28 Eylül 1993 tarihleri arasında aralıksız olarak gerçekleştirildi. Kazının Şeref Başkanı Prens Takahito Mikasa, Kazı Başkanı Prof. Dr. Masao Mori'dir. 1993 yılı Kaman,Kalehöyük kazı heyetini, Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi'nden Dr. Sachihiro Omura, Münih Üniversitesi Edebiyat Fakültesi doktora öğrencisi Daisuke Yoshida, Marmora Yamashita, Ankara Üniversitesi Dil ve Coğrafya Fakültesi doktora öğrencisi Masako Omura, Berlin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi doktora öğrencisi Kimiyoshi Matsumura, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Kazılar Şubesi'nden Arkeolog Fikri Kulakoğlu, Tsukuba Üniversitesi'nden Prof. Dr. Yutaka Ikeda, Harvard Üniversitesi'nden Prof. Dr. Richard H. Meadow, Harvard Üniversitesi doktora öğrencisi Hitomi Hongo, Konservatör Glenn Wharton, Scott Carol, Marie Svoboda, Restoratör Junichi Mori, Fotoğrafçı Takao Aoki ve bazı üniversitelerin elemanları ve öğrencileri oluşturmuştur. Kültür Bakanlığı'nı İstanbul Yıldız Sarayı Müzesi'nden Arkeolog Handan Tüzemen temsil etti. Kazıda bulunan 70 müzeli eser, 28 Eylül 1993 tarihinde, Kırşehir Müzesi'ne teslim edildi.

1993 yılı Kaman-Kalehöyük kazılarının çalışmalarının başarı ile tamamlanmasına katkıda bulunan kazı heyeti üyelerine, özellikle, her zaman olduğu gibi, Kaman-Kalehöyük kazı çalışmalarının her aşamasında bilimsel yardım ve ilgisini sürdüren hocamız Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

---

* Sachihiro OMURA, 237-1-103 Naito, Kokubunji-Shi Tokyo, JAPONYA.

I. Kaman-Kalehöyük Kazılarının Amacı

Kaman-Kalehöyük, Ankara'nın kuşuğunu 100 km güneydoğusunda, eski Ankara-Kayseri karayolunun hemen kenarındaki Kaman-Kalehöyük, Kaman ilçesinin 3 km doğusundadır. 1993 yılı kazıları, her sene olduğu gibi, kuzey ve güney açmalarında sürdürüldü (Çizim: 1). Bu kazıların amacı şu şekilde özetlenebilir:

1. Kuzey Açma'da ilk kazı mevsiminden beri çalıştığımız alandaki bütün yapı katı evrelerinin tesbit edilmesi,
2. Kuzey Açma'da şimdiye kadar tesbit edilmiş olan kültür ve yapı katlarının bir kez daha kontrol edilmesi,
3. Güney Açma'daki Osmanlı ve Demir Çağı mimarlık kalıntılarının evrelerine göre bir bütün halinde incelenmesi ve yerleşim alanı planının hazırlanması.

II. Kazı Açmaları

Kuzey Açma'da kazılara 0(XLVI-54,55G, XLVII-54,55G), I(XLIV-54,55G, XLV-54,55G), II(XLII-54,55G, XLIII-54,55G), VI(XXXIV-54,55G, XXXV-54,55G), VII(XXXII-54,55G, XXXIII-54,55G), XIII(XLVIII-54,55G, XLIX-54,55G), XIII(XL-52,53G, XLI-52,53G), XIV(XXXVIII-52,53G, XXXIX-52,53G), XV(XXXVI-52,53G, XXXVII-52,53G), XVI(XXXIV-52,53G, XXXV-52,53G), XXI(XLVI-56,57G, XLVII-56,57G), XXII(XLIV-56,57G, XLV-56,57G), XXIII(XLII-56,57G, XLIII-56,57G), XXIV(XLVIII-56,57G, XLIX-56,57G), XXVI(XLIV-53G, XLV-53G) plankarelerde devam edildi (Çizim: 1). Güney Açma'da da kazılar, XXVII(LVI-52,53G, LVII-52,53G), XXIX(LIV-52,53G, LV-52,53G), XXXII(LVI-50,51G, LVII-50,51G), XXXIV(LIV-50,51G, LV-50,51G), XLIX(LIV-56,57G, LV-56,57G), L(LII-54,55G, LIII-54,55G), LI(LII-52,53G, LIII-52,53G) plankarelerde sürdürüldü.

Kuzey Açma'da I.kat çalışmalarına XIII~XVI, XXIII, XXVI'da, II.katta da VI~VII, XIII~XVI, XXI~XXII, XXIV'de, III. katta da üzerinde ise 0~II, XII'de sürdürüldü. Güney Açma'da I. kat XL, XLVI ve LI'de II. kat XXVII, XXIX ve XXXIV'de kazıldı (Çizim: 1).

III. Kuzey Açma Çalışmaları

1986 yılından beri devam eden Kuzey Açma'daki kazılarda üç ayrı kültür katı açığa çıkarıldı. Birincisi Osmanlı, ikincisi Demir Çağı, üçüncüsü Orta Bronz Çağı, yani M.Ö.2. bine ait dönemdir.

1. I. Kat Mimarlığı

Kuzey Açma'da I. kat mimarlığı, XIII-XVI (Çizim: 2), XXIII, XXVI plankarelerde incelendi. XIII plankarede yüzey toprağını kaldırdıktan hemen sonra, kuru taş tekniğinde örülmüş duvarlara ve çukurlara rastlandı. Çukurlar bol külle dolu idi. XIV plankarede R59 ve R126 nolu odalar açıklandı. Odaların taş temelleri, kuru duvar tekniğinde örülmüş olup, her ikisi de dolgu toprak içine, bodrum katı olarak inşa edilmişlerdir. Duvarlar, taş temel üzerine kerpiçle örülmüştür. R59'un doğu duvarı çukur içindeki dolgu toprak içinde belli bir yüksekliğe kadar tek sıra taş ile örüldükten sonra, yine dolgu toprak üzerine yerleştirilen iki sıra taşla yükseltilmiştir. Bu yapının yaklaşık 60 cm kalınlığındaki taş örgüleri üzerindeki kerpiç dizilerinin de üç sırası korunmuştur. Kerpiç boyutları 45 x 23 x 13 cm, aralarındaki çamur harç kalınlığı 3-5 cm arasında değişmektedir. Oda tabanı sıkıştırılmış sert topraktır. XV-XVI plankarelerde de R59 nolu odanın devamı, yani R127 ve 1992 yılında açığa çıkarılan R60, R63 nolu odaların batı bölümleri açıklandı. R127 nolu odanın batı duvarı iki sıra taşla örülmüş, ancak bunun bir kısmı tahribe uğramıştır; bu odanın tabanı çok serttir. Bu odanın batısında kuzey-güney istikametinde uzayan yaklaşık 1.5 m genişliğinde bir koridor vardır. Koridorun hemen batısında da kuzey-güney istikametinde uzayan ayrı bir duvara rastlandı. Bu, XIV plankarede açığa çıkarılan R126 nolu odanın doğu duvarının devamıdır. R127 nolu odanın kuzeyinde R60 ve R63 nolu odaları vardır. R60'ın kuzey duvarı çift sıra taştır. Bunun kuzey bölümündeki taşları sökülmüş durumdadır. Tabanlar sıkıştırılmış sert topraktır. R63 nolu odanın tabanı yassı taşla döşenmiş bir taban örneği oluşturmuştur.

2. II. Kat Mimarlığı

Kuzey Açma'da II. kat 13 plankarede kazıldı. 1986-1992 yılları arasında sürdürülen bu kazılarda, mimari kalıntıların özelliğine ve küçük buluntulara göre, bu kata ait dört evre, yani yukarıdan aşağıya doğru IIa, IIb ve IIc evreleri saptandı¹. 1993 yılında II. katın, IIa ve IIc evreleri üzerinde çalıştık.

IIa'daki kazılar, Kuzey Açma'da XIII-XVI, XXI-XXIV plankarelerde yoğunlaştırıldı. XIII-XVI'da ve I. kat yapılarının hemen altında, IIa katına ait mimarlık kalıntıları açığa çıkarıldı (Çizim: 3). Bu açmalarda açığa çıkarılan IIa'nın en üst evresine ait yapıların genel

(1) Sachihito Omura, 1990 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları, XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I.s. 320-322.

özelliğini, sarı kum taşı büyük bloklarıyla örülmüş kalın duvarlar ve ancak yer yer korunmuş taş tabanlar oluşturmuştur. Mimari kalıntılar arasındaki dolgunun az olması sebebi ile yapılar, birbirlerini tahrip ederek inşa edilmiş ve birbirleri ile kesişmişlerdir. Bu plankarelerin genellikle bu kesiminde açığa çıkarılan yapılar tek sıra taş örülü olup, plan ve boyutları açıklanamayan temel kalıntıları olarak kalmışlardır. Bu taş temellerin altında ya küçük taşlardan veya yükseltilmiş topraktan oluşturulmuş bir dolgu tabakası vardır. Bu dolgu ile birlikte başlayan toprak taban, taş temeller üzerine doğru kalın sıvalı olarak devam etmektedir. XV plankarede I. katın mimari kalıntılar kaldırıldıktan sonra, XXXVII-52,53G'de yaklaşık 3 x 3 m boyutundaki R135 nolu oda açığa çıkarıldı. Odanın temelleri, kuru duvar tekniğinde, tek sıra taşla örülmüş olup, bodrumlu olarak inşa edilmiştir. Doğu ve batı duvarlarının bir kısmı tahrip edilmiştir. Bu odanın tabanda IIa'ya ait beyaz astarlı, boya nakışlı seramik in-situ durumunda bulunmuştur.

Kuzey Açma'nın doğusundaki XXI~XXIV plankarelerde de IIa katının mimarlık kalıntıları araştırıldı. Bu plankarelerde I. kata ait bodrumlu mimarlık kalıntılarının tamamı kaldırıldıktan sonra, kazıya devam edildi. Burada kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzayan yaklaşık 3 m kalınlığında, 7 m uzunluğunda koridoru andıran duvara ve onun da batısında aynı istikameti izleyen kalın bir duvar daha açığa çıkarıldı (Çizim:4). Bu mimarlık kalıntılarının özel bir yapıyı veya resmi bir binayı temsil edip etmediklerini, yani fonksiyonları hakkında henüz kesin bir bilgiye sahip olamadık. 1988~1989 kazılarında Güney Açma'da, II, IV, VI ve X plankarelerde², 1990~1992 yıllarında Kuzey Açma'da, 0~II ve XXI plankarelerde de aynı seviyeye ait yapıların benzer mimarlık özelliklerine sahip olduklarını gözledik.

Kuzey Açma'da VI ve VII plankarelerde 1992 yılında aydınlanan IId katına ait mimarlık kalıntıları izlenerek kazıya devam edildi. 1992'de, mimari kalıntıların, IIa'ya ait surun altına doğru uzandığını tahmin etmiştik. Bunları kaldırıp, alttaki IId mimarlık kalıntılarını izledik ve surun büyük taş blokları altında kalmış IId'ye ait mimari kalıntılarını açığa çıkardık. 1993'de açığa çıkarılan yapı kalıntılarının da, IId'ye ait öteki yapı kalıntılarında olduğu gibi, yangın geçirdikleri anlaşıldı. Yanmış direk izleri, oda tabanları üstünde boyalı çanak çömlek parçaları ve çok sayıda hayvan boynuzları bulundu. Boynuzların bazılarında işçilik izleri görülmektedir. IId'ye tarihlenen R131 ve R132 nolu odaların altında kazıya devam ettik. Oda tabanlarının hemen altında yine IId'ye ait R141 nolu

(2) Sachihiro Omura, 1987 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları, X.Kazı Sonuçları Toplantısı, Resim 4

oda açığa çıkarıldı. Burada ele geçen çanak çömlek parçaları arasında IId seramiği ile karışmış olarak Hitit seramik parçaları da bulundu. IId katı üstündeki çalışmalarımızı II plankarede de sürdürdük. Geçen yıllarda açığa çıkarılan R91 nolu odanın tabanında IId katının yapı özelliği olduğunu düşündüğümüz direk izleri bulundu. Taban üstündeki kül kalıntıları, bu yapının yangın geçirdiğini gösteriyor. Burada, taban üzerinde konsantrik daire motifli boya nakışlı seramik parçasının yanında sağlam, küçük bir testi ve çok sayıda ağırşak bulundu. Bunlar da IId katının tarihlendirilmesi için önemli birer ipucudur.

1993'de de, IId'nin mimari kalıntılar ve bağlı olarak bulunan küçük eserlere göre, bunların bir üst seviyedeki IId kata ait eserlerden tamamen farklı oldukları anlaşıldı. 1993'de aydınlanan VI, VII plankarelerdeki IId kata ait boya nakışlı seramik parçaları ile bu katın hemen üstündeki IId katının boyalı çanak çömlek parçaları arasında büyük ayrılıklar görülmektedir. IId katının kahverenginde stilize geyik, tek merkezli daire motifli çanak çömlek parçaları, IId'ye bağlı yapı katlarında hiç yoktur. Onların yerine IId'nin nakışlı çanak çömlekler üstündeki motifleri ve el yapımı kaplar kullanılmıştır. Bunların dışında IId katı çanak çömleği ile IId'nin seramiği arasında hamurlarında ve kraterlerin ağız profillerinde büyük ayrılıklar görülmektedir. Çünkü IId katı seramiğinin hamuru kum katkılıdır. Buna karşın, IId katı seramiğinin hamuru saman katkılıdır. IId katı kraterinin ağız kenarı arkasındaki yivleri, IId katı kraterinde ağız kenarına daha yakındır.

IId katının kahverengi stilize geyik, tek merkezli daire motifli çanak çömlekleri Maşat Höyük, Alishar Höyük, Boğazköy ve Gordion'da, belli yapı katlarında bulunmuşlardır. Prof.Dr.Tahsin Özgüç'e göre, bu tür çanak çömlekler, M.Ö. 8'ci yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir. Eğer biz de Kaman-Kalehöyük IId katını M.Ö.8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlersek, IId katının da, bu verilere göre, M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısından öncesine tarihlenmesi mümkün olacaktır. IId katının boyalı çanak çömlek parçalarının benzerleri, 1986-1993 yıllarında, İç Anadolu'da yaptığımız yüzey araştırmalarında incelediğimiz höyüklerde de bulmuştuk. Bunları özellikle, Kızılırmak kavisi içinde ve onun güneyde kalan höyüklerden toplamıştık. Kızılırmak'ın batısındaki höyüklerde bu tür boya nakışlı çanak çömlek parçaları bulunmadı. Bu verilere göre, Kaman-Kalehöyük IId kültürünün yayılış alanının, Kızılırmak kavisi içinde ve Kızılırmak'ın güneyine doğru olduğunu düşünüyoruz.

3. III. Kat Mimarlığı

III. kat Kuzey Açma'da 0-II ve XII plankarelerde kazıldı (Çizim: 5). Bu plankarelerde, 1991-1992 yıllarında açığa çıkarılan ve IId'ye ait olan

R90 nolu oda ve IId'nin öteki mimari kalıntılarının tamamı kaldırılarak kazıya devam edildi. II. katın altında, bir kül tabakası, çok sayıda çöp çukurları ve mimari bir plan göstermeyen kesik duvarlar açığa çıkarıldı. II. katın çöp çukurlarının biri bölümü III. kat yapılarını tahrip etmiştir. XII plankarede III. katın R112 nolu odasının birden fazla tabanı, binanın uzun süre kullanıldığını gösterir. Bu bina tabanlarında ve onunla çağdaş olduğunu düşündüğümüz çöp çukurlarında çok sayıda Hitit çanak çömlek parçaları bulundu. R112 nolu oda inşa edilmeden önce yapı alanındaki yanık kerpiç binanın duvarları tesviye edilmiş, sağlam zemin hazırlanmış ve ondan sonra bu kalıntılar üzerine R112 nolu oda inşa edilmiştir. Alt-taki kalın duvarları hem büyük çöp çukurları hem de şiddetli bir yangın tahrip etmiştir. Sıvalı, kırmızı boyalı kalın duvar, kuzeye doğru uzanmaktadır. Büyük bir binaya ait olduğunu tahmin ettiğimiz duvarı, 1994 yılında takip edeceğiz ve III. katın mimarlık kalıntılarını aydınlatmaya çalışacağız.

IV. Güney Açma Çalışmaları

Güney Açma'da 1987-1992 yıllarında yürütülen kazılarda Osmanlı ve Demir Çağı'na ait mimarlık kalıntıları açığa çıkarıldı.

1. I. Kat Mimarlığı

Bu sene Güney Açma'da XLIV, XLVII, LIİ-LIV plankarelerde I. kat mimarlığı üzerindeki çalışmaları yaptık. Burada, Kuzey Açma'da da görüldüğü gibi, yüzey toprağından hemen sonra, I. kata ait mimarlık kalıntılarına rastlandı. LIİ plankarede, R73, 76, 81 nolu odalar açığa çıkarıldı (Çizim: 6). Her odanın temelleri kuru taş tekniğindedir. Tabanlar çok sıkıştırılmış ser topraktır. R76 nolu odada üç ayrı taban tespit edildi. En üstteki taban kaldırıldıktan sonra, P353, 354, 366, 367 ve H37 açığa çıkarıldı. LIİİ plankarede, R77 ve R80 nolu odalar açıldı. İkisi de bodrum katı şeklindedir. R77 nolu odanın kuzey ve doğu duvarları tek sıra taş halindedir. Buna karşı güney duvarı çift sıra taş örülmüştür. XLIV, XLVII plankarelerde, 1991'de açılan R52 ve R53 nolu odalar kaldırıldı ve kazıya derinliğine devam edildi. Burada önce I katına ait R83 ve R86 nolu odaları inceledik. R86 nolu odanın kuzey ve doğu duvarının bazı kısımları tek kerpiç ile örülmüştür. Ancak öteki duvarlar çift sıra şeklindedir. Bunun R84 ve R86 nolu odalar, geçen yıllarda XLVI plankarede açığa çıkarılan II. kat mimarlık kalıntıları ve XLVII plankarede I. kata ait olan R87 nolu yapı kalıntılarının kazısından sonra inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yani XLVII plankarede şimdiye kadar yapılmış kazılarda en az yapı katı I. katta görülmüştür.

2. II. Kat Mimarlığı

Güney Açma'da II. kat mimarlığı üstündeki çalışmalarımızı XLIX plankarede sürdürdük. Burada geçen yıllarda incelenen I. katın kalıntılarının hepsini kaldırdık ve yeniden kazıya başladık. I. katın tabanı kaldırıldıktan hemen sonra, LV-56, 57G'de çöp çukurları görüldü. Bunlardan P369 nolu çukurda çok sayıda IIa katına ait boyalı çanak çömlek parçaları ele geçti. Çukurlarda bulunan çanak çömlek parçalarına göre, bu kalıntıların IIa katına ait olduklarını tahmin ediyoruz. Çukurların altında, tam yapı planı vermeyen kesik, kısa duvarlara rastlandı. Bu kısa duvarların çizimleri tamamlandıktan sonra, kazıya devam edildi ve duvarlar kaldırıldıktan sonra bodrum katı tipli büyük bir yapıya rastlandı. Yapının duvarları tek sıra taşla örülmüş; yüksekliği yaklaşık 1.5 m dir. Taban ve duvarların üzerinde pembemsi sıva izi tespit edildi. Burada bulunan boyalı çanak çömlek parçaları II c'ye aittir.

V. Buluntular

1. I. Kat Buluntuları

I. katın küçük buluntularını, çoğunlukla, çanak çömlek, sırlı seramik ve çin porselen parçaları oluşturmuştur. Bunlar arasında in-situ durumda ve tam olarak bulunan eser sayısı fazla değildir. Kuzey ve Güney Açma'nın birinci katında Osmanlı Dönemi'ne ait çeşitli bronz objeler (Çizim: 7-3, 5), bronz delici (Çizim: 7-4), bronz çam (Çizim: 7-7), bronz yüzükler (Çizim: 7-1) ve kemik yüzükler, demir bıçaklar (Çizim: 7-6, 8-10~11, 9-11), Osmanlı sikkeleri, mermer kandil (Çizim: 7-9) ve testiler (Çizim: 7-8), kemik objeler (Çizim: 7-2), akik boncuklar, taş ağırşaklar, pişmiş toprak pipolar, çin porseleni ve çok sayıda seramik parçaları bulundu.

2. II. Kat Buluntuları

II. katta bronz fibulalar (Çizim: 9-1, 6), iki veya üç kanatlı ok uçları (Çizim: 7-11, 18), bronz iğneler (Çizim: 8-1, 3), bilek taşları (Çizim: 8-6, 9), koni şeklinde fildişi mühür, kemik plaka (Çizim: 7-10), IIa'ya ait boyalı çanak çömlek (Çizim: 8-14), yonca ağızlı testiler, kabartmalı çanak çömlekler (Çizim: 8-12, 15), kurşun çanak çömlek tamir malzemeler (Çizim: 8-13), pişmiş topraktan ağırşaklar (Çizim: 8-4), taş mühürler (Çizim: 8-5), kemik objeler (Çizim: 8-7, 8) ve çok sayıda çanak çömlek parçası bulundu.

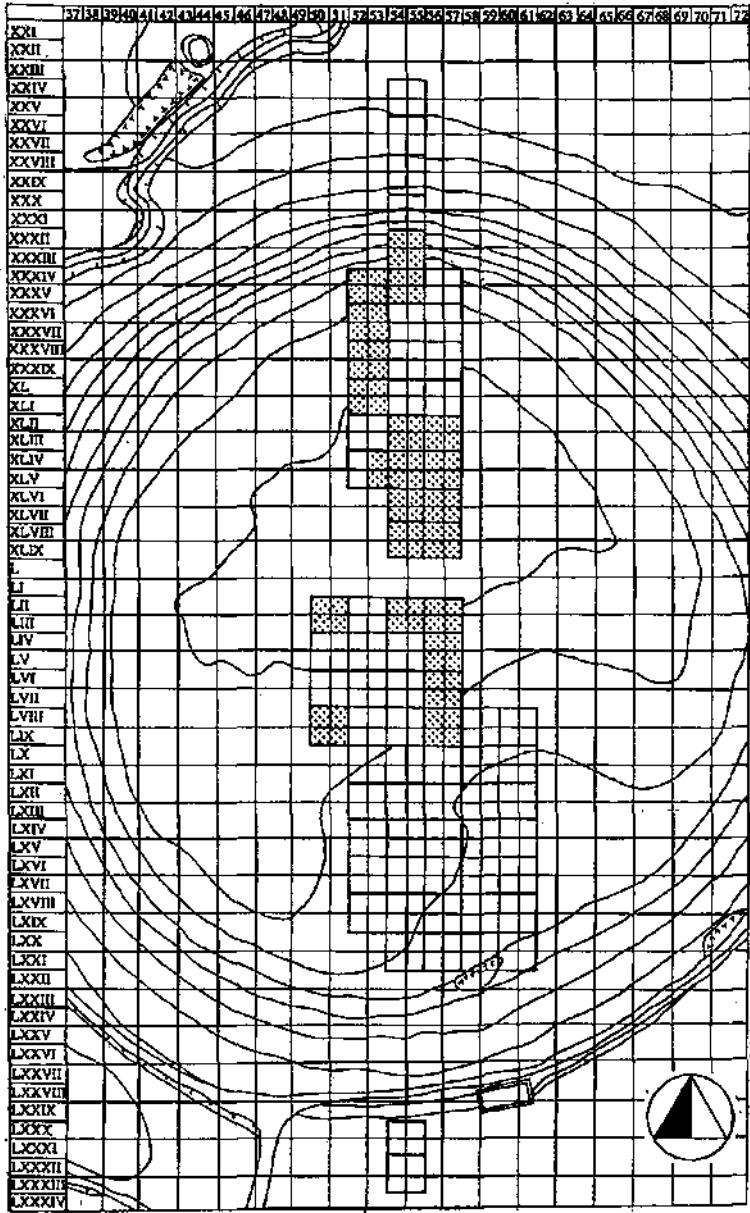
3. III. Kat Buluntuları

III. katta bronz iğneler (Çizim: 9-7~10, 12~14), bronz deliciler (Çizim: 9- 15, 16), bronz aletler, bullalar, altın süs eşyası (Çizim: 10-9), taş objeler (Çizim: 9-17), biri signe royal başkılı (Çizim: 10-10) öteki hayvan kabartmalı birer seramik parçası, pişmiş toprak figürin başı (Çizim: 10-13, 14), kalıptan çıkma kurşun figürin başı (Çizim: 10-12), ağırşaklar (Çizim: 10-1~4, 7~ 8, 11), toprak mühür (Çizim: 10-5), süs eşyalar (Çizim: 10-6) ve çok sayıda çanak çömlek keşfedildi.

VI. Sonuç

Sunduğum bu verilere göre, bugüne kadar yürütülen Kaman-Kalehöyük kazılarında Kuzey Açma'da 3 kültür katı tespit edilmiştir. I. kat Osmanlı Dönemi'ne, II. kat Demür Çağı'na, III. kat M.Ö. 2 bine tarihlenir. Hepsinin ayrı yapı katı evreleri vardır. IId katın boya nakışlı seramiğini tarihleme olanakları, yeni keşiflerin ışığında, çok artmıştır. Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra, İç Anadolu'da IId katı kültürünün yaygın olduğunu tahmin ediyorum. 1993'de III. katta keşfedilmiş olan damga mühür ve bullalar, küçük fakat çok manalı ve öğretici eserdir. Bunlar Assur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağı'nın tipik temsilcileridir. Buna göre, III. katta da, 3 kültür katının var olduğu açığa çıkarılmıştır. Bunlar, yukarıdan aşağıya doğru IIIa, IIb, IIc, yani Hitit İmparatorluğu, Eski Hitit, Assur Ticaret Kolonileri çağlarının paralelidir.

Bütün bu buluntular ve mimari kalıntılar, Kaman-Kalehöyük'ün her dönemde tipik bir Orta Anadolu merkezi olduğunu ve her tür eserin de bu olguyu kanıtladığını göstermektedir. Önümüzdeki kazı mevsiminde çalışmalarımızı, III. kat uygarlığının çeşitli evrelerini ve Eski Tunç Çağı kültürünü aydınlatma konusunda yoğunlaştıracamız.

KAMAN-KALEHÖYÜK 1993

Çizim: 1

XIV

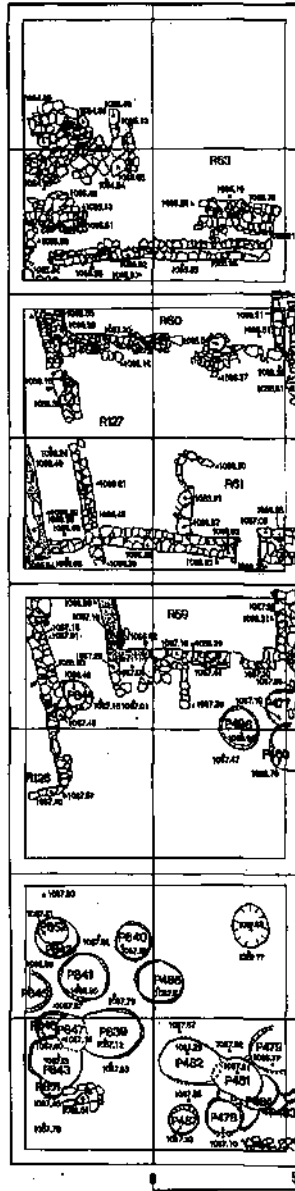
XV

XVI

XVII

XVIII

XIX

Çizim; 2

XX XVI

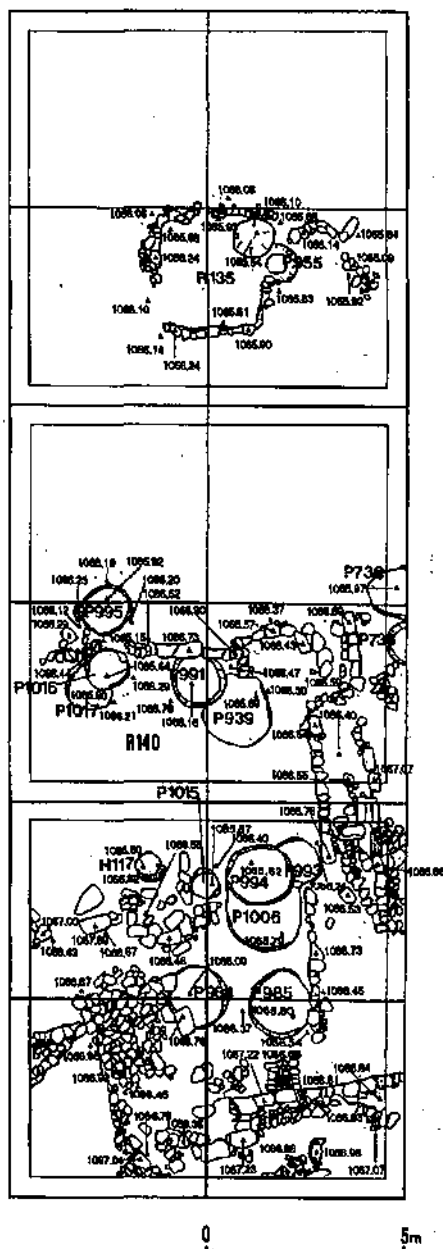
XXXVII

XXXVII

XXIX

XL

XLI

Çizim: 3

XLII

XLIII

XLIV

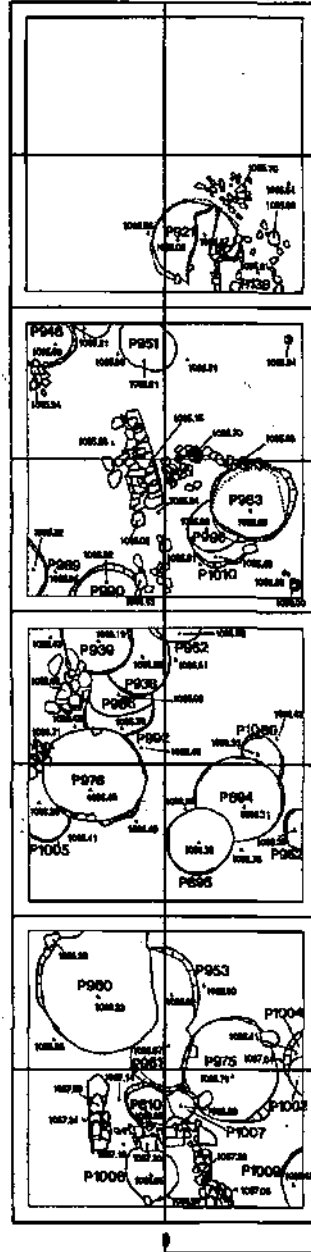
XLV

XLVI

XLVII

XLVIII

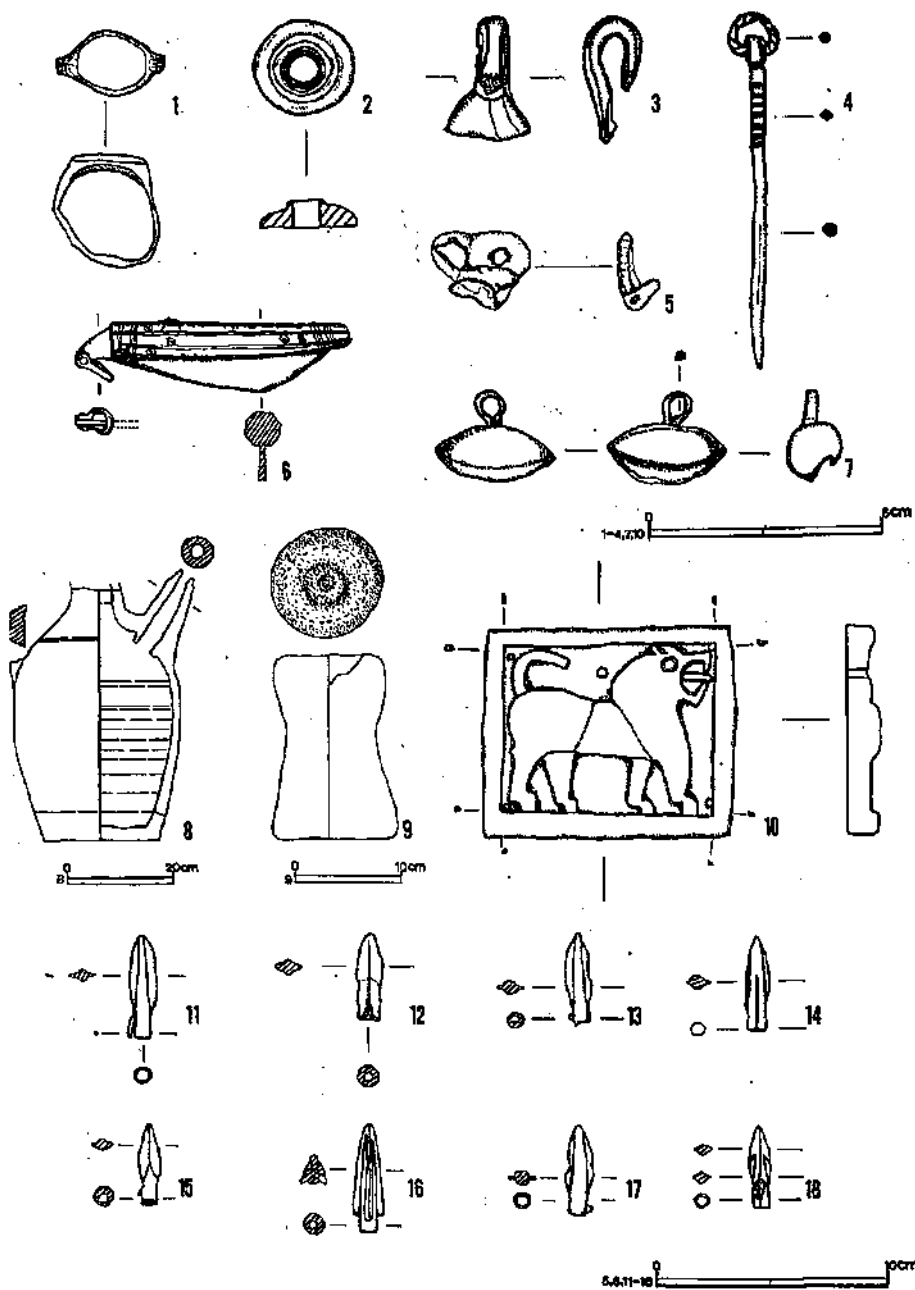
XLIX

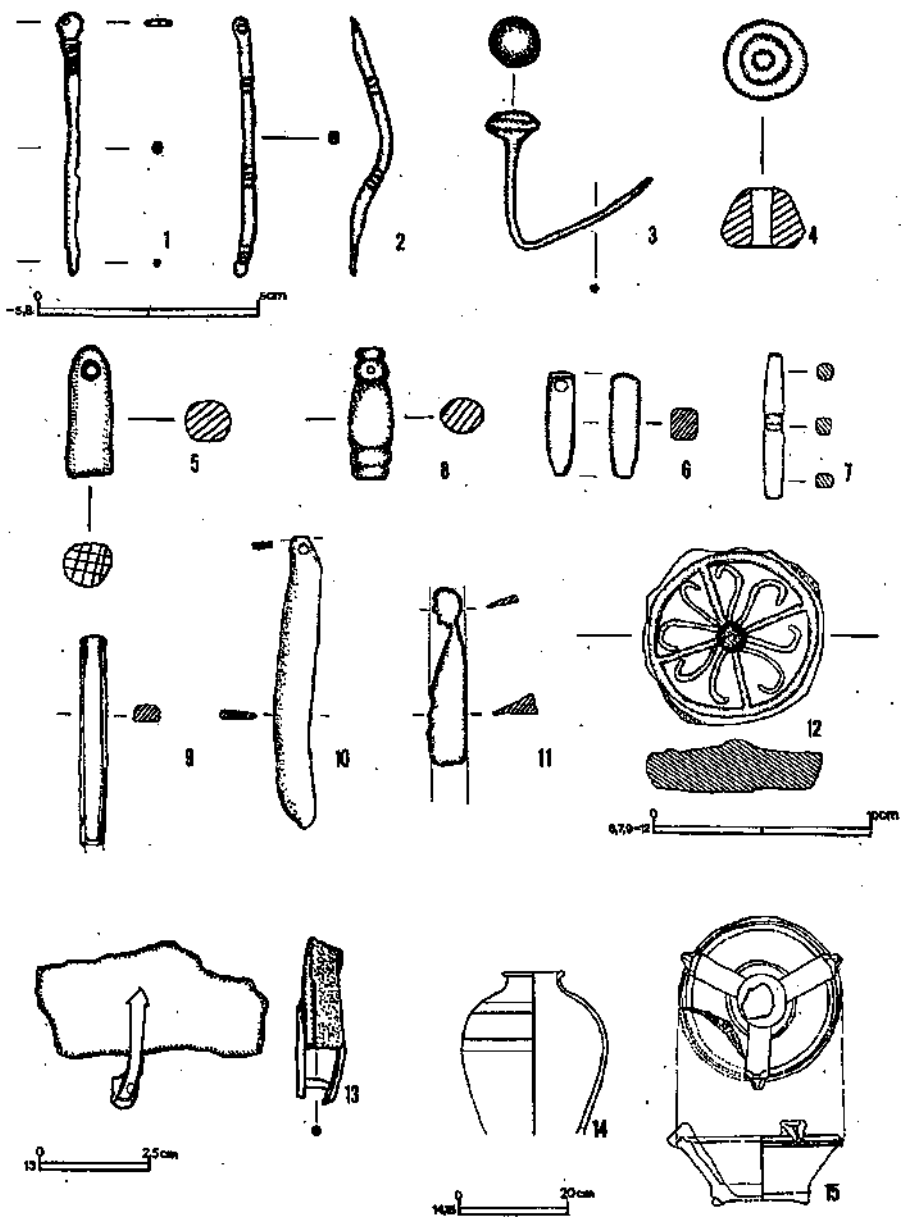
Çizim: 5

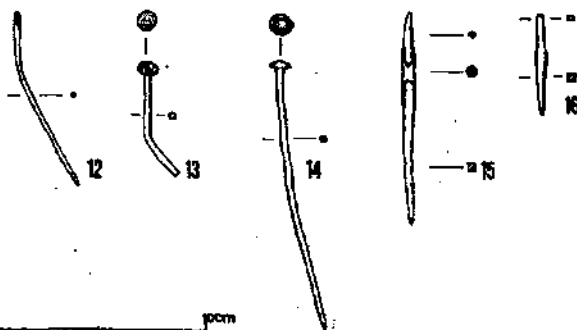
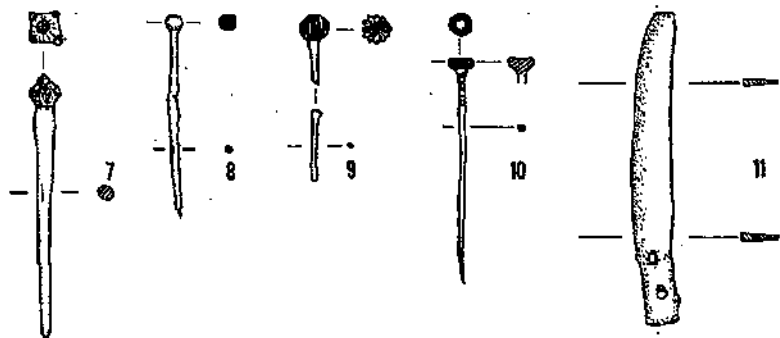
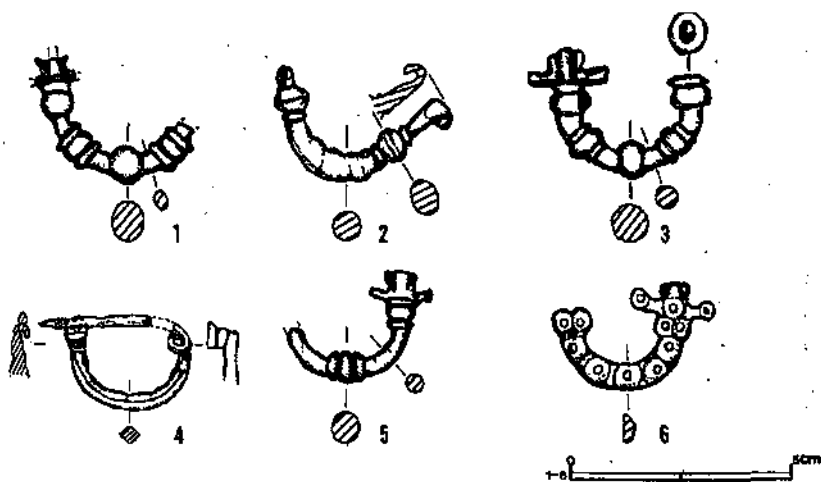

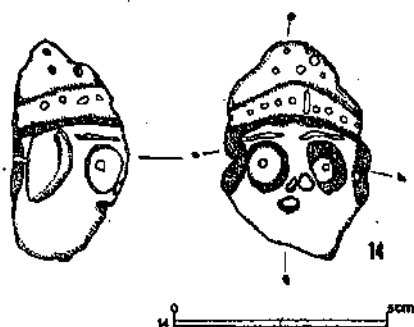
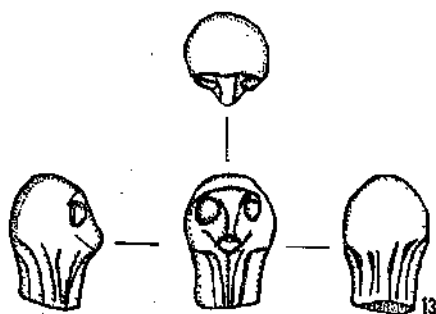
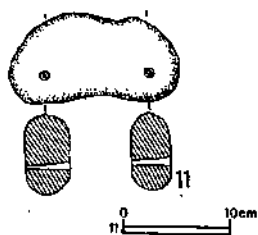
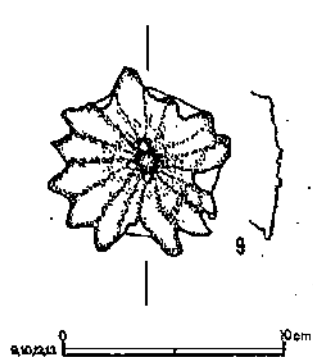
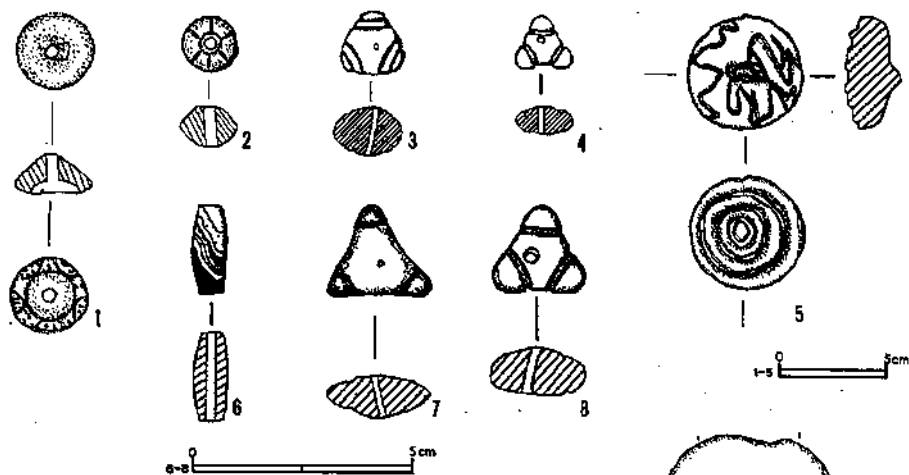
Çizim: 7

Çizim: 8

Çizim: 9

Çizim: 10

VAN - KARAGÜNDÜZ ERKEN DEMİR ÇAĞI NEKROPOLÜ KURTARMA KAZILARI 1992 - 1993

Veli SEVİN *
Ersin KAVAKLI

1991 yılında köylülerce rastlantı sonucu ele geçirilip Van Müzesi Müdürlüğü'ne getirilen bir grup eserin buluntu yeri olan Karagündüz, Van il merkezinin 35 km kuzeydoğusunda, Van Merkez ilçe, Erçek bucağına bağlı bir köydür. 1.890 m rakımlı ve suları Van gibi sodalı Erçek Gölü'nün kuzeydoğu kıyılarındaki aynı adlı höyüğün üzerinde kurulmuş olan köy, son birkaç yıldır hızla yükselen göl suları nedeniyle daha yüksekteki yeni yerine taşınmaktadır. Modern köy Van-Özalp karayolunun 28. km sindeki Erçek sapağından batıya doğru sapılarak, İran'a giden demiryolu aşıldıktan sonra varılan Erçek bucağının 6 km kuzeyinde; kaynaklarını Özalp yöresinden alarak, doğu-batı doğrultusunda akıp, sularını Erçek Gölü'ne boşaltan Memedik Çayı'nın oluşturduğu vadinin kuzeybatı uç kesiminde ve en azından İlk Tunç Çağı'nın erken aşamalarından beri iskan edilmiş bir höyüğün çevresinde yer almaktadır (Çizim:1, Resim:1,2). Erçek Düzü denen ve günümüzde önemli bir bölümü gölün suları altında kalmış bulunan bu alüvyal ova içinde daha çok tahıl ve hayvan yemi olarak yonca ziraatı yapılmaktadır.

Anlaşılabildiği üzere, Karagündüz, alüvyonlu düzlükleri son derece sınırlı olan Van bölgesinde insanoğlunun yerleşmesine en uygun köşelerden birini oluşturan olanaklara sahiptir. Nitekim bu üçgen biçimli küçük ova, başta Karagündüz ve doğu uçtaki görkemli Aşağı Mollahasan höyükleri olmak üzere, güneybatıya doğru Keçanis ve son olarak da güneydoğu uçtaki Hino yerleşme yerleriyle, tüm havzanın Prehistorik dönemlerden beri en yoğun olarak iskan edilmiş köşelerinden birini oluşturmuştur (Burney 1958; Russel 1980).

* Prof. Dr. Veli SEVİN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 34459 - İSTANBUL
Ersin KAVAKLI, Müze Müdürü, VAN

1992 yılında Van Müze Müdürlüğü ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdürlüğünce ortaklaşa olarak başlatılan kazılara neden olan rastlantısal buluntular, Karagündüz Höyüğü'nün 1.5 km doğusundaki kuzeyden güneye doğru tatlı bir meyille alçalan bir tarlada ele geçirilmiştir. Arkeoloji literatüründe adı ilk kez 20. yüzyılın başlarında üzerinde köyün kurulmuş bulunduğu höyüğün batı tarafında yükselen kilisedeki, Urartu Kralı Menua dönemine ilişkin, bir Urartu yazıtı sayesinde giren Karagündüz'de (eski adı Şarakonis) 1956'da C.A.Burney bir yüzey araştırmasında bulunmuş ve buranın İlk tunç Çağı'ndan beri yerleşilmiş 75 x 50 x 5 m kadar boyutlarında bir höyük olduğunu belirlemişti. Bir ören yeri olarak adının arkeoloji literatürüne oldukça eski tarihlerden beri girmiş olmasına karşılık, höyükten ve köyden uzakta ve toprak üzerinde hiçbir izi olmayan bu yeni alan bölgede tarih ve kültürünün oldukça karanlık bir dilimine ışık tutucu nitelikteki zengin veri ve buluntularıyla çok büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü gerek Van Müzesi'ne köylülerce getirilen buluntular ve gerekse 1991 yazında yaptığımız ön incelemelerden anlaşıldığına göre burası Erken Demir Çağı'na ilişkin bir nekropol alanıdır.

Urartu ülkesinin doğusundaki günümüz Batı İran'da özellikle Erken Demir Çağı'ndan başlayarak zengin nekropollerin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Örneğin Urmıye Gölü çevresindeki Dinkatepe III-II, Hasanlu V-IV ortada Khurvin, Sialk A-B, Marlık ve güneyde, Luristan bölgesindeki Bard-i Bal, Pa-yi Kal çoğu kez büyük mezarlıklarıyla tanınırlar. Buna karşılık, Urartu devletinin çekirdek bölgesini oluşturan Van bölgesinde bugüne değin, eski Ernis ve yeni Dilkaya kazıları dışında, klasik Urartu Dönemi öncesine ilişkin esaslı bir nekropol kazısı yapılmış değildir. Bunlardan ilki de 1959-60 yıllarında kazılmış olduğundan hakkında fazla bir bilgi yoktu (Sevim 1987); Dilkaya nekropolü ise oldukça tahrip görmüştü ve ayrıca da fazla sayıda mezara sahip değildi (Çilingiroğlu 1991).

Erken Demir Çağı'nda Van havzası ve Urartu kültürünün kökeni konularında son derecede değerli ve zengin buluntulara sahip bir ören yeri durumundaki Karagündüz'de 1992 ve 1993 yıllarında, bu satırların yazarlarının başkanlığı altındaki bir bilim kuruluyla¹ gerçekleştirilen kazılarda aşağıdaki amaçlara ulaşmaya çalışılmıştır;

-
- (1) 1992 yılından başlayarak çalışmalara, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden Dr. Kemalettin Köroğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Uzman Aynur Özfırat ve Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden Ar. Gör.Hakan Sivas arkeolog olarak katılmışlar; bunlara 1993 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü'nden Dr. İzzet Duyar ve yüksek lisansiyer Mimar Esin Hacıoğlu ile

AMAÇLAR

1) Toprak üzerinde hiçbir iz vermeyen mezarların yerlerini ve daha çok da mezarlığın sınırlarını belirlemek;

2) Bizden sonra yapılabilecek bir talana karşı elden geldiğince fazla sayıda mezar açabilmek;

3) Erçek Gölü'nün yükselmesi ve yeni yerine taşınmakta olan köy nedeniyle ağır şekilde yıkım gören Karagündüz Höyüğü'nde kimi yüzey araştırmaları ve gözlemlerde bulunmak.

BELİRLEME YÖNTEMLERİ

Yukarıda değinmiş olduğumuz gibi, Karagündüz nekropolünde karışımıza çıkan öncelikli sorun, köylülerce kazılmış iki mezar dışında, ortalama 1.00 m kalınlığındaki bir alüvyal dolgu altındaki mezarların yerlerini kazı yapmaksızın belirleyebilmektir. Toprak üzerinde hiçbir izi bulunmayan bu mezarların yerlerini hava fotoğraflarıyla saptama girişimlerimiz de olumlu sonuç vermemiştir². Bu nedenle 1992 yılında yalnızca köylülerce kısmen karıştırılmış iki mezar ile bunların açılması sırasında rastladığımız birer mezar olmak üzere toplam 4 (Kl-4) mezar incelenebilmiştir.

1993 yılında sağlıklı belirleme yöntemleri geliştirebilmek üzere önce Yrd.Doç.Dr.Mahmut Drahor ile ilişki kurarak özdirenç çalışmaları yapmayı kararlaştırdık. Nitekim bu çalışmalar 1993 yazında uygulama alanına sokuldu (Resim: 2). Bunun yanında, tarafımızdan tasarlanan mekanik bir sistemin denemelerine de başlandı ve olumlu sonuçlar hemen alındı.

Nurtaç Öztuna, Erkan Konyar, Mustafa Kalaycıoğlu, Deniz Günay, Csenge Szabo, Nermin Saybaşı, Ölçüm İnal ve N. Burak Elçi stajyer olarak dahil olmuşlardır; konservasyon ve restorasyon işleri, 1992'den itibaren Trakya Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Uzmanı Hüseyin Akıllı'nın yönetimi altında Aydın Sevinçok, İlkay Güner ve Esra Yenigün'den kurulu bir grup tarafından yürütülmüştür. Nejat Atar, Hanefi Biber ve Sabiha Pazarcı da kurumumuzun Van Müze Müdürlüğü uzmanlarını oluşturmuşlardır. Alüvyal bir dolgu altındaki mezarların yerlerinin belirlenebilmesi amacıyla 1993'te başlatmış olduğumuz jeofizik çalışmaları Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeofizik Mühendisliği Bölümü'nden Yrd.Doç.Dr. Mahmut Drahor ile Jeofizik Mühendisleri Tarkan Tarakçı ve Özkan Bayrı tarafından gerçekleştirilmiştir. Karagündüz kazılarının yapılması için her türlü kolaylığı sağlayan Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile İl Özel İdare-since sağlanan parasal destek nedeniyle Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü ve Van Valiliğine; ayrıca sağladığı izin nedeniyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ile Yönetim Kurulu'na; parasal destekleri nedeniyle Türk Tarih Kurumu ve Türkiye Tüning ve Otomobil Kurumu'na; Van'daki çalışmalarımız için gereken kimyevi maddeleri ücretsiz olarak sağlayan Ciba-Geigy ilaç Sanayi'ne teşekkürle zevkli bir görev sayarız.

(2) 1993 yazında hava fotoğraflarımızı başarıyla çeken Prof.Dr.A.Çilingiroğlu'na teşekkür ederiz.

Bizim sistemimizde esin kaynağı daha çok yöre definecileri olmuştur³. Yalnızca Van bölgesinde değil ve fakat tüm Anadolu'da yasa dışı yollardan define arayanların ellerinden hiçbir zaman 1.00 m kadar uzunluğunda "T" biçimli, yuvarlak kesitli bir demir çubuğu düşürmedikleri bilinmektedir. Bu çubuk hızlı sondaj yapan bir araçtır ve defineciler yılların deneyimi ile bununla toprak içindeki sertlik ya da bazen ucunda bıraktığı renkten yola çıkarak kazı yerini belirlerler. Buna göre biz de "test çubuğu" adını verdiğimiz daha gelişmiş ve dirençli demir çubuklar yaptırarak mezarların yerlerini kolaylıkla belirleyebildik. Özel olarak geliştirmiş olduğumuz test çubukları 1.50 - 1.70 m uzunluğunda 10'luk demirden yaptırılmıştır.

Bizim sistemimize göre, öncelikle Karagündüz'deki kuşkulu nekropol sahasının 50 x 50 m lik küçük bir bölümü pilot alan olarak belirlenmiş ve ilk deneylerin bu alanda gerçekleştirilmesine başlanmıştır. Buna göre alanın 25 x 25 m lik bir bölümü yani yarısı 1 x 1 m lik karolaj içine alınmış ve her metre kareye numara verilmiştir (örnek 2/XIII, 1/XV gibi). Plankarelerin köşe noktaları ise sulandırılmış kireç dökülerek belirlenmiştir. Daha sonra test çubukları belirlenen 312 noktadan balyoz ile çakılarak inebildikleri en son derinlik ile toprağın sertlik ya da yumuşaklığı ile ilgili kayıtlar plankare üzerine kaydedilmiş; bu türde bir zemin etüdüyle toprak altındaki taşın yapıların dağılımı konusunda bir ön bilgi elde edilmiştir. 25 x 25 m lik ilk pilot alanda mezar olabilecek 4 kuşkulu alan belirlenmiş ve bu alanların dördünde de tam bir başarı sağlanmıştır (Çizim: 2). Bu sisteme önümüzdeki yıllarda da devam edilerek, tüm nekropolün yayılım alanının saptanmasına çalışılacaktır.

KAZI UYGULAMASI

1992 yılında başlayan ilk kazı çalışmaları öncesinde alanda kısmen tahrip edilmiş iki mezara (K1, K3) ilişkin kimi mimari kalıntılar yüzeyden görülebilmekteydi. Kazılara bu iki mezarın temizlenmesiyle başlanılmış, bu sırada, biri el değmemiş durumda iki yeni mezarın (K2, K4) varlığı da belirlenmiştir. Aşağıda bu mezarlar kronolojik bir düzen içinde ele alınacaklardır.

---

(3) Buna benzeyen bir sistem 1955 ve 1956'da Gordion'da Roudney Young tarafından büyük tümülüste mezar odasının yerinin belirlenmesi amacıyla başarıyla uygulanmış; 1963 yılında da George Hanfmann tarafından Sardeis'teki Karnıyarıktepe Tümülüsü'nde denenmişti. Geniş bilgi için bkz. R.Young. AJA 60 (1956) 250, 264-65, res. 53, lev.95; ay.yaz.AJA 61 (1957) 319; G.M.A.Hanfmann, From Athens to Gordion (ed.K.DeVries) (1980) 99 vd., res. 1-4

Karagündüz 2 (K2) Mezarı

Yukarıda da belirtildiği üzere, daha önce köylülerce karıştırılmış bulunan K1 mezarının temizlenmesi sırasında, açmanın kuzeybatı kesiminde ve yüzeyden 1.40 m derinde rastlanmıştır (Çizim: 3). 1993 yılında yaptığımız karolaj çalışmalarından sonra II-12/III-V metrekaresi içinde kalmış bulunan bu mezar gerek mimari ve gerekse buluntular yönünden arkaik bir görünüm sergilemektedir. Mezarın yönü doğu-batıdır, 0.90 m yüksekliğinde dikine bir sal taşı levha ile kapatılmış olan kapı batıya bakmaktadır. Duvarları, dikine yerleştirilmiş, 0.50 ila 0.80 m yüksekliğindeki taşlarla oluşturulmuş; bunların üzerine ise ağır kapak taşlarını kolaylıkla oturtabilmek amacıyla yassı sal taşı levhalar yerleştirilmiştir. 70-80 cm yüksekliğindeki kapıdan, genişliği 0.50 ila 0.85 m arasında değişen, 0.75-0.80 m kadar uzunluğunda koridorumsu bir alana girilir. Daha sonra oda 1 m den 2.30 m ye değin giderek genişlemekte; tabanı da girişten iç kesime doğru alçalmaktadır. Odanın daha geniş olan batı tarafı K1 mezarının inşası sırasında, ne yazık ki, büyük çapta tahrip edilmiştir. Toplam 2.50 m kadar uzunluğundaki bu mezarın doğudaki geniş kesiminin kısmen sert killi-kumlu bir toprağa kazılarak yapılmış olduğu söylenebilir. Bu mezar şimdilik kazılan en eski örneği oluşturur ve aslında oda-mezar olarak kullanılmış olmakla birlikte taş-sandık ve oda-mezar arasında bir geçiş dönemini temsil eder. Bir benzerine Van/Dilkaya nekropolünde rastlanan bu mezarın bir oda-mezar öncüsü olarak nitelenmesi pek yanlış sayılmamalıdır (Çilingiroğlu 1991).

Mezar soyguncuları tarafından karıştırılmamış olan bu odada 13 kadar iskelet bulunmuştur. Bunlardan bir kısmı odanın koridora benzeyen batı kesiminde ve hoker durumunda; büyük bir bölüm ise doğu uçta özel olarak hazırlanmış dairese bir çukur içinde ve bunun üst kısmında dağınık olarak ele geçirilmiştir. Yani burada da cesetlerin odaya kapıdan sokulduğu ve eski iskeletlerin ise mezarın gerisine doğru itildiği açıktır. Bu türde gömme tarzı ancak oda mezarlara özgüdür.

Buluntu açısından son derecede zengin olan K2 mezarında 30 adet pişmiş toprak kap bulunmuştur. Tümü çark yapımı ve monokrom olan bu kaplar daima boyunlu vazo ya da çömlekçik ile yayvan çanak türündedir. Her cesede, gömü töreni sırasında, içinde sıvı içecek bulunan bir vazo ya da çömlekçik ile kuzu ya da oğlak kemikleri, daha doğrusu özellikle omurga parçalarının bulunduğu pişirilmiş et bulunan bir çanak bırakılmaktaydı (Resim: 3). Akik, fayans, firit gibi maddelerden yapılmış çok sayıda boncuk ile akik sarkaçlı altın küpe ve fayans ve camdan ağırşaklar ilginç buluntular arasındadır. Ancak bu mezardaki en dikkat çekici eserleri, dövme demirden yapılmış zincir kümeleri, yuvarlak ya da yassı

gövdeli bilezikler bastona benzer uzun parçalar, mızrak uçları, yüzükler ve iğneler gibi süs eşyaları ve törensel silahlar oluşturur.

Yukarıda da belirtildiği üzere, K2 mezarının gerek stratigrafik durum, gerek mimari ve gerekse buluntular açısından K1'den daha erken bir tarihe ilişkin olduğu gayet belirgindir. Bu mezarın klasik Urartu örnekleriyle kıyaslanabilmesi olası değildir.

Karagündüz (K1) Mezarı

1992 yılında kazısına ilk başlanan mezar K1'dir. 1993 yılı karolaj çalışmalarından sonra II-IV/V-XI metre kareleri içinde kalmış olan mezarın batı kısa tarafı köylülerce tahrip edilmiştir. 2.10 x 4.20 m boyutlarında bir oda ile batı kısa duvarının güney tarafındaki 1.50 x 1.50 m lik kuyu biçimli bir dromostan meydana getirilmiştir (Çizim : 3). Doğu-batı doğrultusunda uzanan mezar odasına, güneybatı uçtaki alçak bir geçitle (0.65 x 0.60 m) girilebilmektedir.

Yüzey toprağın 0.55 m altındaki odanın mevcut duvar yüksekliği 2.00 m yi bulmaktadır. Taban genişliği 2.00 m yi aşan odanın tavanı, Ernis (Ünseli) nekropolünden bildiğimiz üzere (Sevin 1987) sahte kemer tekniğiyle örtülmüştür. Çatı örtüsünün çökmüş olmasına karşın, sahte kemeri oluşturmak üzere bindirmelerin 2.00 m yükseklikten itibaren başladığı ve taş sıralarının yavaş yavaş içeri doğru aşırılmasıyla tavan açıklığının en azından 1.00 m ye değin düşürülebildiği ve bu açıklığın da ince, yassı kapak taşlarıyla örtüldüğü anlaşılmaktadır. Bunların üzerine bir tabaka halinde küçük mıcır taşları, son olarak da toprak serilerek, mezar odasının üzeri tümüyle kapatılmıştır. Yaptığımız hesaplara göre, odanın orijinal tavan yüksekliği 2.50 m civarında olmalıdır.

Mezar odasının güney uzun duvarı üzerinde, ortaya gelecek şekilde, klasik Urartu kaya mezarlarından da tanıdığımız, büyük bir nişe yer verilmiştir. 1.15 x 0.95 x 0.45 m boyutlarındaki niş mezar tabanından 0.80 m yüksektedir ve tek parça kumtaşı bloğundan oluşturulmuş alt tablası, mezarın içine doğru 0.20 m lik bir çıkıntı yapmaktadır. Kazı sırasında bu niş içinde herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. İçine iki basamakla inilebilen odanın tabanı milli sert ana topraktır ve doğu kısa duvarı önünde, zemine açılmış, şimdilik işlevini anlayamadığımız, 0.30 x 0.40 m derinliğinde bir çukur bulunmaktadır.

Çok eski dönemlerde soyulduğu anlaşılan mezar odasında, çoğu kapı önüne kümelenmiş halde 30 civarında insan iskeletinin varlığı belirlenebilmiştir. İskeletlerde belirli bir gömü pozisyonuna rast-

lanmamıştır. Yine in situ durumda olmamakla birlikte, mezar armağanı olarak yüzlerce akik, fayans, frit, dağ kristali ve tunç boncuk; birkaç tunç yüzük ya da halka; parçalar halinde çok sayıda demir bilezik, yüzük; yine demirden bıçak ve topuz; parçalar halindeki seramikler ile tüm durumdaki bir kandil ve çanak ele geçirilmiştir.

Gerek gelişmiş mezar mimarisi ve gerekse kırmızı cilalı Urartu seramiğine çok benzeyen parçaların ele geçirilmiş olması bu mezarın Urartu Dönemi'ne yakın bir tarihe ait olduğunu düşündürmektedir. Ancak demirden törensel silah ve ziynet eşyalarının varlığı ise bu mezardaki ilk gömülerin Erken Demir Çağı'nda, yani demirin henüz bir ziynet eşyası olacak kadar değerli olduğu bir dönemde yapıldığına işaret etmektedir.

Karagündüz 3 (K3) ve 4 (K4) Mezarları

1991 yılında köylülerce rastlantı sonucu bulunup özellikle güney kesimleri oldukça bozulmuş ve 1992'de kısmen inceleyebildiğimiz iki oda mezar da K3 ve K4 mezarlarıdır. Her ikisi de dromoslu oda mezar türündeki bu mezarlardan sonuncusu (K4), K3 mezarının inşaaı sırasında yıkım görmüştür. Böylelikle burada da, önceki K1 ve K2'de olduğu gibi, görece kronoloji konusunda sağlam bir kanıt elde edilmiş bulunmaktadır. İleriki yıllarda tam anlamıyla temizlenecek olan bu odalardan K3 daha büyük boyutludur ve genişliği 1.75 m yi bulmaktadır. Daha küçük olan K4 mezarının boyutları konusunda henüz fazla birşey söyleyebilecek durumda değiliz. Bu mezarlar ileriki yıllarda tam planları ve buluntularıyla birlikte ayrıntılı olarak yeniden ele alınacaktır.

1992 yılındaki bu çalışmalardan sonra, 1993 yazında aynı alanda daha geniş bir bilim kuruluyla çalışılarak, yukarıda da belirtildiği üzere, bir yandan özdirenç çalışmaları, öte yandan da kendi geliştirdiğimiz sistemlerle yeni mezar yerlerinin belirlenmesi yapılmış ve bu ilk verilerle kazılara girişilmiştir.

Test çubuklarıyla incelenen ve mezar olabilecek kuşku keşimlerden ilki, pilot alanımızın kuzeybatı köşesindeki I-5/I-IV metrekaresi sahasıdır (Çizim: 2). Bu kesimde 3.80 x 5 m boyutlarında açtığımız bir açmada, yüzeyden 0.40-0.50 m kadar derinde, günümüze

kısmen kalabilmiş dörtgen planlı taş temel kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Olasılıkla iki inşaat evresi geçirmiş olan bu yapıya ait herhangi bir taban da saptanamamıştır. Uzun süreli hiçbir kullanım izi göstermeyen nekropol alanı içindeki yapının niteliğini ya da işlevini anlamak şimdilik olanaklı değildir⁴.

Karagündüz 6-7 (K 6-7) Mezarı

1993 yılında açılan en eski mezar, pilot alan olarak ele aldığımız 25 x 25 m boyutlarındaki alanın güneyinde, K 1 ve K 2 mezarlarının güneydoğusunda ve 21-24/XII-XV metre kareleri içinde saptanmıştır (Çizim: 2). Yüzeyden 1.20 m derinlikten itibaren, odanın üzerini örten 0.40-0.50 m kalınlığındaki bir mıcır örtü ile birlikte belirmeye başlayan bu mezarın üzerinde, sahte kemer örtüsüne ilişkin, kısmen sağlam durumda ince sal taş levhaları in situ durumda ele geçirilmiştir.

Kuzey-güney yönünde 3.35 m boyunca uzanan mezar odasının boyutları güney uçta 1.30 m ortada 1.00 m, kuzey uçta da 0.80 m yi, yüksekliği ise 1.50 m yi bulmaktadır (Çizim: 4). Önceki örneklerden farklı olarak bu mezara kısa taraflardan birine bırakılmış olan bir açıklıktan değil de, odanın güneydoğu köşesindeki 50 x 80 cm lik bir geçitten girebilmektedir. Bu odanın dışında, toprağa açılmış bir dromosun varlığına ilişkin kanıtlar saptanarak, şimdilik 2.10 x 1.25 m lik bir bölümünü inceleyebildiğimiz bu alana da K7 kodu verilmiştir.

Yüzey toprağından 2.80 m derinde belirlenen mezar odasının tabanı üzerine 15, dromos olarak nitelediğimiz alanda ise 10 iskelet saptanmıştır. Bunlardan yalnızca hoker durumdaki ikisi in situ durumdadır.

El değmemiş durumda saptanan, bu yüzden de buluntu açısından zengin olan K6-7 mezarında 49 adet pişmiş toprak seramik ele geçirilmiştir. Öncekilerden tanındığı gibi, tümü çark yapımı ve tek renkli olan bu kaplar da daima boyunlu vazo ya da çömlekçik ile yayvan çanak türündedirler. Çanakların içinde yine kuzu ve oğlak kemikleri bulunmuştur. Burada mezara yiyecek olarak kuzu ve oğlak çenelerinin bırakılmış olması, ötekilerde rastlanmayan bir yeniliktir. Mezar armağanları arasında, akik, fayans, firit gibi maddelerden yapılmış çok sayıda boncuk (kolye) ile (Resim: 4), ağırşaklar ve dövme demirden yapılmış demir bilezikler, yüzükler ve iğneler gibi süs eşyaları ile demir bıçak dikkat çekicidir. Bu mezarda biri bir yüzük, biri de bir disk olmak üzere yalnızca iki tunç eser ele geçirilmiştir.

(4) Karagündüz nekropolünden biraz daha sonraya tarihlenebilecek Van/Dilkaya nekropolünde de gömü alanı içinde niteliği tam anlaşılamayan kimi mimarlık kalıntılarına rastlanmıştır.

K6-7 mezarı mimari, buluntular ve gömme adetleri açısından dromoslu oda mezarlardan daha farklı özelliklere sahiptir.

Karagündüz 8 (K 8) Mezarı

1993 yılında K6-7'nin kuzeyinde, nekropol alanının en yüksek kesiminde ve 8-14/XIV-XXI metrekaireleri içinde saptanmıştır (Çizim: 2). Kabaca doğu-batı yönünde uzanan oda mezara, batı uçta toprağa açılmış 1.30 x 1.15 m kadar boyutlarındaki bir dromos ve alçak bir geçitle (0.53 x 0.50 m) girilmektedir (Çizim: 5). Gömüler yapıldıktan sonra önce geçidin önüne kalın bir sal taşı levha yerleştirilmiş, sonra da dromos taşla doldurularak tümüyle bloke edilmiştir. Basamaksız bir şekilde inilebilen mezar odasının tabanı milli sert ana topraktır; doğuda 1.25 m, ortada 1.64 m, batı uçta da 1.45 m genişliğindedir; uzunluğu ise 4.30 m'yi bulmaktadır. Üst üste 8-10 taş sırasından oluşturulan duvarların yüksekliği zaman zaman 2.50 m'ye varmaktadır.

İskeletler ve mezar armağanlarının yer aldığı taban, yüzeyden 3.05 m derindedir. Sayılarının 80'i bulduğu anlaşılan iskeletlerin hemen tamamının özgün durumları bozulmuş ve özellikle odanın doğu tarafında bir yığın haline getirilmişlerdir. Yalnızca yarım hoker durumundaki iki iskelet kısmen sağlam durumda ele geçirilebilmiştir. Bunlardan biri kapının hemen doğusundadır ve başı doğuya gelecek biçimde, doğu-batı doğrultusunda, sol yanı üzerine yatırılmıştır; ikincisi ise mezar odasının kuzeydoğu ucunda ve iskelet yığının en üstünde yer almaktadır. Mezar odasında ilk kez olarak, az da olsa, kremasyon türü gömü izlerine rastlanmıştır.

K 8 oda mezarının buluntu envanteri tümü çark yapımı ve monokrom 78 çanak, 65 çömlek, 4 çömlekçik, 1 taş kap, 1 kandil, tunç süs öğeleri, çok sayıda cam, akik, frit ve fayans boncuk, tunç küpe, demir bıçak parçaları, demir parçaları, boya taşı ve seramik parçalarından oluşmaktadır.

İnce uzun biçimi ve toprağa açılmış kuyu biçimli dromosuyla K8 mezarı klasik Urartu mezarlarının prototipini oluşturmaktadır.

Karagündüz 5 (K 5) Mezarı

K8 mezarının kuzeyinde ve 1-4/ XII-XVI metrekaireleri içinde saptanmıştır (Çizim: 2). Dromoslu oda mezar türündeki yapı kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda inşa edilmiş olup, 1.00 x 1.10 m boyutlarındaki dromos güneybatıdadır (Çizim: 6). Dromostan mezar odasına, kısa du-

varın tam ortasına açılmış 0.65 m genişliğinde ve 0.60 m derinliğinde bir kapı açıklığı ile girilmektedir. Mezar odasının tabanı dromostan 0.65 m. daha aşağıdadır ve giriş basamaksızdır. 1.30 x 1.50 x 3.20 m boyutlarındaki mezar odası dikdörtgen planlıdır.

Mezar odasında iskeletler ve mezar armağanları özellikle kuzey kısa duvarın önünde bir yığın halinde ele geçmiştir. Güney tarafta, girişin önündeki alanda, en son gömüyle ilgili bir iskelet bulunmaktadır. Bu, 35-50 yaşlarında, 4-5 kez doğum yapmış bir kadına aitti ve baş kuzeybatıya gelecek şekilde, sol yan üzerine kuzeybatı-güneydoğu yönünde, hoker durumda yatırılmıştı. Mezar odasında ayrıca 42 adet yetişkine ait iskelet saptanmıştır. Bunlarla birlikte 21 adet çanak ve çömlek, akik, frit ve camdan boncuklar, demirden süs iğneleri, bıçak ucu, tunçtan süs iğneleri, yüzükler ve son olarak da oturmuş boğa biçimli bir baskı mühür bulunmuştur.

İlk kez K8 mezarında karşımıza çıkan ölü yakma adetine bu mezarda da rastlanmıştır. Kremasyon gömüler odanın kuzeybatı köşesinde, tabanın hemen üzerinde toplu olarak ele geçirilmiştir. Burada, kremasyona uğramış iki adet çocuk dişi ile yine yanmış kemikler ve bunlara ait boncuklar, demir süs iğneleri bulunmuştur. Bu buluntular olasılıkla kremasyonun yalnızca küçük çocuklara uygulanmış olabileceğine işaret etmektedir.

K8 gibi kremasyon içeren K5 mezarı da erken Urartu özellikleri taşımaktadır.

Karagündüz 9 (K 9) Mezarı

K3 mezar odasının hemen batısında, bu mezarla ilişkili olduğunu düşündüğümüz büyük bir tandır yer almaktadır. K9 mezarı bu tandırın batı tarafını tahrip ederek açılmış bir toprak mezar görünümündedir. Henüz tam anlamıyla incelenemeyen bu mezarda iki küçük çocuk iskeleti ile tunçtan süs iğnesi, yumuşakça kabuğundan bir disk ve boncuklar ele geçirilmiştir.

Karagündüz nekropolünün en ilgi çekici yanlarından biri, bazı mezarların yanında tandırların varlığıdır. Bunlardan ikisi K3 ve K5 mezarlarının yanında saptanmış olup, ölü gömme töreni sırasında kesilen kuzu ya da oğlakların mezarın başında pişirilmiş olabileceğine yani bir ölü ziyafetinin varlığına işaret etmektedirler. Nitekim aynı türde bir ocağa daha önce Dilkaya nekropolünde de rastlanmıştır.

Şimdilik ancak 5 tanesi tümüyle, 3'ü de kısmen incelenebilmiş olan bu mezarlardan dromoslu oda mezarlar, gerek mimari, gerek ölü gömme ve gerekse armağanlar açısından Urartular'ınkine oldukça yakın özellikler göstermektedirler. Buna karşılık, K2 ve K6-7 mezarlarının biraz daha erken bir evreye ait olduğunu sanıyoruz. Ancak aynı nekropolü paylaşan her iki mezar gurubu arasında kesin bir kopukluktan söz etmeye de olanak yoktur.

Daha önce de değinildiği üzere, bu nekropolün en yakın benzeri, 1962-64 yılları arasında Van Gölü'nün kuzey kıyısı üzerindeki Ernis (Ünseli)'te ortaya çıkarılmıştır. İyi bir biçimde yayınlanmamış olmakla birlikte, burada incelenen 100 kadar mezardan büyük bir bölümü, gerek mimari, gerek gömme tarzı ve gerekse mezar armağanları açısından Karagündüz'dekilere benzemektedir (Sevin 1987).

Karagündüz kazıları erken Demir Çağı'nda Erçek Gölü ile Van Gölü'nün kuzey kıyıları arasında güçlü bir kültür birliğinin varlığını, yani materyal kültür açısından her iki yörenin de ortak bir kültür bölgesinin sınırları içinde olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşılık aynı dönemde Batı ve Güney Urmiye bölgesinde -ufak çaplı kimi ilişkiler hesaba katılmazsa- oldukça farklı bir kültür sürecinin yaşandığı belirgindir. Sözgelimi, Van havzasının kalabalık aile mezarlarına karşılık, Kuzeybatı İran'da, üst üste gömü içeren Geoy Tepe K (Burton-Brown 1951, 142 vdd.; Dyson 1965, 196) ve Dinkha Tepe IV (Rubinson 1991) mezarları dışında, daima tek kişilik inhumasyonlar söz konusudur.

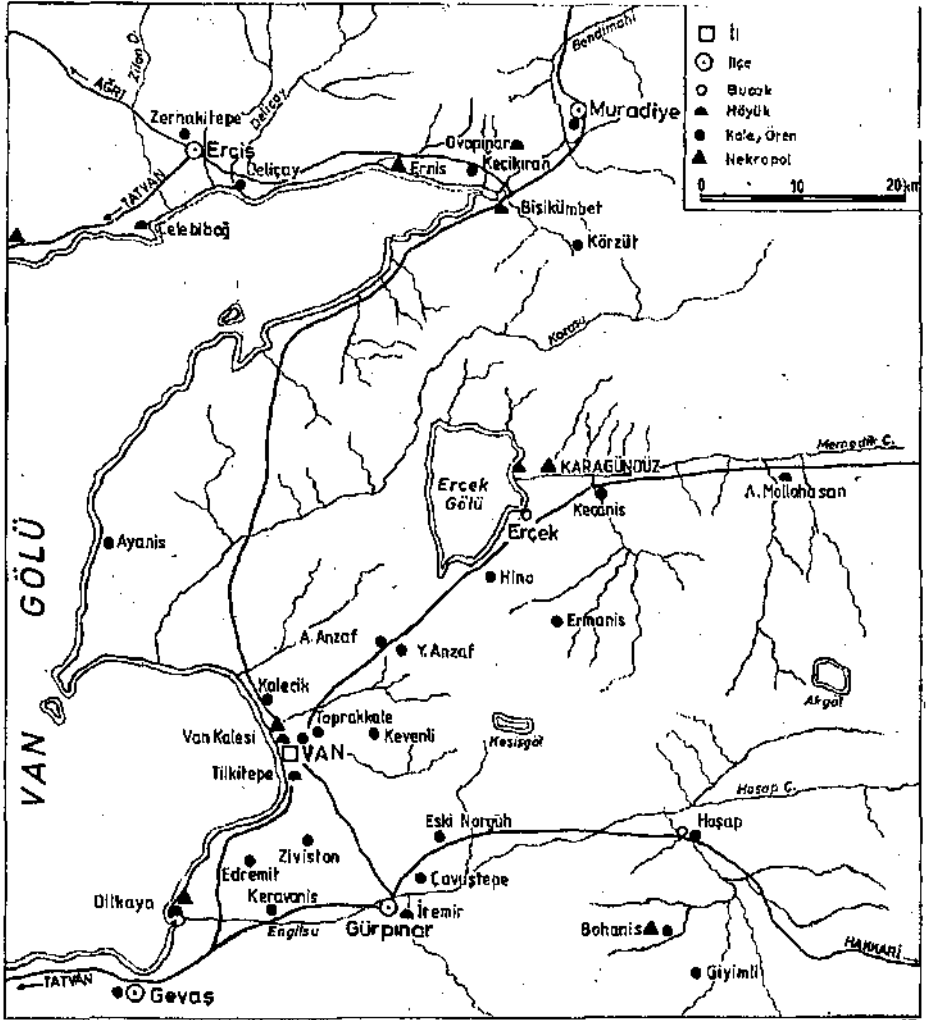
Mezar armağanları üzerindeki çalışmalarımız çok yeni olduğu için henüz ayrıntılı bir tarihlemekten kaçınıyorsak da, nekropolün genel olarak İran terminolojisiyle Demir II Dönemi (İÖ. 1000-800) içine girdiğini söyleyebilecek durumdayız.

Çalışmalarımızın henüz başlangıç aşamasında olmasına karşın, şunu da rahatlıkla belirtebiliriz ki, Ernis ve Karagündüz nekropol kültürleri Urartu kültürünün öncüleridir, bir başka deyişle klasik Urartu kültürünün kökeni Van bölgesinde aranmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

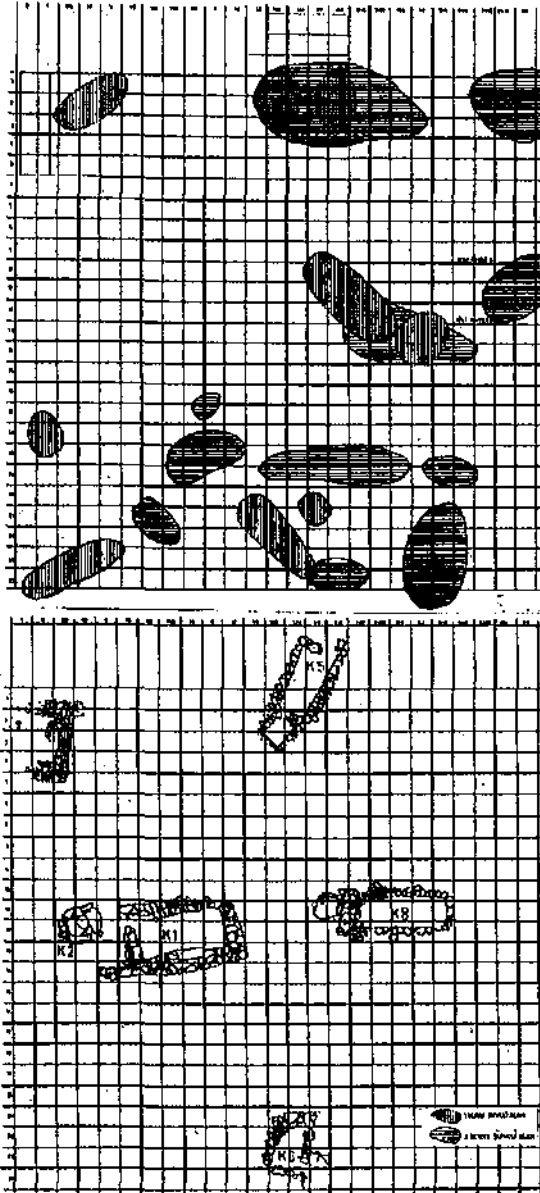
- BURNEY, C. A., 1958 "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies* 8, 157-209.
- BURTON-BROWN, T. B., 1951. *Excavations in Azerbaijan*, 1948 (London).
- ÇİLİNGİROĞLU, A., 1991 "The Early Iron Age at Dilkaya", (ed. A. Çilingiroğlu, D. French) *Anatolian Iron Ages II*, 29-38.
- DYSON, R. H. Jr., 1965 "Problems of Protohistoric Iran as seen from Hasanlu", *Journal of Near Eastern Studies* 24, 193-217.
- RUBINSON, K.S., 1991 " A Mid-Second Millennium Tomb at Dinkha Tepe", *American Journal of Archaeology* 95, 373-394.
- RUSSEL, H. F., 1980 *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*, BAR Inter. Ser. 85 (Oxford).
- SEVİN, V., 1987. "Urartu Oda-Mezar Mimarisinin Kökeni Üzerine Bazı Gözlemler", (ed. A. Çilingiroğlu) *Anadolu Demir Çağları I*, 35-55.

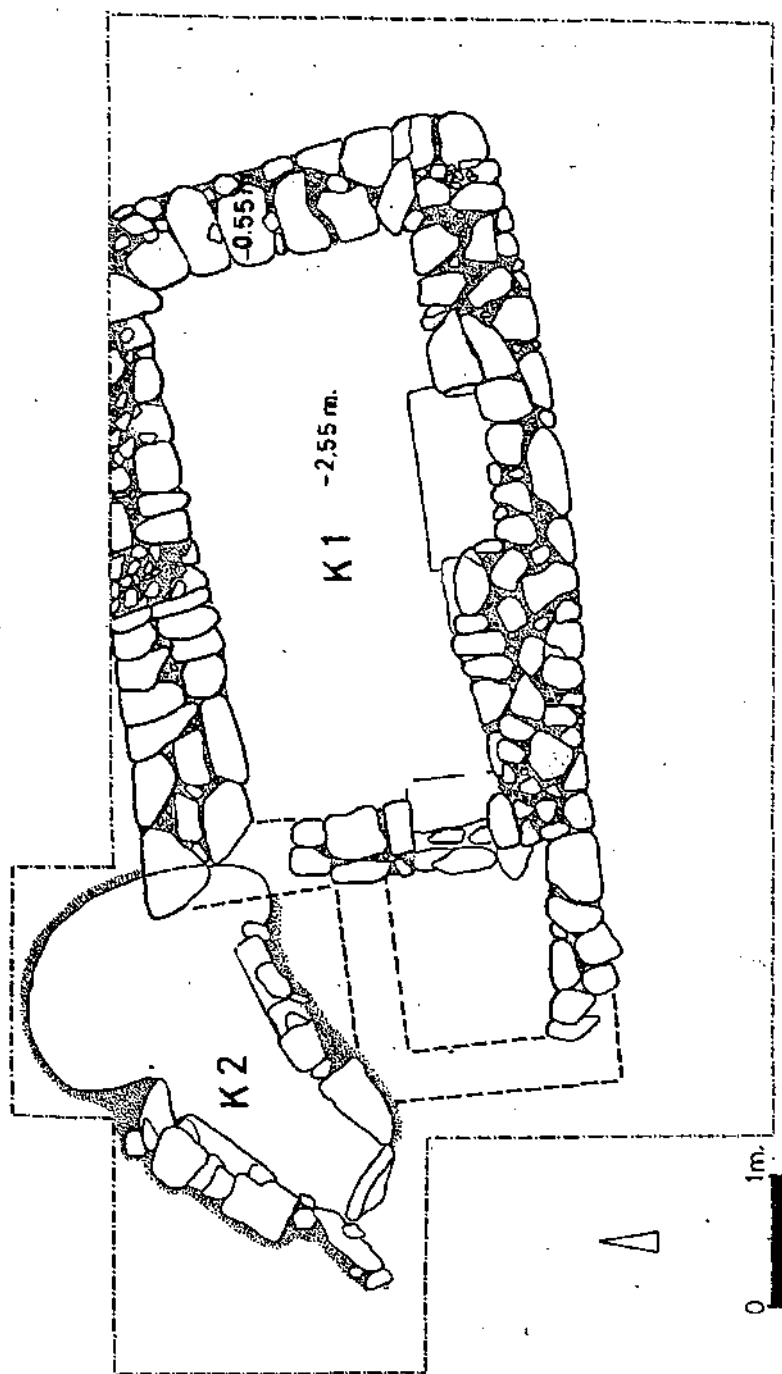

Çizim: 1- Erçek Gölü ve Karagündüz'ün Van havzasındaki konumunu gösteren harita

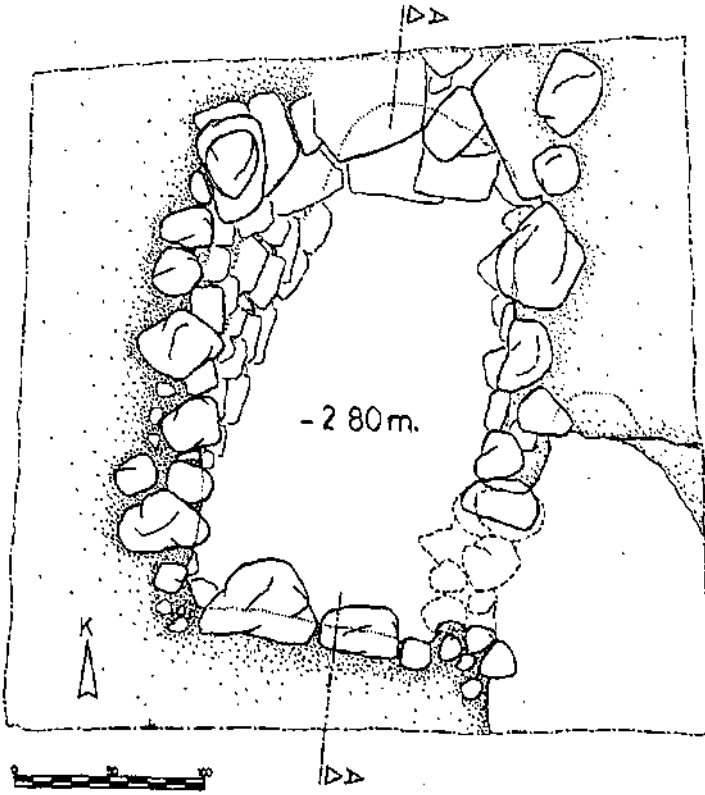
KARAGÜNDÜZ MEKROPOLÜ 1993
KAZISI ZEMİN ETÜDÜ

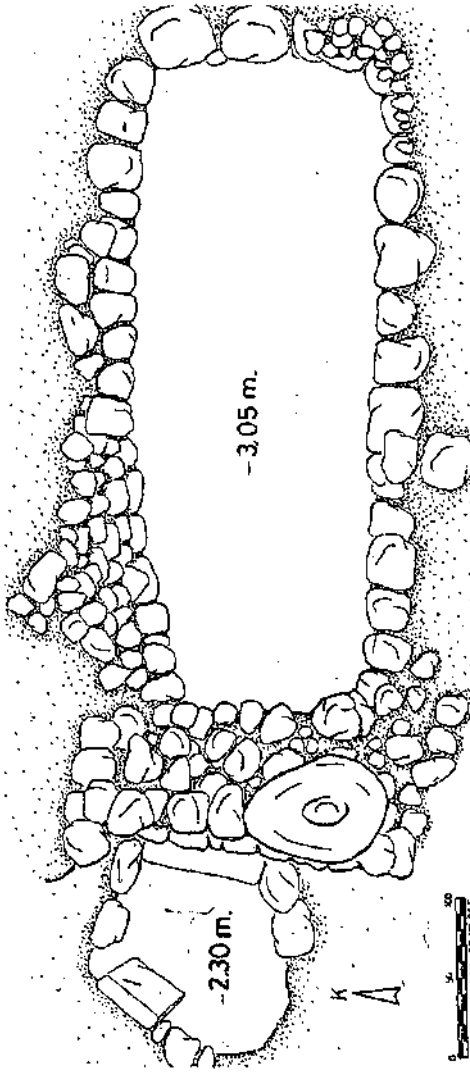
Çizim: 2

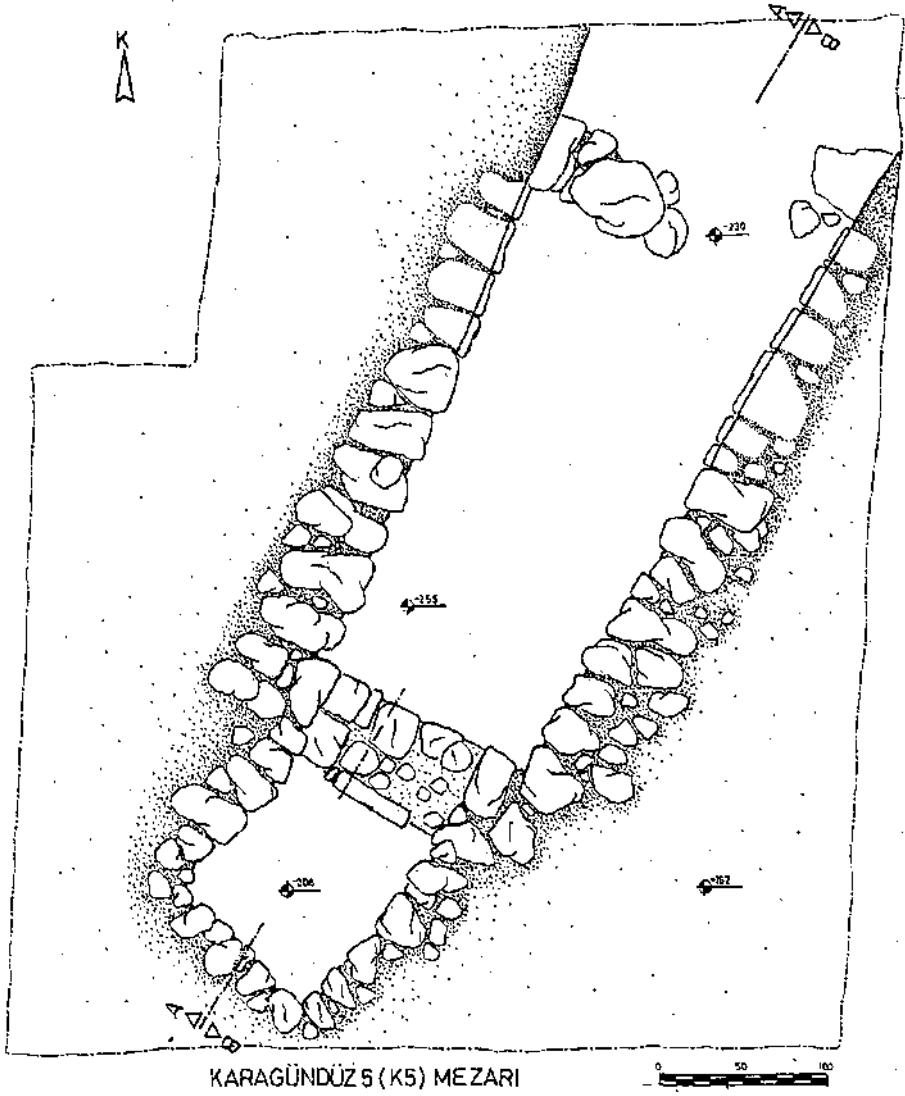
Çizim: 3- K2 ve K1 mezarları planı

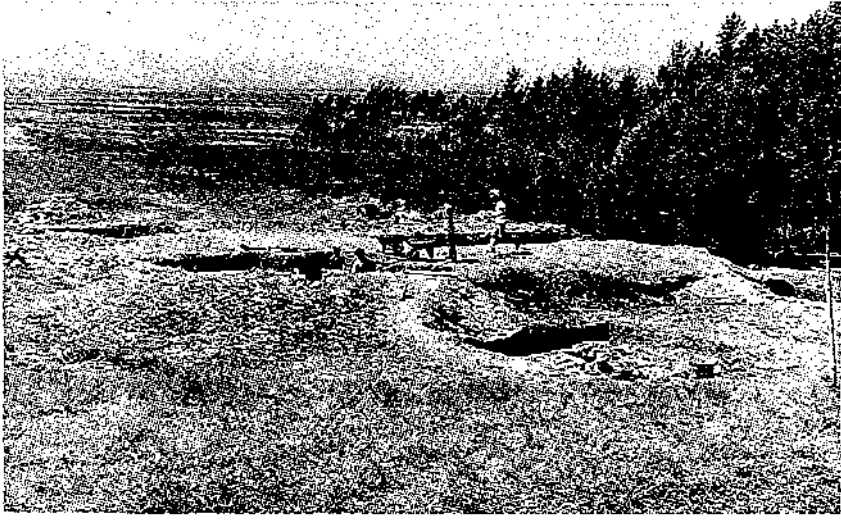
Çizim: 4- K 6-7 mezarı ve A-A kesiti

Çizim: 5- K 8 mezan planı ve duvar görünüşleri

Çizim: 6- K5 mezarı planı

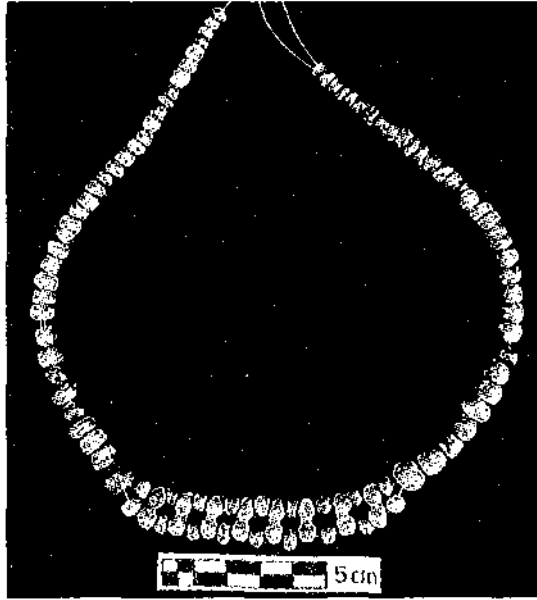
Resim: 1- Nekropol alanı, genel

Resim: 2- Nekropol alanı özdirenç çalışmaları

Resim: 3- Mezara bırakılmış, içinde oğlak,kuzu kemikleri bulunan çanak

Resim: 4- K6-7 mezarından akik kolye, in-situ değildir.

1993 YILI ŞARHÖYÜK-DORYLAİON (ESKİŞEHİR) KAZILARI

A. Muhibbe DARGA *

T. C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Eskişehir Anadolu Üniversitesi Rektörlüğü adına, başkanlığında gerçekleştirilen Eskişehir Merkez ilçesi Müttalip yakınında Şarhöyük-Dorylaion kazılarına ilk kez bu yıl Genel Müdürlüğümüzün parasal katkılarıyla (işçi ödeneği 50 milyon T.L.) destek verilmiştir. Adı geçen kurumlara teşekkür ederiz.

1993 yılı kazı çalışmaları 9.9.1993-2.10.1993 tarihleri arasında 20 işçiyle başlamış ve işçi adedi gönüllü üniversiteli işçilerin katılmasıyla 25 e kadar yükselerek büyük bir özveriyle sürdürülmüştür. Kazı kurulumuz şu uzmanlardan oluşmuştur: Nurullah Aydın (Eskişehir Müzesi eski müdürü, M. a. Anadolu Ün. Öğretim Görevlisi), Nejat Bilgen (Yr. Doç.Dr. Anadolu Ün.), Taciser Tüfekçi Sivas (M. a. Anadolu Ün. Araştırma Görevlisi), Hakan Sivas (M.A. Erciyes Ün. Araştırma Görevlisi), Arzu Yılmaz (Bizantinist, Yıldız Ün. Müzecilik Dalı yüksek lisans öğrencisi). Bu yıl, Bizantinist Doç. Dr. Ebru Parman kazımıza fiilen katılmadıysa da, konusu hakkındaki değerli yardımlarını bizden esirgemedi. Anadolu Ün. Tarih Bölümü öğrencileri Özlem Güven, Muzaffer Tunay, Ash Nilman, kazı evimizde titizlikle envanter ve arşivleme işlevlerini üstlenmişlerdir. Bakanlık temsilcimiz Aynur Maden Talaakar, temsilci gibi ve faal bir kazı üyesi olarak da görevlerini yerine getirmiştir. Kazımızda gün ışığına çıkarılan keramik ve diğer buluntuların restorasyonu Selvi İlhan (Anadolu Ün. Seramik Böl. son sınıf öğrencisi) tarafından büyük bir dikkat, incelik ve sanatçı duyarlılığı ile yapılmıştır. Başta Bakanlık temsilcimize, yukarıda adı geçen kurul üyelerimize yürekten te-

* Prof. Dr. A. Muhibbe DARGA, Taşmektap Sok. 69/4 Erenköy - İSTANBUL.

sekkür ederim. Ayrıca kazı fotoğraf işlemlerinin yürütülmesini sağlayan Doç. Dr. L. Kılıç'a teşekkür ederim. Kazımızın rahat bir ortamda sürdürülmesi için her türlü yardımlarını esirgemeyen Anadolu Ün. Rektörlük mensuplarının tümüne şükran borçluyuz.

9 Eylül 1993 günü Şarhöyük üzerinde çalışmalarımız, geçen yıllarda açtığımız şantiyelerde doğal tahribat ve insan eliyle yapılmış gaddarca yıkımların temizlenmesiyle başladı. İnsan eli tahribatının büyük olması, Şarhöyük'ün 1. derece sit alanı niteliğine karşın, bu durumu yokmuş gibi algılayan, höyüğümüzün güneydoğu yönünde, sit alanı içinde, höyüğün eteklerini çevreleyen yarı açık cezaevinden kaynaklandığı kanısındayız. Cezaevi yetkilisi ve mensupları, 1800 m çevresi olan höyüğün etrafındaki tarlaları kullanmakta, ekip biçmekte, su kanalları açmakta, tarla yaptığı araziye son derece pis kokulu pancar küspesinden oluşan gübre dökmektedir. Bu nedenle kazımızın başladığı güz aylarında, adı geçen tarlalarda kazı sondajı yapma olanağımız engellenmiş oluyor. Ayrıca yaz aylarında Şarhöyük'ün üstünü kaplayan yoğun ot örtüsü, koyun sürülerinin otlak alanını oluşturmaktadır. Bundan başka, zaman zaman, askersel manevra dönemlerinde, Eskişehir Ovası'nın en yüksek (815.60 m) mevki olan höyük tepesinde radar ve uçaksavar mini istasyonunun kurulduğunu dile getirmenin de yıllarını Anadolu kazılarında geçirmiş bir doyen arkeolog olarak görevim olduğuna inanıyorum. Eskişehir'in yetkili kurumlarının cezaevi yetkililerini uyaran yazışmalarının hiçbir zaman dikkate alınmadığını vurgulamak istiyoruz. 1992 yılında gün ışığına çıkardığımız Hitit kültür evresini kanıtlayan T/28 açmasındaki (Resim: 1; Plan) üç evreli kerpiç duvarlar, tamamen, insan eliyle, balyozla parçalanmış gibi (Resim: 4a, 6a) yıkılmıştı. Benzer tahribatı, geçen yıllarda, büyük emekle toprak altından gün ışığına çıkardığımız Orta Bizans Çağı sur kesiminde (Resim: 1, Plan : N/22, Resim: 5a-b) gözlemiştik. Bu kesim, höyük tepesinde, manevralarda askerlerin kullandığı kum torbaları ve kahn naylon örtülerle bir barınak, gecekondu haline getirilmişti.

Bilimsel bir raporda bu durumun dile getirilmesi gerektiği kanısındayız. Umudumuz, bu yazdıklarımızı Genel Müdürlüğümüzün dikkate alarak, gerekli önlemleri en kısa zamanda alması ve uygulanma evresini de izlemesidir.

Geçen kazı sezonlarında gerçekleştirdiğimiz dört şantiyede (T/28, N/22, G-H-I/14, R/4-7, Resim: 1; Plan) temizlik işlemleri bittikten sonra, bizim için çok önemli olan (höyüğün üstündeki yol kenarına yakın ve yarı açık cezaevine 300 m uzaklıkta) Şarhöyük'ün kuzey-güney aksı üzerindeki T/28 plankareyi içine alan şantiyemizde derine inmek ve T/27

plankaresinde 10 x 15 m lik yeni bir açmada işlevlerimizi sürdürmekte (Resim: 1; Plan) . Adı geçen T/28 şantiyesinde ortaya çıkardığımız olası Eski Hitit Dönemi mimarlık evresinin altında, yaklaşık 50 cm inildiğinde, daha erken bir yapı katını kanıtlayan avlulu, fırınlı, yanında ocak bulunan bir mekan gün ışığına çıkarıldı (Resim: 1; Plan; Resim: 4a, 6a-c). İki kompartımana / bölmeye ayırdığımız T/27 (kot 805.00 m) şantiyesinin doğu yönünde, höyük yüzeyinden yaklaşık 2 m derinliğe varıldığında, büyük yangın yıkıntısının altında tarih verilebilen keramik bulguları ortaya çıkmaya başladı. Bu çalışmalarımızda çok az küçük buluntu ortaya çıkarıldı, örneğin birkaç adet, yarısı kırık muz biçimi pişmiş toprak ağırlık Eski Hitit Dönemi'ne tanık olacak kırmızı, açkılı ağız ve kulp fragmanları gözlemlendi.

Geçen yıl (1992) kazı çalışmalarımızda ortaya çıkarılan T/28 şantiyemizdeki güney-kuzey yönde yapılmış kerpiç duvarın, dışbükey bir kavisle batıya yöneldiği ortaya çıkarıldı; buradaki höyük kotunun 802.40 m olduğu saptandı (Resim: 1; Plan; Resim: 6a). T/27 açmasında höyük yüzeyinden 2.50 m derinliğe inildiğinde 802.40 m kodunda ortaya çıkarılan avlulu mekanın sınırları saptanamadı. Avlunun orta yerinde 88 cm çapında bir fırın ve ona bitişik bir ocak kalıntısı bulundu; her ikisinin ağızları kuzeye açılıyordu (Resim: 6b-c). Fırına bitişik ocak iki kez onarılmış ve içindeki çökmüş toprak tabanın arasında, bir çömleğe ait parçalar ve orta boy bir küpün cidarları *in situ* bulundu. Açık bej, mat yüzeyli, yer yer yanık izleri taşıyan bu kap parçalarının dış yüzeyinde parmak izlerinden oluşmuş, az derin yivler görülmektedir (Resim: 6c). Buradaki sıkıştırılmış toprak avlu yüzeyi üzerinde kömürleşmiş ahşap kalıntıları (Resim: 4b), avlunun damını taşımış olan ağaç direklerin 15 cm çapındaki yuvaları gün ışığına çıkarıldı. Bu avlunun T/28 açmasında da devam ettiği (kodu 802.35 m, Resim:1; Plan; Resim: 4a, 6a) ve güneyinde iri taşlardan oluşan bir ihata duvarıyla sınırlandırıldığı gözlemlendi (Resim: 4a).

1993 kazılarının sonucu T/27 ve T/28 açmalarında üç yapı katı, Hitit yerleşmesinin varlığını ortaya koymaktadır. Höyük yüzeyinden 805.60 cm ile 800.02 m kodunda gün ışığına çıkardığımız üç mimarlık evresi Eski Hitit Dönemi'ne uzanmaktadır. Bu şantiyedeki kaplar ve kap parçaları, torna işi, açık renk zeminli, açkısız ve mat yüzeylidir. T/27 açmasındaki ocağın tabanı altında, yivli keramik fragmanları altında, iki adet, amorf, kırmızı astarlı, profil vermeyen parça da bulunmuştur. Mat yüzeylilerde bezek olarak, çok sade, bölgedeki araştırma ve kazılardan tanıdığımız, dış yüzeyde, tornanın dönüş yönünde, yatay parmak izlerinden oluşan yivler gözlenmektedir. Ayrıca, kap kulplarının üzerinde

ağıza yakın, applike noktalar / düğmecikler dikkat çekici olup, bu yöre için tipiktir. Şantiyemizde az ele geçen küçük buluntular arasında pişmiş toprak ağırlık ve ağırşakları anımsıyoruz (Resim: 3 a-d).

Şarhöyük'ün kuzeyinde daha evvelki yıllarda açmış olduğumuz basamaklı açmanın sekizinci basamağı, R/5-4 plankaresini içeren açmamızın 1993 yılı çalışmalarında 800.10 m kodunda (Resim: 1; Plan; Resim: 2a-b) Orta Tunç Çağı I evresini kanıtlayan keramik parçalar, kemik deliciler ve silex dilgiler ortaya çıkarıldı.

Şarhöyük Frig yerleşmesi kazılarını M. a. Taciser T. Sivas yapmıştır. Şarhöyük'ün batısındaki H/14 ve G/14 plankarelerinde, daha evvelki yıllarda gerçekleştirdiğimiz kazı çalışmalarımızda Frig yerleşmesini mimarlık kalıntılarıyla ortaya çıkarmıştık. Adı geçen plankarelerde 804.00 m kodundan başlayarak, 5.00 x 5.00 m lik açmalarda çalışarak, merdiven basamak sistemini uygulayarak 799.60 m koddaki derinliğe ulaştık (Resim: 1; Plan ; Resim: 8a-b). 1993 kazı sezonunda H/14 ve G/14 plankarelerindeki Frig yerleşmesini kanıtlayan şantiyemizde 6 farklı yapı katı gün ışığına çıkarıldı. Burada ortaya çıkarılan duvar kalıntıları, tam bir plan vermemesine karşın, kullanılan yapı malzemesinin özünü oluşturan taş, kerpiç, duvar kalıntılarında görülen çamur sıva, çevredeki Frig yerleşmelerinden tanılardan farklı değildir. Taş olarak yörede bol miktarda elde edilen kalker kullanılmıştır. Bu açmalarda konut duvarları tek taş sırasından 30-40 cm genişliğinde (Resim: 8b ortada), teraslama duvarları ise daha geniş ve dayanıklı 50-80 cm genişliğinde, teras duvarının dış yüzünde orta boy, iç yüzünde ise küçük boy taşlar kullanılmıştır (Resim: 8b ön plan, iki sıra taştan oluşan 2.00 m uzunluğundaki teras duvarı; 8c solda ve sağda teras duvarları, ortada tek taş dizisi konut duvarı).

H/14 plankaresindeki açmamızda, duvara bitişik yapılmış bir ocak bulundu ve ocağın üç farklı kullanım evresi geçirdiği anlaşıldı (Resim: 8b-c sağda, 802.20 m kodunda ocağın ilk kullanım evresi). Üstten gelen yıkıntıların büyük baskısıyla tahrip olan ocağın tam formu belirlenemedi. Ocağın duvarları parçalar halinde bulunmuştur ve doğu duvar genişliği 15 cm, kalan uzunluğu ise 45 cm dir.

Höyüğün batısındaki Frig yerleşmesinin kazı alanı, höyük üzerine çıkmak için, çevredeki insanlar tarafından açılmış yolu içine alan G/14 plankaresine kadar genişletildi (Resim: 1; Plan; Resim: 8a ön plan, 8b arka plan). G/14 açmamızda 802.20 m kodundan 799.60 m koduna kadar inilerek, 1993 yılı çalışmalarına (ödeneğimizin bitmesiyle) son verildi. Bu alan gevşek toprak yıkıntı ve kerpiç parçaları, yanık kalıntılarıyla erozyon ve yol yapımı sırasında atılan toprakla dolmuş izlenimini ver-

mekteydi. Burada plan vermeyen kerpiç dizileri yer yer bulunmuştur. Kerpiç boyutları 30 x 23 x 10 cm dir.

G/14 açmamızın 801.10 koduna inildiğinde kuzeydoğu ve güneybatı doğrultusunda 40 cm genişliğinde, 2.10 m uzunluğunda, olası bir eve ait taş duvarın bir kısmı ortaya çıkarıldı. Bu duvarın alttan son taş sırasının korunmuş olduğu gözlemlendi (Resim: 8a ön plan). Bu duvarın güneybatı ucu ile açma kuzey kesiti arasında kalan yerde, 80 cm çapında, kenar mevcut yüksekliği 15 cm olan, içi sazla kaplı bir silo yeri gün ışığına çıkarıldı (800.37 m kod). G /14 açmamızın batı köşesinde büyük boy sal taşlarıyla yapılmış bir kaplama parçası da bulunmuştur (taş boyutları 60 cm x 30cm -40cm x 30cm). Adı geçen mimarlık buluntuları, olası konutlara tanık sayılabilirse de tam bir plan veren yapılar ortaya çıkmadı. G/14 plankaresindeki kazı çalışmalarımız 799.60 m koda ulaşılarak bitirildi.

1993 yılı kazı sezonunda H /14 ve G / 14 plankarelerinde gün ışığına kavuşturulan Frig şantiyesinde 6 farklı yapı katı saptanmıştır:

1.yapı katı , H /14 plankaresindeki Roma Çağı duvarları (Resim: 8b)
2.yapı katı , Frig Dönemi teras duvarı ve önündeki taş kaplama (Resim: 8c, 8b). 3. yapı katı, H /14 plankaresinde ortaya çıkarılan kavisli teras duvarları (Resim: 8c sağda, 8b orta plan sağda). 4. yapı katı, teras duvarı altında kalan duvar ve ocak (Resim: 8c sağda). 5. yapı katı, H/14 plankaresindeki açmada ortaya çıkarılan taş ve kerpiç duvarlardan kalıntılar ve G/14 plankaresindeki açmamızda bulunan taş kaplamanın bir kısmı (Resim: 8a orta plan).6. yapı katı, G/14 plankaresindeki açmadaki uzun taş duvar (Resim: 8a ön plan).

Yukarıda adı geçen yapı katlarında gün ışığına çıkarılan keramik parçaları ve küçük buluntular, özellikle gri renkli, torna yapımı kaplara ait profil veren parçalar (kantaroslara ait iç kısmı yivli ağız parçaları, omurgalı çanak cidarları ve bşk.) Orta Frig Çağı tek renkli kaplarına tanık olmaktadır. Bu keramik türü çoğunluğu oluşturmaktadır. Ayrıca bu açmada bulunan küçük buluntuların da Frig Dönemi yapıları olduğu kanısındayız. Bu bulgulara göre 2.-6. yapı katlarının Orta Frig Dönemi'ne tanık olduğu kanısındayız (M. Ö. 550-350). Adı geçen açmalarda bulunan kap fragmanları arasında Roma, Hellenistik, Orientalizan Döneme ait boyalı keramik örnekleri bulunduğu gibi, özellikle 6. yapı katında kırmızı boyalı, iyi açıklı Eski Hitit Çağı'na ve daha evveline (Kultepe Karum Ib) atfedeceğimiz profiller de gün ışığına çıkmıştır. Bunların çoğu, yapı katları içindeki erozyon ve yıkıntı toprağı içinde ele geçmiştir. Gelecek yıllarda Frig şantiyesindeki kazı çalışmalarımızın daha geniş aç-

malarda gerçekleşmesi, kuşkusuz tarihleme bulguları açısından daha kesin kanıtlar verecektir (Resim: 9a-e; G/14 plankaresinde bulunan küçük buluntulardır.

Şarhöyük-Dorylaion Orta Bizans Çağı Sur Çalışmaları: N/22-M/22 plankarelerine rastlayan şantiyemizde (Resim: 1; plan), Yrd. Doç. Nejat Bilgen tarafından yürütüldü. 1993 kazı sezonunda bir öğrenci ve beş işçiden oluşan ekiple, daha önceki yıllarda N/22 açmasında ortaya çıkarılmış olan sur bedeni ve kule kesiminin araştırılmasına devam edildi (Resim: 5a-b). Geçen yıllarda iri taşlardan ve sağlam beyaz harçtan oluşan sur bedeninin ve N/22 plankaresindeki kule kalıntısının farklı yapı malzemesinden -toprak, kireç, küçük boy taşlar, iri çakıllardan oluşan bir gevşek doku- sağlam sur bedenine ekler yapıldığı gözlenmişti (Resim: 5a ön plan, kule). Bu yıl, kulenin devamını ortaya çıkarmak ve iç mekanını belirlemek amacıyla N/22, M/22 ve M/21 plankarelerinde çalışmalar yapıldı (Resim: 1; plan). Kulenin iç bölümü ve duvarların iç sınırı saptandı. Sağlam bir duvar yapısı veren iri taşlı temel duvarlarının, yan kesimlerde ve yer yer altta moloz taştan, zayıf yapılu bir duvarla devam ettiği ve toprağa oturduğu görülmektedir. Geçen yıl, bir iç bölme gibi görülen ve sur bedenine dik olarak yönelen kule içindeki taş sırasının derinliğine izlenmesi sonucu yaklaşık 1 m yüksekliğinde, 40 cm genişliğinde, surun ana bedeninden kulenin altına doğru ulaşan bir duvar olduğu görülmüştür. Duvarın sura dayandığı yerde 50 cm kadar taban parçası korunmuştur. Kulenin altındaki bu mekanda, ince duvarın dibinde ve ana sur bedeninden 80 cm uzaklıkta, siyah, tek kulplu, 20 cm çapı olan bir çömlek *in situ* bulunmuştur. Bu çömleğin içinde, kazımıza katılan Paleoantropolog Selim Erdal 'ın tanıladığı köpek yavrusu iskeleti bulunmuştur. Kule içi ince duvarın iç, güney kısmında parlak siyah, torna işi keramik parçaları üzerinde grafitiller, çeşitli harfler (olası Batı Yunan veya Frig harfleri, henüz kesin tanıları yapılmadı) görülüyor (807.80 m kod). Yine aynı yerde ve koddan, kırılmış siyah bir kap/çömlek ve içinde birkaç küçük kemik parçası ele geçti. Bu kapların arasında bir taş gülle de bulunmuştur.

N/22 plankaresinde geçen yıl sur bedeninin temelini araştırmak için yapılan sondajda 807.60 m koda inilmiş ve tabanda iri, düzgün bir sıra taş ortaya çıkarılmıştır. Bu taşların üzerinde ve arasında bulunan gri renkte, torna işi kap parçaları, Orta Frig Dönemi'ne tanık olmaktadır. Gözlemlerimize göre Orta Bizans Çağı sur bedeni, Frig kültür katının üzerine kurulmuştur.

N/22 plankaresinde, bir evvelki yılda oluşturulan 10 x 10 m lik açmanın batı ve güney yönleri temizlenmiş, çalışmalar sırasında 809.50 m

kodda, dağınık durumda pişmiş toprak/kiremit levhalar ve parçaları, bir lahite ait olduklarını akla getirmektedir. Evvelki yıllarda, kaçak kazılarda çok tahrip görmüş bu kesimde Roma, Hellenistik ve daha erken dönemlere ait (Hitit, Orta Tunç) karışık keramik parçaları, maden /demir çiviler ve hayvan kemikleri bulunmuştur. Bu açmamızda kulenin dış yüzü de gün ışığına çıkarıldı. Bu çalışmaların sonucu, açmamızın güneyinde, kulenin dışında, 809.19 m kodda, en geniş yeri 1.5 m ve batıya doğru eğimli olarak uzanan, çeşitli boyutlarda, üst düzeyleri düzgün yassı taşlardan oluşan bir yol ortaya çıkarıldı (Resim: 7b). Bu yol ile kulenin doğrudan bir bağlantısı saptanamamıştır. Taş yol, kulenin dışında, sur bedenine yaklaşık 1.5 m kala kesilmektedir.

M/22 plankaresinde geçen yıl açılan bu kesimde derinliğine çalışılmış ve 808.03 m koda varılmış ve kulenin batıdaki dış yüzeyi izlenmiştir (Resim: 1; Plan; Resim: 7a). Bu çalışmalar sırasında kulenin içinde ortaya çıkarılan duvarın, aynı yönde, batıya doğru, kulenin altından ikili taş sırası olarak uzandığı saptanmıştır (Resim: 5a, 7a). M/22 plankaresinde kulenin tümünü ortaya çıkarmak için çalışmalarımız sürdürülerek 808.00 koda kadar inilmiştir (Resim: 7a-b).

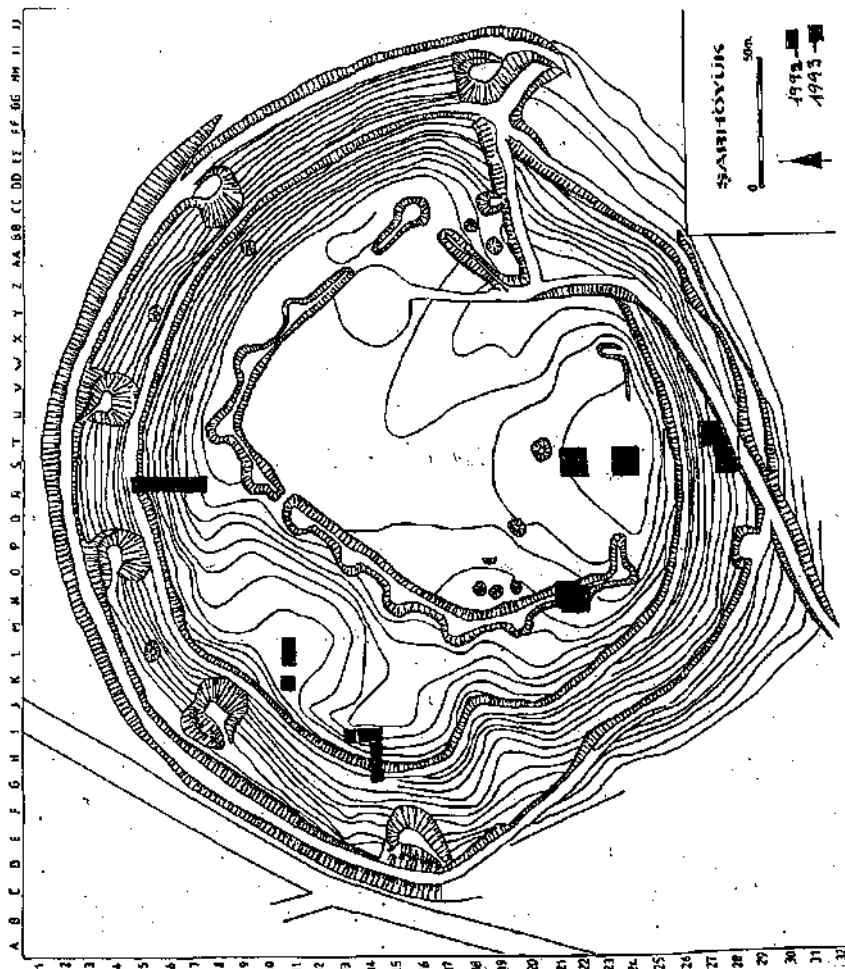
Sur Boyutları: Sur bedeni genişliği 3.00 m; kule dıştan 9.5 x 6.00 m; kule duvarı genişliği 2.60 m; kule biçimi yarım daire (Resim: 5a, 7a). 1993 yılı Bizans Çağı surunu içeren N/22, M/22 şantiyemizdeki çalışmalarımız sonucu, küçük bir kesimde olsa bile Dorylaion Bizans surlarının bir parçası, toprak altından yeryüzüne çıkarılarak gelecek yıllarda yapılacak restorasyon çalışmalarına güzel bir zemini elde etmiş oluyoruz. Bu şantiyemizde kulenin tümü meydana çıkmış, kulenin yapısı anlaşılmış, ölçüleri saptanmıştır. Kulenin dışında, güneyde, batıya yönelen taş yol, olasılıkla Bizans Çağı öncesine tanık olmaktadır. Antik literatürde ve eski planlarda, Dorylaion'un "*Kotaion (Kütahya) Kapısı*", bizim sur şantiyesi kesiminde işaretlidir (krş. G. Radet, *En Phrygie*,.....Paris 1895, lev.IV).

Kulenin iç kısmındaki duvarın daha önceki bir döneme ait olduğu, bir bölümünün kulenin altında kaldığı anlaşılmıştır. Burada ortaya çıkardığımız çok ilginç, çömlek içindeki yavru köpek iskeletleri, Sardes'te bulunan ve mitik Lidya Kralı *Kandaoulas*'a sunulan "puppy dinners"/ köpek yavrusu kurbanlarını anımsatmaktadır (C. H. Greenwalt, *Ritual Dinners in Early Historic Sardis*. Berkeley, Los Angeles, London 1978). Bu buluntular ve yukarıda adı geçen, graffitili siyah parlak keramik parçaları, Bizans Çağı sur ve kulesinin, Lidya kültür katının içine girdiği izlenimini vermektedir. Sardis buluntuları M. Ö. 575-525 tarihlerini ver-

mektedir (krş. ay. es., s. 29-30). Sardis buluntularına büyük paralellik gösteren “köpek yavrusu kurbanlarını” bu törende kullanılan çömlek ve diğer kap parçalarını ve siyah parlak, graffitili kap fragmanlarını Lidya kültür evresine atfederek, M. Ö. 6. yüzyıla tarihlemek yerinde olacaktır kanısındayız.

Dikkatimizi çeken bir olgu da, Bizans sur şantiyesinde sürdürülen kazılarımızda, surların ve kulelerin iç mekanlarında kullanılmış olan tahta aksamı birleştiren demir çivilerin dışında, Bizans Dönemi buluntularına hemen hiç denecek kadar az rastlanmış olmanımızdır. Ayrıca sikke buluntuları da çok tahrip olmuş, tanılanmayan on adedi geçmiyor.

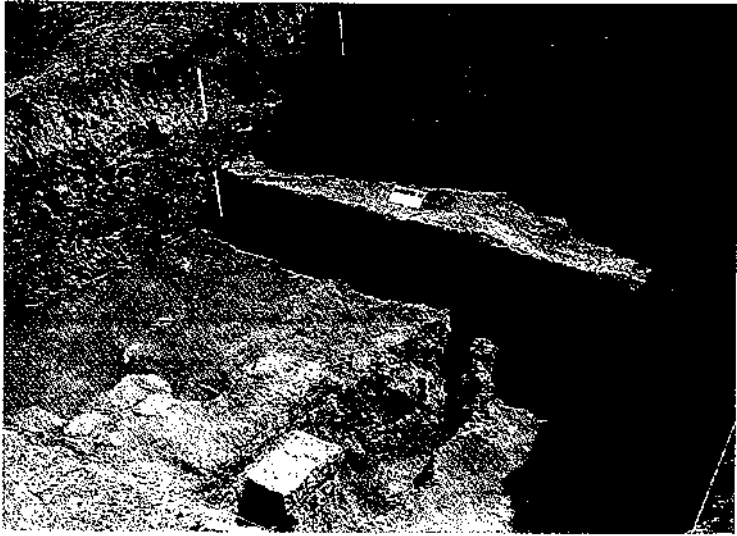

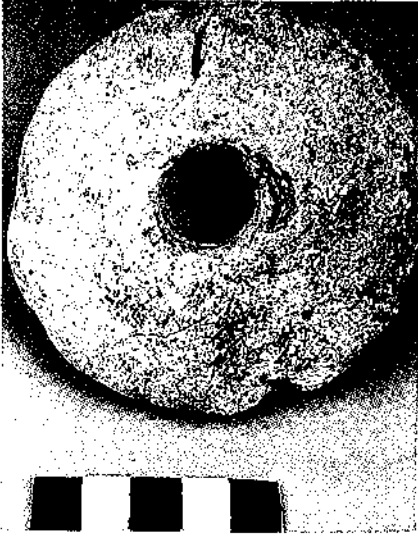
Resim: 1

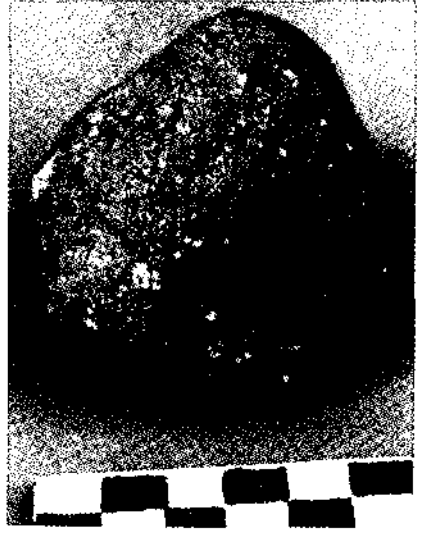
Resim: 2a- R/8 - R/4 merdiven açmalar, genel görünüm

Resim: 2b- R/5-4 açması (merdiven tranşede)

Resim: 3a

Resim: 3b

Resim: 3c

Resim: 3d

a, b, c- T/27 pişmiş toprak ağırlıklar, Orta Tunç Çağı I
d- T/27 pişmiş toprak ağırşak, Orta Tunç Çağı I

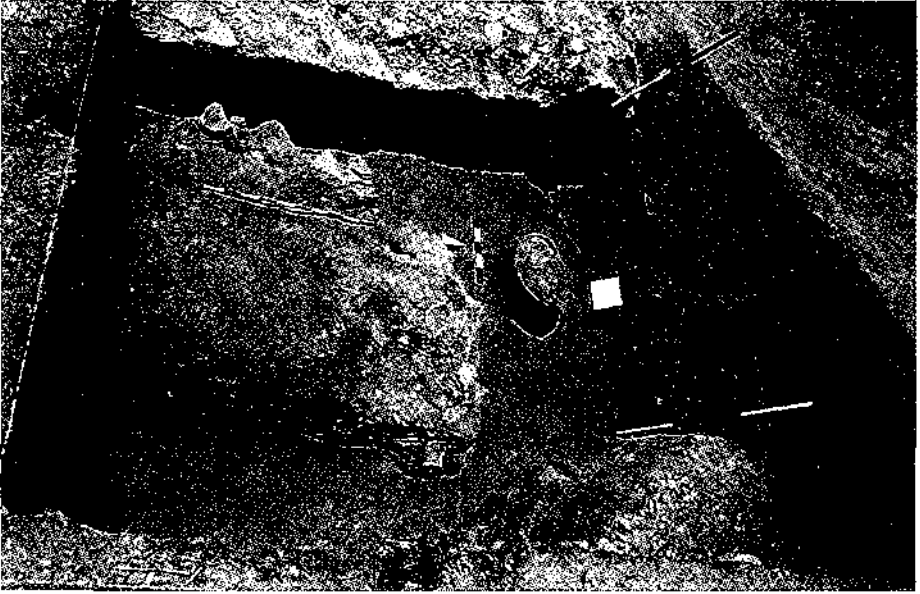
Resim: 4a- T/28 - T/27 açması, Erken Hitit ve Orta Tunç Çağı I (?) mimarlık kalıntıları

Resim: 4b- T/28 ahşap kömürleşmiş hatıl kalıntısı Orta Tunç Çağı I (?)

Resim: 5a- M- N/22 Orta Bizans Çağı sur ve kulenin 1993 yılındaki durumu. Kule içinde Frig evinin duvar kesimi.

Resim: 5b- N/22 Orta Bizans suru açılırken, işlik ve küp dibi

Resim: 6a

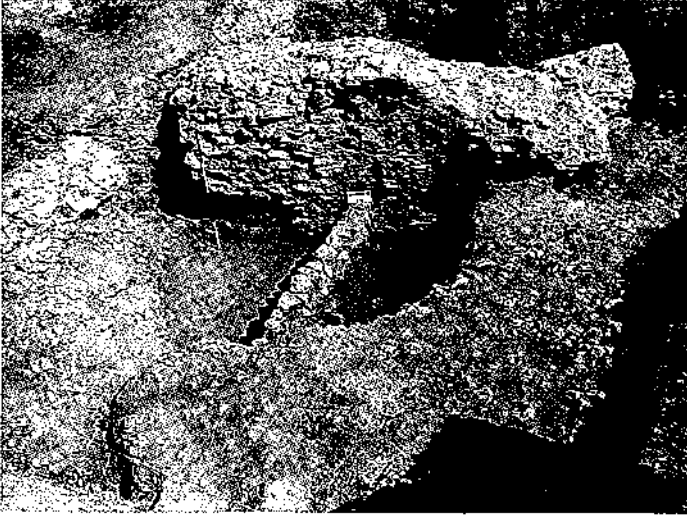

Resim: 6b

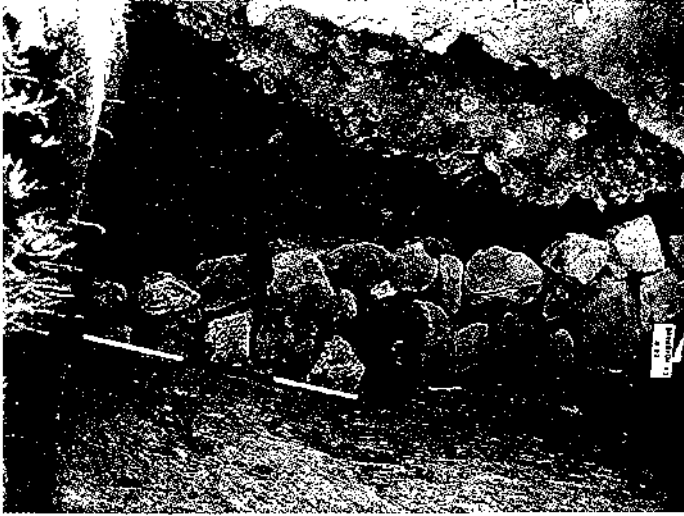

Resim: 6c

- a- T/28-27 açmaları, kazı sonu (1993) genel görünüm.
- b-c- T/27 açması, fırın ve bitişik ocak (2 evreli) Orta Tunç Çağı I (?).

Resim: 7a- N/22 Orta Bizans Çağı sur bedeni ve yarım daire kulenin duvar kalıntıları.

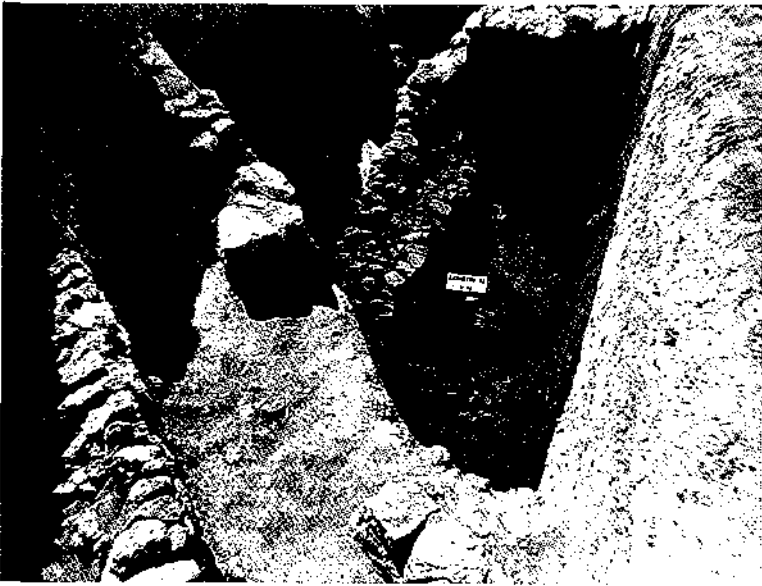
Resim: 7b- N/22 kule dışındaki yolun taş kaplamasından kalıntı.

Resim:8a

Resim: 8b

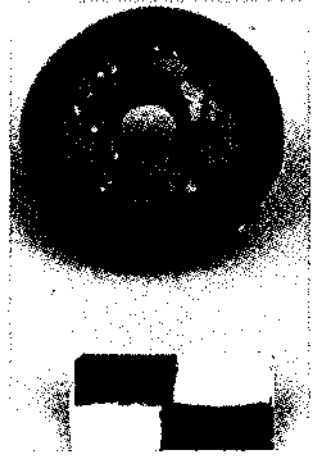
Resim: 8c

a-c- H/14 Orta Frig mimarlığı ev ve teras taş duvar kalıntıları (M. Ö 550-350).

Resim: 9a

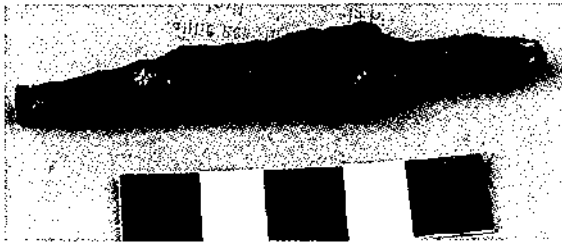
Resim: 9b

Resim: 9c

Resim: 9d

Resim: 9e

- a-b- G/14 pişmiş toprak ağırşak.
 c- G/14 pişmiş toprak konik ağırşak
 d-G/14 pişmiş toprak ağırlık
 e- G/14 bronz/tunç alet; sap kısmı tam; ke-
 sici- delici kısmın ucu kırık

GORDION ARCHAEOLOGICAL ACTIVITIES, 1993

*G. Kenneth SAMS *
Mary M. VOIGT*

For work at Gordion during 1993, we would like to acknowledge with much gratitude the support and assistance provided by the General Directorate of Monuments and Museums, especially Prof. Dr. Engin Özgen, Mr. Kenan Yurttagül, and Mr. Osman Özbek. We would also like to express our gratitude for the support and assistance received from the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara, with special thanks to Mr. İlhan Temizsoy. Ms. Ferhan Büyükyörük, as Representative of the Ministry of Culture, carried out her duties with competence, patience, and a good sense of cooperation. All activities were conducted under the general auspices of the University of Pennsylvania Museum, with the continuing cooperation of the University of North Carolina at Chapel Hill, the College of William and Mary, RAD Associates of Boston, and the Texas Memorial Museum of the University of Texas at Austin.

The 1993 summer season included the following activities: 1) excavation and regional survey; 2) conservation and restoration on the City Mound; 3) study of the wooden tomb under the Midas mound; 4) geological survey; 5) research on previously excavated materials; 6) object conservation at Gordion; 7) conservation and study of wooden objects in Ankara.

---

* G. Kenneth SAMS, Professor of Classical Archaeology Department of Classics # CB 3145, 212 Murphey Hall University of North Carolina Chapel Hill, NC 27599 - 3145, U. S. A.
Mary M. VOIGT, Associate Professor of Anthropology College of William and Mary Williamsburg, Virginia 23185, U. S. A.

1. *Excavation and Regional Survey (M. M. Voigt)*

During 1993, excavation took place in four areas of the site: 1) the courtyard of the Early Phrygian Citadel (i. e., the eastern part of the 'City Mound');¹ 2) the western part of the City Mound; 3) the area between the Küçük Höyük and the City Mound; and 4) a field across the Sakarya river to the west of the City Mound (Fig. 1). The regional surface survey continued to document archaeological sites within the region surrounding Gordion, and a botanical survey begun in 1988 also continued, with an emphasis on the collection of information on trees and forest cover. As part of the general study of topography and resources, a systematic program of geomorphological study was also initiated. Analysis of material excavated in 1988 and 1989 continued; one major aspect of this research is a study of clay sources used for pottery production from Hittite to Hellenistic times².

1) *Horizontal Excavation in the Early Phrygian Court*

In 1963, Rodney Young excavated below the Early Phrygian Destruction Level in an area to the northwest of the great Early Phrygian Gate (Young 1964: 290 - 292, Pl. 87, Figs. 23, 32). At the time of King Midas, this part of the settlement had been an open court paved with stone slabs; however, when the site was destroyed ca. 700 B. C., both this gate and the adjacent courtyard were being remodelled, and much of the stone paving within the court had been removed, leaving an earth surface (see DeVries 1990: 387 - 388, Fig. 22). Just beneath this (burned) surface Young uncovered an earlier construction phase -- the remains of two white stone buildings that had been torn down to make way for the paved

-
- (1) Use of the name "City Mound" for Yassihöyük is misleading, since the "city" of Gordion extended far beyond the mound to the north, and some distance to the south as well. Yassihöyük is more properly referred to as a "citadel" since it is centrally located, contained public buildings, and was for a long period surrounded by fortification walls.
  - (2) The palaeobotanical survey is being conducted by Naomi Miller, University of Pennsylvania Museum, in conjunction with her study of excavated wood and seeds. Geomorphological research was initiated by Tony Wilkinson of the Oriental Institute, and is now being carried out by David P. (Ben) Marsh of Bucknell University. Trace element analysis of clay and pottery from Gordion has been undertaken by Robert H. Henrickson and James Blackman of the Smithsonian Institution. This work is part of the excavation and survey program directed by Mary V. Voigt. Other members of the excavation staff in 1993 were Janet Turchi (Chapel Hill); Pamela Young (Toronto); Sondra Jarvis and Leslie Uphoff (College of William and Mary); Maria Daniels, Jülide Aker, and Jack Cheng (Harvard University); Sevil Baltalı (Bilkent University); Andrew Cohen (Bryn Mawr College); Clare Hill (Notre Dame High School, Norwich); Andrew Goldman and Deborah Whitney (University of North Carolina); and Sabina Shahrokhizadeh (University of Arizona). All illustrations for this part of the report were prepared by Sondra Jarvis; photographs were taken by Maria Daniels.

court. Roughly contemporary with the demolished structures was an entrance through the earliest Phrygian fortification system, the "Early Phrygian Building" (Young 1964: Fig.32).

In 1989, the area to the northwest of Young's trench was excavated down to Bronze Age levels as part of the Yassihöyük Stratigraphic Sounding (Fig.2, Table: 1; Sams and Voigt 1990; Voigt 1994). Two major phases were defined for the Early Iron Age: YHSS 7, which contains a series of domestic structures and has been interpreted as the initial Phrygian occupation at Gordion (Henrickson, 1994; Voigt 1994); and YHSS 6, which contains non - domestic buildings and corresponds to the Early Phrygian period as previously defined. Within the stratigraphic sequence, the Destruction Level of ca. 700 B. C. was designated as YHSS 6A; beneath this lay a series of construction fills and hard-packed surfaces that were designated as 6B. The YHSS 6B strata could be linked to Young's excavations producing a series of "Courtyard Stages" that document the evolution of the Early Phrygian fortification system and monumental buildings in the elite quarter (Voigt 1994).

New information has now been recovered on the latest Courtyard Stage within 6B (Fig. 3)³. During this period the Early Phrygian Building, interpreted as a gateway, lay at the bottom of a slight slope to the northern edge of the excavated area. At the top of the slope were a line of orthostat slabs and the corner of a white stone building excavated by Young (Young 1964: Fig.32, area to the west of the early fortification wall). In 1993 we cleared the southern half of the white stone building, now nicknamed the PAP Structure, along with a portion of an adjacent courtyard (Operations 15 and 18). We also reexamined the area cleared by Young (Operation 19) in order to clarify existing plans and obtain construction details.

The plan of the PAP Structure is complex (Fig. 4). The building proper has foundations made of white stone slabs that extend through the center of the building as paving. Only one block remains of the south wall (70 cm wide), but it is carefully cut and thicker than the floor/foundation blocks (Fig. 5). Pecked marks on the foundations ("setting lines") indicate the continuation of the south wall, as well as a wall running north - south. Both the western end of the southern wall and the interior (N - S) wall are relatively narrow, measuring ca. 62 - 64 cm in width. Oval and rectangular cuttings in the stone indicate the position of

---

(3) This corresponds to Courtyard Stage 4; see Voigt 1994.

posts along the walls (Fig. 6). Although we do not know the precise position of the second (northern) long wall, the entire structure is approximately 9 m wide. Total length is again unknown (the rear or east wall lies beneath walls of the Destruction Level), but extends at least 10 m. The reconstructed N-S wall divides the building into two parts: a large room to the east, and an anteroom or open porch to the west. A porch seems more likely than a fully enclosed space based on three architectural details: 1) setting lines indicate that the southern wall was thinner to the west of the partition wall than to the east, and the blocks supporting the thinner west section are smaller than those supporting the thicker east section; 2) the blocks pulled up at the west end of the structure butt directly against a cobble paving surrounding the building rather than extending beneath it (as was the case to the south); and 3) the position of postholes at the western end of the building would allow only a very narrow wall, and are more easily interpreted as supports for the roof or thin screen. Thus based on admittedly fragmentary evidence, the PAP Structure appears to have a megaron plan with an open porch, similar to the Destruction Level Megaron 2.

Although we have only a ghost of the west wall, we may speculate that it had a relatively elaborate facade. In 1989, blocks with curved moldings were found on the surface of the earth court to the west of the building, and from a layer of trimming flakes came a single fragment of low relief sculpture. In both style and raw material the relief fragment is quite similar to a series of sculpted orthostats found during Young's excavations, and published by G. Kenneth Sams in the *Festschrift* for Professor Tahsin Özgüç (Sams 1989). Although the reliefs were recovered from later contexts, Sams argued that their content and style indicated an earlier date (eighth or possibly ninth century); this dating was confirmed by the stratigraphic position of the stone fragment found in 1989. While I consider the location of the fragment significant, and would like to suggest that the orthostats once decorated the PAP Structure, Sams thinks it more likely that they were set in a gateway, probably the Polychrome House (Sams 1989: 450 - 453).

Surrounding the PAP Structure to the south and west, and almost certainly to the north as well⁴, was a cobbled paving 2 m wide (Fig. 4). To the northwest and northeast of the building we found impressions of stone blocks bordering the outer edge of the cobbles, with irregularly

---

(4) Young's fieldnotes indicate the presence of a cobbled paving, but its precise relationship to the stone foundations is not indicated.

spaced and sized postholes set along them. Whether the (displaced) stone blocks represent strips of paving or stone walls at the edge of the cobbled walk cannot be determined, but in either case the effect would have been to create a boundary (symbolic or material) separating the PAP Structure from the earth court to the northwest, and from the Early Phrygian Building to the northeast (Fig. 3). A change in the width of the western blocks at the southern end of the PAP Structure suggests a possible door or widening of the paving/enclosure.

Along the edge of the (heavily robbed) cobbled paving to the south of the white stone building was an irregular earth surface colored red by small stone chips. Resting on the red earth were displaced red and white blocks with smooth edges and one flat surface; the opposite surface of these blocks was roughly chipped and rounded. Based on their shape, we speculated that these were paving blocks, a hypothesis that was confirmed when we found four in situ at the edge of the excavated area. The colors were alternated, producing a checkerboard pattern.

Set into the (formerly) paved surface to the south of the white stone building were four shallow pits, with a round posthole in the center ranging from 30 to 55 cm in diameter; these holes were regularly spaced, at intervals of approximately 2.5 m (Figs. 4, 7). Postholes were also found to the west and north of the PAP Structure, but these are irregularly spaced and differ in size and form as well as stratigraphic position. The function of the scattered northern and western posts is uncertain, but the large posts to the south can be interpreted as supports for a roof along this side of the building. Running beneath and between the postholes was a channel filled with fine, water-laid silt. The shape of the channel plus the deposit within it suggests that it was a drain, but the function of such a drain remains a mystery. Sams has suggested that this channel once held a wooden beam that would have supported the posts, and that water filled the channel only after the beam had decayed.

Significant amounts of wood were used within (as well as around) the PAP Structure. Long hollow spaces interpreted as wooden beam beds were found at the outer edge of the cobble paving on all three sides of the building (Fig. 4). To the west, two more beam beds lie beneath the front of the building. Oval or rectangular postholes (40 - 50 cm long by 15 - 20 cm wide) are set along the inner face of the southern wall (Figs. 5 - 6), and two cuttings found by Young indicate a similar line along the northern wall. A larger square cutting (ca. 40 cm on a side) in a block set on the exterior of the south wall extends the line of the north-south cross-wall, suggesting support for a heavy roof beam at this point.

The PAP Structure (Figs. 2-4) is one of a series of approximately contemporary buildings stratigraphically assigned to the latest phase of YHSS Phase 6B (Fig. 3; see also Voigt 1994). These Phase 6B buildings differ in both construction techniques and orientation from earlier domestic structures in this area (YHSS Phase 7A), as well as from the palace complex later built in this area (YHSS Phase 6A)⁵. Integrating the evidence from 1993 with that from the 1960s, we can now reconstruct a partial plan for this pre - Destruction Level palace quarter. The complex includes a formal gate as well as courtyards, and is the first documented public architecture at Phrygian Gordion. Although the date of YHSS 6B and its demolition remain uncertain, it precedes the eighth century citadel, and construction may extend into the ninth century B. C.

During Phase 6B, two buildings of white stone were set around an earthen court: the PAP Structure to the south, and the Western Enclosure to the north. At some point within Phase 6B, Megaron 10 was built to the east. To the north and east of the PAP Structure, a cobble - paved surface sloped down to the Early Phrygian Building, once a broad gate, but now a narrow roofed passage. To the south of the PAP Structure, a red and white paved court led toward the Polychrome House, given this name because of the red, white, gray and "blue" stone used in its walls (Young 1956: 260). The Polychrome House was cut through the first fortification wall and served as an entrance to the second Early Phrygian fortification system, including the monumental gate standing at the time of the Kimmerian destruction. Still to be determined is the relationship of the PAP Structure and checkerboard court to the construction sequence for the monumental gate discovered by Sams in 1990 and 1992 and reported at the 1993 Symposium.

2) Excavation in the Western Area of the City Mound

Operation 17 (9 x 4 m) was set within a large test trench cut by Rodney Young in 1950. The purpose of this sounding was to obtain a stratigraphic sequence paralleling that in the main excavation area, the eastern part of the mound. The latest levels sampled in Operation 17 were Roman, provisionally dated to the early 3rd century A.D. Lying beneath were buildings and courtyards dating to the Hellenistic period. Although the buildings themselves were poorly preserved, the stratigraphy was well defined, and trash deposits contained significant quantities of At-

---

(5) For a description of the Early Iron Age or YHSS Phase 7 building, see Sams and Voigt 1990 and Voigt 1994.

tic imports as well as local wares (Figs. 8 - 9). This material dates from earliest Hellenistic times through the Galatian period (ending in 189 B. C.). Beneath this lay a pithouse with mud - plastered drystone walls that is not yet securely dated.

To the east of Operation 17, a test trench into the Middle Phrygian (YHSS Phase 5) clay layer, begun in 1989, was continued. This test (Operation 12, 1 x 4 m) showed that more than 5 m of clay was laid over Early Phrygian deposits. Although a study of the pottery from the domestic contexts found beneath the clay has not been completed, preliminary examination suggests that it may be earlier than the 700 B.C. destruction. As a result of this sounding we can now document an eighth century settlement that extended far beyond the palace quarter, and it may cover much the same area as the present mound.

3) Excavation Between the Küçük Höyük and the City Mound

Three trenches were placed within the walls of the Küçük Höyük fortification system (Operations 16, 20 and 21; each 9 x 4 m).⁶ Operations 20 and 21 lay directly north of the Küçük Höyük, near an area in which Machteld Mellink had found domestic deposits during her investigation of the Küçük Höyük fortification system. Beneath fragmentary structures dated to the period of Persian rule (YHSS Phase 4) monumental stone walls dating to the Middle Phrygian period (YHSS Phase 5) were found. These had a long history of use and modification, but the best preserved section had five courses of ashlar blocks in place. Only a small portion of this wall lay within the excavated area, but further investigation is planned in 1994.

Operation 16 lay to the west of the Küçük Höyük. Here, layers of mudbrick decay covered a pithouse ("cellar") that had been abandoned, leaving well-preserved domestic features including an oven and a round, stone-lined bin. The pottery associated with this building included three lydions of uncertain date (Phase 5 or 4). Human remains were found in contexts post-dating this pithouse. Within the mud-decay lenses above the pithouse were scattered fragments of human bone (especially skull fragments and vertebrae), and set within depressions or shallow pits were two unique deposits. In one, a human skull with the first two vertebrae intact was set upright next to a dog skull; an articulated dog leg was

---

(6) This work was under the general supervision of T. Cuyler Young, Jr. of the Royal Ontario Museum.

draped over the two skulls. In the second context, the leg and pelvis of an equid were draped over the skull of a very old dog. The date of these deposits is uncertain but should be within the period of Persian rule (YHSS Phase 4). A formal burial cut into the pithouse had an associated coin, and is tentatively dated to Roman times.

4) *Excavation in the Outer Town, Across the Sakarya*

Surface survey conducted between 1987 and 1992 showed that Gordion reached its maximum size during the middle and second half of the first millennium B.C., extending beyond the tracks of the Ankara-Eskişehir rail line (Fig.1). The fields across the Sakarya river are littered with pottery, ground stone tools, and, in some areas, ashlar blocks and tiles. Our goal in 1993 was to determine the relationship(s) between surface material and sub-surface deposits, and to determine whether preservation warranted large-scale "horizontal" sampling in this area. We assumed that the deposit was not deeply mounded, and feared that plowing might have disturbed or even destroyed this part of Gordion.

A 4x4 m sounding (Operation 22:l) in a sugar beet field caused a drastic revision of our views. Beneath the plow-zone and a layer of featureless soil we found a chamber cut partially into virgin soil and partially into earlier ovens, the latter extending more than 3 m beneath the surface (Figs.10-11). The chamber is sub-rectangular in plan, measuring ca. 2.8 x 2.2 m. Its very level floor was cut approximately 1.2 m down into sterile soil; chunks of clay inside the pithouse must have been part of a low (?) superstructure. The sides of the room were plastered, especially in areas where it had been cut into earlier ovens. At one end of the subterranean room was a circular chamber that led off into the unexcavated area, so it is quite possible that we have found a part of a multi-roomed complex.

Fortunately, we have excellent evidence for the date of this unique find. Several complete pots were found within the fill of the chamber (Fig.12); based on form and fabric, our ceramics experts (G. Kenneth Sams and Robert C. Henrickson) agree that these vessels date to a period between the Early Phrygian Destruction Level (YHSS 64) and the Middle Phrygian period (YHSS 5). The excellent preservation of Middle Phrygian deposits in this "non-mounded" area makes this part of the site of great importance for future seasons. Based on the evidence at hand, it seems quite possible that we have found one of the areas where the Phrygians lived while they rebuilt their citadel after the Kimmerian de-

struction (YHSS Phase 6A). Ceramic evidence also suggests that this part of the valley floor may have been occupied before the ca. 700 B. C. destruction. Several sherds of Early Phrygian painted ware find their best parallels in material from the courtyards of YHSS Phase 6B.

5) Geomorphological Survey

The goal of the Gordion geomorphological survey, conducted by Ben Marsh, was to document the history of the Sakarya river and to investigate buried archaeological remains near the city. A series of sediment cores and a systematic examination of the river bed and banks produced the most startling results. Massive stone foundations and ashlar walls had long been observed along the Sakarya and had generally been interpreted as remnants of bridges leading away from the site to the north. Marsh mapped the foundations as well as fossil river channels and suggested that at least some of the foundations were part of a fortification system extending to the north of the site. Since some of the foundations appear to converge on a small mound called Kuş Tepe, it is possible that Kuş Tepe is part of the fortifications, perhaps a fortress in a position analogous to the Küçük Höyük on the south (Fig.1). Excavation along the river bank is planned for 1994 in order to determine the date and nature of the foundations and walls.

2. Conservation and Restoration on the City Mound

The major project was the partial rebuilding and mortar capping of two adjacent walls belonging to the Early Phrygian Terrace Building 4: the northwest wall of the anteroom (shared with that of Terrace Building 5), and the northern crosswall between the anteroom and the main hall. Designed and supervised by Mr. William C.S. Remsen, AIA, Director of Architectural Conservation for Gordion, the project was a pilot program to determine the techniques, materials, and systems that should be used in future conservation at the site.

After a thorough architectural documentation of the building, the rubble filling of the two walls, into which much earth had washed, was removed and replaced with clean rubble (Fig.13). Some sections of the two walls had to be dismantled and rebuilt because the original stones were too deteriorated to support any weight from above. The rebuilding was carried out with stones smaller than the original ones ; furthermore, the rebuilt sections were laid in tinted mortar to make an even greater distinction between old and new. On top of the rebuilt walls was placed a single course of new limestone blocks, again set in mortar (Figs.14-15).

Quarried in the village of Kabak Köy to the south of Polatlı, the stone was specially chosen because it is unlike the ancient stones used at Gordion. The course provided a level surface for the mortar capping; it also gives a clear signal of modern restoration. Furthermore, the course is at the approximate level of a horizontal course of wood used in the ancient construction. The mortar capping, a mixture of lime, sand white cement and small pebbles, was laid on top of galvanized tin mesh and given a slight double slope to shed water.

Elsewhere on the site, Mr. Remsen used a laser theodolite and electronic distance meter to measure points set in 1992 on the walls of the Early Phrygian Gate Building. The measurements were the same as in 1992, thereby indicating that there had been no shifts or movement in the monument since last year. The monitoring will continue on an annual basis.

3. Architectural and Conservational Study of the Tomb under the Midas Mound.

Dr. Richard Liebhart continued his documentation and architectural study of the great wooden tomb. His work concentrated on the south gabled end of the structure, where he was able to detect a series of carpenter's marks on the lower timber of the gable support system.

With the aid of a generous grant from the Samuel H. Kress Foundation, a conference on the preservation of the wooden tomb and wooden furniture from Gordion was held July 2-7 in Ankara and at Gordion. Organized by Professor Elizabeth Simpson and Dr. Liebhart, the conference had a total of 16 participants, including two representatives from the Turkish Ministry of Culture. The specialists included conservators, a wood pathologist, structural engineers, a biologist, and an architect. Working together, the participants were able to address a wide - ranging series of problems and issues related to the perservation of wood from Gordion. For the wooden tomb, a major result of the conference was the determination that all the modern supports of wood and steel surrounding the tomb chamber need to be replaced with a new system, to be designed by structural specialists who attended the conference⁷.

---

(7) For brief papers by participants in the conference, see *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1993 Yılı* (Ankara 1994) 173 - 195.

4. Geological Survey

Mr. William McClain, University of Georgia, completed the geological survey that he began in 1992. His work has involved both the identification of building stones at Gordion and the location of sources for the stone in the environs of the site. At the end of the 1992 season, Mr. McClain had discovered likely sources for all but a few types of stone used at Gordion, many located in the massif of Çile Dağ to the northeast of the site. During 1993, sources for most of the remaining stone types were located, primarily in the mountain range behind the modern village of Çekirdeksiz, between Gordion and Polatlı.

5. Research on Previously Excavated Materials

Professor Keith DeVries (University of Pennsylvania) continued his study of the imported Greek pottery at Gordion. Professor Lynn Roller (University of California at Davis) returned in 1993 to resume her recording and study of the engraved figures and designs on building blocks ("doodles") from the walls of Megaron 2. Professor Janet Jones (Bucknell University) continued her research on the glass finds from Gordion, concentrating on pre-Roman molded vessels. Mr. Matthew Glendinning (University of North Carolina) furthered his study of the architectural terracottas from Gordion.

6. Object Conservation at Gordion

Object conservation at Gordion was again under the supervision of Ms. Jessica Johnson of the Texas Memorial Museum, University of Texas at Austin⁸. The 1993 program of object conservation was supported in large part by a generous grant from the Samuel H. Kress Foundation. A survey of the bronze objects stored in the Museum depot (around 500) was made to determine their condition and course of treatment. Experiments were conducted on the use of "vapor barrier film" as a means of storing actively corroding copper alloys until they can be treated and stabilized.

---

(8) Ms. Johnson was ably assisted by Ms. Ellen Salzman of the Virginia Museum of Fine Arts and Mr. Hüsnü Kayışbudak (conservators) and Ms. Brenda Smith (student intern, Queen's University).

7. Conservation and Study of Wooden Objects in Ankara

Professor Elizabeth Simpson (Bard Graduate Center for Studies in the Decorative Arts) oversaw another season of conservation and research on wooden objects from Gordion, housed in the Museum of Anatolian Civilizations, Ankara⁹. She received generous support from the Samuel H. Kress Foundation, the Getty Grant Program, the National Endowment for the Humanities, and Mr. and Mrs. William Street. During the eight - week period of study, Professor Simpson and her team again enjoyed the full cooperation and accommodations of the Directorate and staff of the Museum. Objects treated for conservation during 1993 included Table 1 from Tumulus MM and the screen from Tumulus W. The great majority of the treated pieces were from Tumulus P, including both furniture and other wooden objects, such as bowls, trays, a parasol, and animal figurines. The study conference described above devoted several days to the wooden objects stored in Ankara. Topics discussed included assessment of consolidation efforts, conservation techniques for difficult pieces, storage and display, ancient woodworking techniques, and problematic wood species identification. The wood pathology analyses of Professor Robert Blanchette continue, as do those on the physical properties of the wood, conducted by Professor Arno Schniewind. During summer, 1993, the small inlaid table or stool from Tumulus P was mounted on a plexiglass frame and placed on display in the Phrygian gallery of the Museum. Earlier in the year, the Directorate of the Museum installed a scaled - down (1:2) version of the Tumulus MM tomb chamber. For the display, a replica of the coffin, at a scale of 2:3, was made according to the reconstructed drawings of Professor Simpson. We are very pleased that this handsome exhibit allows many bronze vessels from the tomb, previously kept in storage, to be on display inside the reconstructed tomb chamber.

BIBLIOGRAPHY

DEVRIES, Keith

1990 "The Gordion Excavation Seasons of 1969 - 1973 and Subsequent Research" *American Journal of Archaeology* 94 (1990) 371 - 406.

-
- (9) Assisting Professor Simpson were Professor Krysia Spirydowicz (Queen's University), Senior Conservator; Ms. Won Ng (Freer Gallery of Art) and Ms. Anne MacKay (National Gallery of Canada), conservators; Ms. Emily Kaplan (Queen's University), graduate student conservator; and Ms. Christine Smith (University of Victoria), graduate intern. For a preliminary report by Professor Simpson on her 1993 season, see *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1993 Yıllığı* (Ankara 1994) 166 - 172.

HENRICKSON, Robert C.

- 1993 "Politics, Economics and Ceramic Continuity at Gordion in the late Second and First Millennia B. C." in W. D. Kingery (ed.), *Social and Cultural Contexts of New Ceramic Technologies. Ceramics and Civilization VI* (Westerville, OH, 1993) 89 - 176.

- 1994 "Continuity and Discontinuity in the Ceramic Tradition at Gordion during the Iron Age." in A. Çilingiroğlu and D. H. French (eds.) *Anatolian Iron Ages 3: The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6 - 12 August 1990* (Ankara 1994) 95 - 129.

SAMS, G. Kenneth

- 1989 "Sculpted Orthostates at Gordion" in K. Emre et al (eds), *Anatolia and the Ancient Near East: Studies in Honor of Tahsin Özgüç* (Ankara 1989) 447 - 454.

SAMS, G. Kenneth and Mary M. VOIGT

- 1990 "Work at Gordion in 1989" *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I* (Ankara 1990) 455 - 470.

VOIGT, Mary M.

- 1994 "Excavations at Gordion 1988 - 89: The Yassihöyük Stratigraphic Sequence" in A. Çilingiroğlu and D. H. French (eds.), *Anatolian Iron Ages 3: The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6 - 12 August 1990* (Ankara 1994) 265 - 293.

YOUNG, Rodney S.

- 1951 "Gordion - 1950" *University Museum Bulletin* 16. 1 (May 1951) 3 - 20.
- 1956 "The Campaign of 1955 at Gordion" *American Journal of Archaeology* 60 (1956) 249 - 266.
- 1964 "The 1963 Campaign at Gordion" *American Journal of Archaeology* 68 (1964) 279 - 292.

AD 1000

Phase 1

Medieval

AD 500

Phase 2

Mystery

AD/BC

(c. 300-150 BC)

Phase 3

Hellenistic

(c. 550-300 BC)

Phase 4

Late Phrygian

500 BC

(c. 700-550 BC)

Phase 5

Middle Phrygian

(c. 950-700 BC)

Phase 6A, 6B

Early Phrygian

(c. 1000-950 BC)

Phase 7A

Early Iron Age

1000 BC

(c. 1200-1000 BC)

Phase 7B

Early Iron Age

(c. 1400-1200 BC)

Phase 8, 9

Late Bronze Age

(c. 1500-1400 BC)

Phase 10

Middle Bronze Age

1500 BC

YASSIHÖYÜK / GORDION

Gordion Stratigraphic Sequence

Table: 1

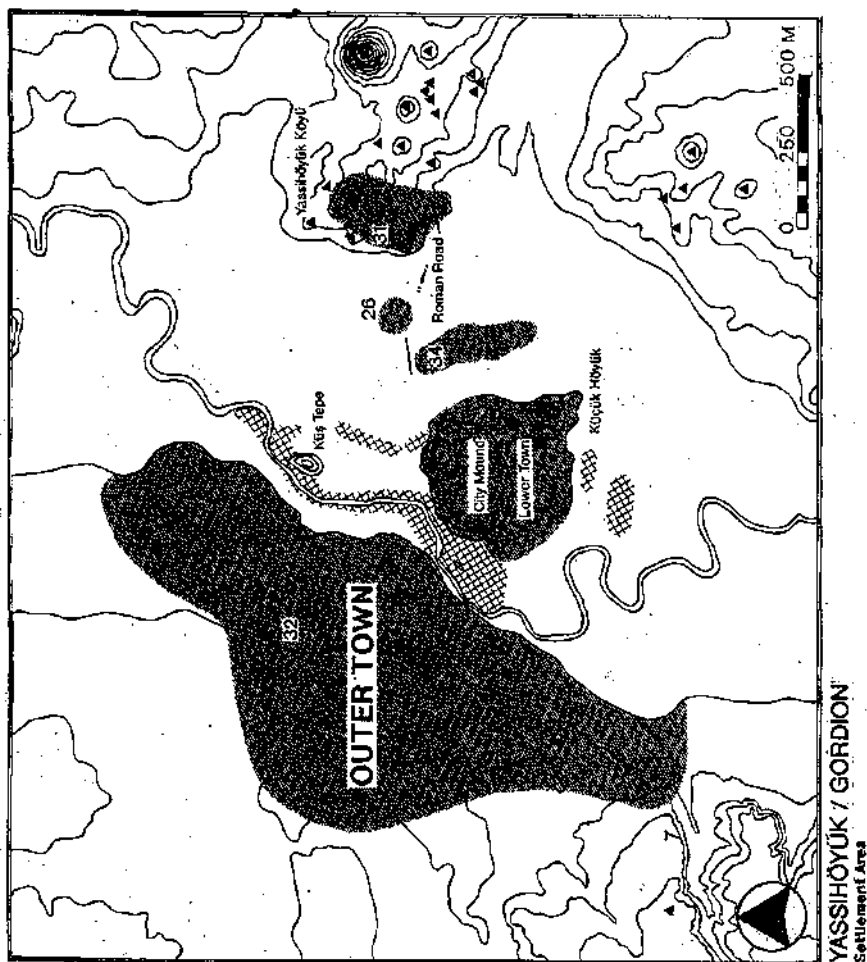

Fig. 1- Map of Gordion and immediately surrounding area.

Fig. 2- View of excavation within the Destruction Level courtyard, from north. The trenches in the middle ground were excavated in 1988-89; the 1993 trenches lie just beyond, with the Early Phrygian monumental gateway in the background.

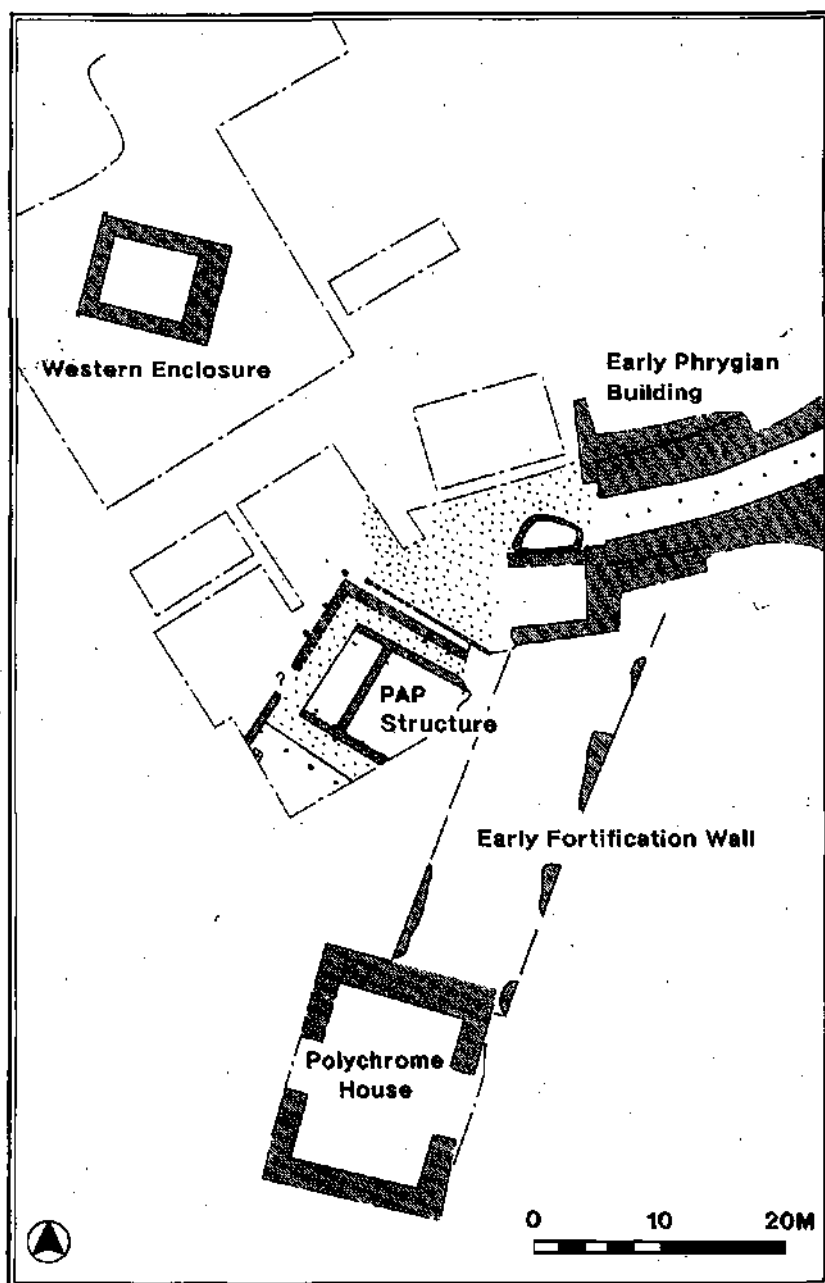

Fig. 3- Plan of the earliest Phrygian (YHSS Phase 6B) citadel, 1993.

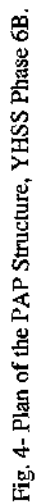

Fig. 5- Southern half of the PAP Structure (YHSS Phase 6B). Only one block of the south wall is in situ, but the face against which robbed blocks once rested is clearly visible. In the central area, white lines of stone chips document the placement of robbed floor blocks.

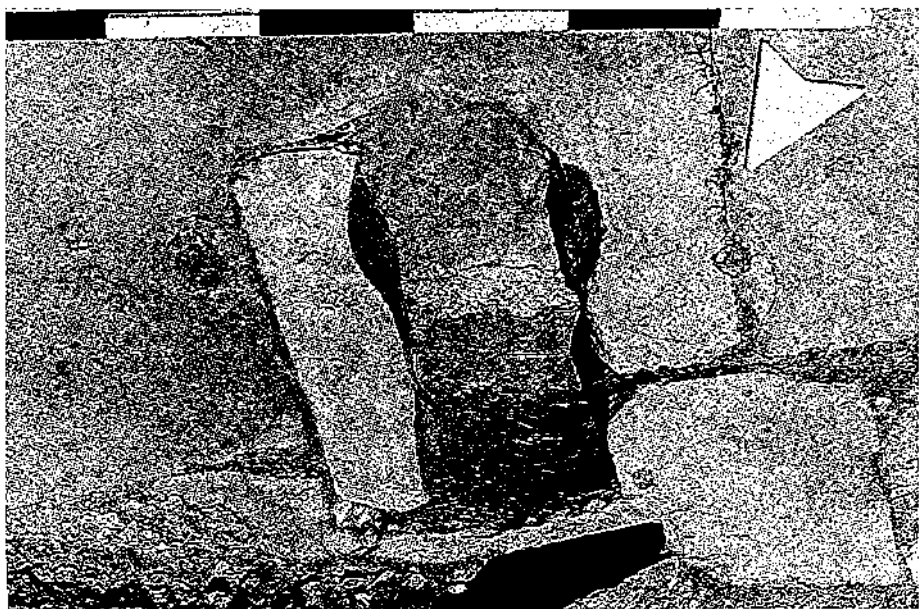

Fig. 6- Posthole cut into the floor of the PAP Structure.

Fig. 7- Line of large potsholes bordering the PAP Structure to the south.

Fig. 8- Polished gray rhyton with ram's head, Hellenistic period (YHSS Phase 3).

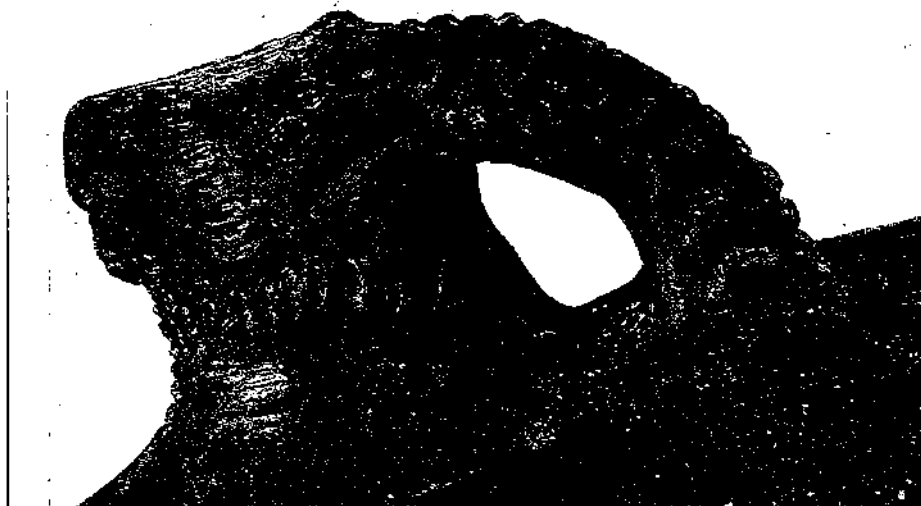

Fig. 9- Detail of ram's head.

Fig. 10- Subterranean chamber in the Outer Town (Operation 22) during excavation. Approximately half of the chamber has been defined; within it lie tumbled bricks as well as pottery and ash.

Fig. 11- Subterranean chamber in Outer Town, fully cleared.

Fig. 12- Gray beer jug from the subterranean chamber in Operation 22; Early-Middle Phrygian period, 7th century B. C.

Fig. 13- Terrace Building 4-5 before restoration, from south- southwest.

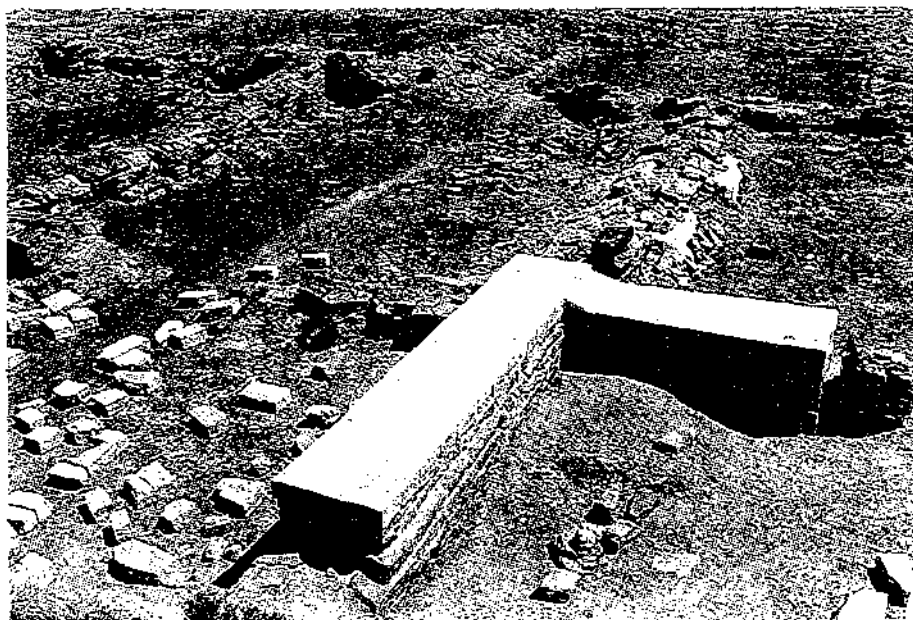

Fig. 14- Terrace Building 4 after restoration and capping, from south-southwest.

Fig. 15- Terrace Building 4, northwest wall of anteroom after restoration and capping, from southeast.

SARDIS: ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN 1993

Crawford H. GREENEWALT *

Excavation, research, conservation, and site enhancement activity at Sardis in 1993 (early June to mid-August) was conducted by the Archaeological Exploration of Sardis (which is jointly sponsored by the Harvard University Art Museums, Cornell University, the American Schools of Oriental Research, and the Corning Museum of Glass). For fundamental permissions the Sardis Expedition is deeply grateful to the General Directorate of Monuments and Museums, Director General Professor Dr. Engin Özgen, and all Officers and Staff; and to the Manisa Museum, Director Hasan Dedeoğlu, Officers and Staff, for their continued encouragement, sympathetic interest and support. Positive results of the season are substantially due to Ministry Representative Vahap Kaya (Museum of Anatolian Civilizations, Ankara), whose sound advice, perceptive ideas, and energetic, cheerful participation in all projects are a pleasure to acknowledge.

During the 1992-1993 off-season, another Late Roman chamber tomb, or *hypogaeum*, with painted decoration was discovered by chance, 400 m west of the Pactolus stream/Sart çayı and just south of the modern highway (Fig.1). The tomb has the standard form (rectangular, barrel-vaulted chamber with entrance hole in the ceiling at one end steps in the wall below) and decoration (garland swags, baskets of fruit or flowers, exotic birds) of several other *hypogaea* at Sardis. The tomb was empty when excavated by the Manisa Museum.

The *hypogaeum* is contemporaneous with the Late Roman suburb located south of the Roman Bath-Gymnasium complex (Fig.2). There ex-

* Prof. Dr. Crawford H. GREENEWALT, Department of Classics Dwinelle Hall 5303. University of California, Berkeley - California 94720 U. S. A.

cavation in 1993 clarified details of building chronology and design and exposed more of the triple-apse building (at bottom in the plan, Fig. 27). From the south apse come twenty-eight fragments of a terracotta window screen and a marble console carved with a cross and floral ornament; the latter item probably belongs to stone spoils that were collected in the building during its final use as a storage depot, and was not part of the apsidal building architectre.

From the eight century-long period between ca. A. D. 300 and 500 B. C. this part of Sardis has yielded relatively little material, most of it pottery (in 1993 notably an early Roman sanded-ware or "rough cast" bowl; Hellenistic-Roman molded relief ware, including a fragment that appears to show a *melée* with a falling figure; Masonry Style painted wall plaster; and fragments of a fifth century B. C. Attic cup decorated with black and intentional-red glaze).

In the second half of the sixth century B. C. the locale was traversed by a Late Archaic fortification wall, which consisted of a 5 m-thick wall of stone(hatched in the plan, Fig. 4) atop an earthwork, one side of which was a glacis with a sloped surface (Fig. 3).

Those defenses replaced the older Archaic fortification wall of the late seventh-early sixth centuries B. C., which has been reported in previous Symposia (Fig.4). The lower part of the older fortification is well preserved within a thick matrix of its own fallen superstructure, demolished ca. 550 B. C., presumably when Sardis was captured by Cyrus the Great of Persia. Parts of mudbrick construction that have been excavated, however, have steadily deteriorated in spite of protective roofing. The Expedition proposes to rebury those parts in order to prevent further deterioration, and to reconstruct some of the superstructure at modern ground level (a segment about 12 m long and 1.5-2.5 m high, which could be seen from the modern highway and the locale south of the highway), to provide visitors with an idea of the location, size, and appearance of that historic wall.

Whether its line of defense continued to the north and is marked by the chain of artificial mounds on the north side of the site remains to be determined. Further evidence that those mounds cover significant Archaic features (like the monumental structure exposed in "mound 2" in 1985) appeared during spring ploughing on one mound: a lion head of limestone, with red-painted tongue (now in the Manisa Museum; Fig.5).

Excavation in 1993 clarified details of the early Archaic fortification in two places (the salient corner of a recess at the south-exposed end of the wall (Fig. 4) and the east end of the gate passage (Fig. 4, top); and uncovered more of the Archaic residential quarter (Fig. 4, heavy black), which is located near the wall and had been destroyed together with it in the middle years of the sixth century B. C. Four spaces of that quarter had previously been excavated (1984-1986): an all-purpose living room, a kitchen, an open yard, and a workshop associated with glass. Excavation in 1993 cleared more of the yard. It contained few permanent features, apart from a hearth and drain; and more than 400 artifacts of pottery, stone, metal and bone associated with household activity and small industry, as well as remains of rush matting, basketry and food (wheat and barley grains; bones of pig, poultry, oxen). Many artifacts are burnt, from the conflagration that destroyed the quarter, and less than one-third complete, evidently because they were broken and scattered beyond excavation limits prior to the conflagration.

More than 200 pottery items were recovered. They show the characteristic Lydian mixture of Anatolian and Greek shapes and decorative conventions. Notable local painted wares include a skyphos and bowl with "marbled" decoration; two functionally-obscure "bobbins"; miniature lekythos and small askos; and a jug with spout in the shape of a phallus. Several vessels are decorated in a late Orientalizing style: notably a lid, several dishes, a "Myrina" - style amphora, and a lebes richly decorated with a figural frieze showing a pair of water serpents or *keto*i, fish and a pair of ducks, in addition to an ornate lotus flower and bud chain and pattern ornament (Fig. 6). Imports include Corinthian, Lakonian and Attic vessels. An Attic black-figure closed vessel with narrative scene (perhaps the ambush of Troilos) and animal frieze in the style of Tyrrhenian amphorae and the Painter of London B 76, according to A. B. Brownlee (Fig. 7) and two Attic Little Master cups (Figs. 7, 8) provide additional evidence for a date of destruction in the middle of the sixth century B. C.

There were also several cooking pots (*chytrai*), four cooking stands, three or four breadtrays, 89 loomweights in five or six sizes and weights, more than 15 spindle whorls and ten lamps; several hunks of rock crystal, with fragments of two lens-like crystal "ear plugs", like those from the Artemision at Ephesos; two pieces of obsidian; and three smooth black stones that might have been used as touchstones. Metal items were mostly iron, e. g., many brackets and nails, a few knives, tweezers, and unidentified hardware, and at least one snaffle bit from a horse bridle; and a

few small ornaments of bronze (an embossed square applique, three-to-six finials).

Across the Hermus River/Gediz çayı plain from Sardis, the tumulus of Alyattes - still the most impressive monument of Sardis as it was for Herodotus (1.93) - again was the subject of study and limited excavation. Inside the mound, the tomb chamber, with its beautiful marble masonry (Fig.9) and the network of ancient robbers' (or ancient excavators'?) tunnels were checked by C. Ratté. Outside the mound at its foot, excavation uncovered a row of seven limestone blocks that evidently belong to the crepis wall of the tumulus: all are roughly dressed and several are aligned, level on top at the same elevation and face away from the mound (as a crepis should). Near some blocks rested a dozen fragments of Archaic pottery and a curious (finished barrel-shaped blocklet of limestone, 13 cm long and dressed in Lydian masonry fashion with flat chisel-trimmed borders and pick-stippled center (Fig. 10). The row of large blocks, glamourless though they be, confirms the existence of a crepis for the Alyattes tumulus, as reported in the mid-nineteenth century publication by J. F. M. von Olfers and in the *History of Herodotus*. The blocks exposed in 1993 are located north of the east-west axis of the mound, where the crepis may have been only one or two courses high, according to the north-south elevation drawing and descriptive account in von Olfers's report. Whether the south side has the eight courses and sloped face that von Olfers's drawing shows can only be determined by further excavation.

An important study project of the season and post-season concerned examination and analysis of equipment and gold from the Archaic gold refining installations that were excavated at Sector PN in the late 1960s. Remains of ovens, cupels, crucibles, blowpipes and tuyères were examined by P. Craddock (British Museum), gold samples by H. Özbal and E. Geçkinli (respectively Boğaziçi and İstanbul Universities) in İstanbul; results of their study should clarify techniques and procedures used to refine gold in the time of Croesus. Eleven ancient sites and monuments were recorded for the General Directorate Historic and Cultural monument inventory program. Cleaning solutions (provided by Rollans Company) for removing potentially damaging lichen and mold from marble surfaces of the Artemis Temple, and lightweight systems for backing mosaic paving were tested. Outdoor cabinets were constructed in the Expedition Compound to protect and secure small-size stone architectural fragments. Information signs were prepared for four parts of the site.

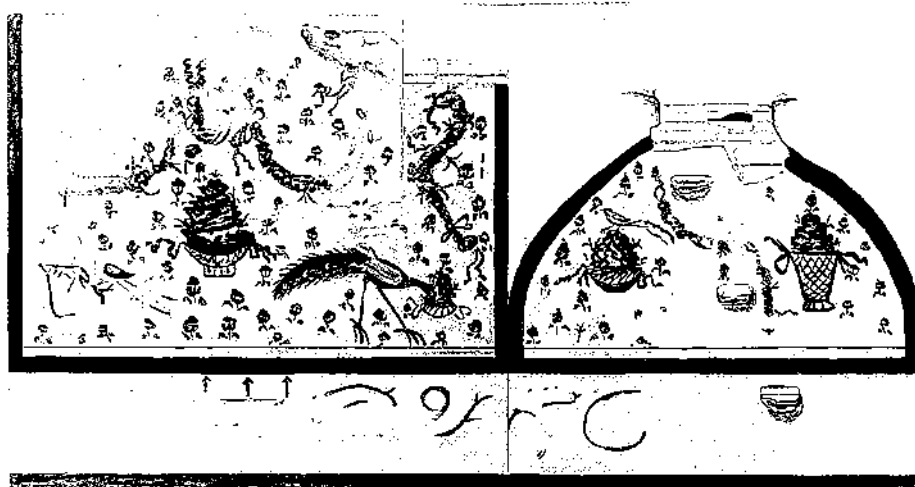

Fig. 1a

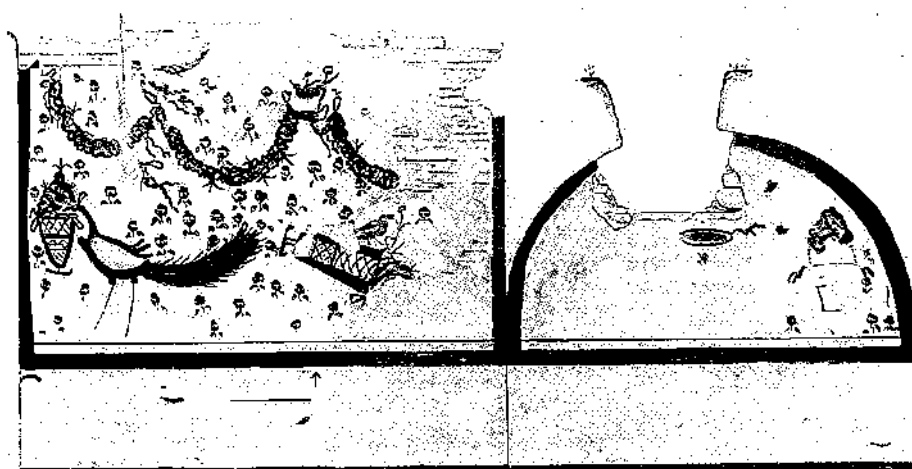

Fig. 1b

Late Roman chamber tomb or *hypogaeum*: above, north and east walls; below, south and west walls. Water color reproduction by C. S. Alexander.

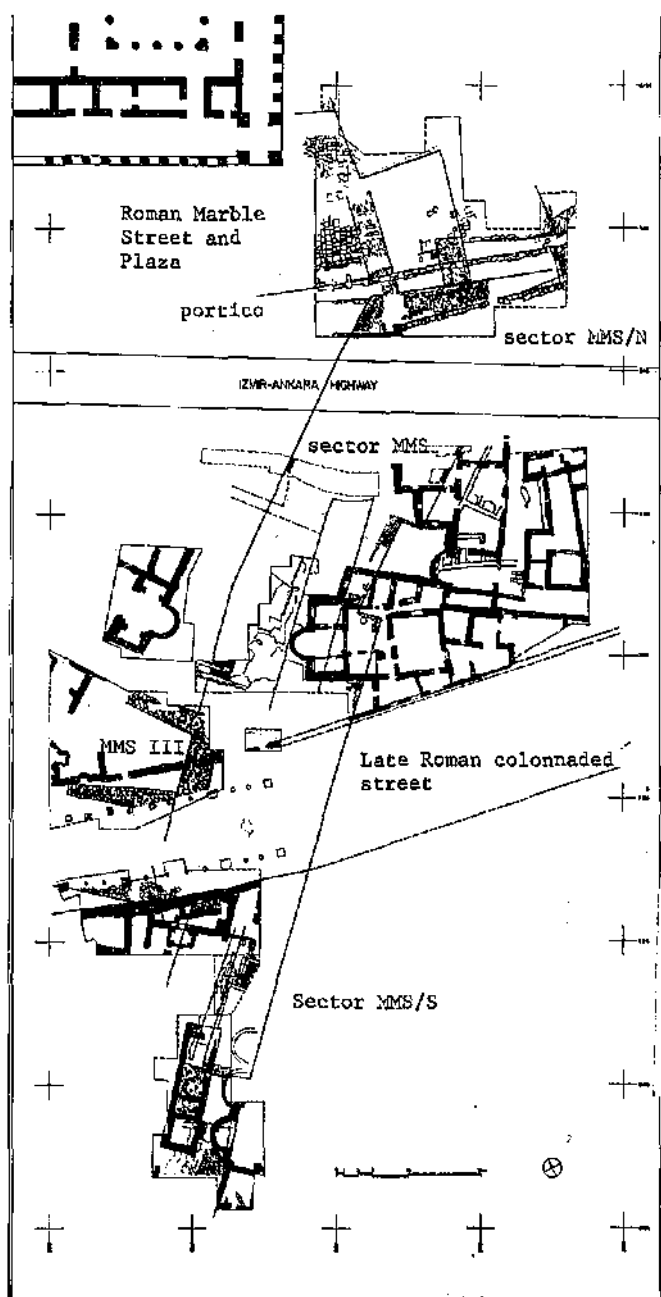

Fig. 2- Excavation sector (MMS/N, MMS, MMS/S), simplified plan of Late Roman and Archaic architectural features.

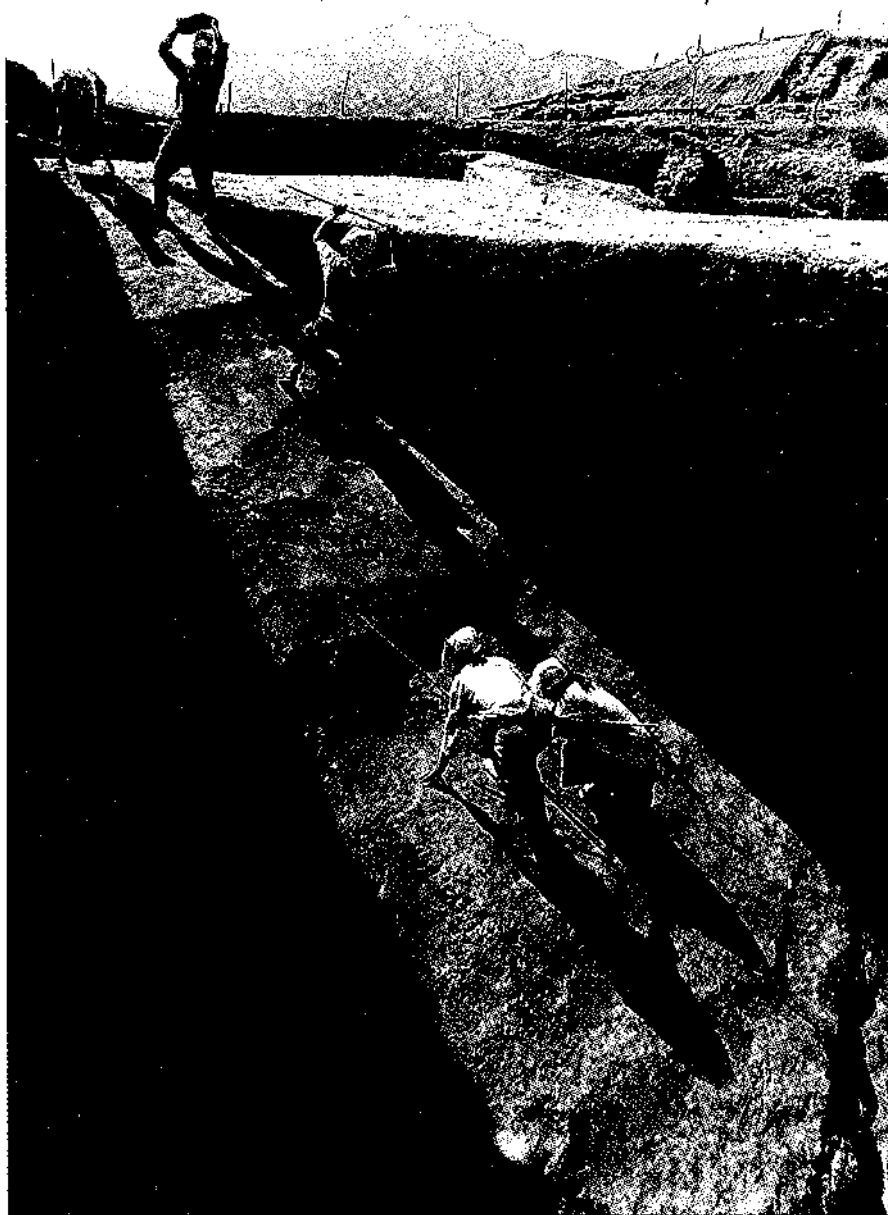

Fig. 3- Earthwork glacis of Late Archaic fortification wall, covered by Roman dump with *tableau vivant* to show the difficulty of ascent.

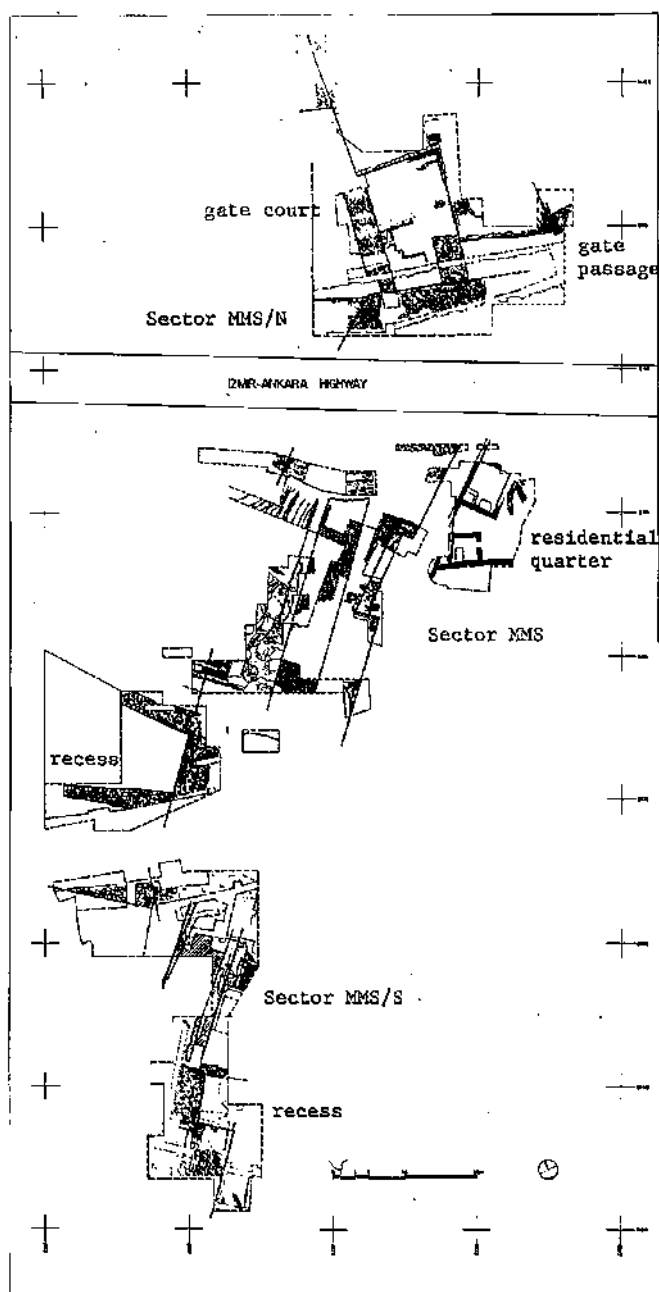

Fig. 4- Excavation sector (MMS/N, MMS, MMS/S), plan of Archaic architectural features

Fig. 5- Archaic lion head of limestone (with red-painted tongue), from artificial mound on-north side of city site.

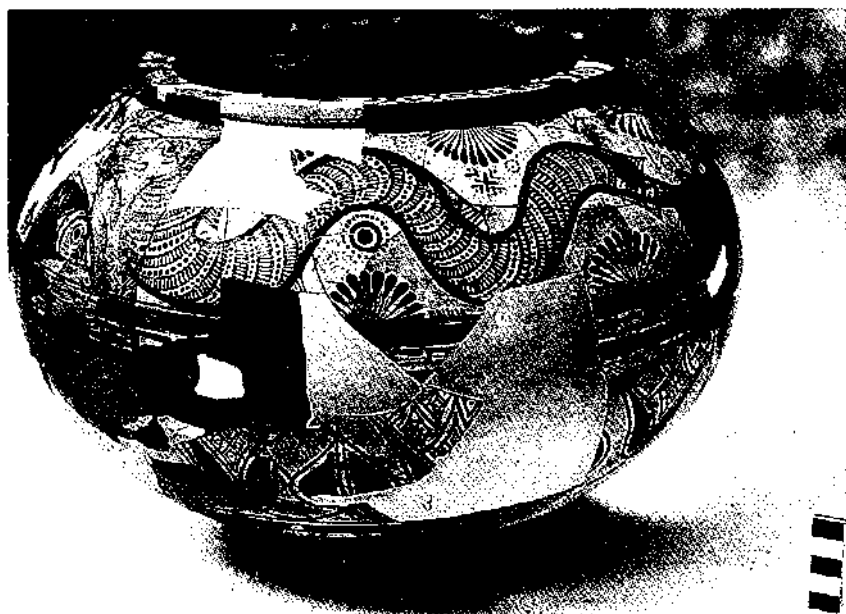

Fig. 6a

Fig. 6b

Orientalizing lebes with painted decoration showing water serpents (*ketor*), from Archaic residential quarter.

Fig. 7- Greek imported pottery, from Archaic residential quarter: upper right, Attic black-figure closed vessel with narrative scene and animal frieze; lower right, two fragments of Attic Little Master cup; lower left, two fragments of Corinthian cup; upper left, two fragments of Lakonian cup.

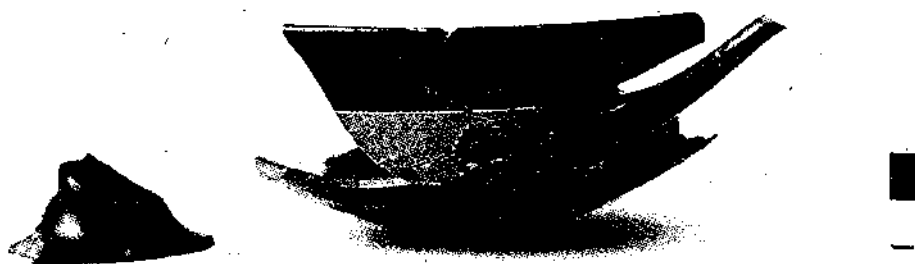

Fig. 8- Attic Band Cup, from Archaic residential quarter.

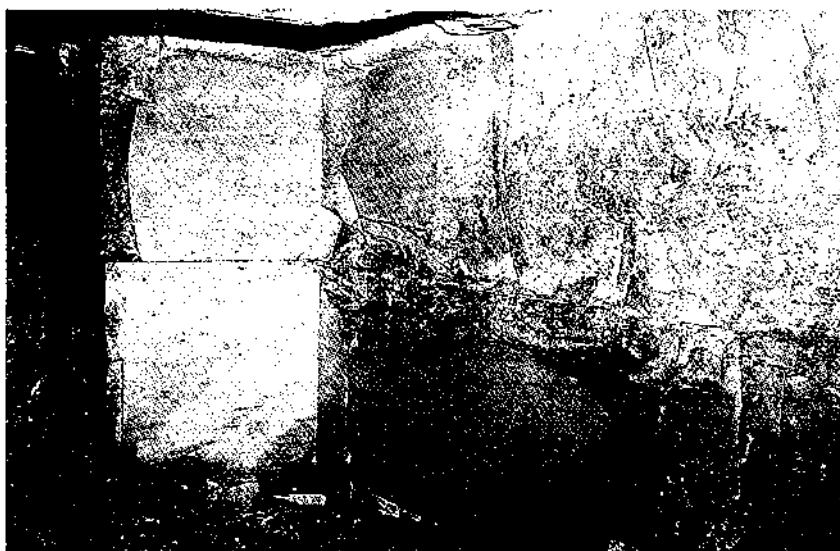

Fig.9- Tumulus of Alyattes, interior of grave chamber after cleaning marble surface.
View looking southwest, with doorway at left.

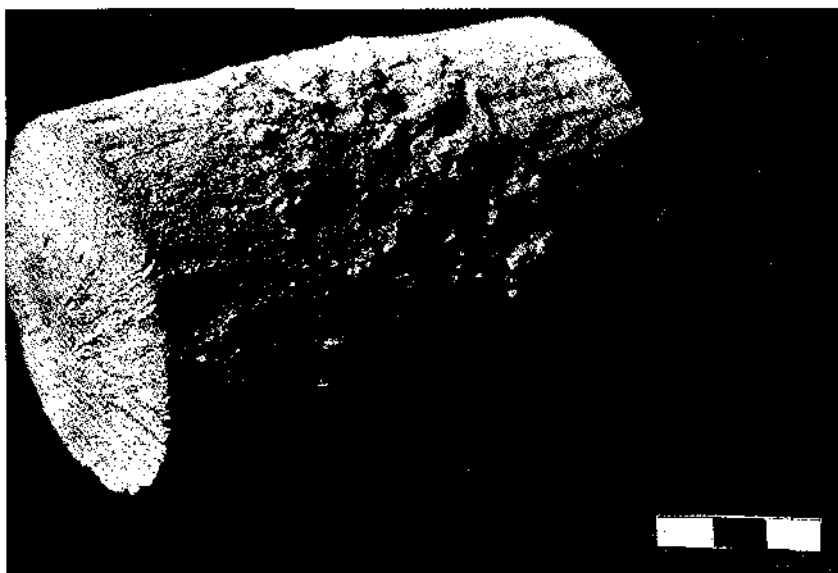

Fig. 10- Barrel-shaped limestone blocklet from crepis wall blocks on the
northwest side of the Tumulus of Alyattes.

1993 MİLET ÇALIŞMALARI

Volkmar Von GRAEVE *

1993 Milet çalışma programımızda kazı çalışmalarının yanı sıra restorasyon çalışmalarına ve yüzey araştırmalarına ağırlık verilmiştir. Çeşitli disiplinlerin bir araya geldiği araştırmalarımıza bu yılda uluslararası deneyimli değerli bilim adamları katılmışlardır.

Prof.Dr.Volkmar von Graeve'nin başkanlığında yürütülen Milet 1993 çalışmaları 29 Temmuz - 29 Ekim tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bilimsel araştırmaların koordinatörlüğü Dr.Ünsal Yalçın tarafından yürütülmektedir. Bakanlık temsilcisi olarak Burdur Müzesi'nden Arkeolog İlham Öztürk katılmıştır. Çalışmalarımıza M.Bernd, Dr.V.Brinkmann, K.Cordes, A.Duda, E.Forbek M.A., E.Haehner, M.Heinz M.A., A.Hillringhaus, St. Kaeufler, G. Kalaitzoglou, P.Kallenbach, M.Kerschner M.A., Ch. Kleiber M.A., A.Klümpers, Dr.M.Küpper, Dr.N.Kunisch, M. Leißner, Dr. H.Lohmann, G.Lüdorf, Dr.S.Pfisterer-Haas, R. Posamentir, A.Post, H.-P.Schletter, U.Schlotzhauer, C.Schneider M.A., M.Seifert M.A., Dr.I.Selesnow, Dr.R.Senff, F.Songu, K.Sporn, Prof. Dr. K. Zimmermann arkeolog olarak, İ.Blum M.A., H.Olbrich, Dr.B.F.Weber ve R. Zerkhulen mimar olarak, Prof.Dr.W.Eder, Prof.Dr.W.Günther eski tarihçi olarak, Prof.Dr. H.S.Haase, Prof.Dr. L.Lenzmann, Prof.Dr. F. J. Lohmar jeodet olarak, B.Bay, Prof.Dr.H.Brückner, Prof.Dr.B.Schröder, Dr.Ü. Yalçın yerbilimci olarak, F.Demirel, M.Graeber, S.Lorra, Dr.H. Stümpel jeofizikçi olarak katılmışlardır. Ayrıca A.Becker, İ.Pothast, J.Ruppel restoratör ve C.Heinrich fotoğrafçı olarak katılmışlardır.

Çalışmalarımız sezon boyunca Ege Bölgesi'nde kazı yapan 6 kazı başkanı ve heyeti, Aydın Valisi Sayın Lütfi Tuncel, Anıtlar ve Müzeler

---

* Prof. Dr. Volkmar von GRAEVE, Ruhr Universität Bochum, Institut für Archaeologie, Postfach 102148, D-44801 Bochum ALMANYA

Genel Müdür Yardımcısı Sayın Kenan Yurttagül, Federal Almanya Büyükelçi vekili Sayın W.Zierer ve Kültür Ateşesi Sayın Bayan Dr.E.Haber ve Alman Arkeoloji Enstitüsü Genel Müdürü Sayın Prof.Dr.H.Kyrieleis Milet'i ziyaret ederek, çalışmalarımız hakkında bilgi almışlardır. Milet çalışanları olarak Afrodísias, Magnesia, Klazomenai, Efes ve Foça kazılarını ziyaret ederek meslektaşlarımızla fikir alışverişinde bulunduk.

Aşağıda 1993 çalışmalarımızdan ve alınan sonuçlardan özetle bahsedilecektir. Çalışmalarımıza olanak veren T.C.Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, yardımcı olan ve emeği geçen makam, şahıs ve heyet arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

1. Restorasyon ve Koruma Çalışmaları

Bu yılki Milet çalışma programımız ağırlıklı olarak restorasyon çalışmalarını içermekte idi. Üç ay süreyle yapılan restorasyon ve koruma çalışmaları ören yerinin düzenlenmesi, tiyatro ve kaledeki restorasyon çalışmaları ve taşınabilir bazı değerli eserlerin daha iyi korunması için müzeye taşınması ile ilgili çalışmalar olarak özetlenebilir. Aşağıda bu çalışmalar detaya inilmeden açıklanacaktır.

1991'de başlatılan tiyatro ve kalede yapılan restorasyon ve koruma çalışmalarına bu sezon da devam edilmiştir. Antik kentin en görkemli yapısı tiyatro/kalede yürütülen çalışmalar, burasının korunmaya alınması yolunda oldu. Çalışmalar kalenin doğu kanadında yoğunlaşmıştır. Resim 1'de görüldüğü gibi duvarlardaki yerinden oynamış ve her an yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya olan kesimler desteğe alınarak ve yer yer tekrar örülerek korumaya alındı (Resim: 2). Sezon sonunda yıkılmak üzere olan ve turistler için tehlike oluşturan kalenin kuzeydoğu kulesinin korunması tamamlanmış oldu. Resim 3 ve 4'de adı geçen kuzeydoğu kulesinin çalışmalardan önceki (Resim: 3) ve çalışma esnasındaki hali (Resim: 4) görülmektedir.

Resim 5'de görülen tiyatronun en üst katındaki duvarların yıkık yerleri tamamlanarak ve bu katın arka kısmı desteklenerek korumaya alındı. Bu çalışmalar esnasında gerekli kesimler temizlenerek ziyaretçilerin kolayca gezmeleri sağlandı (Resim: 6). Tiyatronun içinde yıkılmış vaziyetteki mimari parçaların düzeltilmesi işine devam edildi. Tiyatronun ana giriş merdiveninin rekonstrüksiyonu için gerekli ön çalışmalar tamamlandı. Bu merdivenlerde kullanılan kalker taşının geliş yerini tesbit etmek amacıyla başlattığımız araştırmalardan, bölgedeki makam ve yetkili kişilerin desteğine rağmen sonuç alınamamıştır. Bu yöndeki araştırmalara önümüzdeki yıllarda devam edilecektir.

Bu kampanyada tiyatro/kale kompleksinin doğu eteğinde yer alan Heroon-I restorasyon çalışmalarımıza dahil edildi. Bu önemli yapı kompleksindeki restorasyon çalışmaları sezon sonunda önemli ölçüde gerçekleşmiş oldu. Bu çalışmalarda ayrıca eski kazılarda oluşan ve Heroon-I etrafında bulunan toprak yığıntılar temizlenerek çevre düzenlendi. Heroon-I eski kazı başkanı Prof.Dr.W.Müller-Wiener tarafından yayınlanmak istenmişse de merhumun aramızdan ayrılmasıyla yarım kalmıştır. Bu nedenle temizlik ve restorasyon çalışmalarının yanı sıra Heroon-I'de çeşitli ölçme çalışmaları ve resimlemeler tamamlanarak, kentin bu önemli yapısı yayına hazırlanmaktadır.

Faustina Hamamı'nda tahrip olmak üzere olan iki önemli heykel 1992'de Milet Müzesi'ne taşınmış ve bunlardan arslan heykelinin kalıbı dökülerek eski yerine konmuştur. Bu yıl Faustina Hamamı'ndaki diğer heykelin (İrmak Tanrısı) kalıbı alınarak, orijinali müze girişine, kopyası ise hamamdaki eski yerine kondu (Resim: 7). Kutsal kapı alanındaki iki adet lahit (Resim: 8), öğrenlerinde ve özellikle güney agoradaki taşınabilir bazı mimari parçalar, ayrıca Kalabaktepe ve Zeytintepe mevkiilerindeki nekropollerde dikkati çeken mezar taşları müzeye taşınan eserlere örnek olarak gösterilebilir. Bu eserlerin tesbiti ve yapılan çalışmalar Milet Müzesi Müdürü Semih Tulay ile birlikte yürütüldü.

Yukarıda bahsedilen restorasyon çalışmalarının yanı sıra öğrenlerinin düzenlenmesini amaçlayan çok kapsamlı bir program hazırlanmaktadır. Bu çalışmalar kapsamında arslanlı limandaki (Resim: 9) bozulmaya yüz tutmuş arslan heykellerinin korumaya alınması için ön hazırlıklar tamamlanmıştır. Müzeye taşınmaları sakıncalı olan arslanların orijinal yerlerinde korunması yolundaki önerimizin Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından olumlu karşılanması üzerine, limanın antik konumunun tesbitini de içeren bir proje hazırlıklarına girişildi. Kış mevsiminde adı geçen heykellerin tahribata uğramaması için geçici olarak gömülerek konserve edildi. Bu proje ile ilgili olarak bu yıl Prof.Dr.Brückner, liman içinde kuyular açarak toprak örnekleri almıştır. Limanda ayrıca jeofiziksel metodlarla ölçümler yapıldı. Alınan toprak örneklerden elde edilecek sonuçlardan, limanın konumu ve derinliği hakkında ipuçları elde etmeyi ummaktayız. Bu konu araştırmalar bölümünde ayrı bir makale ile detaylı ele alınmaktadır (bkz. Ü.Yalçın, Milet'te Bilimsel Araştırmalar 1993).

Ayrıca 3 kişilik bir uzman restoratör ekibiyle kampanya boyunca buluntuların temizlik ve restorasyon işleri yapılmıştır. Bu sezonda geçen seneden arta kalan eserlerin temizlenmesi ve restorasyonları da mümkün olmuştur.

2. Yüzey Araştırmaları

Doç. Dr. H. Lohmann başkanlığındaki "Survey Ekibi" 6 hafta süreyile Milet antik bölgesinde bu sezonda geçen yıl olduğu gibi Neolitik Dönem'den Osmanlı Çağı'na kadar ulaşan antik kalıntı ve izleri tesbitine devam edilmiştir. Tesbit edilen kalıntıların ezici çoğunluğunun Bizans Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmıştır. Demir Çağı'ndan başlamak üzere, Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar olan zamana ait kalıntıların sayısı ise nispeten azdır. Antik sahil şeridi üzerinde bulunan Neolitik Dönem'den kalma bazı kalıntılar, buralarının balıkçılıkla geçinen insanlar tarafından yerleşildikleri varsayımını doğurmaktadır. Eski Tunç Çağı'ndan kalma Derinkuyu mevkiindeki "pithos" mezarlarını içeren bir nekropol dikkati çekmektedir.

Yüzey araştırmalarından alınan sonuçlar arasında Milet'in güneydoğusundaki "Mengeref mevkii"ndeki tesbitler bilimsel açıdan dikkat çekicidir. Eskiden beri "Assesos" olarak bilinen bu mevkiide yaptığımız araştırmalarda Neolitik Dönem'den kalma bir ev temeli, Geç Arkaik bir mabedin kalıntıları, İ.Ö. 5. yüzyıla tarihleyebileceğimiz bir kent duvarı ve Bizans Dönemi'nden kalma bir kilise kalıntısı tesbit edilmiştir.

3. Kazı Çalışmaları

Bu kampanyada restorasyon çalışmaları ve yüzeysel araştırmaları ön planda tutularak, kazı çalışmalarına kısıtlı olarak devam edilmiştir. Bir ay devam eden kazı çalışmaları Kalabaktepe yerleşim alanında ve Zeytintepe kutsal alanında gerçekleşti. Kalabaktepe'de yapılan açmalarda Arkaik Dönem'den kalma ev temellerinin yanı sıra, geçen sene bulunan çömlekçi fırını araştırılmıştır (Resim: 10-11).

Zeytintepe'de yapılan çalışmalar ise, geçen sene bulunan havuz kompleksi üzerinde yoğunlaşmış ve burasının su çıkarmak için açılan bir sarnıç olduğu anlaşılmıştır. Sarnıcın dolgusunda bol miktarda seramik parça elde edilmiş olup, bu parçalar arasından bazı amfora ve testi tanımlanabilmiştir.

Zeytintepe kutsal alanında temizlenen sarnıcın yanı sıra tepenin doğu yamacında açılan sondajlarda geçen sene olduğu gibi yine terrakotalar (Resim: 12-13) ve Arkaik Dönem için yeni tipolojide kandil buluntular elde edildi (Resim: 14-16).

4. Bilimsel Araştırmalar

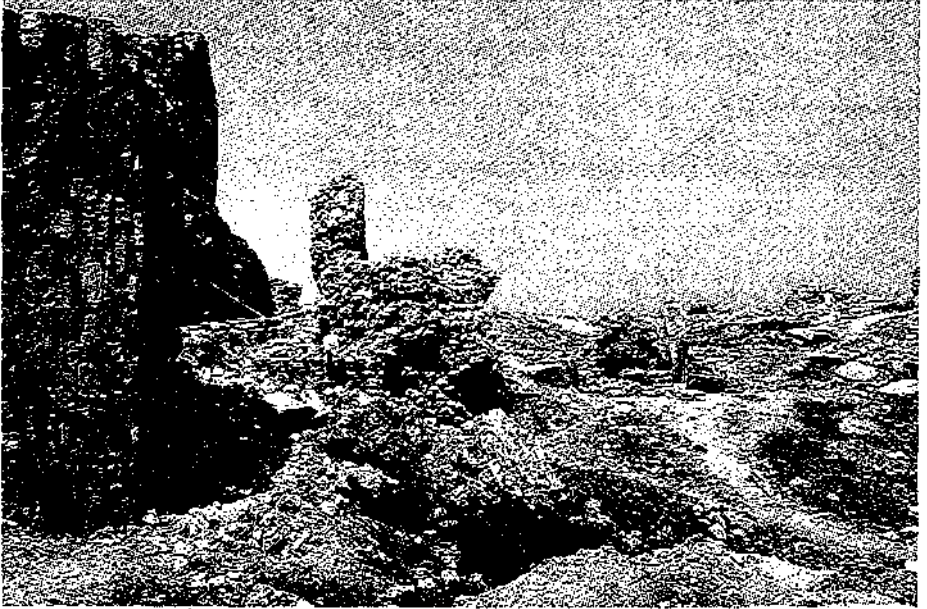
Dr. Ünsal Yalçın'ın koordinatörlüğü altında yürütülen bilimsel çalışmalara bu sezonda da devam edildi. Jeoarkeolojik, jeolojik, pa-

leocoğrafik, jeofiziksel ve arkeometrik araştırmaları kapsayan bu çalışmalar ayrı bir makale ile sunulduğundan burada ayrıca bahsedilmeyecektir (Ü.Yalçın, Milet'te Bilimsel Araştırmalar, Araştırma Sonuçları Toplantısı 1993).

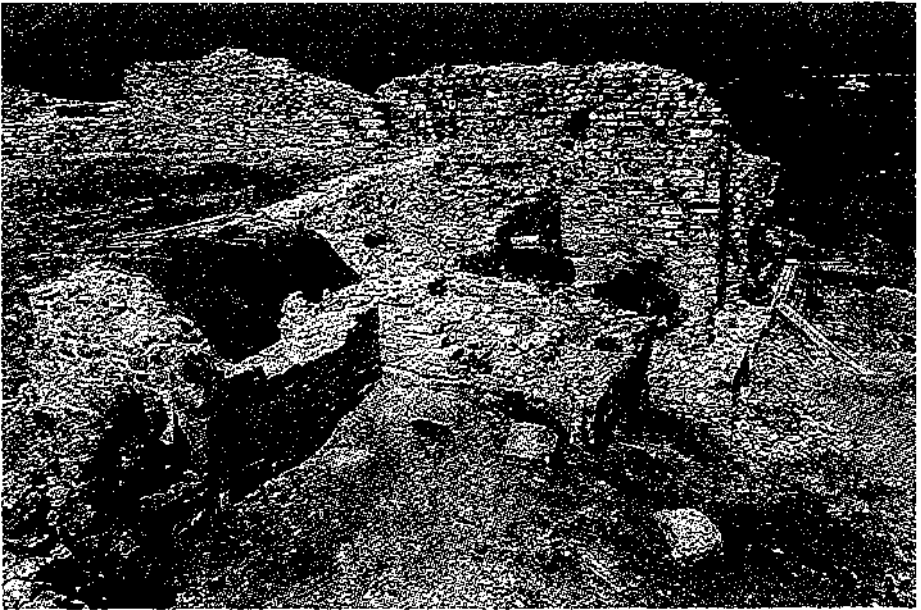
Arkeolojik ve tarihi açıdan önem taşıyan bir sonuçtan burada kısaca bahsetmek istiyorum: Bilindiğı gibi Milet İ.Ö.494'de Persler tarafından tahrip edilmiştir. Yıkılan kentin bir kısmı daha sonra Kalabaktepe'ye taşınarak güneydoğru yamacına yığılmıştır. Ekibimizdeki yerbilimci uzmanlarının hesapları sonunda buradaki yığıntının 4000 kadar arkaik evin yapılmasında kullanılan malzemeyi içerdiği anlaşılmaktadır.

Arkeometrik araştırmalardan alınan ilk sonuçlar, Milet için tipik parmak izini taşıyan bir "referans"ın oluşmasını sağlamıştır. Bu referans ile Milet'te bulunan seramik buluntuların yerli imalat olup olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu referans şimdilik sadece anforaları kapsamaktadır.

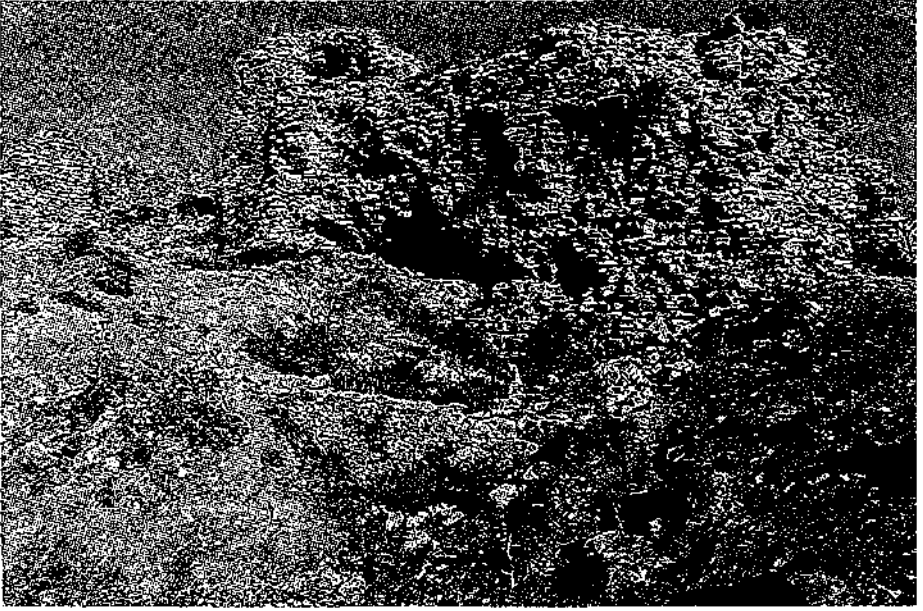
Jeofiziksel araştırmalar sonunda kent duvarlarının jeofiziksel metotlarla prospeksiyonunun mümkün olduğunu göstermektedir. Bu çalışmalara önümüzdeki yıllarda devam edilecektir.

Resim: 1- Resimde kalenin doğu cephesinin restorasyon çalışmaları başlamadan önceki hali görülmektedir.

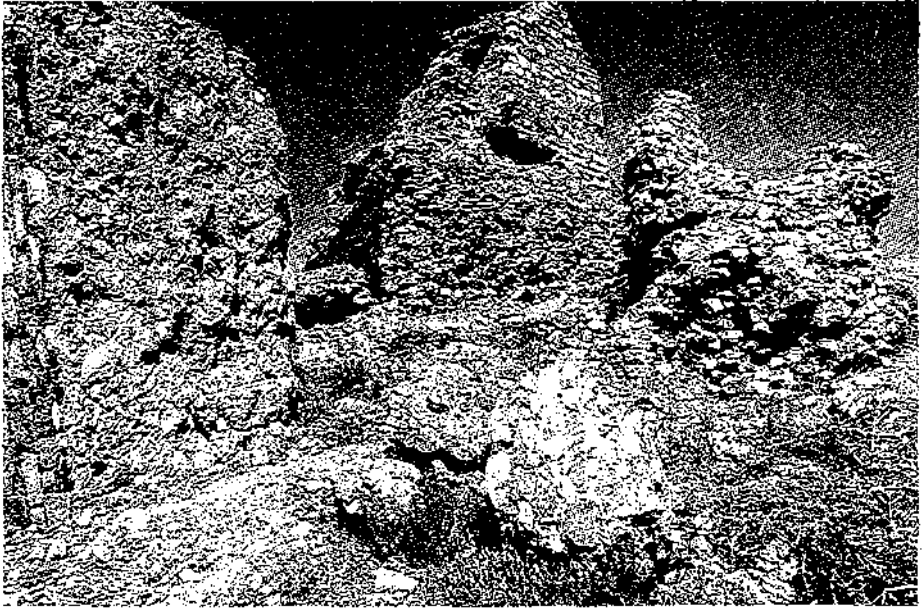
Resim: 2- Resimde kalenin doğu cephesi restorasyon çalışmaları esnasında görülmektedir.

Resim: 3- Yukarıda kalenin kuzeydoğu kulesinin önceki hali görüntülenmiştir.

Resim: 4- Resimde kalenin kuzeydoğu kulesi restorasyon çalışmaları esnasında görülmektedir

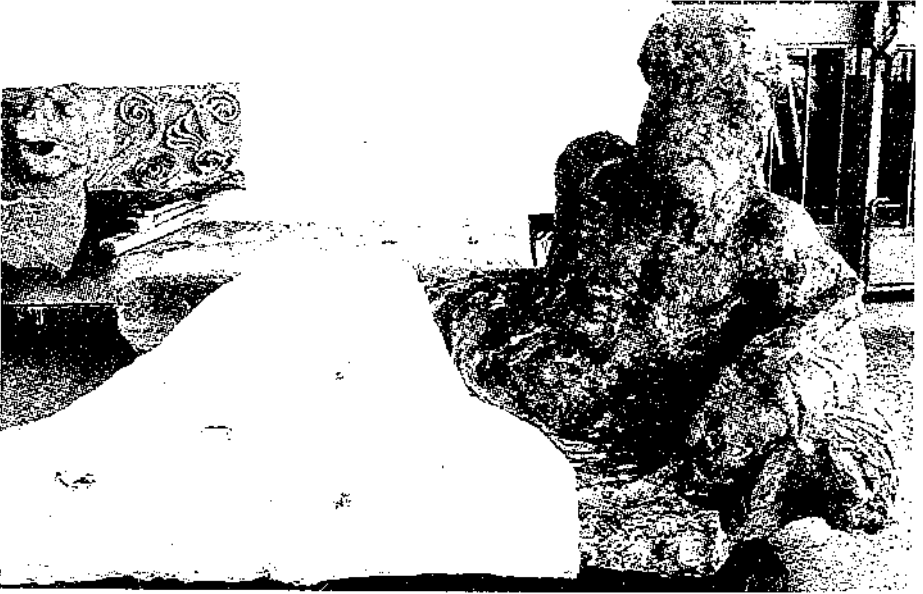
Resim: 5- Tiyatronun güneydoğu arka duvarı ve burada bulunan kulenin restorasyon öncesi hali

Resim: 6- Tiyatronun güneydoğusunun restorasyon çalışmaları esnasındaki hali

Resim: 7- Resimde Irmak Tanrısı'nın kalıbının alındığı görölmektedir.

Resim: 8- Kutsal kapıdan Milet Müzesi'ne taşınan lahit

Resim: 9- Arslanlı limanın doğu girişinde bulunan arslan heykelinin açığa çıkarılmış hali

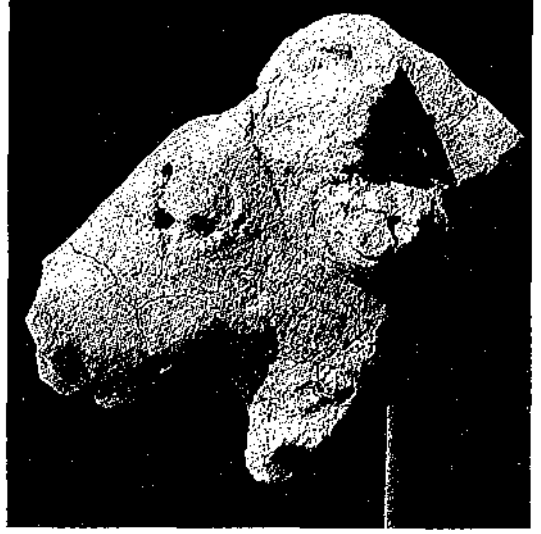
Resim: 10- Kalabaktepe yerleşim alanındaki ev kalıntılarına bir örnek. Arka planda çömlekçi fırını görülmektedir.

Resim: 11- Çömlekçi fırınının yakın görünümü

12-a

12-b

Resim 12- Arkaik Dönem'den kalma terrakotta buluntu; Zeytintepe kutsal alanında bulunan ve binicinin sağ elini taşıyan bir arkaik at kafası

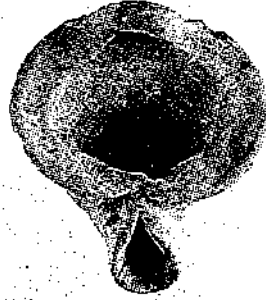
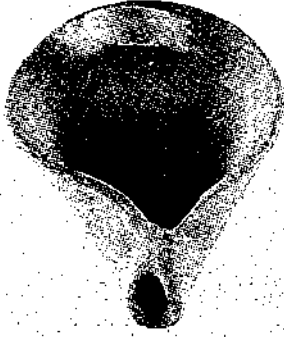

13-a

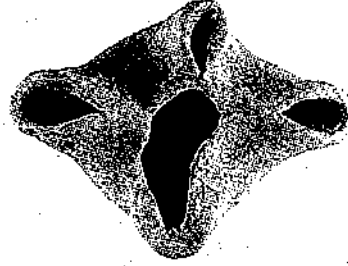
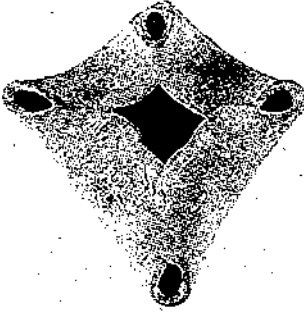

13-b

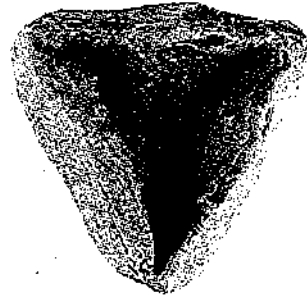
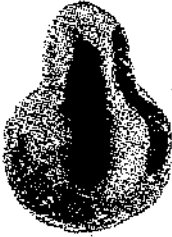
Resim: 13- Arkaik Dönem'den kalma diğer bir terrakotta örnek; Zeytintepe kutsal alanında bulunan bu terakotta bir keçi kafasını tasvir etmektedir.

Resim: 14

Resim: 15

Resim: 14-16: Zeytintepe kutsal alanında bulunan Arkaik Dönem kandillerine bazı örnekler

1993 YILINDA AVUSTURYA ARKEOLOJİ ENS- TİTÜSÜ TARAFINDAN EPHESES'DA SÜR- DÜRÜLEN KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Stefan KARWIESE *

1993 yılı, Ephesos kazıları için yeni bir başlangıç olmuştur. Ancak, buna bağlı olarak ortaya çıkan problemler, Türk yüksek makamları tarafından gösterilen ilgi ve kolaylıklar yardımıyla çözümlenebilmiştir. Burada özellikle Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü Prof. Dr. Engin Özgen'e ve Genel Müdürlük elemanlarına teşekkürlerimi sunmak isterim. Çünkü onlar, yalnızca kültür mirasının koruyucuları olmakla kalmamış, aynı zamanda bu mirası araştırmak ve korumakla görevli kazı ekiplerinin de koruyucusu olduklarını göstermişlerdir.

Avusturya Bilim ve Araştırma Federal Bakanlığı tarafından artırılan bütçe ile planlanan, 15 proje içeren program, 6 ay içinde 63 kişilik Türk ve Avusturyalı ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından görevlendirilen Bakanlık temsilcileri Ümran Yüğrük ve Duygu Tüzün'ün çalışmalarımızın optimal bir şekilde idare edilmesinde önemli yardımları olmuştur. Birkaç açıdan iş rekoru kıran kampanyada, 130 kadar yerli işçinin görevlendirilmesi ile geçen mayısta aniden vefat eden eski enstitü ve kazı başkanımız Prof. Vetters'in dönemindeki rakamlara ulaşılmıştır.

Tetragonos agoranın batısındaki derin açmalara, burada uzun yıllardır sürdürülen çalışmaları tamamlamak için devam edilmiştir; İ. Ö. yaklaşık 700 yılından 300 yılına kadar kullanılan "Smyrna" olarak adlandırılan yerleşme üzerine az sayıda yeni deliller keşfedilmişken, çalışmaların ağırlığını Hellenistik Devir'in araştırılması oluşturmıştır.

* Doç. Dr. Stefan KARWIESE, Österreichisches Archäologisches Institut Franz Klein - Gasse 1 A. 1190 Wien AVUSTURYA

Lysimachos zamanına tarihlendirilen ticari amaçlar için yapılmış havuzlar dışında, Erken ve Yüksek Hellenistik Çağ'a ait dükkan tesisi ve dört tabakalı, Tiberius zamanına uzanan yol araştırılmıştır; adı geçen, en azından 7 çifte oda içeren, erken tesisin bir stoa olup olmadığı, hala belli olmamaktadır. İ. S. 17 yılında meydana gelen deprem dolayısıyla tüm yapılar yıkıldığı için yeni büyük agora oluşturulmuştur.

İtalya'da ana ticaret evi olan ve Ephesos'da bir şube açan C. Sentius çömlekçi atölyesinden gelen, bir hazine olarak adlandırılabilen seramiklerin incelenmesine devam edilmiştir.

Diğer zengin seramiğin incelenmesine yeni başlanmıştır; özellikle Geç Geometrik ve Arkaik malzemeler, İonia'daki komşu kazılardan bilinen delillere oranla önemli olmaktadır. Agorada 1982 yılından itibaren kazanılan değerli sonuçlar yakında, P. Scherrer, S. Zah - Belicky - Scheffenegger, F.Soykal, W.Mayr ve C.Maier tarafından yayınlanacaktır.

Artemis Tapınağı avlusundaki 7. yüzyıla tarihlendirilen bir kült kaidesinin yanında önemli bir altın definesine rastlanmıştır; genelde buluntusuz olan bir mil çukuru içinde 3 tane altın fibula ve 1 altın heykelcik ele geçmiştir. Biçimine göre Frig tipine ait olan özdeş fibulalar, granule bir kalkan üzerinde yüksek kabartma olarak işlenmiş bir arslan başı taşımaktadır.

Orientalize yüzü olan fakat İonialı giyim gösteren 60 g lık figür, Artemision'dan çıkan diğer heykelciklerin aksine bir kaide üstünde durduğundan, bir kült imajına benzemektedir; acaba burada Artemis Ephesia'nın orijinal heykelini yansıtan bir adakla mı karşı karşıyayız?

Artemision Sunağı kazısından çıkan mimari ve heykeltraşlık eserlerinin incelenmesi, U. Muss tarafından yayın için bitirilmiştir. Ayrıca, U. Turgutarikan, erken seramik malzemelerini yayın için hazırlamıştır.

Panayır Dağı'nın kuzey eteğindeki *Damianos Stoası*'nın kazısına devam edilmiştir. Bir kolu Artemision'a öbür kolu güneydoğuya giden yol kavşağı arasında birkaç mezara rastlanmıştır; burada uzanan, esas mezar evlerini de içeren nekropol, İ. S. 1. yüzyılın 2. yarısından 4. yüzyıla kadar kullanılmıştır.

Bu mezarlık, bilhassa 2. yüzyılda vefat eden gladiatörleri kabul etmiştir; in situ bulunan kabartmalar, halk arasında çok sevilen bu esnaf

birliğine ait üyelerden bize birkaç ismi korumuştur, böylece bir Hymnis, rathmetli eşi Paloumbos'un hatırasına ve bir Tyche, en tatlı eşi Valerius'a birer taş koymuşlardır, üçüncü bir taş, bir Perpina ile bir Margerita tarafından Euxeinos'un hatırasına konmuştur.

Rastlanan isimler, tüm bu topluluğun köle sınıfına ait olduğunu göstermektedir. Son derece dokunaklı ve çok basit kabartmalar, düşük fakat popüler sınıftan gelen ve belli bir kariyer ile sivrilen bir sınıfın gururunu ispat etmektedir. Bu mezarlığın stadiona çok yakın olması adı geçen gladiatörlerin, orada görevli olabileceklerini göstermektedir.

Damianos Stoası kazı raporları D. Knibbe tarafından sürekli yayınlanmış olmasına karşın, küçük buluntuların işlenmesine henüz başlanmıştır.

1987 ile 1989 yılları arasında *limanda* sürdürülen çalışmalar sırasında birkaç yüzyıla ait bol miktarda ortaya çıkarılan amphoraların yayına yönelik bilimsel işlenmesine H. Zabehlicky tarafından başlanmıştır.

2 no lu Yamaç Evlerin oktagon arkasındaki kısmında açılan sondajlar, buradaki yapıların çatallanan yönlerinin araştırılmasına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir; eski kutsal yolun sistemine uyan heroonlar ile hippodamik sisteme uyan evlerin planı arasındaki bölümün, birinci taş duvar evresinde olduğu tespit edilmiştir.

Kaya yatağında mevcut olan izlere göre, burada ilk önce ahşap yapılar inşa edilmiştir. Depremlerden kaynaklanan yıkımlardan dolayı bazı noktalarda invers stratigrafiye rastlanabilmektedir, örneğin; bir destek duvarının önünde İ. S. 1. yüzyıla ait dolgu toprağının altında 4. yüzyıla ait amphoralar ortaya çıkarılmıştır. Ne de olsa bu delil, oktagon arkasındaki mekanların geç dönemlere kadar açıkta kaldıklarını ispat etmektedir.

Son kazı raporu C. Lang tarafından hazırlanmaktadır, seramiklerin incelenmesi ise U. Otschar tarafından tamamlanmak üzeredir.

Oktagon arkasında bulunan odalardaki *freskler*, son yıllarda zarar gördükleri için, 1993 yılında gereken restorasyon çalışmalarına başlanmıştır. Bu çalışmaları bir Türk restoratör ekibi yerine getirmiştir.

Kuretlar caddesindeki *heroonların* araştırılması, Avusturya Araştırma Fonu tarafından finanse edilen Kutsal Yol Projesi çerçevesinde ger-

çekleştirilmiştir. H. Thür tarafından Androkloneion olarak adlandırılan, Bizans Çağı'nda çeşme olarak kullanılmış heroon yapısının tespit çalışmaları bitirilmiştir; fasadın rekonstrüksiyon çizimi tamamlanmıştır ve yayınlanması yakında beklenmektedir.

Titiz bir genel temizlikten sonra Kuretler caddesi, modern yöntemler ile yeniden ölçülmüştür. Burada mevcut olan fakat kısmen daha geç yapıların altında saklanan heroonların incelenmesine başlanmıştır. J. Keil'in oktagon mezar odasında rastladığı iskelet hala yerinde bulunduğu için, antropologlar tarafından yeniden incelenmiş ve 15 - 16 yaşında bir kıza ait olduğu ispat edilmiştir; böylece H. Thür'ün bu mezarın, Ephesos'da Antonius ve Kleopatra'nın ajanları tarafından öldürülen Prenses Arsinoe IV ü içerdiği yorumu daha da doğruluk kazanmıştır.

Meryem Kilisesi 'nin yapı araştırması süresince tuğlalardan yapılan tonozlu kısmın önünde bir sondaj açılmıştır; burada ilk defa rastlanan inşaat çukurunda ele geçen delillere göre bu bina, büyük olasılıkla 654 yılından sonra yapılmıştır. Yani, Ephesos'daki Metropolitin, ünlü Muaviye tarafından gerçekleştirilen birinci Arap saldırısından sonra Haghios Theologos'a taşınmış olmasına karşın, Meryem Kilisesi önemli bir kutsal yer olarak kalmıştır.

Açmada rastlanan mezarlar, ortaya çıkarılan buluntulara göre daha geç bir tarihe ait olmaktadır; en azından 11. yüzyılda hala kullanılabilir durumdaydı. Bir mezarda ele geçen bronz haç belki bir Hristiyan rahibin ebedi istirahatgahını gösterirken, başka bir mezarda ortaya çıkan üç kaplumbağa kabuğu, öbür dünyadaki "uzun yaş" ile bağlantılı antik-pagan ümidi yansıtabilmektedir.

Meryem Kilisesi'ni *Olympieion* 'a bağlayan bir açmada geç yapıların izlerine rastlanmıştır. Tapınağın güney cephesinde beklenen dış merdiven yerine bir podyum keşfedilmiştir.

2. geniş kazı raporunu ekibim ile birlikte bu yılda hazırlayacağım. D.Beyll tarafından sürdürülen seramik inceleme projesinin finanse edilmesine, Avusturya Araştırma Fonu tarafından devam edileceğini umuyoruz.

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün bir isteğine uyarak stadion, programımıza eklenmiştir. Amaç, onarım ve sağlamlaştırma çalışmaları olduğundan, ilk önce arkeolojik araştırmaya başlanmıştır. Batıda yerine getirilen bir kuzey-güney kesitte stadionun profili öğrenilmiştir; rastlanan delillere göre dolgu toprak , iki evrede - yani 423

ve 614 yıllarından sonra - dökülmüştür. Kesitte, güneydeki oturma basamaklarından ve yarış alanının kenarlarından bazı kalıntıların korunmuş olduğu tespit edilmiştir.

Depremler nedeniyle en azından iki inşa evresi görmüş olan Aphesis, yani start yapısının temizliğinden şimdiye kadar bilinmeyen, güneydeki oturma basamaklarının altından geçen bir aquadukt tarafından temin edilen su künklerine rastlanmıştır. Bunlar, yapının geç kullanımını aydınlatmaktadır ve burada bulunan sikkelere göre, 578 yılından sonraya tarihlendirilmektedir.

Bu tarihe bağlı olarak kuzey tonozun önünde çok ilginç ve beklenmeyen bir bulgu keşfedilmiştir. Tamamen devşirme malzeme ile yapılan bir peristylin, galeri içerisinde inşa edilen bir kiliseye ait atrium olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Ele geçen bir sikkeye göre 1081 yılından sonra hala kullanıldığı anlaşılan bu yapı, tıpkı Meryem Kilisesi gibi sonunda bir mezarlığa çevrilmiştir.

Antik Çağ'da onarılan güney kapı arkasındaki mekan boşaltılmıştır ve burada da (518 yılından sonra yıkılan) geç yapılar bulunduğu görülmüştür. Kuzey cephede yerine getirilen ilk araştırmada stadionun bu cephesinin üstüste inşa edilen boş tonozlu odalardan yapıldığı tespit edilmiştir. Antik ve Orta Çağ'daki depremler dolayısıyla tahrip olan veya çöken altyapılar, burada çok tehlikeli bir durumu saklamaktadır. Fakat stadionun, 262 yılında meydana gelen şiddetli deprem sırasında sarsıldığını, tümüyle çökmüş kuzeydeki blok duvarı ispat etmektedir; bu depremden sonra bir onarım yerine ana çıkışlar da dahil bu cephe, dolgu toprak ile gömülerek iptal edilmiştir.

Son yıllarda büyük konser ve festival gibi şenlikler için fazlaca kullanılmış olan *tiyatronun* onarımı ve sağlamlaştırılması görevi Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından ekibimize verildiğinde, çok titiz bir genel temizlik yapılmış ve bu sırada mevcut zarar ve tehlikeler tespit edilmiştir. Bunun üzerine gerekli tedbirlerin gerçekleştirilebilmesi için tiyatro, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğüne ziyarete geçici olarak kapatılmıştır. Analenma'ların dış blok duvarlarının dengesiz durumda oldukları ve oturma basamakları altında saklanan, stadiondaki gibi fakat daha büyük boyutla üstüste yığılan, boş substrüksiyonların yarık duvarları ve tonozlarının, kopma ve çökmeler gösterdikleri belli olduğundan, gereken tedbirler bunların ortadan kaldırılmasına yönelik olarak alınmıştır.

Dış duvarlarda görülen, çok sayıdaki boşluk ve yarıklar harçlı moloz taşlar ile kapatılarak ve dışarı çıkan kısımları alttan desteklenerek friks-

yonu karşı sağlamlaştırılmıştır. Bloklar arkasında bulunan opus caementitium ve basamakların alt yapısı da aynı şekilde sabitleştirilmiştir. Duvarları sağlam temeller üstüne kurabilmek amacıyla (çoğu kazılardan gelen) dolgu toprak, birkaç noktada kazılmıştır. Bozuk altyapı odaları ve çatlakları (bir defa yukarıdan bile) kapatılarak ve destek duvarları kısmen yeniden kurularak, yapı her taraftan sağlamlaştırılmıştır. Böylece Analemma'ların üst yarısının, geniş ölçüde sağlamlaştırılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Dış duvarlardaki yük ve basıncı hafifletmek için kazı toprakları kısmen alınmış ve mermer döşemeleri ile birlikte iyi bir şekilde korunan güneydeki 1. diazoma tüneli açılmıştır. Üstelik bu sırada (örneğin; daha eski çıkış merdivenlerinde olduğu gibi) tiyatronun planı ve yıkım tarihi ile ilgili yeni bulgular kazanılmıştır; buna göre girişlerin değiştirilmesi, 262 yılındaki deprem dolayısıyla meydana gelen birinci büyük yıkımdan kaynaklanmıştır ve 4. yüzyılın 2. yarısındaki deprem serisi, bunların iptaline sebep olmuştur.

Proskenionda bulunan grafitoların şimdiye kadar yapılmamış olan araştırmasına ve kısmen sağlamlaştırılmasına önem verilmiştir; buradaki basit fakat ustaca yapılmış çizimler, tiyatro senaryolarını, sanatçıları ve gladiatörleri göstermektedir.

Tüm diğer çalışma planları için şart olan 1993 yılında yerine getirilen acil tedbirler, tiyatronun sağlamlaştırılma ve korunması için de gerekli olmuşlardır. Ancak, bu işlere devam etmeden önce binanın gelecekteki yeni kullanımı ve genellikle çalışmaların vazife hedefi ile ilgili titiz düşünceler gerektiğinden, geniş kapsamlı bir proje araştırması kaçınılmazdır. Bu amaçla Mimar Sinan Üniversitesi Rektörlüğü ile ortak bir çalışma sözleşmesi imzalanmış bulunmaktadır. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğüne istenen survey çalışmaları, A. Bammer ile ekibi tarafından Kaystros Körfezi'nde ve Kuşadası bölgesinde yerine getirilmiştir. Bunun dışında her zaman olduğu gibi antropolojik, epigrafik, heykel, jeolojik, nüvizmatik, genel restorasyon ve seramik çalışmalarına devam edilmiştir.

28.MAKALE BASILA

1993 YILI PHOKAIA KAZI ÇALIŞMALARI

Ömer ÖZYİĞİT *

Antik Phokaia kentinde 1993 yılı çalışmaları, Foça'daki son dönem kazılarının beşinci kazı mevsimidir. Bu çalışmalar 01.05.1993 günü başlamış ve 27.12.1993 günü sona ermiştir¹. 1992 yılı çalışmaları, Phokaia'nın M.Ö.590-580 yıllarında yapılmış olan Herodotos'un sözünü ettiği uzunluğu 5 kilometreyi aşan surlarla çevrelendiğini ve kentin bu zamanda dünyanın en büyük yerleşimlerinden biri olduğunu ortaya koymuştur (Çizim: 1)². 1993 yılında Phokaia'da yapılan çalışmaları ise başlıca üç grupta toplayabiliriz³:

1) Liman Kutsal Alanı Çalışmaları.

2) Antik Kent Merkezi'ndeki Kazı Çalışmaları.

---

* Doç.Dr.Ömer ÖZYİĞİT, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Bornova-İZMİR

- (1) Kazı çalışmalarında Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün temsilcisi olarak Çeşme Müzesi'nden Arkeolog M.A.Aytekin Erdoğan görev almış, daha sonra Isparta Müzesi'nden Sanat Tarihçi Mustafa Akaslan bu görevi sürdürmüştür. 1993 yılı çalışmalarının giderleri Kültür Bakanlığı, İstanbul'da bulunan Martı Denizcilik Taşıma A.Ş. adına sahibi Levent Karacelik, Afşin Gök, Yavuz Tatiş, Aykut Güsar, Enis ve Burçin Kıpman ile Tarih Genel Müdürlüğü tarafından sağlanmıştır. Öte yandan Deniz Piyade Binbaşı Volkan Sucukçu, bu çalışmalara maddi ve manevi destek vermiştir. Foça Belediyesi de kazı çalışmalarına motorlu araç ve iş makinası yardımıyla bulunmuştur. Çalışmalarımıza yardımcı bulunan tüm kişi ve kuruluşlara teşekkür etmeyi borç bilirim.
- (2) Ö.Özyiğit, "The City Walls of Phokaia", *Revue des Études Anciennes* 96 (1994), 1-34
- (3) 1993 yılı çalışmalarına arkeolog olarak Ahmet Aydemir, Gamze Özbütev, Aynur Civelek, Esin Gülcan ve Nazmiye Karademir katılmıştır. Yüksek Minar Restorasyon Uzmanı Erçüment Kuyumcu da mimari eserler üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Arkaik kent duvarı ile mozaik restorasyonları ise İzmir Müzesi restoratör arkeologlarından M.A.Suzan Özyiğit'in başkanlığında bir grup tarafından gerçekleştirilmiştir. Restorasyon çalışmalarında heykeltıraş olarak Murat Cura, Sinan İlhan, Ayşe Çavuşoğlu ve Sefa İlhan görev almıştır. Bu çalışmalar Ege ve İstanbul Üniversiteleri Edebiyat Fakülteleri ile Selçuk Üniversitesi'nin Fen-Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dallarının 35 öğrencisi ile yürütülmüştür. Herkese katkılarından dolayı teşekkür ederim.

3) Restorasyon Çalışmaları:

a- Arkaik Kent Duvarı Onarım Çalışmaları,

b) Mozaik Restorasyonları.

1) Liman Kutsal Alanı Çalışmaları (Çizim: I No.2., Çizim:2-3)

Athena Tapınağı Kutsal Alanı, yarımada'nın kuzeyindeki tüf taşından kayalığın üzerinde bulunuyordu (Çizim: I No.1)⁴. Bu kutsal alanın kuzey yamacında, deniz kenarındaki yarımada'yı çeviren asfalt yolun bulunduğu alanda, temmuz ayından itibaren yıl sonuna kadar kazılar yapılmış ve bu çalışmalar sonucunda kayalara oyulmuş bir kutsal alan ortaya çıkarılmıştır (Resim: 1). Athena Tapınağı terasının altında yer alan bu kutsal alan, aynı zamanda antik limanın girişinde bulunmaktadır. Söz konusu alan, 1992 yılında çay bahçesi olarak kullanılıyordu.

Bu alandaki kayalar üzerinde birtakım nişler, burada bir açık hava tapınağının varlığını göstermekteydi (Resim: 2). Yapılan kazılar, bu açık hava tapınağının ortaya konulmasını ve düzenlenerek sergilenmesini hedeflemiştir. Böylelikle arkeolojik değerlerin modern kentle birlikte yaşayabileceği gösterilmek istenmiştir.

Athena Tapınağı terasının kuzey yamacında ve sözünü edeceğimiz kayalara oyulmuş kutsal alanın üzerindeki duvarlar, Phokaia kent duvarlarının kronolojisini göstermesi açısından önemlidir (Resim: 2-3). Deniz kıyısında bulunan bu kutsal alanın yaslandığı kayalık üzerindeki sur duvarları, dört ayrı dönem göstermektedir. En altta dikdörtgen biçimde tüf taşından düzgün bloklardan oluşan dört sıra, 1992 yılı kazı sonuçlarına göre tarihlenmiş ve bunların Phokaia'nın Arkaik Dönem'e ait ünlü surlarının bir bölümü olduğu belirlenmiştir⁵. Kayaların üzerinde iki kalın taş sırasından sonra, bir ince sıra bulunmakta, onun üzerinde de yine kalın bir taş sırası yer almaktadır. En alttaki kalın taş sırası, 59-60 cm yüksekliğinde olup, bu sıraya ait birtakım taş blokları doğal kayanın kesilerek düzeltilmesiyle oluşturulmuştur. Diğer kalın taş sıralarının yükseklikleri 54-55 cm dir. Üçüncü taş sırası olan ince sıra ise, 25 cm yüksekliktedir. Taşların uzunlukları farklı olup, 70-208 cm arasında değişmektedir.

(4) Phokaia Athena Tapınağı için: E.Akurgal, "Foça Kazıları ve Kyme Sondajları", *Anatolia I* (1956), 36-37; aynı yazar, *Anadolu Uygarlıkları*, 3. Baskı, İstanbul 1990, 365; aynı yazar, *Eski Çağ'da Ege ve İzmir*, İzmir 1993, 56, 58-59, Res.102a, 104-108; Ü.Serdaroğlu, "Foça Kazılarında Bulunan Arkaik Devir Mimarlık Eserleri", *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1967, 35-40. Athena Tapınağı'ndan antik yazarlar da söz etmektedir: *Xenophon, Hellenica I*, 3.1; *Strabon XIII*, 601; *Pausanias II* 31, 6 ve VII, 5, 4.

(5) Ö.Özyiğit, *Revue des Études Anciennes* 96 (1994), 3, Fig. I No. 2A, Pl. 1.

Phokaia'da bilinen bu en eski sur kalıntısının üzerinde küçük taşların kireç harcı ile tutturulmasıyla oluşturulmuş Roma Dönemi onarımı bulunmaktadır. Daha üstte ise kalın iri taş blokların düzensiz olarak yerleştirilmesiyle yapılan diğer bir onarım yer almaktadır. Horasan harcıyla (Vitruvius harcı) yapılan bu onarım, taş bloklarının son derece büyük olması ve düzensiz yerleştiriliş nedeniyle Ceneviz sur stilini göstermektedir; bu yüzden bu onarımın 13. yüzyılın sonlarına ait olması gerekir. Surların son evresi ise Osmanlı Dönemi'ne aittir. En üstte horasan harç ve küçük boyutlu yuvarlak taşlarla yapılan Osmanlı Dönemi onarımı, yarımada'nın ucunda "Beş Kapılar" diye anılan kayıkhanenin orta kapısının üzerinde bulunan yazıttan öğrendiğimize göre, 1538-1539 yıllarında yapılmış olmalıdır⁶. Bu surlar, Osmanlı Dönemi'nde 17. yüzyılda da büyük bir onarım geçirmiştir⁷; ancak bu Osmanlı Dönemi surlarının büyük bir bölümü, 1860 yıllarında yarımada üzerindeki evlerin inşaatlarında kullanılmak üzere sökülmüştür.

Kayalık alanda kazıların başlamasından önce beton kaldırımın yanında bulunan nişler, bu alanı kazmamıza neden olmuştur. Kayaların düzgün bir duvar biçiminde oyularak oluşturulan yüzeyinde yaklaşık kuzey yönüne bakan beş adet niş bulunmaktadır (Resim: 4-5). Bu beş nişin iki tarafında tahribata uğramış 20-22 cm genişliğinde, 27-29 cm yüksekliğinde ve 22-50 cm derinliğinde birer küçük niş bulunmaktadır. Kanımızca, bu küçük nişler aydınlatma için fener yeri olarak kullanılıyor olmalıydılar. Nişlerin en büyüğü, doğudaki birinci niştir. 210 cm yüksekliğinde, 102 cm genişliğinde olan bu büyük niş, 91-93 cm derinliğe sahiptir. Büyük olasılıkla burada tapınılan tanrının büyük bir heykeli bulunmaktaydı. Doğudan batıya doğru ikinci niş ise, en çok tahribata uğramış olandır. 52 cm genişliğindeki bu nişin yüksekliği yaklaşık 80 cm. dir. Derinliği ise 32 cm dir. Tabanın ortasında dikdörtgen biçiminde 8x7 cm. boyutlarında ve 4 cm derinliğinde bir zıvana deliği bulunmaktadır. Bu zıvana deliği, buraya konan kabartma veya heykeli tutturmak için kullanılıyor olmalıydı. Üçüncü niş, 57 cm genişliğe, 70 cm yüksekliğe ve 50 cm. derinliğe sahiptir. Dördüncü nişin genişliği yaklaşık 80 cm, yüksekliği ise 84 cm dir. Derinliği de 52 cm dir. Beşinci niş 66 cm genişli-

-
- (6) Phokaia'nın 1455 yılında Osmanlı topraklarına katılmasından sonra, kale duvarları Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) onarılmıştır. Beşkapılar yöresinde surların halen yerinde korunan yazıtına göre, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533-1541 yılları arasında Saruhan Sancak Beyliği yapan oğlu Sultan Mustafa'nın oduncusu silahtar İskender Ağa tarafından 1538-1539 (Hicri 945) yıllarında bu onarım yaptırılmıştır. Yarımada'nın çevresinde Osmanlı Dönemi surlarının kareye yakın plana sahip kulelerinin kalıntıları görülebilir durumdadır.
- (7) Bu bilgi İstanbul'da Osmanlı arşivlerinde bulunan Foça ile ilgili henüz yayınlanmamış belgelerden edinilmiştir.

ğinde, 60 cm yüksekliğinde ve 58.5 cm derinliğindedir. Birinci nişin dışındaki diğer dört nişte büyük olasılıkla tanrının kabartmaları yer alıyordu. Bu nişlerin yer aldığı taş duvar yüzeyinin dibinde bir kanal bulunmaktadır (Resim: 5). 13 cm genişliğinde olan bu kanalın düzeyi de doğudan batıya doğru azalmaktadır. Bu tür kanallara nişlerin bulunduğu kayalığın üzerinde yer alan Arkaik sur bloklarının dibinde de rastlanılmaktadır. Stilleri birbirinden çok farklı olmayıp, oluşturulma zamanları da birbirinden uzak değildir. Arkaik surların en alttaki bloklarının deniz yüzeyinden yüksekliği yaklaşık 4.33-4.81 m arasında değişmektedir. Bu düzey ile nişlerin önündeki kazılar sonucu ortaya çıkarılan kutsal alanın kayalık platformu arasında yaklaşık 4 m yükseklik farkı bulunmaktadır. Deniz kıyısında girintili çıkıntılı kenarları bulunan kutsal alanın bu platformunun karadan bir bağlantısı saptanamamıştır; ancak bu platforma doğu ucundaki deniz kenarından beş basamaklı bir merdivenle ulaşılıyordu. Bu merdivenin yanındaki kayalık düzgün platform ise bugün denizin içinde kalmış bulunmaktadır. Bu platform antik çağda deniz yüzeyinin üstünde olup, kayıkların yanaşması için yapılmış olmalıydı. Merdivenlerin önünde ise, kayalar küçük bir koy biçiminde girinti yapmaktadır (Çizim: 2, Resim: 6). Buradaki kayalara oyulmuş küçük nişlerin fener koymak amacıyla yapıldığını sanıyoruz. Gerek adak için, gerekse aydınlatma için kullanılabilecek bu nişler, geceleyin de kutsal alana denizden ulaşan kayıklara kolaylık sağlıyor olmalıydı.

Yapılan kazılar sonucunda asfalt yol ve beton kaldırım kaldırılmıştır. Nişlerin önünde yaklaşık 60 cm derinlikte ana kayaya rastlanılmıştır. Nişlerin önündeki bu tapım platformunun yüzeyi düzgün olmayıp denizden yüksekliği 50-100 cm arasında değişmektedir. Bu platformun batısında sunak yeri olabilecek bir oyuk bulunmaktadır. Yaklaşık 90x130 cm boyutlarında dikdörtgene yakın bu sunak yerinin kayaya oyulmuş derinliği ise, 25-30 cm dir. Söz konusu alanın kuzeydoğu bölümünde ise 240-270 cm uzunluğunda, 170 cm genişliğinde ve 60 cm derinliğinde yine kaya içine oyulmuş bir havuz bulunmuştur. Bu havuz denize 16 cm genişliğinde bir olukla açılmaktadır. Ayrıca havuzun üst düzeyine batıdan ulaşan 13 cm uzunluğunda bir kanal bulunmaktadır.

Bu havuzun kuzeydoğusunda birbirine küçük kanalcıklarla bağlı olan daire biçiminde 30-35 cm çapında kayaya oyulmuş oyuklar vardır. Bunların derinlikleri ise 10 cm ile 13 cm arasında değişmektedir. Kanımıza göre bir tür sıvının bu oyuklarda dinlendirilerek tortularının dibe çökmesinden sonra denize akması sağlanıyordu. Ayrıca havuzun arkasında, kutsal alana çıkan merdivenlerin sağında kayaya oyulmuş bir kaya çanağı bulunmaktadır. Bu tür kaya çanaklarını Urartu ve Phryg doğa tapınaklarından tanımaktayız.

Kutsal alana girişi sağlayan beş basamaklı merdivenin önündeki deniz içindeki girintide yapılan kazılarda 1 m kadar derinlikte kayalık zemin bulunmaktadır. Derinlik açığa doğru hemen artmakta ve 5 m yi geçmektedir. Bu kazılar sonucunda antik çağda Athena Tapınağı'nın ve Liman Kutsal Alanın kurulduğu zamanlarda denizin kayalara kadar ulaştığı ve bu alanda oldukça derin olduğu anlaşılmıştır.

Athena Tapınağına Ait Buluntular: Liman Kutsal Alanına girişi sağlayan merdivenlerin bulunduğu ve kayaların girinti yapmış olduğu küçük bir koy biçimindeki alanda yapılan kazılarda Athena Tapınağı'na ait bulgular ele geçmiştir. Bunların tapınağın bir onarım evresi sırasında buraya atılmış olduğunu sanıyoruz. Deniz düzeyinde ve bu düzeyin altında çok sayıda pişmiş topraktan çatı kiremitleri ile mimari terracottalar ele geçirilmiştir. Çatı kiremitleri genellikle siyah firnislidir. Bol sayıda bulunan stroter, yarım yuvarlak profilli kalypter ve yine yarım yuvarlak profilli mahya kiremidi parçaları⁸, Foça'da ele geçen en eski çatı kiremidi parçalarıdır. Bunlar M.Ö. 6. yüzyılın ortalarından çok daha önceye aittir. Mimari terracottalar da çatı kiremitleriyle aynı zamandan olmalıdır. Pişmiş topraktan bu mimari terracottaların benzerleri, 1952-1955 yılları kazıları sırasında Ord.Prof.Dr.Ekrem Akurgal tarafından bulunmuřtur⁹. Bu mimari terracottalar içerisinde akroter, sima ve friz parçaları göze çarpmaktadır. Bunlarla aynı kalıptan gelen ve iyi korunmuş örnekler olarak ele geçen mimari terracottalar, Larisa'da bulunmuřtur¹⁰.

Keramik buluntular: Liman kutsal alanında yapılan kazılarda en erken keramik buluntular, giriş merdiveninin önünde deniz içinde 2 m derinlikte bulunmuştur. En erken parçalar Protogeometrik Dönem'e ait olup konsantrik daire süslemeli oinokhoelere aittir. Geometrik Dönem'e ait oinokhoe ve skyphos parçaları da bulunmuştur. M.Ö. 7. ve 6. yüzyıla ait Oryantalizan keramikler, skyphos, oinokhoe, skyphos-krater ve tabak gibi formlar gösterir. Öte yandan bu zamana ait Khios keramik örnekleri de ele geçmiştir. M.Ö. 6. yüzyıldan M.Ö. 4. yüzyıla kadar bol sayıda Attika keramiğiyle de karşılaşılmıştır. Daha geç döneme ait yani Roma ve Bizans Dönemi keramikleri deniz düzeyinden itibaren ele geçmiştir. Bu

(8) Yarım yuvarlak profile sahip kalypter ve mahya kiremitleri, kanımızca Yunanistan'a göre Anadolu'da daha eskidir. Neandria, Didyma, Düver, Gordion, Pazarlı, Akalan ve Boğazköy'de bunun örneklerine rastlamaktayız. Bu konuda büyük bir çalışmamız devam etmektedir.

(9) E.Akurgal, *Anatolia I* (1956), 36; aynı yazar, *AJA* 1962, Taf.101, Abb. 24-25; aynı yazar, *Eski Çağ'da Ege ve İzmir*, 58-59, Lev. 107-108; A.Akerström, *Die Architektonischen Terrakotten Kleinasiens*, Lund 1966, 34, Abb. 65: 1,3.

(10) Kjellberg-Akerström ve diğerleri, *Larisa II. Die Architektonischen Terrakotten*, Stockholm 1940; A.Akerström, *Die Architektonischen Terrakotten Kleinasiens*, 45 vd., Lev. 18-35.

alandan az miktarda 12. ve 13. yüzyıllara ait kırmızı hamurlu sgraffito (çizikleme) tekniğinde yapılmış tek renkli (genellikle sarı) sırlı parçalar bulunmuştur.

Osmanlı Dönemi keramikleri, genellikle üst düzeylerde ve nişler önündeki platformun üstünde ele geçmiştir⁽¹⁾. En erken Osmanlı keramikleri 15. yüzyıla aittir. Bunlar az sayıda olup kırmızı hamurlu, slip tekniğinde yeşil veya oksit sarısı rengindeki sırlı parçalar ile "Milet işi" denilen teknikte beyaz astar üzerine kobalt mavisi ile dekorlanıp saydam renksiz sırla sırlanmış parçalardır. 16. yüzyıla ait beyaz hamurlu, "mavi-beyaz" denilen teknikte yapılmış örnekler de vardır. Öte yandan 18. yüzyıla ait az miktarda sarı rengin egemen olduğu küçük stilize bitkisel motifli Kütahya üretimleri de bulunmuştur. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın ilk yarısından olabilecek "Milet işi" denilen grubun örneklerini hatırlatan erken dönem Çanakkale üretim örneklerine de rastlanılmıştır. 15-19. yüzyıl arasında geniş bir zaman dilimine ait kalın kırmızı hamurlu beyaz astarlı genellikle yeşil renkte sırlı parçalar gündelik kaplarla ilgili olmalıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk çeyreğine ait İngiltere, Belçika, Fransa ve İtalya'dan ithal edilmiş çok sayıda porselen ve keramik parçaları ele geçmiştir. Öte yandan son Osmanlı Dönemi'ne ait yine batı ülkelerinden ithal edilmiş opalin ve camdan yapılmış bardak, şişe, şekerlik gibi parçalar da bolca karşımıza çıkmıştır.

Osmanlı Dönemi keramikleri arasında, gündelik kullanıma mahsus, pek çok yerde üretilmiş olduğu bilinen, kahın kırmızı hamurlu, tek renk sırlı (monokrom) parçalara bol miktarda rastlanılması, buna karşılık, gerek "Milet işi" denilen gruba gerekse Osmanlı keramik sanatının, 16. yüzyıla ait en parlak ürünleri olan, beyaz hamurlu, "Rodos işi" olarak tanınan çok renkli (polikrom) keramikler ile "mavi-beyaz" grubunu oluşturan, daha ziyade saray çevresinde kullanılan keramik örneklerin hemen hiç görülmemesi dikkat çekicidir.

Limani Kutsal Alanı Hangi Tanrıya Ait Olmalıdır: Yapılan kazılarda bu alanın deniz kıyısında bulunması nedeniyle kutsal alanın ilgili olduğu tanrıya ait en küçük bir adak hediyesi bulunamamıştır; ancak doğal olarak akla ilk gelen Kybele tapımıdır; çünkü Foça'da bu kült yaygındır. Foça'nın güneyinde Akkayalar yöresinde kayalara oyulmuş kült yerlerinin Kybele ile ilgili olduğunu sanıyoruz. Öte yandan Tiyatro Te-

(1) Bu dönem keramikleri üzerine bana bilgi veren İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyeleri M.Baha Tanınan ve V.Belgin Demirsar-Arlı ile Hakan Arlı'ya burada teşekkür etmek isterim.

pesindeki Kybele Açık hava Tapınağı çok eskiden beri bilinmektedir¹². Burada kayalara oyulmuş çok sayıda nişin bazılarının içerisinde Kybele'nin tasvirleri bulunmaktadır. Dikdörtgen formlu nişlerin ortalama yükseklikleri 40 cm, genişlikleri ise 30-35 cm dir. Çok azı bir alınlığa sahiptir. Kanımıza göre Tiyatro Tepesindeki kutsal alan Hellenistik Dönem'e aittir. Arkaik Dönem'den olması olası değildir; çünkü nişleri boyutları küçüktür. Arkaik Dönem nişlerinin boyutları büyüktür. Phrygler'de de açık hava tapınaklarının nişleri büyük olarak karşımıza çıkar. Anladığımız kadarıyla Foça'da Kybele kültü önemli ve yaygın idi. Phokaia'nın kolonisi olan Massalia ve Velia'da Arkaik Dönem'e ait naiskos içerisinde Kybele stellerinin bulunuşu¹³, Phokaia'da da Arkaik Dönem'de Kybele kültürünün var olması gerektiğini gösterir; çünkü bu kentler Phokaia tarafından Arkaik Dönem'de kurulmuştur. O halde bu kült, bu kentlere Phokaia'dan gitmiş olmalıdır. Gerçekten de 1993 yılında Foça içerisinde bulunan, fakat çıktığı yeri kesin olarak saptanamayan naiskos içerisinde oturan bir kybele adak steli çok ilginçtir (Çizim: 4). Phokaia steli, biçim açısından Marsilya'da bulunan örneklerle çok yakındır; çünkü bunların tümünde alınlık üzerinde orta akroter belirgin olarak gösterilmiştir; bu nedenle Massalia örnekleri ya doğrudan Phokaia'dan götürülmüştür, ya da Phokaia örneklerinin etkisinde yapılmıştır.

Liman Kutsal Alanı'nın kayalara oyulmuş bir tapın yeri olması, Kybele kültürünün Phokaia'da yaygınlığı ve bu tapının Arkaik Dönem'de de görülmesi, Phokaia'da Arkaik Dönem'de Kybele'ye ait bir tapınağı gerektirmektedir. Söz konusu kayalık alan kutsal bir yer olup, üstündeki terasta Athena Tapınağı bulunmakta idi. Athena kentin baştanrı kadınıdır. Kybele ise Anadolu'nun anatanrıçasıdır. Her ikisinin de aynı anda ve birlikte tapın görmeleri olağandır. Üstelik Liman Kutsal Alanı'ndaki nişlerin yapısı ile kayaya oyulmuş çanaklar, Phryg açık hava tapınaklarında da karşımıza çıkmaktadır; bu nedenle Liman Kutsal Alanı'nın tanrı kadın Kybele'ye ait olduğunu düşünmenin yanlış olmayacağı kanısındayız.

Liman Kutsal Alanının Tarihlenmesi: Heykel ve kabartmaların içine konduğu nişlerin yer aldığı, yüzeyi düzgün bir duvar biçiminde düzeltilmiş olan kayalığın dibinde sert bir taban toprağı ele geçmiştir. Ayrıca bu düzgün kaya yüzeyinin dibinde de yine kayaya oyulmuş bir su ka-

(12) E.Langlotz, AA 84 (1969), 377 vd, Abb. 10-11; F.Naumann, *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst*, *Ist. Mitt.* Beiheft 28, Tübingen 1983, 153-155, Taf. 20, Ayrıca Phokaia'daki Kybele (Meter) kültü için: F.Graf, *Nordionosche Kulte* (1985), 419-420.

(13) W.Froehner, Musée de Marseille, *Catalogue des antiquités grecques et romaines* (1987), Nr.23-63; F.Naumann, *Ist.Mitt.*Beiheft 28, 139 vd, Kat.Nr.69-109, Taf.19, 1-2; E.Langlotz, *Die kulturelle und künstlerische Hellenisierung der Küsten des Mittelmeeres durch die Stadt Phokaia* (1966), 32, 37, Abb. 38-39.

nalı olduğundan yukarıda söz etmiştik (Resim: 5). Gerek bu kanalın içindeki toprakta, gerekse bu kanalın çevresindeki sert taban toprağında bulunan keramik, kutsal alanın kullanıldığı zamandan gelen en eski çanak çömlek parçalarıdır. Bunlar M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısına aittir; bu nedenle bu nişlerin ve tüm kutsal alanın bu tarihten önce yapılmış olması gerekir.

Açıkhava Tapınağı'nın üzerinde yer alan dört taş sırasından oluşan surlar, M.Ö. 590-580 yıllarına aittir. En alt sıraya ait bir takım taşlar, kayaların sur blok taşı biçiminde oyulmasıyla oluşturulmuştur. Öte yandan surların dibinde yer yer nişlerin önünde olduğu gibi kanallar yer almaktadır. Bu kanallar da surların ve nişlerin ortak işçiliği üzerine bir fikir oluşturmaktadır. Arkaik Dönem suruna ait blok taşlar oldukça büyüktür. Bunların uzaklardan getirilmiş olmaları zordur. En yakın çevredeki kayaların kesilmesiyle sur bloklarının oluşturulmuş olması akla yakındır. Öte yandan sur blok taşlarının cinsi, yapısı, rengi ve üzerindeki damarları, Liman Kutsal Alanı'nın kayalık kütlesiyle aynı özelliğe sahiptir. Ayrıca bu sur bloklarının bu alandan kesildiğini gösteren izler de bulunmaktadır. Bu nedenlerle önce sur blok taşlarının kesilerek alınmış olduğu, hemen sonra da bu alanın bir açıkhava kutsal alanına dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Bütün bunlara göre, Liman Kutsal Alanı'nın M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısından önceye ve surların yapıldığı tarihten sonraya ait olması gerekir. Bu tarihin M.Ö. 546 yılındaki Pers istilasından önce olması akla yakındır; bu nedenle Phokaia Liman Kutsal Alanı'nın M.Ö. 580 yıllarında oluşturulmuş olduğunu sanıyoruz. Bu tapın yerindeki nişlerin boyutları da bu tarihe ters düşmemektedir.

2) Antik Kent Merkezindeki Kazı Çalışmaları (Çizim: 1, No:11, Çizim: 5)

Foça modern yerleşimi içerisinde Fevzipaşa Mahallesi 175. ve 189. sokaklarda Belediye'nin 1992 yılının Eylül ayında 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nda kepçeyle yapmış olduğu su kanalı çalışması sırasında çok sayıda eski eserin çıkması üzerine söz konusu alanda çalışmalara başlanmıştır. 1991 ve 1992 yılında bu alanda verilen inşaat ruhsatlarıyla boş arkeolojik alan oldukça küçültülmüş ve geriye otopark alanı boşluğu kalmıştır.

Kent duvarlarının içerisinde tiyatronun batısında kalan bu alan, 1992 yılının kış aylarında ve 1993 yılının Ekim-Aralık aylarında kazılmıştır. Bunlardan kazısı tamamlanan 189. sokaktaki açmalar 27.12.1993 tarihinde kapatılmıştır. Kapatılan bu sokakta Roma Dönemi'ne ait mozaiklerden biri in-situ olarak korunmuştur.

Yapılan kazılar sonucunda Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'nin sonuna kadar bu alanın sürekli yerleşim gördüğü saptanmıştır (Resim: 7-8). 189. sokakta açılan 5 x 5 metrelik açmalar aralarındaki köprüler kaldırılarak birleştirilmiş ve büyük bir açma meydana gelmiştir. Bu açma 30 metre uzunluğunda ve 5 metre genişliğindedir; ancak uzun açmanın batı bölümünde buluntu durumu nedeniyle açma, 1.5 metre daha genişletilmiştir ve genişlik 6.5 metre olmuştur.

Yapılan kazı sonucunda 5 ayrı yerleşim katmanı saptanmıştır.

Erken Arkaik Yerleşim: Bu yerleşime ait bir duvar kazılabilmektedir (Resim: 9). Bu duvar 189. sokakta kazılan açmaların yaklaşık ortasında ve açmanın kuzey bölümünde 1.40 metre uzunluğunda ortaya çıkarılmıştır. En alt tabakanın mimarisine ait olan duvar, kuzey tarafta yeni yapılmakta olan inşaatın altına doğru uzanmaktadır. Açmadaki duvarların en incesi olup, 36 cm kalınlığındadır. Çok büyük olmayan şekilsiz taşların toprak harcıyla tutturulmasıyla oluşturulmuştur. En üstü deniz düzeyinden 1.94 metre derinliktedir. 1 metreden daha fazla yükseklikte korunmuştur; ancak duvarın temeldeki başlangıç noktasına su nedeniyle ulaşamamıştır. Yine bu su nedeniyle bu yapıya ait toprak taban saptanamamıştır; ancak 1.30 metre düzeyinden itibaren ortaya çıkan suyun altındaki toprakta elde edilen çanak çömleğe göre bu yapı katı M.Ö. 7. yüzyıla ait olmalıdır.

M.Ö. 6. Yüzyıl Yerleşimi: Açmanın orta bölümünün kuzeyinde paralele yakın ele geçen iki duvardan güneydeki ikinci yerleşim katına aittir (Resim: 7-8). Yaklaşık 3.5 metre uzunluğunda, 46.5 cm genişliğindedir. Kuzeydeki duvardan biraz daha dardır. Duvarın korunan yüksekliği 1.25 metredir. Su nedeniyle temelini sonuna ulaşamamıştır. Ayrıca bu duvarın yapısına ait olan taban da bulunamamıştır. Korunan en yüksek noktası deniz düzeyinden 2.25 metredir. Duvarın taşları birbirlerine toprak harcı ile tutturulmuştur. Duvar örgüsü 1.61 metre düzeyine kadar yassı taşlardan oluşan bir duvar sistemi gösterir. Bu düzeyde alttan gelen örgü sistemi, düzgün bir çizgi gösterir biçimde sonuçlanır ve üst bölümde daha büyük taşlardan oluşan kenarları çok düzgün olmayan polygonal taşlarla örülmüştür. Doğu-batı doğrultusundaki bu duvar, doğuda Hellenistik duvarın altına doğru uzanmaktadır. Bu alanda daha üst düzeyde bulunan pişmiş topraktan yapılmış M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına ait büyük kap parçası da bu tabakaya ait olmalıdır. Üzerinde lotus palmet, inci di-zisi ve İon kymationu süslemeleri bulunmaktadır.

Klasik Dönem Yerleşimi: Yukarıda sözü edilen M.Ö. 6. yüzyıldan olabilecek duvarın hemen kuzeyinde yer alan ve açmanın en kuzeyinde bulunan duvar Klasik Dönem yerleşimine ait olmalıdır (Resim: 7, 8, 10).

Yaklaşık 5.5 metre uzunluğunda ve 48-49 cm genişliğindedir. Korunan en yüksek düzeyi denizden 2.36 metredir. Yaklaşık 1.35 metre yüksekliğinde korunmuştur; ancak su nedeniyle temelin bitim noktasına ulaşamamıştır. Güneye doğru hafif meyil etmiştir. Doğu-batı doğrultusunda olup güneye doğru kavis yapmaktadır. Hemen güneyindeki M.Ö.6. yüzyıl yerleşim katına ait duvarın stili ile benzer; ancak ondan ayrılıkları vardır. M.Ö. 6. yüzyıl duvarından biraz daha geniştir. Tüm taşlar da biraz daha büyüktür. Her iki duvarda da iki ayrı stilde taş örgüsü bulunmaktadır. Altaki taş örgüler daha yassı taşlardan, üstteki taş örgüler ise iri polygonal taşlardan oluşturulmuştur; ancak yassı taş örgüden iri polygonal taş sırasına geçiş düzeyi Arkaik duvarda 27 cm daha aşağıdadır. Arkaik duvarda 1.61 metre, Klasik duvarda 1.88 metre düzeyinden itibaren taş örgülerin stilleri değişmektedir; fakat alttaki taş örgüler karşılaştırıldığında Arkaik Dönem duvarındaki yassı taş örgü daha az yüksektir. Üstteki taş örgülerinde ise Klasik Dönem'in polygonal taşları daha büyük ve daha düz kenarlı olarak işlenmiştir.

Klasik Dönem yapı katına ait bu duvar, ilk yapım evresine ait olan en alttaki taban ile tarihlenir. Açık renkli tuf taşı kırıklarından ve tozundan sıkıştırılarak oluşturulan bu taban, doğudan batıya doğru alçalma gösterir. Tabanın düzeyi duvarın doğu tarafında 1.63 metre, batı tarafında ise 1.31 metredir. Bu tabanın altında yoğun olarak M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısına ait keramik ele geçmiştir. Buna göre Klasik Dönem duvarı M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısına ait olmalıdır. Bu yapı katı bu alanda en uzun kullanılmış olmalıdır; çünkü bu duvara bitişik olarak üç ayrı taban saptanmıştır. En alttaki taban, yukarıda sözünü ettiğimiz üzere 1.31 metre düzeyindedir. Bu tabanın altında Arkaik Dönem keramiklerinin yanı sıra yoğun bir kum tabakası da bulunmuştur. Bu kumun yukarıdan yağmur suları ile gelmiş olabileceği büyük olasılık içindedir.

1.31. metre düzeyindeki birinci tabanın üzerinde ise 1.81 metre düzeyde II. Klasik Dönem tabanına raslanmıştır. Bu dönem sırasında güneye doğru genişleme olmuş ve Arkaik Dönem duvarının bir bölümü yıkılarak, II. Klasik Dönem tabanı Arkaik duvarın üzerinden geçirilmiştir. Her iki taban arasında (1.31 m-1.81 m.) Arkaik Dönem keramiklerinin yanı sıra Klasik Dönem keramiği ele geçmiştir. 1.81 metre düzeyinde olan II. Klasik Dönem tabanının kırmızı renkli olması, burada bulunan bir atnalı biçimindeki ocaktan kaynaklanmaktadır. Bu ocak gelişigüzel taşlarla basit olarak yapılmış olup, tabanında geniş kiremit parçaları bulunmaktaydı. Ayrıca yanma izleri de ele geçmiştir. Ocak güneye bakmakta olup tabanı II. Klasik Dönem tabanının hemen üzerinde yer almaktadır. II. Klasik Dönem tabanının üzerinde, ocağın yaklaşık 80-90 cm güneyinde bir toplu buluntu grubu ele geçmiştir. Bunların içerisinde çift

kulplu silindirik bir kap, maltız, Kos amphorası ile bir çömlek bulunmuştur. Bütün bu toplu buluntular Arkaik Dönem duvarının tam üstünde ele geçmiştir. Bu toplu buluntuların önemi, II. Klasik Dönem tabanının sonunu belirlemesi açısından önemlidir.

Geç Hellenistik Dönem'e ait olan bu toplu buluntu grubu, II. Klasik Dönem tabanının sonunu göstermektedir. Yani Klasik Dönem yapısı, Hellenistik Dönem'de de uzun bir süre kullanılmıştır. II. Klasik Dönem tabanının üzerinde 2.06 metre düzeyinde III. taban bulunmaktadır. Bu taban, bu toplu buluntu grubunun tarihinden hemen sonra oluşturulmuş olmalıdır. Tüm tabanlar topraktandır.

Geç Hellenistik Dönem Yerleşimi: Klasik Dönem yerleşim katının üzerinde Hellenistik Dönem'e ait yapı katı bulunmaktadır. Daha üst düzeyde olması nedeniyle bu yerleşim katında daha çok duvar kalıntısı ele geçirilmiştir. Açmaların ortasında boylu boyunca uzanan yeşilimsi sarı renkteki iri tuf taşından oluşturulmuş olan temel, yaklaşık 1 metre genişliğinde olup, 2.15 m-2.35 m düzeyindedir. Hellenistik Dönem'in sonuna ait olan bu duvar temelinin gerçek fonksiyonu veya hangi yapıya ait olduğu, açmaların yeterli genişlikte olmaması nedeniyle anlaşılamamıştır. Belki de bir sokağı veya caddeyi sınırlayan bir duvardır. Bunun ötesinde açmaların doğu bölümünde büyük bir kısmı Hardal Apartmanı tarafından tahrip edilmiş olan Roma mozağının altında ise (Resim: 17-18), bir yapının dik açısı yapan iki duvarı bulunmuştur. Bu duvarlar da Geç Hellenistik Dönem'e ait olmalıdır. Yaklaşık 55-56 cm genişliğinde olan bu duvarlar, düzgün olmayan taşlarla oluşturulmuş ve taşlar toprak harcıyla birbirine tutturulmuştur (Resim: 11-12).

Öte yandan Geç Hellenistik duvara (Resim: 7,8,11), Klasik Dönem duvarına yaslanan ocağın üzerinde de yaklaşık 2.35 metre düzeyinde rastlanılmıştır. Bunun yanı sıra açmaların batı bölümünde bulunan Roma Dönemi'ne ait büyük mozağın üç tarafındaki Hellenistik duvarlar yine aynı düzeydedir. Toprak harçla tutturulan bu duvarların genişlikleri değişmektedir.

Açmanın ortasında doğu-batı doğrultusunda uzanan Hellenistik dönem temelinin hemen güneyinde doğudan batıya doğru bitişik olarak uzanan pişmiş topraktan yapılmış iki künk sırası bulunmuştur. Bunlardan kalın künk sırası güneyde, ince künk sırası ise kuzeyde bulunmaktadır. Hellenistik Dönem'e ait bu künklerden kalın olanların uzunlukları 50.5 cm., dıştan çapları 22 cm dir. Et kalınlıkları 2.2 cm dir. Diğer künkün içerisine giren parçası 3.5 cm dir. İnce künklerin uzunluğu 51 cm, dıştan çapı 16.5 cm, et kalınlığı ise 1.7 cm dir. Diğer künkün içerisine giren parçası 4 cm.dir. Bu künklerle ilgili olarak taştan çok düzgün olmayan üç adet

künk birleştirme taşı elde edilmiştir (Resim: 12). Doğudakinin boyutları 28 x 27 cm dir ve düzgün bir dörtgen oluşturmayan tuf taşından yapılmıştır. Bunların yaklaşık derinliği 30 cm dir. Bu taş iki ince künk sırasını geniş bir açıyla birleştirmektedir. Daha batıda ise yine tüften iki birleştirme taşı bulunmuştur. Boyutları çok düzgün bir dörtgen arz etmeyip, yaklaşık olarak 26/27 x 29 cm dir. Derinlikleri de yine yaklaşık 30 cm dir. Bu iki birleştirme taşının kuzeydekinde ince künk sırası bitmektedir. Güneydeki ikinci birleştirme taşı ise, kalın künk sırasını ince künk sırasına bağlamaktadır. Ayrıca bu birleştirme taşlarının üzerinde daire biçiminde bir açıklık bulunmaktadır. Bu büyük olasılıkla kontrol deliği olmalıdır. Bu delikler kireç harcıyla kapatılmıştır. İnce künklerin toplam sayısı 32 tanedir. Ele geçen kalın künklerin sayısı ise 23 adettir. Birbirlerine kireç harcıyla tutturulmuşlardır. Birleşim taşları, farklı boyutlarda olan su künklerinin birleştikleri noktalarda ve aç yaptıkları yerlerde kullanılmıştır. Güneyde yer alan künk sayısı en uzun ölçüye sahip olup, 17 metre uzunluktadır. Önce ince künk sırasıyla başlayan ve kalın sıra olarak devam eden bu künk sırası 17 metrede yaklaşık 31 cm yükseklilik kaybetmektedir. Doğudaki künkün üst seviyesi deniz düzeyinden 2.37 metre olup, batıdaki ucu 2.06 metre seviyesine kadar düşmektedir. Geç Hellenistik Dönem'e ait bu künklerin hemen üzerinde ise, bu yerleşim katının toprak tabanları bulunmaktaydı. Açmaların orta bölümünde Geç Hellenistik Dönem mimarisinin taban düzeyleri 2.13 metre 2.26 metre seviyesinde değişmektedir. Bu künk sırasının bulunduğu yerin üzerinde, belki de bir sokak veya cadde bulunmaktaydı. Hellenistik Dönem'e ait kalın temel duvarı da bu varsayımı kanıtlar gibi görülmektedir. Güney bölümün kazılması inşaat nedeniyle imkansızdır; ancak kuzey bölümü araştırma olanağı vardır. İleride yapılacak kazılar bu soruna da açıklık getirecektir.

Roma Dönemi Yerleşimi: Roma Dönemi yerleşimi en üst tabakayı oluşturmaktadır. Bugünkü toprak seviyesinin yaklaşık 50 cm. altında olduğu için Roma Dönemi'ne ait duvarları iyi korunmamıştır. 189. sokağın 175. sokakla birleşim noktasında Roma Dönemi'ne ait çok sayıda duvar ve tabanlar bulunmuştur. Bu açmanın doğu bölümünde kalan alanlarda ise, yalnız Roma Dönemi'ne ait tabanlar ele geçirilmiştir. Bu tabanlar ya düz horasan tabanlardır, ya da mozaik tabanlardır. Bu tabanların düzeyleri doğudan batıya doğru azalmaktadır. Örneğin açmanın en doğusunda, güneydeki Hardal Apartmanı'nın altında kalan bitkisel ve geometrik motiflerle renkli taşlardan oluşturulmuş mozaik taban yaklaşık 2.90 metre seviyededir (Resim: 17-18). Oysa açmaların orta bölümündeki Roma Dönemi'ne ait horasan tabanlar ise 2.61 metre düzeyindedir. Daha batıda yer alan kuşlu büyük mozaığın düzeyi de 2.70-2.73 metre düzeyindedir (Resim: 19-20). Roma Dönemi'nin olgun zamanına ait bu iki

mozaikten doğudaki kaldırılarak kazı evinde onarılmış ve çevresine 1.70 x 2.50 metre ölçülerinde ahşap bir çerçeve geçirilmiştir. Batıdaki büyük mozaığın temel boyutları 3.x 3.5 metredir. Kuş bezemeli büyük mozaik üzerine beşik çatı yapılarak yerinde in situ olarak korunmaya alınmıştır. Küçük mozaığın hemen doğusunda 36 x 32 cm boyutlarında yaklaşık 30 cm derinliğinde küçük bir kontrol havuzu bulunmaktadır. Bunun üzerinde tuf taşından yapılmış bir kapak yer almaktadır.

Bu alandaki kazılar, bize asıl Arkaik Dönem yerleşiminin yarımadada olmayıp, modern yerleşimin altında olduğunu göstermiştir. Ayrıca antik kentin stratigrafisini vermesi açısından da büyük önem arz etmektedir. İlerideki yıllarda bu sokakta ele geçen kalıntıların devamı hemen yanındaki meydana araştırılacaktır.

3) Restorasyon Çalışmaları :

a- Arkaik Kent Duvarı Onarım Çalışmaları:

1992 yılı kazıları sırasında Maltepe tümülüsü içerisinde ortaya çıkarılan ve geçici korumaya alınan M.Ö.590-580 yıllarına ait sur duvarı, 1993 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında yeniden ele alınmış, konservasyon ve restorasyon işlemleri gerçekleştirilmiştir. Arkaik dönem sur duvarı, Hellenistik Dönem'de üzerine tümülüs dolgusu yapılması sırasında zarar görmüştür (Resim: 13). Tümülüsün dolgusuna ait iri yuvarlak taşlar, atılarak yığıldığı için, sur duvarının yüzeyinde kırılmalar ve çatlamalara neden olmuştur. Bu kırık ve çatlaklara dolan toprak ise, burada bitkilerin oluşmasına yol açmış ve sur duvarının daha da bozulmasını sağlamıştır; bu nedenle 1993 yılı kazı çalışmaları sırasında sur duvarının restorasyonu ve korunması işlemine girilmiştir⁴.

Sur duvarında uygulanmış olan restorasyon ve koruma işlemleri sırasıyla şunlardır:

1- *Malzeme Seçimi:* Öncelikle sur duvarının yapıldığı "Foça taşı" diye anılan tuf taşının analizi yapılarak tuz oranları belirlenmiş ve direnci ölçülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre malzemeye uygun sertleştirici ve yapıştırıcı saptanmıştır.

2- *Kopan Parçaların Yerlerinin Saptanması:* Sur duvarının üstündeki ve çevresindeki parçalar toplanarak, yerleri araştırılmıştır. Yerleri bulunan parçalar numaralanmıştır.

(14) Sur duvarının restorasyonu Restoratör-Arkeolog Suzan Özyiğit başkanlığında bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ekipte Murat Cura, Refik Cura, Sinan İlhan ve Ayşe Çavuşoğlu restoratör-heykeltıraş olarak görev almıştır.

3- *Genel Temizlik:* Duvarın üzerinde genel bir temizlik yapılarak toz ve toprak birikintileri alınmıştır. Böylece duvarın ortaya çıkması ve renginin görülebilmesi sağlanmıştır.

4- *Sertleştirme:* Temizlenen sur duvarının yüzeyi, taş sertleştirici bir malzemeyle sağlamlaştırılmıştır. Bu işlem iki kez uygulanmıştır. Üzerinde kırık olarak ayrılmadan duran küçük parçaların dağılması önlenmiştir.

5- *İnce Temizlik:* Sur duvarı üzerindeki çatlakların içleri ile kopmuş fakat ayrılmamış parçaların alt bölümleri ayrıntılı olarak temizlenmiştir. Buralardaki eski bitki kökleri ile topraklar alınmıştır (Resim: 14).

6- *Parçaların Yapıştırılması:* Ayrıntılı temizlikleri yapılmış ve yerleri numaralanmış parçalar, önce kendi aralarında yapıştırıldıktan sonra sur duvarı üzerindeki yerlerine sabitlenmiştir. Kullanılan yapıştırıcı, organik ve kalınlık yapmayan özellikle seçilmiştir.

7. *Bitkilerin İlaçla öldürülmesi:* Yapıştırma işlemi bittikten sonra, çatlaklara asıl neden olan zararlı bitkiler için daha önce denenmiş ve uzmanlarca tuf taşına uygun olan bir ilacın kullanılmasına karar verilmiştir. Bu ilaç tuf taşının yapısına ve rengine zarar vermeyecek niteliktedir. Bitkilerin koparılmasından kesinlikle kaçınılmıştır; çünkü koparma işlemi mekanik bir temizliktir. Bu işlemde kök canlı kaldığı için zamanla tekrar sürgün verip büyümeye ve çoğalmaya devam etmektedir. Bu yolla ilaç, 15 gün ara ile dört kez tekrarlanmıştır. Her yıl özellikle çiçeklenme döneminde ilaçlamanın yapılması gereklidir. Bu işlemin sonucunda bitkiler kurumuş ve çatlaklar azalmıştır.

8- *Boşlukların Doldurulması:* Sur duvarı üzerinde parçası bulunamayan boşluklar, toz ve toprağın birikmesini önlemek, bitkilenmeyi engellemek, eski bitki köklerinin canlanmasına olanak vermemek için doldurulmasına karar verilmiştir. İşlem, boşlukların yanı sıra çatlaklara da uygulanmıştır. Bu uygulama, estetik kaygılardan dolayı da düşünülmüştür. Tamamlamanın yama gibi kötü görünmemesi ve görünüşünün rahatsız edici olmamasına dikkat edilmiştir; bu nedenle sur duvarının hacim, biçim ve malzemesine uygun olarak doldurma işlemi yapılmıştır.

Bu tamamlama, ileride istendiği zaman surun eski durumuna dönülmesini sağlayabilmek için çok küçük renk ve hacim farklarıyla uygulanmıştır. Dolgunun sertliği sur taşının sertliğine yakındır; bu yüzden mekanik işlemler, dolguyu ve tuf taşı aynı şiddette etkiler. Dolgu doğal koşullardan da surun kendisi kadar etkilenir.

Tamamlama işleminde organik yapılı ve hava ile olan teması kesmeyecek bir yapıştırıcı seçilmiştir. Bu yapıştırıcı, renginin mat oluşu ve içine tuf taşı parçalarını kabul ederek rengini alması özelliği nedeniyle de tercih edilmiştir.

Suru oluşturan tuf taşı bloklarının her birinde çok değişik renk tonları görülmektedir. Bunun için bir renk cetveli oluşturularak, çalışma sırasında renk ve doku seçiminde kolaylık sağlanmıştır (Resim: 15). Çevreden toplanan sekiz ayrı renkte seçilen tuf taşları kırılmış ve öğütülerek toz haline getirilmiştir. Taşın renk akışına göre tuf taşı tozları karıştırılarak ara tonlar elde edilmiştir. Dolgunun doku ve sağlamlık kontrolleri yapıldıktan sonra % 60 yapıştırıcı, % 40 ise tuf taşı kırık ve tozlarının karışımının uygun bir oran olduğu saptanarak uygulama yapılmıştır.

9-Sertleştirme: Doldurma işlemi tamamlandıktan sonra, taş sertleştirici özel bir malzeme sur duvarına dört kez daha uygulanmıştır. Bu sertleştiricinin en önemli özelliği duvarın yüzeyinde bir tabaka oluşturmaması ve taşın hava sirkülasyonunu engellememesidir. Böylece dayanıklı bir taş cinsi olmayan tuf taşına dayanıklılık kazandırılmıştır.

Sur duvarı tüm bu işlemlerden sonra çok daha sağlıklı bir yapıya ve görünümüne sahip olmuştur (Resim: 16). Böylece bu anıtsal duvar, gelecek nesillere en iyi biçimde korunmuş olarak ulaşacaktır.

b- Mozaik Restorasyonları:

1992 yılında antik kent merkezindeki kazı çalışmaları sırasında Geç Roma Dönemi'ne ait çok renkli iki taban mozaïği bulunmuş ve 1992 yılında geçici korumaları yapılarak korunmaya alınmıştır. 1993 yılı çalışmaları sırasında mozaiklerden küçük olanı kaldırılmış ve onarılarak İzmir Müzesi'ne teslim edilmiştir (Resim: 17-18). Diğer mozaik ise yerinde korumaya alınmış ve üzerine bir koruma çatısı yapılmıştır (Resim: 19-20). Bu mozaiklerin restorasyonları, Suzan Özyiğit tarafından gerçekleştirilmiştir¹⁵.

M.Ö.6. yüzyılın ilk yarısında dünyanın en büyük kentlerinden biri olan Phokaia'da yapılan 1993 yılı kazı, restorasyon ve düzenleme çalışmaları, son derece kısıtlı bir bütçeye karşın oldukça verimli olmuştur. Olanakların artmasıyla çok daha büyük işlerin yapılacağı açıktır.

(15) Antik kent merkezindeki bu mozaiklerin restorasyonu için bkz. Suzan Özyiğit, "Antik Mozaiklerin Restorasyonu ve Konservasyonu", *Antik & Dekor* 24 (1994), 46-49.

Çizim: 1- Phokaia'nın topoğrafik planı:

1. Athena Tapınağı (Arkaik Dönem) 2. Liman Kutsal Alanı (M.Ö.580 yılları) 3. Hükümet Konağı eski inşaat alanı 4. Maltepe Tümülüsü. Tümülüs Hellenistik Dönemden olup, içindeki Arkaik Dönem surları M.Ö. 590-580 yıllarına aittir 5. Altın Mağarası Tepesi (Hilmi Dağı) 6. Değirmenli Tepe (Tiyatro Tepesi) 7. Kybele Kutsal Alanı 8. Tiyatro (M.Ö.340-330) 9. Çifte Kayalar (Katurcı Kayaları) Tepesi 10. Roma Dönemi keramik çöplüğü 11. Arkaik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar kent yerleşimi 12. Antik liman
- A. Arkaik Dönem sur kalıntıları (M.Ö. 590-580)
- B. Arkaik Dönem surlarının kayalara oyulmuş yatak izleri (M.Ö.590-580)
- C. Arkaik Dönem surunun olası geçtiği yerler
- D. Arkaik Dönem suruna ait kuleler

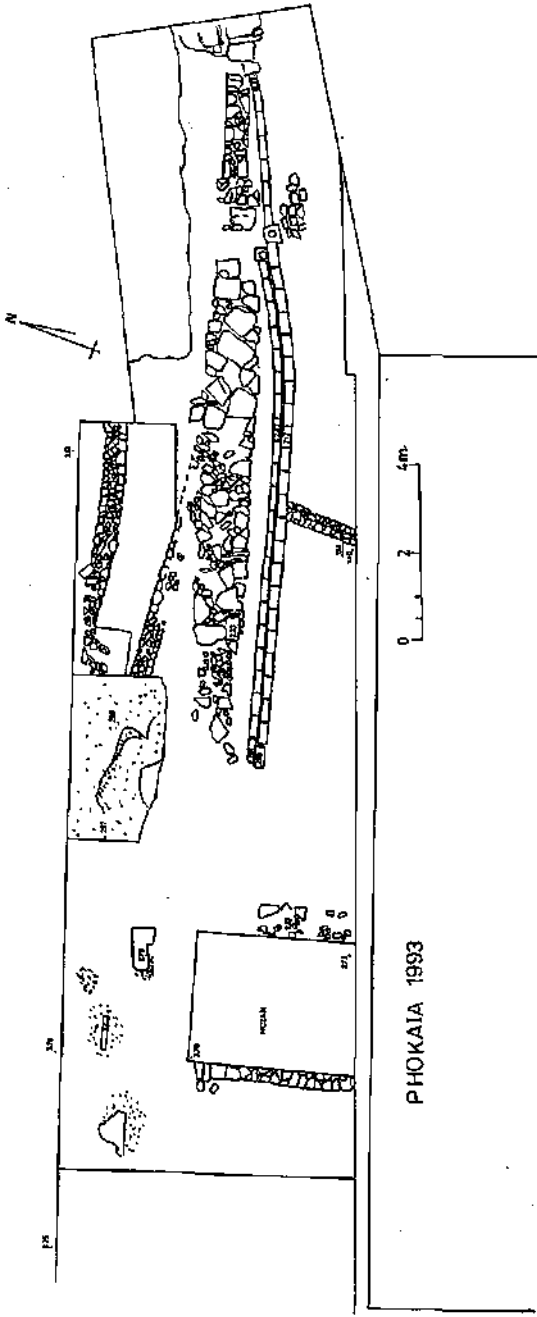
Cizim: 2- Liman Kutsal Alanının Planı

Çizim: 3- Liman Kutsal Alanı'nın görüntü çizimi

Çizim: 4- Naiskos içerisinde tahtında oturan tanrı kadın Kybele. Tüf taşı. Foça'da bulunmuş.

Çizim: 5- Antik kent merkezindeki kazı çalışmalarının planı

Resim: 1- Liman Kutsal Alanı'nda yapılan kazılardan bir görünüş

Resim: 2- Liman Kutsal Alanı'nın kazı öncesi görünüşü. Üstte ise dört ayrı evre gösteren kent duvarları

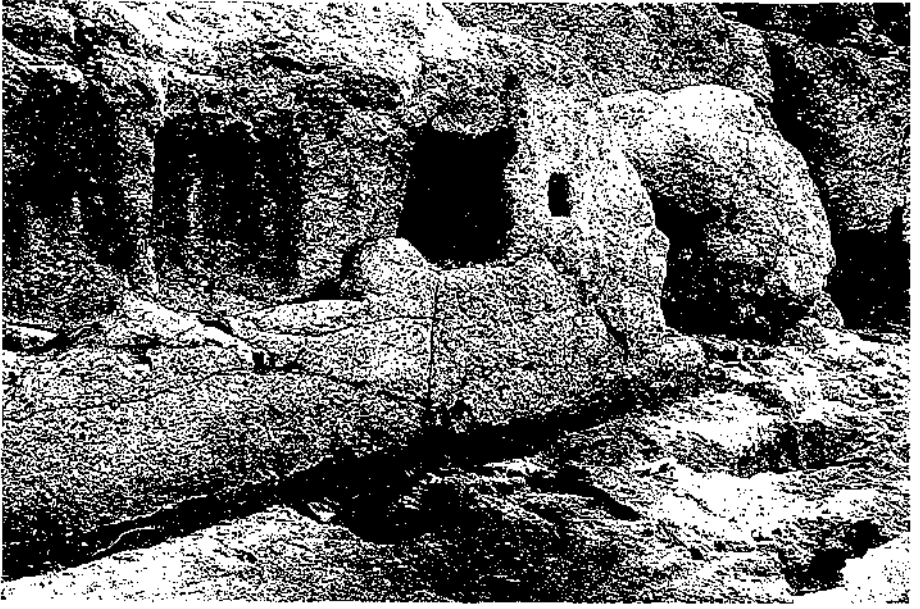

Resim: 3- Liman Kutsal Alanı'nın üzerinde Arkaik Dönem kent duvarları ile Roma ve Ceneviz sur onarımlarından görünüş

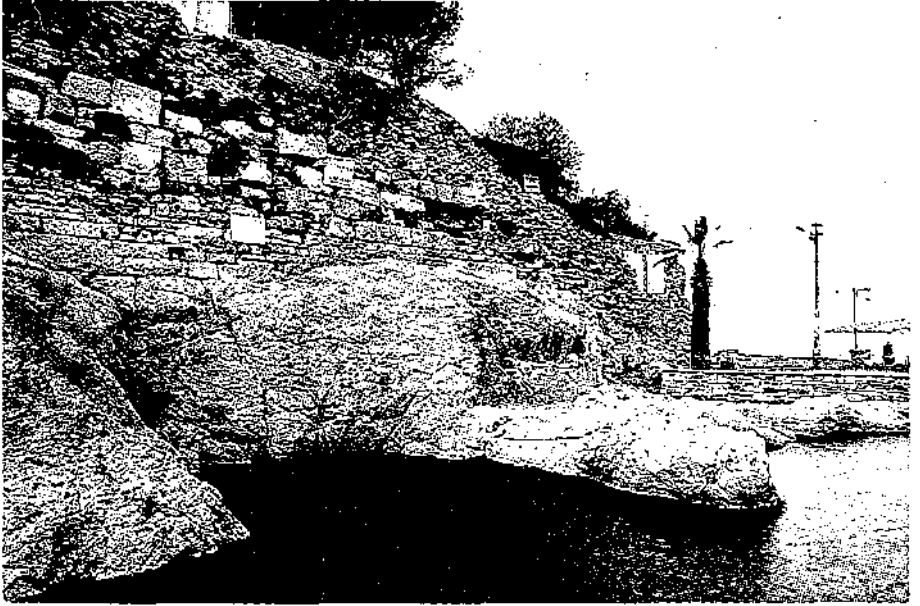

Resim: 4- Liman Kutsal Alanı'nın tapın yeri

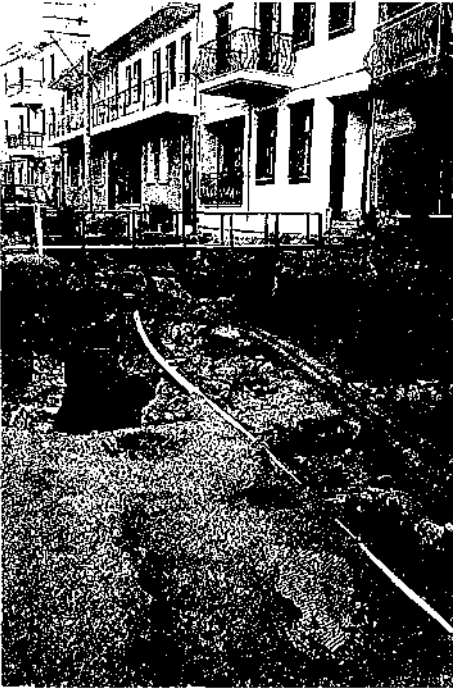

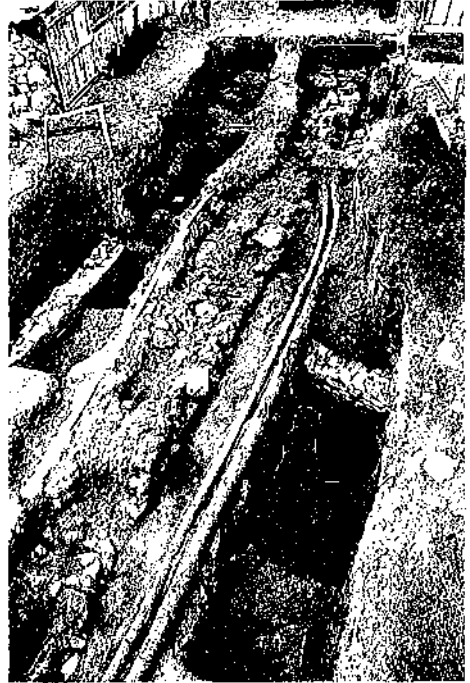
Resim: 5- Nişlerden bir ayrıntı

Resim: 6- Liman Kutsal Alanı'nın kazılar sonrasındaki görünümü

Resim: 7- Antik kent merkezindeki kazılardan görünüş

Resim: 8- Antik kent merkezindeki yerleşim tabakaları (Erken Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar)

Resim: 9- Antik kent merkezindeki Erken Arkaik Dönem'e ait duvar ile Geç Hellenistik Dönem'e ait su boruları

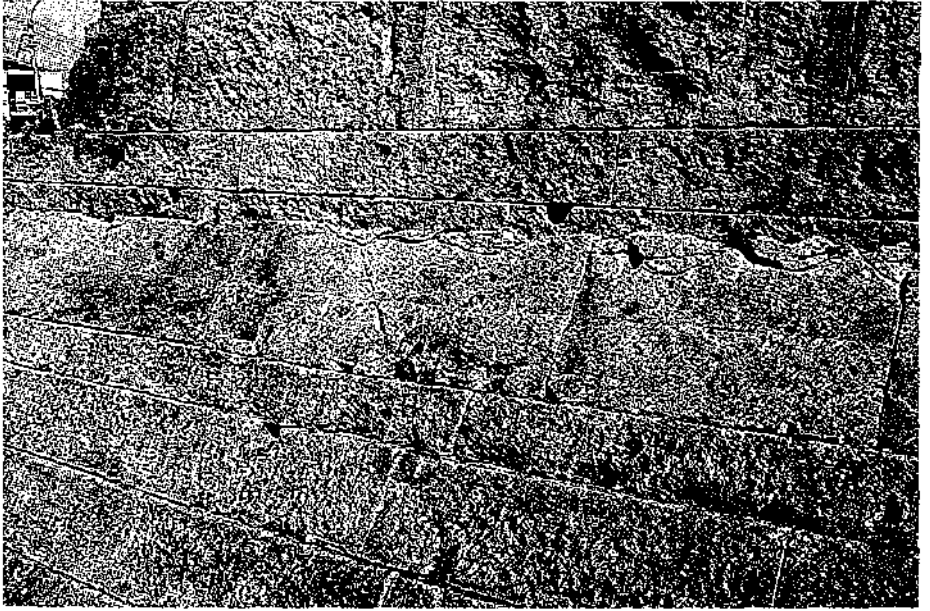
Resim: 10- Antik kent merkezindeki Erken Klasik Dönem'e ait duvar

Resim: 11- Antik kent merkezindeki kazılardan doğudan batıya doğru bir görünüm

Resim: 12-Antik kent merkezindeki Hellenistik Dönem duvarı ve su boruları

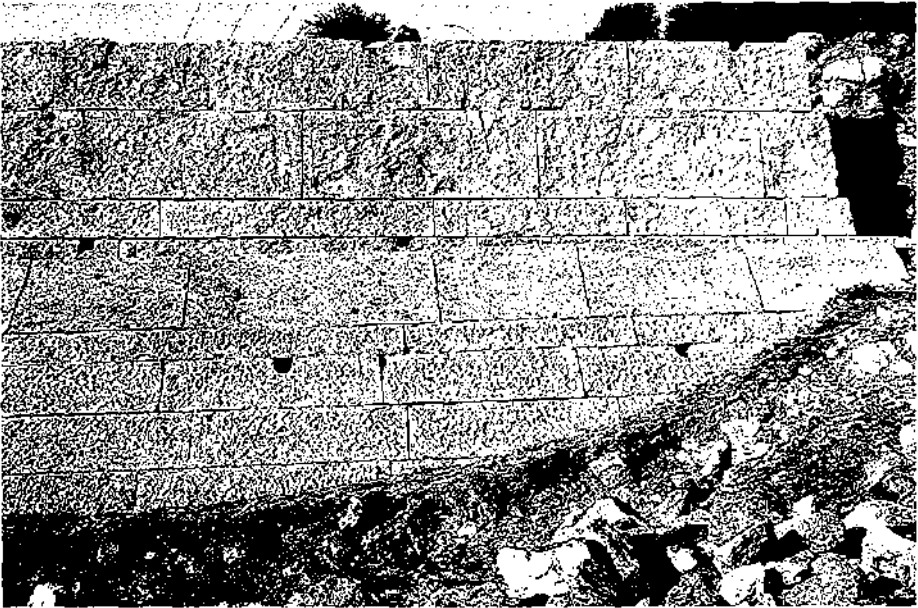
Resim: 13- Maltepe, Arkaik Dönem kent duvarının (M.Ö.590-580) onarımdan önceki durumu.

Resim: 14- Maltepe, Arkaik Dönem kent duvarının onarımı için yapılan ince temizlik.

Resim: 15- Arkaik Dönem kent duvarının onarımında yapılacak dolgunun renk ve dokusunun renk cetveliyle saptanması

Resim: 16- Arkaik Dönem kent duvarının onarımdan sonraki görünüşü

Resim: 17- Anlık kent merkezindeki Geç Roma Dönemi mozaiğin in-situ durumu

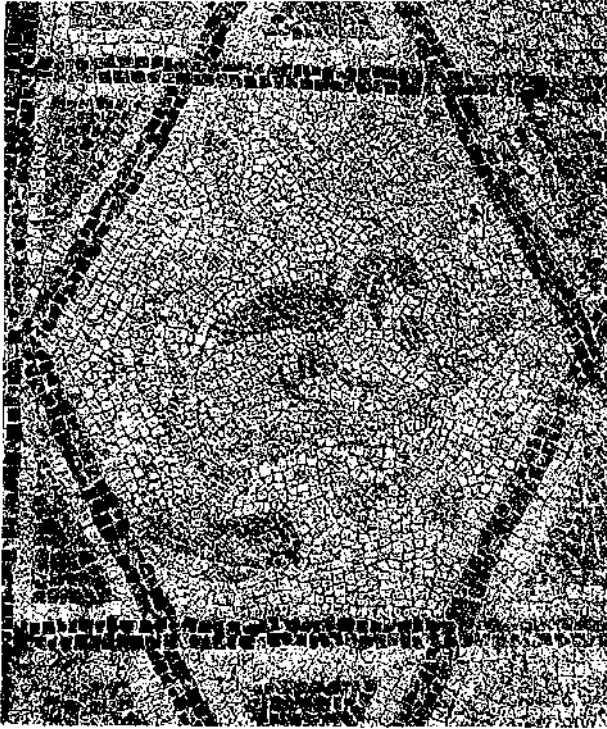

Resim: 18- Geç Roma Dönemi mozaiğin yerinden kaldırılıp onarıldıktan sonraki görünüşü

Resim: 19- Antik kent merkezindeki kuş bezemeli mozayığın onarıldıktan sonraki görünümü

Resim: 20- Antik kent merkezindeki onarılan kuş bezemeli mozayikten bir ayrıntı (Geç Roma Dönemi)

